СЧЕТОВОДСТВО, ОДИТ И ФИНАНСИ В ПРОМЕНЯЩИЯ СЕ СВЯТ

Сборник с доклади от
научно-практическа конференция по повод 95 години
от създаването на катедра „Счетоводна отчетност”
при Икономически университет – Варна

ACCOUNTING, AUDIT AND FINANCE IN THE CHANGING WORLD

Conference proceedings
Scientific and Practical Conference, dedicated to the 95th anniversary
of the establishment of the Accounting Department
at University of Economics – Varna, Bulgaria

2019
Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет – Варна

Тази книга или части от нея не могат да бъдат размножавани, разпространявани по електронен път и копирани без писменото разрешение на издателя.

Публикуваните доклади не са редактирани и коригирани. Авторите носят пълна отговорност за съдържанието, оригиналността им и за грешки, допуснати по тяхна вина.

Сборникът с доклади се издава по проект за частично финансиране на научни форуми НПК №249, 2019 г., по реда на Наредба за условията и реда за оценката, планирането, разпределението и разходването на средствата от държавния бюджет за финансиране на присъщата на държавните висши училища научна или художественотворческа дейност.

ISBN 978-954-21-1001-9

НАУЧЕН СЪВЕТ

Проф. д-р ик. н. Калю Донев

Проф. д-р Фаня Филипова

Проф. д-р Надя Костова

Доц. д-р Слави Генов

Доц. д-р Светлозар Стефанов

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Председател

Доц. д-р Слави Генов – р-л катедра „Счетоводна отчетност”

Членове:

Проф. д-р Фаня Филипова

Проф. д-р Надя Костова

Доц. д-р Светлозар Стефанов

Доц. д-р Руслана Димитрова

Доц. д-р Даниела Георгиева

Доц. д-р Надежда Попова-Йосифова

Гл. ас. д-р Пламена Недялкова

Гл. ас. д-р Иван Апостолов

Гл. ас. д-р Гергана Цончева

Гл. ас. д-р Рени Петрова

Гл. ас. д-р Веселин Деков

Гл. ас. д-р Цветомир Манолов

Гл. ас. д-р Драган Георгиев

Гл. ас. д-р Илиян Христов

Ас. д-р Атанас Атанасов

КООРДИНАТОРИ

Мая Георгиева – инспектор уч. дейност в катедра „Счетоводна отчетност”

Гл. ас. д-р Весела Бандакова

Ас. д-р Ивайло Маноилов

Докторант Християн Христов

Докторант Ваня Христова

SCIENTIFIC COUNCIL

Prof. Kalyu Donev, Dr. of Ec. Sc.
Prof. Fanya Filipova, PhD
Prof. Nadya Kostova, PhD
Assoc. Prof. Slavi Genov, PhD
Assoc. Prof. Svetlozar Stefanov, PhD

ORGANIZING COMMITTEE

Chair: Assoc. Prof. Slavi Genov, PhD – Head of Accounting Department
Members:
Prof. Fanya Filipova, PhD
Prof. Nadya Kostova, PhD
Assoc. Prof. Svetlozar Stefanov, PhD
Assoc. Prof. Ruslana Dimitrova, PhD
Assoc. Prof. Daniela Georgieva, PhD
Assoc. Prof. Nadezhda Popova-Yosifova, PhD
Chief Assist. Prof. Plamena Nedyalkova, PhD
Chief Assist. Prof. Ivan Apostolov, PhD
Chief Assist. Prof. Gergana Tsoncheva, PhD
Chief Assist. Prof. Reni Petrova, PhD
Chief Assist. Prof. Veselin Dekov, PhD
Chief Assist. Prof. Tsvetomir Manolov, PhD
Chief Assist. Prof. Dragan Georgiev, PhD
Chief Assist. Prof. Iliyan Hristov, PhD
Assist. Prof. Atanas Atanasov, PhD

COORDINATORS:

Maya Georgieva – *inspector training activity*
Chief Assist. Prof. Vesela Bandakova, PhD
Assist. Prof. Ivaylo Manoilov, PhD
Hristiyan Hristov, PhD student
Vanya Hristova, PhD student

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЕН ДОКЛАД

ПРОФ. Д-Р ИК. Н. ГЕНО ГЕНОВ
95 ГОДИНИ КАТЕДРА „СЧЕТОВОДНА ОТЧЕТНОСТ“: ИМЕНА И ТРАДИЦИИ, НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ 17

СЕКЦИЯ I
СЪВРЕМЕННИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ФИНАНСОВОТО И УПРАВЛЕНСКОТО СЧЕТОВОДСТВО

1. *ПРОФ. Д-Р НАДЯ КОСТОВА*
РАКУРСИ В ТРАДИЦИОНАЛИЗМА И ИНОВАТИВНОСТТА НА ПРЕПОДАВАНЕТО И ОБУЧЕНИЕТО ПО СЧЕТОВОДСТВО, ОДИТ И ФИНАНСИ 49

2. *ПРОФ. Д-Р АТАНАС АТАНАСОВ*
ОБУЧЕНИЕТО ПО СЧЕТОВОДСТВО ВЪВ ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА УСПЕШНА ПРОФЕСИОНАЛНА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ДИПЛОМИРАНИТЕ ИКОНОМИСТ-СЧЕТОВОДИТЕЛИ 62

3. *ПРОФ. Д-Р ФАНЯ ФИЛИПОВА*
ОТНОВО ЗА ВРЪЗКАТА: „СЧЕТОВОДНО ОБРАЗОВАНИЕ – ПРОФЕСИОНАЛНА ПРАВОСПОСОБНОСТ-НУЖДИТЕ НА ПРАКТИКАТА В БЪЛГАРИЯ“ 72

4. *ASSOC. PROF. ELEONORA PETROVA STANCHEVA-TODOROVA, PHD*
ACCOUNTING EDUCATORS AND PRACTITIONERS ON ALERT – THE TIME FOR BIGGER AND CONSTANT CHANGES HAS COME! 92

5. *ДОЦ. Д-Р СВЕТЛОЗАР СТЕФАНОВ*
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОЦЕНЯВАНЕ НА ЗНАНИЯТА И УМЕНИЯТА НА СТУДЕНТИТЕ 107

6. *ПРОФ. Д-Р СНЕЖАНА БАШЕВА, ПРОФ. Д-Р Р. ПОЖАРЕВСКА*
КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА – РАЗВИТИЕ И ПРОБЛЕМИ 115

7. *ДОЦ. Д-Р АНТОН СВРАКОВ*
БЪЛГАРСКОТО СЧЕТОВОДНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО ВЪВ ВРЕМЕТО НА ПРОМЕНИТЕ. 130

8. *ДОЦ. Д-Р ПЕТЯ ПЕТРОВА*
ПРЕДИЗИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД СЧЕТОВОДНАТА ПРОФЕСИЯ В ПРОМЕНЯЩИЯ СЕ СВЯТ 144

9. *ДОЦ. Д-Р МИНКО ВЕЛКОВ*
МЯСТО И РОЛЯ НА СЧЕТОВОДНИТЕ СТАНДАРТИ В РАЗВИТИЕТО НА „ФИНАНСОВОТО СЧЕТОВОДСТВО“ 156

10. *ДОЦ. Д-Р СЛАВИ ГЕНОВ*
МЕЖДУНАРОДЕН СТАНДАРТ ЗА ФИНАНСОВО ОТЧИТАНЕ 16 ЛИЗИНГ – ПРОБЛЕМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА 172

11. *ДОЦ. Д-Р НАДЯ ВЕЛИНОВА-СОКОЛОВА*
СПЕЦИФИКИ ПРИ СЧЕТОВОДНОТО ОТЧИТАНЕ НА РИСКА СЪГЛАСНО НОВИЯ МСФО 17 186

12. *ДОЦ. Д-Р ЕЛЕНА ГЕОРГИЕВА*
ПРОБЛЕМИ ПРИ ФОРМИРАНЕ НА ФИНАНСОВИЯ РЕЗУЛТАТ ОТ ЗЕМЕДЕЛСКА ДЕЙНОСТ В СЪОТВЕТСТВИЕ С ИЗИСКВАНИЯТА НА МСС 41 ЗЕМЕДЕЛИЕ. 199

13. *ГЛ. АС. Д-Р ДАМЯН КИРЕЧЕВ, ДОКТ. МИЛЕН ВЛАЕВ*
ДИНАМИКА НА КРЕДИТИРАНЕТО НА АГРАРНИЯ СЕКТОР ОТ ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ СЛЕД ПРИЕМАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ 212

14. *ПРОФ. Д-Р ДАНИЕЛА ФЕСЧИЯН, ГЛ. АС. Д-Р РАДКА АНДАСАРОВА*
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ВЗАИМОВРЪЗКАТА МЕЖДУ ПОДХОДА НА ОЧАКВАНИТЕ КРЕДИТНИ ЗАГУБИ И ПРАВИЛАТА ЗА КАПИТАЛОВО РЕГУЛИРАНЕ НА БАНКИТЕ 229

15. *ДОЦ. Д-Р АНИТА АТАНАСОВА*
КРИПТОВАЛУТИТЕ – ПАРИ ИЛИ 239

16. *ДОЦ. Д-Р ИВА БАНКОВА МОНЕВА*
БИТКОЙН КАТО ОБЕКТ НА СЧЕТОВОДСТВОТО 261

17. *ГЛ. АС. Д-Р БИСЕР РАЙНОВ*
АДАПТИРАНЕ НА ИНСТРУМЕНТАРИУМА НА УПРАВЛЕНСКОТО СЧЕТОВОДСТВО КЪМ ПОТРЕБНОСТИТЕ НА ДИГИТАЛИЗИРАЩИЯ СЕ БИЗНЕС..... 273

18. *ДОЦ. Д-Р НАДЕЖДА ПОПОВА-ЙОСОФОВА*
ПРИЛОЖИМИ НАУЧНИ МЕТОДИ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА В ОБЛАСТТА НА СЧЕТОВОДСТВОТО 284

19. *ГЛ. АС. Д-Р НИКОЛИНА НИКОЛОВА*
АКТУАЛНИ ФИНАНСОВО-СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ ПРИ УПРАВЛЕНИЕ ДЕЙНОСТТА НА ОСИГУРИТЕЛИТЕ..... 296

20. *АС. Д-Р ЯВОР БАШЕВ*
СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА КРЕАТИВНОТО СЧЕТОВОДСТВО - ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР 308

21. *АС. Д-Р АТАНАС АТАНАСОВ*
ФИНАНСОВО И НЕФИНАНСОВО ОТЧИТАНЕ – СИМБИОЗА ИЛИ АНТАГОНИЗЪМ? 317

22. *ДОЦ. Д-Р Л. КОЕВА-ДИМИТРОВА, ГЛ. АС. Д-Р МИНЧО МИНЕВ*
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРИ ПРИЛАГАНЕТО НА СТАНДАРТА ЗА ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ ЛЕЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ – ТЪРГОВСКИ ДРУЖЕСТВА..... 335

23. *ДОЦ. Д-Р ДАНИЕЛА ГЕОРГИЕВА*
НОВИ МОМЕНТИ, СВЪРЗАНИ С ОЦЕНЯВАНЕ НА АКТИВИТЕ И ПАСИВИТЕ В ОТЧЕТНОСТТА НА ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР..... 345

24. *ГЛ. АС. Д-Р ПАВЛИНА ИВАНОВА*
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ПЕНСИОННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ..... 360

25. *ГЛ. АС. Д-Р ЛИЛЯНА КАМБУРОВА*
РЕПУТАЦИЯТА В КОНСОЛИДИРАНИТЕ ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ – МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ 374

26. *АС. Д-Р ДРАГАН ГЕОРГИЕВ, ГЛ.АС. Д-Р ИЛИЯН ХРИСТОВ*
СІМА И ДИНАМИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В ПРОФЕСИОНАЛНАТА ОБЛАСТ 386

СЕКЦИЯ II
ТЕОРЕТИЧНИ И ПРАКТИКО-ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ НА ВЪТРЕШНИЯ И ВЪНШНИЯ ОДИТ. МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ И ПРИЛОЖЕНИЕ НА ФИНАНСОВИЯ АНАЛИЗ

27. *ПРОФ. Д-Р ЕМИЛИЯН ТАНАНЕЕВ, ДОЦ. Д-Р ПЕПА СТОЙКОВА, ГЛ. АС. Д-Р ЖЕЛЬО ЖЕЛЕВ, ДОКТОРАНТ ГЕРГАНА НИКОЛОВА*
ОРГАНИЗАЦИЯ И ДОКУМЕНТИРАНЕ НА ФИСКАЛНИЯ КОНТРОЛ 399

28. *ДОЦ. Д-Р СИЛВИЯ КОСТОВА*
ВЛИЯНИЕ НА КОНТРОЛНИЯ РИСК ВЪРХУ ОДИТОРСКИЯ ПОДХОД И ИЗВАДКАТА 413

29. *ДОЦ. Д-Р ПЕПА СТОЙКОВА*
ПРОЦЕДУРИ ЗА КОНТРОЛ ВЪРХУ ИЗПИРАНЕТО НА ПАРИ 426

30. *ДОЦ. Д-Р АНДРИЯНА АНДРЕЕВА, ДОЦ. Д-Р ГАЛИНА ЙОЛОВА*
ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА КОНТРОЛА ПРИ ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА РАЗХОДИ ЗА ТРАНСГРАНИЧНО ЗДРАВНО ОБСЛУЖВАНЕ 438

31. *ГЛ. АС. Д-Р ПЛАМЕН ИЛИЕВ*
МАРКЕТИНГОВ ОДИТ 449

32. *ГЛ. АС. Д-Р ИВЕЛИНА ПЕТКОВА*
ОДИТНИТЕ КОМИТЕТИ, НОВОТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО В ПУБЛИЧНИЯТ СЕКТОР 460

33. *ГЛ. АС. Д-Р РАЛИЦА ДАНЧЕВА*
ЕТИЧНИ КОНФЛИКТИ В РАБОТАТА НА СЧЕТОВОДИТЕЛЯ 472

34. *ДОКТОРАНТ МАРИЕТА СПАСОВА*
ПРОБЛЕМИ, СВЪРЗАНИ С ДОКУМЕНТИРАНЕТО И ДОКЛАДВАНЕТО НА РЕЗУЛТАТИ ОТ ВЪТРЕШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР 484

35. *АС. Д-Р НЕДЯЛКА АЛЕКСАНДРОВА*
СИСТЕМАТА ЗА ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ И КОНТРОЛ В ДЪРЖАВНИТЕ ВИСШИ УЧИЛИЩА – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ 495

36. *ДОКТОРАНТ ПРЕСИЯН ВАСИЛЕВ*
ПРЕВАНТИВНОСТТА – ЕФЕКТИВЕН ПРИНЦИП ЗА ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА РИСКА ОТ ИЗМАМИ ПРИ ОДИТА 509

37. *ДОКТОРАНТ ВАНЯ ХРИСТОВА*
ПРИЛАГАНЕ НА МОДЕЛА COSO-ERM ПРИ УПРАВЛЕНИЕ НА ЕКОЛОГИЧНИТЕ, СОЦИАЛНИТЕ И УПРАВЛЕНСКИТЕ РИСКОВЕ 521

38. *ДОКТОРАНТ ИМРЕН ГЕНДЖ-САЛАТОВА*
ПОДХОДИ ЗА АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА РЕНТАБИЛНОСТТА НА ПРЕДПРИЯТИЯТАВ ДОБИВНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ 536

CONTENT

PLENARY REPORT

PROF. GENO GENOV, DR. EC. SC.
95 YEARS OF ACCOUNTING DEPARTMENT: NAMES AND TRADITIONS, PRESENT AND FUTURE 17

SECTION I
MODERN CHALLENGES TO THE FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING

1. *PROF. NADYA KOSTOVA, PHD*
A VIEW OF THE TRADITIONALISM AND INNOVATION OF TEACHING AND TRAINING IN ACCOUNTING, AUDITING AND FINANCE 49

2. *PROF. ATANAS ATANASOV, PHD*
ACCOUNTANCY EDUCATION AT UNIVERSITY – FACTOR FOR A SUCCESSFUL PROFESSIONAL CAREER AS A CHARTERED ACCOUNTANT 62

3. *PROF. FANYA FILIPOVA, PHD*
ONCE AGAIN ABOUT THE RELATIONSHIP: „ACCOUNTING EDUCATION – PROFESSIONAL QUALIFICATION – THE NEEDS OF PRACTICE IN BULGARIA“..... 72

4. *ASSOC. PROF. ELEONORA PETROVA STANCHEVA-TODOROVA, PHD*
ACCOUNTING EDUCATORS AND PRACTITIONERS ON ALERT – THE TIME FOR BIGGER AND CONSTANT CHANGES HAS COME! 92

5. *ASSOC. PROF. SVETLOZAR STEFANOV, PHD*
METHODS TO ASSESS STUDENTS' KNOWLEDGE AND SKILLS 107

6. *PROF. SNEJANA BASHEVA, PHD, PROF. R. POZHAREVSKA, PHD*
CONCEPTUAL FRAMEWORK – DEVELOPMENT AND PROBLEMS 115

7. *ASSOC. PROF. ANTON SVRAKOV, PHD*
THE BULGARIAN ACCOUNTING LEGISLATION IN TIME OF CHANGES 130

8. *ASSOS. PROF. PETYA PETROVA, PHD*
TO BE AN ACCOUNTANT IN A MODERN WORLD 144

9. *ASSOC. PROF. MINKO VELKOV, PHD*
PLACEMENT AND ROLE OF THE ACCOUNTING STANDARDS IN DEVELOPING OF "FINANCIAL ACCOUNTING" 156

10. *ASSOC. PROF. SLAVI GENOV, PHD*
INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARD 16 LEASES – PROBLEMS AND CHALLENGES. 172

11. *ASSOC. PROF. NADYA VELINOVA-SOKOLOVA, PHD*
SPECIFICATIONS FOR ACCOUNTING RISK UNDER THE NEW IFRS 17. 186

12. *ASSOC. PROF. ELENA GEORGIEVA, PHD*
PROBLEMS IN THE FORMATION OF THE FINANCIAL RESULT OF AGRICULTURALACTIVIRY IN ACCORDANCE WITH THE REGUIREMENTS OF IAS 41 AGRICULTURE 199

13. *CHIEF ASIST. PROF. DAMYAN KIRECHEV, PHD, MILEN VLAEV, PHD STUDENT*
DYNAMICS OF THE LENDING OF THE AGRICULTURAL SECTOR BY THE COMMERCIAL BANKS AFTER THE ACCESSION OF BULGARIA TO THE EUROPEAN UNION 212

14. *PROF. DANIELA FESCHIYAN, PHD, CHIEF ASSIST. RADKA ANDASAROVA, PHD*
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE EXPECTED CREDIT LOSS MODEL AND THE CAPITAL REGULATION IN BANKS 229

15. *ASSOC. PROF. ANITA ATANASSOVA, PHD*
CRYPTOCURRENCIES - MONEY OR 239

16. *ASSOC. PROF. IVA BANKOVA MONEVA, PHD*
BITCOIN AS ITEM OF ACCOUNTING 261

17. *CHIEF ASSIST. PROF. BISER RAINOV, PHD*
ADAPTATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING INSTRUMENTS TO THE NEEDS OF DIGITIZING BUSINESS 271

18. *ASSOC. PROF. NADEZHDA POPOVA-YOSIFOVA, PHD*
APPLIED SCIENTIFIC RESEARCH METHODS IN THE AREA OF ACCOUNTING 284

19. *CHIEF ASSIST. PROF. NIKOLINA NIKOLOVA, PHD*
ACTUAL FINANCIAL AND ACCOUNTING ASPECTS IN MANAGING THE ACTIVITIES OF INSURERS 294

20. *ASSIST. PROF. IAVOR BACHEV, PHD*
ESSENCE AND FEATURES OF CREATIVE ACCOUNTING: A LITERARY REVIEW 308

21. *ASSIST. PROF. ATANAS ATANASOV, PHD*
FINANCIAL AND NON-FINANCIAL REPORTING - SYMBIOSIS OR ANTAGONISM? 317

22. *ASSOC. PROF. LYUBOMIRA KOEVA-DIMITROWA, PHD, CHIEF ASSIST. PROF. MINCHO MINEV, PHD*
IMPLEMENTING THE STANDARD FOR FINANCIAL MANAGEMENT OF STATE-OWNED HOSPITALS – ACCOUNTING CHALLENGES 335

23. *ASSOC. PROF. DANIELA GEORGIEVA, PHD*
NEW ASPECTS RELATED TO THE ASSETS AND LIABILITIES MEASUREMENT IN THE PUBLIC SECTOR ACCOUNTING 345

24. *CHIEF ASSIST. PROF. PAVLINA IVANOVA PHD*
THE CHALLENGES OF THE PENSION SYSTEM IN BULGARIA 360

25. *CHIEF ASSIST. PROF. LILYANA KAMBUROVA, PHD*
GOODWILL IN CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS – PAST AND PRESENT 374

26. *CHIEF ASSIST. PROF. DRAGAN GEORGIEV, PHD, CHIEF ASSIST. PROF. ILYAN HRISTOV, PHD*
CIMA AND THE DYNAMIC CHANGES IN THE PROFESSIONAL AREA 386

SECTION II
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF INTERNAL AND EXTERNAL AUDIT. METHODOLOGICAL TOOLS AND APPLICATION OF THE FINANCIAL ANALYSIS

27. *PROF. EMILIYAN TANANEEV, PHD, ASSOC. PROF. PEPA STOYKOVA, PHD, CHIEF ASSIST. PROF. ZHELYO ZHELEV, PHD, GERGANA NIKOLOVA, PHD STUDENT*
ORGANIZATION AND DOCUMENTATION OF FISCAL CONTROL. 399

28. *ASSOC. PROF. SILVIYA KOSTOVA, PHD*
IMPACT OF CONTROL RISK ON AUDIT APPROACH AND SAMPLE 413

29. *ASSOC. PROF. PEPA STOYKOVA, PHD*
PROCEDURES FOR THE CONTROL OF MONEY LAUNDERING 426

30. *ASSOC. PROF. ANDRIYANA ANDREEVA, PHD, ASSOC. PROF. GALINA YOLOVA, PHD*
FOR SOME PECULIARITIES OF THE CONTROL IN CASE OF REIMBURSEMENT FOR EXPENSES FOR CROSS-BORDER HEALTHCARE 438

31. *CHIEF ASSIST. PROF. PLAMEN ILIEV, PHD*
MARKETING AUDIT. 449

32. *CHIEF ASSIST. PROF. IVELINA PETKOVA, PHD*
AUDIT COMMITTEES, THE NEW CHALLENGE IN THE PUBLIC SECTOR 460

33. *CHIEF ASSIST. PROF. RALITSA DANCHEVA, PHD*
ETHICAL CONFLICTS IN THE ACCOUNTING PROFESSION..... 472

34. *MARIETA SPASOVA, PHD STUDENT*
ISSUES, RELATED TO DOCUMENTING AND RESULTS REPORTING FROM INTERNAL AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR..... 484

35. *ASSIST. PROF. NEDYALKA ALEXANDROVA, PHD*
THE SYSTEM FOR FINANCIAL MANAGEMENT AND CONTROL IN STATE OWNED UNIVERSITIES – CHALLENGES AND PERSPECTIVES. 495

36. *PRESIYAN VASILEV, PHD STUDENT*
PREVENTIVENESS – AN EFFECTIVE PRINCIPLE FOR IDENTIFYING THE RISK OF FRAUD IN AUDIT. 509

37. *VANYA HRISTOVA, PHD STUDENT*
APPLYING COSO-ERM MODEL TO MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND GOVERNANCE RELATED RISKS 521

38. *IMREN GENDZH-SALATOVA, PHD STUDENT*
METHODS OF ANALYZING AND EVALUATING OF THE PROFITABILITY OF THE ENTERPRISES IN EXTRACTIVE INDUSTRY 536

Пленарен доклад

95 ГОДИНИ КАТЕДРА „СЧЕТОВОДНА ОТЧЕТНОСТ“: ИМЕНА И ТРАДИЦИИ, НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ

Проф. д-р ик. н. Гено Генов
Икономически университет – Варна

Резюме

Докладът е посветен на развитието на катедра „Счетоводна отчетност“ от нейното създаване до днес. Представени са основните периоди в развитието на катедрата заедно с имената на преподавателите и техния принос за утвърждаването на традициите на счетоводната наука в университета. Авторът е направил своеобразен ретроспективен анализ на развитието на отделните направления в преподавателската, научно – изследователската и практико – приложната работа на преподавателите от катедрата. В доклада са посочени и основните насоки в развитието на катедрата през различните периоди на нейното съществуване.

Ключови думи: счетоводна отчетност, катедра, история, Икономически университет – Варна.

95 YEARS OF ACCOUNTING DEPARTMENT: NAMES AND TRADITIONS, PRESENT AND FUTURE

Prof. Geno Genov, Dr. Ec. Sc.
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The paper is devoted to the development of the Accounting Department since its creation until today. The main periods of the department's development are presented together with the names of the lecturers and their contribution to the validation of the traditions of the accounting science at the university. The author made a retrospective analysis of the development of the different directions in the teaching, research and practical - applied work of the department 's lecturers. The paper outlines the main directions of the department's development during the different periods of its existence.

***Key words*:** accounting department, history, University of Economics – Varna.

Въведение

Счетоводната наука заема важно място сред творческото наследство на Икономически университет – Варна. Това научно направление надхвърля рамките на университета и дава отражение върху икономическата наука в България.

Счетоводството е не само теория, но и реална практическа дейност. Счетоводната теория осветлява пътя на практиката чрез обучение на хиляди кадри и разработване на стотици научни проблеми.

I

Първият преподавател по счетоводство във Висшето търговско училище в гр. Варна е проф. Феодор Белмер, препоръчан на неговия основател Цани Калянджиев от световноизвестния руски икономист Петър Струве. (Професорите на Икономически университет – Варна 1920-2015 г., 2015)[1]

Проф. Ф. Белмер дава професионални научни знания на високо ниво на първите 12 випуска счетоводители –висшисти. Първата дисциплина, по която чете лекции и води упражнения от есента на 1921 г., е „Теория на простото и двойното счетоводство“. През втората учебна година, проф. Ф. Белмер поставя началото на 7 дисциплини, които води с помощта на трима хонорувани асистенти: Марин Котаров – учител от средното търговско училище, д-р Иван Екимов и Светослав Греков – специалисти – ръководители в търговската камара. Това са дисциплините: „Търговско знание“, „Търговско смятане“ и „Счетоводство“, преподавани в I семестър и „Фабрично счетоводство“, „Калкулации“, „Банкова и борсова техника“, „Наука за балансите“, преподавани в III семестър.

През третата учебна година (1923 – 1924) се оформят първооб-

---

[1] По-подробни биографични и други данни за проф. Белмер и за останалите професори от катедрата могат да се намерят в цитираното издание.

рази на катедрите във висшето училище, наричани тогава „отдели“. Проф. Ф. Белмер оглавява първия отдел „Търговски и технически науки“, в който влизат дисциплините: „Търговско знание с частностопански учения“, „Банкови и борсови сделки и техники“, „Търговско смятане“, „Обща теория на счетоводството“, „Упражнения по счетоводство“, „Учения и критика на баланса“, „Банково счетоводство“, „Фабрично счетоводство“, „Счетоводство на селското стопанство“, „Семинар по търговски науки“, „Политическа аритметика“, „Търговска кореспонденция и канторски книжа“, „Стокознание“. От учебните дисциплини, които се числят към този отдел , учебната 1923 -1924 г. следва да се счита като начало на създаването на катедрата по счетоводство.

Огромната преподавателска, административна и обществена дейност не оставят време на Ф. Белмер да се разгърне в областта на научната теория. Негови основни публикации са учебниците, които остават пособия за обучение на студентите до 1944 -1945 г.

През периода 1933 -1945 г. ръководител на катедра „Счетоводство“ е проф. Вълчин Гериловски (1898 – 1966 г.). По време на своята научна кариера проф. Гериловски публикува редица статии, научни доклади, студии, учебници и учебни помагала. Неговото научно творчество е насочено в три главни направления. В публикациите от *първото направление* се изясняват понятията „стойност“ и „балансови стойности“ от гледище на тяхното приложение в счетоводството. Проф. Гериловски разглежда проблема за оценките в исторически аспект, като изучава автори от древността до края на XIX и началото на XX век. Особено внимание отделя на тълкуването на тези проблеми в Търговския закон. Трябва да се отбележи, че много от постановките са валидни и за действащия в Република България Търговски закон.

Във *второто направление*, предмет на публикациите му са проблеми на баланса. (Гериловски, Основни понятия за баланса, 1936) (Гериловски, Същност, балансов израз и счетоводно отчитане на транзиторните и антиципативните суми, 1939) (Гериловски,

Същност и значение на редовния годишен баланс, 1942). В тях проф. В. Гериловски насочва вниманието си първо, към счетоводния баланс като елемент на метода на счетоводството и второ, към информационните аспекти на баланса.

Третото направление на публикационната му дейност обхваща сборници и учебници по счетоводство – две издания (1937 и 1943 г.) на учебника „Теория на счетоводството“ и няколко сборника от задачи по счетоводство. Учебниците и сборниците представят проф. Гериловски като високоерудиран специалист и педагог.

По времето на проф. Гериловски към катедрата се числи и доц. Иван Пандов (асистент от 1934 г. и частен доцент от 1938 до 1942 г.) с публикации по теория за сметките и транзиторните и антиципативните пера.

През 1935 г. като асистент по счетоводство постъпва известния по-късно проф. Георги Георгиев, който след 1940 г. се насочва към проблемите на Анализа на стопанската дейност и Икономика на вътрешната търговия.

II

Проф. Бойчо Пенев Бойчев (1903 – 1963 г.) е ръководител на катедра „Счетоводна отчетност“ от 1945 г. до неговата кончина през 1964 г. В драматичните за нацията години проф. Бойчев е Ректор на Висшето училище за стопански и социални науки (1943 – 1945 г.) и след това на Варненския държавен университет „Св. Кирил Славянобългарски“ (1945 -1946 г.).

Проф. Бойчев преподава основни за подготовката на студентите дисциплини като: „Търговско смятане“, „Теория на счетоводството“, „Индустриално (промишлено) счетоводство“, „Селскостопанско счетоводство“, „Счетоводство на обществените учреждения“ (бюджетно счетоводство) и др. Неговите лекции се характеризират със задълбочена теоретична обоснованост и практическа насоченост и се слушат с подчертан интерес от студентите.

Проф. Бойчев е не само добър преподавател, но и талантлив

научен работник. Неговите публикации (над 50) са безспорен принос в нашата икономическа литература и по-специално в областта на счетоводството. Подчертан е неговият стремеж със своите публикации да съдейства за решаване на актуални въпроси от нашата изменяща се практика и икономическа действителност. С публикациите си той е пионер в областта на промишленото счетоводство (Бойчев, 1943) (Бойчев, Курс по счетоводство и калкулации в индустриалните предприятия, 1947) и безспорно е първият, който се заема да постави на научни основи двойното счетоводство в общините на страната. (Бойчев, Отчитане на бюджета в общините по системата на двойното счетоводство, 1941) (Бойчев, Същност и организация на счетоводството в общините, 1941) (Бойчев, Двойното счетоводство в публично-правните тела, 1948). С актуално значение и днес са неговите разработки и идеи в областта на баланса, калкулациите, счетоводната техника, отчитането на материалите, влиянието на паричната обезценка върху стопанските предприятия, двойното счетоводство, подобряването и съкращаването на счетоводната отчетност, разноските и производителността в индустриалните предприятия, обучението на специалистите във висшите икономически училища у нас и др.

Важно направление в творчеството на проф. Бойчев е счетоводството в селското стопанство. Той разработва основите на калкулирането в земеделските стопанства. (Бойчев, Счетоводство и калкулации в земеделските стопанства, 1950) Калкулирането на себестойността на селскостопанската продукция е свързано с редица особености и специфика. Такива са въпросите на оценката на допълнителната продукция, на калкулирането на себестойността на добиваните взаимносвързани продукти, на продукцията от многогодишните култури, от техническите култури и др. Проф. Бойчев разработва въпросите за рационалното разпределение на разходите за подготвителните работи и мероприятия и на общите разходи между отделните добивани продукти.

По времето на проф. Бойчев катедреният колектив нараства и с

учебно-преподавателска и научна дейност се изявяват: доц. Ганчо Радев, доц. Георги Наумов, доц. Георги Димов, доц. Иван Видев, д-р Борис Карагеоргиев. По-късно са привлечени и доц. Никола Николов, доц. Петко Петков, доц. Николай Градев, доц. Георги Славов, доц. Богомил Тончев. От 1961 до 1963 г. към катедрата е привлечен за асистент и известния по-късно проф. Марин Деведжиев.

След проф. Бойчев ръководител на катедра „Счетоводна отчетност“ до 1966 г. е доц. Ганчо Радев – автор на редица публикации в областта на търговското счетоводство. Той е бил Декан на Счетоводния факултет през периода 1951 -1959 г. и Заместник – ректор на висшето училище (1959 – 1963 г.).

От 1967 до 1970 г. ръководител на катедрата е доц. Иван Видев, Ректор на ВИНС в периода 1966-1968 г., специалист в областта на промишленото счетоводство. Доц. Видев е един от инициаторите при въвеждане на дисциплини по механизация на отчетността.

Значим принос в счетоводната наука имат публикациите на доц. Видев за отчитането на брака в промишленото производство (1963 г.), оперативно – счетоводния (салдов) метод за отчитане на материалите (1960 г.), нормативния метод за отчитане на производствените разходи и калкулиране на себестойността (1960 г.) и др.

Една от първите монографии в България по проблемите на механизацията на отчетността е тази на доц. Видев от 1962 г. със заглавие „По някои основни въпроси на механизацията на отчетността и нейното внедряване у нас“. В тази книга, както и в издадените в последствие през следващите няколко години учебници с участието на доц. Видев, се поставят основите на механизираното отчитане на отделните счетоводни обекти и стопанските операции, свързани с тях.

След като доц. Иван Видев преминава към катедра „Организация на машинната обработка на информацията“, начело на катедра „Счетоводна отчетност“ застава проф. д-р Марко Базлянков. Защитил научна степен „доктор на стопанските и социалните науки“ в Нюрнберг – Германия, от 1947 г. той е асистент по счетоводство, от

1964 г. е доцент, а от 1971 г. – професор.

Научната продукция на проф. Базлянков е главно в областта на счетоводството и анализа на дейността на строителните предприятия. Тази насоченост му позволява да направи задълбочени изследвания по разработените теми. В тях се съдържат редица добре обосновани изводи, препоръки и предложения, които представляват приноси с научно и практическо значение.

Научните изследвания в областта на икономическия анализ са намерили място в редица разработки, индивидуални и колективно с проф. Ст. Хаджиев. В тези трудове авторът подлага на анализ богат емпиричен материал и сочи пътищата за повишаване ефективността на строителното производство. Проф. М. Базлянков разработва и издава първия в страната учебник за висшите училища по анализ на стопанската дейност на строителните организации. (Базлянков, 1964)

Изследванията в областта на счетоводството на строителното предприятие са намерили място и в редица студии и статии на проф. Базлянков. Успоредно с това, той издава и първия в страната учебник за ВУЗ по счетоводство на капиталното строителство. (Базлянков, Счетоводство на капиталното строителство, 1961) В тези разработки с вещина се предлагат рационални решения за оптимизиране на счетоводното отчитане на редица специфични отчетни обекти.

В периода от 1981 г. до 1987 г. ръководител на катедра „Счетоводна отчетност“ е доц. Николай Градев (Декан на Счетоводния факултет 1972 – 1975 г., Зам.-ректор по УР за периода 1975-1976 г.). Научните интереси и постижения на доц. Градев са в областта на теорията на счетоводството и промишленото счетоводство. Притежаващ много добра икономическа подготовка, богат практически опит (главен счетоводител на завод „Елпром“- Варна) и лекционно майсторство, доц. Градев внася новаторски елементи в преподаването на дисциплините „Теория на счетоводството“ и „Промишлено счетоводство“. В началния период на своята преподавателска дей-

ност той осъществява важни изследвания, които публикува в списание „Известия на ВИНС“. (Градев, 1965) (Градев, Относно определението на предмета на счетоводната отчетност при социализма, 1968).

Тези публикации имат не само научна стойност, но и важно значение за стопанската практика. В тях се предлага конкретен алгоритъм за откриване и изправяне на грешки в счетоводните записвания. За предмет на счетоводната отчетност се определят „средствата на отделните предприятия, учреждения и организации, както от производствената, така и от непроизводствената сфера и тяхното изменение в резултат на стопанските операции“. Паралелно с това доц. Градев разработва и нови направления. През 1967 г. е отпечатана студията „Относно методите на отчитане на разходите за производство и калкулиране себестойността на продукцията“ (сп. Известия на ВИНС, 1967, кн.4, с.3-17). До този момент в учебната литература по счетоводство методите за калкулиране на себестойността се обособяват на: прост (еднофазен) метод или метод на простата калкулация, попреработков (пофазен) метод и поръчков метод. Доц. Градев различава следните методи за калкулиране на себестойността на единица продукция: пряк или директен метод, сумарен метод, пропорционален или индексен метод, коефициентен метод, метод на изключване на разходите и нормативен метод. (Градев & Генов, Теория на счетоводството и счетоводство на промишленото предприятие, 1968) С тези свои постановки доц. Градев поставя ново начало в областта на калкулирането, което се развива в редица последващи публикации и учебници, както от самия него, така и от неговите последователи. През 1969 г. излиза от печат и монографията „Нормативен метод за отчитане на производствените разходи и за калкулиране на себестойността на промишлената продукция“ (в съавторство с проф. М. Памукчиев).

Богатото научно творчество на предците, тяхната научна и педагогическа ерудиция и творческо вдъхновение са доказателство и пътеводна звезда за следващи поколения научни работници, които

продължават традициите и дават своя принос за развитието на счетоводната теория и практика.

В периода от 1988 г. до 2006 г., с прекъсване от една година, ръководител на катедра „Счетоводна отчетност“ е проф. д-р ик. н. Гено Генов. През 1993/1994 г. ръководител на катедрата е проф. д-р ик. н. Калю Донев.

Проф. д-р ик. н. Гено Генов започва своята научно-преподавателска дейност като асистент през 1965 г. По-късно в периода до 1980 г. към катедрата постъпват като асистенти: Радослав Радев (от 1968 г.), Георги Тодоров (от 1971 г.), Зорка Михайлова (от 1972 г.), Веска Пелтекова (от 1972 г.), Никола Бакалов (от 1973 г.), Йордан Цонев (от 1973 г.), Калю Донев (от 1974 г.), Стефан Сърбов (от 1975 г.), Иванка Маринова (от 1976 г.), Симеон Милев (от 1979 г.), Жечо Герджиков (от 1979 г.), Антон Свраков (от 1981 г.). С увеличаване на броя на обучаваните студенти, катедреният колектив на катедра „Счетоводна отчетност“ нараства значително и за времето от 1980 г. до 1990 г. за асистенти са привлечени: Георги Христов (от 1983 г.), Венелин Георгиев (от 1983 г.), Йордан Георгиев (от 1984 г.), Жечка Симеонова (от 1984 г.), Руслана Димитрова (от 1985 г.), Слав Танев (от 1985 г.), Недялка Радева (от 1987 г.), Фаня Филипова (от 1988 г.), Надя Костова (от 1988 г.), Димитър Базлянков (от 1988 г.), Слави Генов (от 1989 г.).

В периода след 1990 г. на научно-преподавателска работа към катедрата постъпват редица млади кадри: Анита Атанасова (от 1993 г.), Петко Захариев (от 1993 г.), Илия Илиев (от 1995 г.), Мариян Николов (от 1996 г.), Мариела Спиридонова (от 1996 г.), Христоско Богданов (от 1997 г.), Недялка Александрова (от 1997 г.), Светлозар Стефанов (от 1998 г.), Димчо Димитров (от 1998 г.), Христина Христова, Донка Димова, Надежда Попова, Даниела Георгиева, Весела Бандакова, Атанас Атанасов, Цветомир Манолов, Стела Григорова, Анелия Атанасов, Валентина Гочева, Росица Йорданова, Галина Събчева, Рени Петрова, Галин Марков, Пламена Недялкова. От 1995 г. към катедрата е зачислен и доц. д-р Стойно Чакмаков.

В днешно време към катедрата функционира учебно-методически кабинет с ръководител – инспектора по учебна работа Мая Георгиева. Този кабинет води началото си още от времето на проф. Ф. Белмер.

III

По времето на проф. Бойчев и след това, до началото на деветдесетте години на XX век, научните направления, в които се развива дейността на катедрата, са в унисон с организацията на учебно – преподавателската дейност. Преподаватели от катедрата участват в редица изяви, организирани от сродни научни организации в страната и чужбина. Катедра „Счетоводна отчетност“ е организатор на няколко научно – практически конференции по проблемите на организацията на счетоводната отчетност, икономическия анализ и финансовия контрол (1987 г.), проблемите на счетоводството и контрола в пазарни условия (1995 г.), проблемите на хармонизацията на счетоводството (2002 г.), предизвикателствата пред счетоводството и контрола (2010 г.) и др.

В научното направление „Теория на счетоводството“ освен посочените учебници и публикации на проф. Белмер, проф. Гериловски и проф. Бойчев следва да се посочат трудовете и на проф. М. Базлянков („Обща теория на социалистическата счетоводна отчетност“, 1967 г., съвместно издание с колегите от сродните катедри в София и Свищов), доц. Н. Градев и проф. Г. Генов („Теория на счетоводството и счетоводство на промишленото предприятие“, 1968 г.), доц. Г. Тодоров („Теория на счетоводството и счетоводство на строителните организации“, 1986 г.), проф. Г. Генов и доц. Р. Радев („Обща теория на счетоводството“, 1991 г., съвместно издание с колегите от сродните катедри в София и Свищов), проф. Г. Генов и доц. Н. Градев („Теория на счетоводството и промишлено счетоводство“, 1984 г., съвместно издание с колегите от сродните катедри в София и Свищов), доц. Н. Бакалов и доц. Н. Градев („Теория на счетоводството и счетоводство на стопанските организации, 1988

г.), доц. Н. Градев („Обща теория на счетоводната отчетност“, 1987 г., съвместно издание с колегите от сродните катедри в София и Свищов), проф. Г. Генов, доц. Г. Тодоров, доц. Ф. Филипова („Теория на счетоводството“, 2005 г.) и др.

Характерно за този период е, че учебниците по „Теория на счетоводството“, както и тези за счетоводство на предприятията от отделните отрасли се издават съвместно с колеги от сродните катедри във висшите икономически училища в София и Свищов.

През 1987 г. е публикувано съвместно издание с преподаватели от сродната катедра в гр. Одеса – „Теория на счетоводната отчетност: с елементи на програмирано обучение“ с участие на доц. Н. Градев, проф. Г. Генов, доц. Б. Тончев и доц. Р. Радев.

По-важни тематични направления в областта на „Теория на счетоводството“, в които се изявяват преподавателите от катедрата са свързани най-вече с усъвършенстване на елементите на метода на счетоводството (документирането, системата на счетоводните сметки, принципа на двойното записване, оценяването, калкулирането).

Още през 1972 г. на Международния симпозиум в гр. Свищов в доклад на тема „Някои въпроси на счетоводната отчетност в условията на машинна обработка на икономическата информация“, с автори доц. Н. Градев, проф. Г. Генов и доц. А. Порязов, се посочва, че „сметките преди да бъдат и за да бъдат материални носители на информация, са идеално средство за групировка на информацията, рационално построен код…“.

В областта на документирането на счетоводните обекти своя принос дават доц. С. Милев, гл. ас. д-р А. Свраков, гл. ас. Ж. Герджиков в студията „Документирането в счетоводството (история, съвременни проблеми, перспективи)“ (Годишник на ИУ–Варна, 1992, т. 64), както и доц. Г. Тодоров в статията „По въпроса за усъвършенстване на първичната документация в подсистемата счетоводна отчетност“ (сп. „Известия на ВИНС“, 1979, кн. 2) в съавторство с проф. Г. Генов.

Основната теза, която се застъпва в тези публикации е, че до-

кументите, като традиционно материални носители на информация в условията на електронна обработка на данните отпадат, но документирането като елемент на метода на счетоводството, като средство за регистриране на информацията за стопанските факти, явления и процеси, се запазва.

Друго важно направление в областта на теорията на счетоводството са съвременните проблеми на оценката на активите и пасивите, които са поставени в публикации на доц. В. Георгиев и доц. Св. Стефанов („Оценките на активите и пасивите и влиянието им за формирането на резерви“, Годишник на ИУ, 1997, т. 69).

През 1991 г. доц. д-р Гено Генов защитава дисертация на тема: „Развитие на теорията на счетоводството в условията на АСУ“ и придобива научната степен „доктор на икономическите науки““. През 1996 г. се хабилитира за професор. В докторската дисертация , както и в публикациите по нея, значително място е отделено на документирането на счетоводните обекти в условията на автоматизация на счетоводния процес (1973 г. и 1979 г.), на усъвършенстването на функциите на счетоводството (1977, 1979, 1984 г.), на системата на счетоводните сметки и принципа на двойното записване (1989 г.), на интегрирането на счетоводната и оперативната отчетност в условията на АУС (1974 г.). Важно място заемат изследванията на организацията на счетоводството по равнища на управление (1978, 1980, 1989 г.). Тези проблеми са застъпени и в учебниците с авторското участие на проф. Г. Генов.

През 2006 г. излиза от печат монографията на доц. Св. Стефанов на тема „Счетоводният баланс – минало и настояще“, в която се изследват проблемите на баланса, застъпени в публикациите на редица наши и чужди автори.

В научното направление „Счетоводство на промишленото предприятие“ (наричано понякога „Промишлено счетоводство“), освен публикациите относно организацията и методологията на отчитането на отделните обекти в промишленото предприятие (главно в учебните издания), се разработват и други важни направления.

Проблемите на стопанската и вътрешната стопанска сметка са обект на внимание в публикациите на доц. Иван Видев и проф. М. Деведжиев.

Проблемите на отчитането на разходите за спомагателните дейности намират отражение в трудовете на доц. Никола Бакалов.

В научното направление „Счетоводство на селскостопанските предприятия“, освен проф. Бойчев, свои разработки публикуват доц. д-р Б. Тончев, доц. д-р Г. Славов, проф. др. ик. н. Г. Генов, доц. д-р Н. Бакалов, доц. д-р З. Михайлова, доц. д-р Сл. Генов. В тези публикации се изследват организацията на отчетния процес в основните и спомагателните дейности на селскостопанските предприятия, особеностите на отчитането на разходите и калкулирането на себестойността в селското стопанство, оценката на селскостопанската продукция и др.

В научното направление „Счетоводство на търговските предприятия“, освен доц. Г. Радев, свои научни разработки осъществяват доц. Г. Димов, доц. Н. Николов, доц. Р. Радев, доц. Й. Цонев, доц. В. Георгиев. В тях се разглеждат специфичните особености на отчитането на отделните обекти при изкупуването на плодове и зеленчуци, в кулинарните комбинати, както и усъвършенстване на отчитането на разходите за обръщението за стоково – материалните запаси и др.

Счетоводството в туризма е обект на внимание на доц. Б. Тончев, и доц. Св. Стефанов. Доц. Б. Тончев издава първия в България учебник по „Счетоводство на туристическите предприятия“. През 1989 г. е издаден и учебника „Счетоводство и анализ на дейността на туристическите фирми“. Доц. Тончев участва и в издаването на учебници по „теория на счетоводството“, „Счетоводство на финансово – кредитната система“, както и в редица сборници с решени и нерешени задачи по преподаваните от него дисциплини. Защитил дисертация в областта на отчетността на предприятията за битово обслужване, той публикува поредица студии и статии в тази област.

В областта „Счетоводство на банките“ значително място със

своето научно творчество заемат доц. Г. Наумов, проф. д-р ик. н. К. Донев, доц. д-р Б. Тончев, гл. ас. д-р П. Захариев, проф. д- р Н. Костова, доц. д-р А. Атанасова. Освен специфичните обекти за банките в това направление се отличават публикациите за счетоводната политика на търговските банки, тяхната диагностика и кредитния риск в тези институции (проф. Н. Костова) и др.

Началото на двойното счетоводство в бюджетните предприятия се поставя от проф. Б. Бойчев. В последствие проблемите на усъвършенстването на отчитането в бюджетните предприятия се разработват от доц. Г. Наумов, доц. Б. Тончев, гл. ас П. Захариев, гл. ас. Н. Попова. Особено внимание заслужава учебника на гл. ас. д-р П. Захариев „Бюджетно счетоводство“ (Варна, 2006 г.), който има монографичен характер, както и неговото последно издание от 2015 г. с разширен авторски колектив: гл. ас. П. Захариев, гл. ас. Н. Попова - Йосифова, гл. ас. Д. Георгиева, гл. ас. Р. Маринова. (Захариев, Георгиева, Попова, & Маринова, 2015).

През 2007 г. е публикуван учебника на гл. ас. д- р П. Захариев и гл. ас. д-р Н. Попова „Счетоводство на застрахователните и пенсионните предприятия“, който в частта му за отчетността в пенсионно – осигурителните предприятия е една от първите публикации в България.

В приоритетите на катедра „Счетоводна отчетност“ е и научното направление „Анализ на стопанската дейност“. Пионер в това направление е проф. Г. Георгиев с неговата публикация от 1940 г. „Стопанският анализ на предприятието“, както и с участието му в редица учебници, посветени на анализа. По-късно, през 60-те год. на XX век, в областта на анализа се изявява и проф. Базлянков.

В последствие научното дело на проф. Базлянков е продължено от доц. д-р Г. Тодоров. През 1985 г. е публикуван учебник „Анализ на стопанската дейност на строителните организации“. Освен него доц. Г. Тодоров публикува и редица статии, студии и монографии, в които разработва съвременни проблеми и основни направления за усъвършенстване на анализа. През 1990 г. излиза от печат и моног-

рафията „Системният анализ в управлението на научно – техническия прогрес“, а през 2003 г. и учебник „Финансово – счетоводен анализ“, предназначен за студентите от специалност „Счетоводство и контрол“.

През 2010 г. учебник по „Финансово - счетоводен анализ“ издава и проф. Надя Костова.

В областта на счетоводството на строителните предприятия доц. Г. Тодоров разработва редица проблеми на методологията и организацията на отчитането на производствените разходи и калкулиране на себестойността на продукцията в строителството. Като обобщение в тази насока са написаните и издадени няколко учебника по счетоводство в строителните предприятия.

В научното направление „Контрол върху стопанската и бюджетната дейност“ началото в катедрата е поставено от проф. Р. Ангелов с неговото участие през 1964 г. в учебника „Контрол върху стопанската и бюджетната дейност“. В по-късното издание на този учебник от 1968 г. участва и доц. Г. Наумов.

Научното дело в областта на контрола е продължено от проф. д-р ик. н. К. Донев, проф. Ф. Филипова, проф. Н. Костова, доц. Р. Димитрова, гл. ас. Ж. Герджиков. Освен участието в написването на учебна литература тези автори публикуват и редица статии, посветени на усъвършенстването на контрола, в т.ч. на независимия финансов одит.

Безспорен принос в това направление има проф. д-р ик. н. Калю Донев. Постъпил в катедрата през 1974 г., през 1983 г. е доцент, а от 1996 г. – професор. Проф. Донев е Декан на Финансово – счетоводния факултет (1983 – 1987 г.), Зам.-ректор (1987 -1990 г.), Ректор в периода 1990 – 1999 г. и от 2003 до 2011 г. В периодите от 1993 до 1995 г. и от 2005 до 2015 г. проф. Донев е ръководител на катедра „Счетоводна отчетност“. През 1991 г. защитава дисертация за придобиване на научната степен „доктор на икономическите науки“. Освен научни интереси в областта на счетоводството на финансово – кредитната система, проф. Донев се изявява главно в об-

ластта на контрола. Той разработва основни въпроси от теорията на стопанския и финансов контрол (1983 г.), на усъвършенстването на контрола в народното стопанство (1989 г.), въпроси на данъчния контрол в Република България (1995 г.), на теорията и практиката на държавния финансов контрол (2002 г.) и др. Заслужава да се отбележи участието на проф. Донев в изданието „Икономическа енциклопедия“ (2005 г.), както и в „Справочник по счетоводство на предприятието“ (1991 г.) в съавторство с доц. Н. Бакалов и доц. Г. Тодоров. През 2010 г. под ръководството на проф. Донев и с участието на гл. ас. Ж. Герджиков и гл. ас. Р. Димитрова излиза от печат и учебника „Теория на финансовия контрол“.

Проф. Донев прави оценка на процесите на динамизиране и демократизиране на управлението на икономиката на страната, дефинира и изследва основните етапи на проектирането на информационните системи на контрола с оглед на тяхното оптимално функциониране, разработва концептуален модел на оперативния икономически контрол и неговите елементи.

В качеството си на Ректор на ИУ – Варна проф. Донев разработва и публикува редица статии, посветени на усъвършенстване на организацията и управлението на висшите училища в България. През 2011 г. публикува разработка, посветена на глобалните предизвикателства пред счетоводството и финансовия контрол, в която очертава опорните точки на бъдещите научни изследвания в областта на счетоводството и контрола.

IV

В началото на деветдесетте години на XX век в България настъпиха редица промени, които предизвикаха тенденция на непрекъсната хармонизация на счетоводната теория и практика с тази на страните от Европейския съюз. Не е без значение и фактът, че първият икономически закон, който прие Великото народно събрание, беше Законът за счетоводството от 1990 г. Специалност „Счетоводна отчетност“ бе преименувана в спец. „Счетоводство и контрол“.

Промяната не е само в наименованието. Разработи се нова учебна документация. Отпадна т.нар. „отраслов принцип“ на преподаване на счетоводството. В учебния план се включиха нови дисциплини като „Финансово счетоводство“, „Управленско счетоводство“, „Теория на контрола“, „Икономически контрол“, „Хармонизация на счетоводството“, „Професионална етика в счетоводството“, „Счетоводство на капиталовите дружества“ и др. Това наложи преустройство на учебно-преподавателската дейност, както и нови насоки в научната област. Най-общо казано, този период може да се нарече период на „хармонизация на счетоводството“.

Подготвят се и се издават редица публикации с ново съдържание. През 1994 г. излиза от печат „Счетоводство на предприятието“ с автор проф. Г. Генов. През 1998 г. доц. Ф. Филипова (в съавторство с доц. М. Бъчварова) публикуват монографичното изследване „Счетоводство за юристи и право за счетоводители“ с подчертан интерес за двете професионални гилдии – счетоводители и юристи. След въвеждането на учебната дисциплина „Хармонизация на счетоводството“ излиза от печат монографичното изследване на доц. Ф. Филипова на тема „Хармонизация на счетоводството: Международни счетоводни стандарти“, което се ползва с успех при преподаването и изучаването на процесите на международната хармонизация на счетоводството. В него се анализират причините за различията между счетоводните системи в света и възможностите за тяхното минимизиране. Основният акцент се поставя върху международните счетоводни стандарти.

За първи път в България се отпечатва учебник „Професионална етика в счетоводството“ (1998 г.) с автор доц. Ф. Филипова, като единствено в ИУ–Варна се преподава едноименна учебна дисциплина.

В „Счетоводство на капиталовите дружества“ (2005 г.) гл. ас. П. Захариев разглежда кръг от специфични и характерни за акционерните дружества операции и отчетни обекти във връзка с формирането и движението на собствения капитал.

Авторски колектив доц. Г. Тодоров, доц. Н. Бакалов, доц. В. Георгиев и доц. З. Михайлова издава учебник „Счетоводство на предприятието“ (2004 г.), предназначен за всички специалности, които изучават едноименната дисциплина. В учебника е отделено внимание за изясняване на възникналите в резултат на действието на приложимите счетоводни стандарти промени в организацията, методологията и методиката на счетоводството в предприятията.

Освен учебна литература, научно-преподавателските кадри на катедрата извършват множество изследвания, оформени в публикации, свързани с хармонизацията на счетоводството. Значителен принос в тази насока имат доц. д-р Ф. Филипова, доц. д-р Н. Костова, доц. д-р А. Атанасова, доц. д-р В. Георгиев, доц. д-р Св. Стефанов, ас. Н. Александрова, гл. ас. д-р Н. Попова, гл. ас. д-р Д. Георгиева, гл. ас. д-р П. Захариев, ас. Ж. Симеонова.

Проблемите на счетоводната политика на предприятието са обект на внимание в трудовете на доц. д-р Н. Костова („Счетоводна политика на търговските банки“ – дисертация, 2000 г., „Счетоводна политика на предприятието“ (1995 г. в съавторство) и др. Доц. Н. Костова разработва съпоставителни характеристики на почти всички едноименни международни и национални счетоводни стандарти, публикувани в поредица на в-к „Делова седмица“.

Коментари по прилагането на международните счетоводни стандарти са направени от проф. Г. Генов, доц. Н. Костова, доц. В. Георгиев, гл. ас. П. Захариев, гл. ас. Н. Попова в изданието „Международни счетоводни стандарти: Норми и практика“ (2004 г. под общата редакция на проф. Г. Генов и проф. М. Динев).

Заслужено внимание на принципите на счетоводството в свои трудове отделят доц. Филипова, доц. Костова, доц. Атанасова, ас. Н. Александрова.

Приватизационните сделки и търговската репутация и тяхното счетоводно отчитане намират място в публикациите на доц. Св. Стефанов, доц. Ф. Филипова и ас. Ат. Атанасов.

Научен задел в областта на хармонизацията на счетоводството

направи доц. А. Атанасова. Защитила докторска дисертация на тема „Временни разлики в счетоводството“ (2004 г.) тя публикува научни статии по темата за временните разлики, времевите разлики и отложените данъци. Доц. Атанасова се оказа първа в България по разработването на проблема за временните разлики в счетоводството. Заслужено внимание предизвика студията й „Счетоводни проблеми при ликвидация на търговско дружество“ (2009 г.). В последствие доц. А. Атанасова разработва и курса по „Управленско счетоводство“ с прилагане на съвременни методи за анализ на дейността, както и подготвя и чете лекции на английски език.

През последните две години на този период по-младите кадри в катедрата също посвещават свои изследвания на съвременни проблеми на счетоводството: ас. Цв. Манолов – по отношение на екологичните разходи в счетоводството и ас. Ат. Атанасов – по въпросите за бизнескомбинациите и отчитането и представянето на търговската репутация във финансовите отчети на предприятията, както и по проблемите на нефинансовата информация.

V

До учебната 2014/2015 г. катедра „Счетоводна отчетност“ е профилираща за спец. „Счетоводство и контрол“. Тя е първата акредитирана с много добра оценка специалност на Икономически университет – Варна. През годините учебните планове и програми следват примера на водещи в областта на икономиката чужди висши училища. Постепенно катедрата изгражда днешната си идентичност, повлияна от всички промени в икономиката у нас. През 2014 г. традиционната за катедрата бакалавърска специалност „Счетоводство и контрол“ придобива нов облик, съдържание и наименование, в резултат на което се обособяват две нови специалности, а именно: „Счетоводство и одит“ и „Счетоводство и финанси“. Последните са създадени, за да отговорят на нуждите на практиката и бизнеса в новите икономически реалности. Те са в ритъм със съвременните тенденции като включват нови дисциплини, теми и проб-

леми, засягащи икономиката днес. Актуализирането и осъвременяването на специалностите води до повишаване на качеството на висшето образование чрез отчитането на потребностите на бизнеса.

В специалност „Счетоводство и финанси“ се осигурява висококачествено обучение по две основни групи дисциплини: счетоводство и финанси. В резултат на това завършилите студенти получават съвременна теоретична и практико – приложна подготовка , която им дава възможност за всестранна реализация.

Основната цел на обучението в специалност „Счетоводство и одит“ е да подготвя компетентни и конкурентоспособни специалисти с висше образование приоритетно в областта на счетоводството, анализа и одита на стопанската дейност и близките до тях професионални направления. Обучението се осъществява в трите квалификационни степени – бакалавър, магистър и доктор.

С решение на АС на ИУ–Варна се разкрива нова специалност “Accounting” (с преподаване на английски език), приемът по която започва от учебната 2019 / 2020 г. Огромно признание за новата специалност и за екипа на катедра „Счетоводна отчетност“ е нейното успешно сертифициране от две водещи световни професионални организации в лицето на ACCA и CIMA.

Обучението в трите специалности по профилиращите учебни дисциплини се осъществява от научно - педагогическите кадри в състава на катедра „Счетоводна отчетност“. В унисон с динамиката на съвремието преподавателският състав непрекъснато се усъвършенства, което се пренася и в знанията на студентите посредством преподаваните дисциплини.

Към 2018 г. в състава на катедра „Счетоводна отчетност“ се числят 40 души научно – преподавателски кадри, от които 3 професори, 7 доценти, 15 главни асистенти доктори и 7 асистенти. Един от членовете на катедрата е с присъдена научна степен „доктор на науките“, 24 са доктори по икономика, а голяма част от кадрите са и дипломирани експерт – счетоводители. Преподавателите в катедра „Счетоводна отчетност“ са с богат практически опит в областта на

счетоводството и прилагането на НСС и МСС/МСФО, данъчното облагане, независимия финансов одит, вътрешния одит, финансово – счетоводния анализ, оценяването на активи пасиви и цели предприятия, управлението на парични потоци и др. Освен това те са счетоводители на предприятия от различни сектори на икономиката, регистрирани одитори, консултанти на големи предприятия, вещи лица в системата на правосъдието и др.

Достигането до високите нива в учебната и научно – изследователската работа на кадрите преминава през докторантурата. Обучението в докторантура води началото си от 60-те години на XX век. Първите докторски дисертации (наричани тогава „кандидатски“) са разработени и защитавани от проф. Захари Карамфилов (в областта на корабостроенето) и доц. Асен Георгиев (в областта на туризма през 1966 г.). По –късно дисертации пред Научен съвет при ВАК защитават доц. Богомил Тончев, проф. Гено Генов, доц. Радослав Радев, проф. Калю Донев, доц. Никола Бакалов, доц. Георги Тодоров, доц. Йордан Цонев, доц. Зорка Михайлова, доц. Антон Свраков, доц. Симеон Милев, доц. Венелин Георгиев, проф. Фаня Филипова, проф. Надя Костова, доц. Светлозар Стефанов, гл. ас. Петко Захариев, доц. Слави Генов, доц. Анита Атанасова, доц. Надежда Попова, доц. Даниела Георгиева.

След влизане в сила на ЗРАСРБ (2010 г.) докторски дисертации пред Научно жури защитават и придобиват ОНС „доктор“ Руслана Димитрова (2012 г.), Бранимира Колева (2012 г.), Гергана Николова (2012 г.), Бистра Николова (2012 г.), Любомира Коева (2013 г.), Пламена Недялкова (2013 г.), София Илиева (2014 г.), Рени Петрова (2014 г.), Иван Апостолов (2015 г.), Илиян Христов (2015 г.), Драган Георгиев (2015 г.), Гергана Цончева (2015 г.), Валентина Велчева (2015 г.), Красимира Господинова (2015 г.), Калин Калев (2016 г.), Цветомир Манолов (2016 г.), Минчо Добрев (2016 г.), Атанас Атанасов (2018 г.), Недялка Александрова (2018 г.), Галина Събчева (2018 г.). Двама от членовете на преподавателския състав на катедрата са придобили ОНС „доктор“ в други научни звена (Христоско

Богданов и Ивайло Тончев – 2018 г.). Със защитена докторска дисертация в катедрата постъпват Весела Бандакова, Румяна Маринова и Веселин Деков. Ежегодно в катедрата се обучават между 5 и 10 докторанти в редовна и задочна форма. Пред СНС при ВАК са защитени и двете дисертации за придобиване на научната степен „доктор на икономическите науки“ – от проф. Калю Донев и проф. Гено Генов.

Една значителна част (над 80%) от защитилите докторски дисертации и придобили ОНС „доктор“ след конкурс са назначени и заемат академичната длъжност „главен асистент“ в катедрата. Налице е устойчива тенденция на развитие на академичния състав. Високият относителен дял на нехабилитираните преподаватели с ОНС „доктор“ в структурата на академичния състав създава стабилна основа за реализиране на успешни конкурси за хабилитация. Тази тенденция е функция от полаганите усилия за подобряване на условията и организацията в катедрата за качествено развитие на академичния състав.

След 2010 г. на академичната длъжност „професор“ са избрани двама души – проф. Фаня Филипова (през 2012 г.) и проф. Надя Костова (през 2013 г.), а на академичната длъжност „доцент“ – 3 души (доц. Руслана Димитрова – 2016 г., доц. Даниела Георгиева – 2017 г., доц. Надежда Попова – 2018г.).

Ръководител на катедра „Счетоводна отчетност“ от 2015 г. е доц. д-р Слави Генов. През този период (от 2011 г.) доц. Сл. Генов е и декан на Финансово – счетоводния факултет. Научните интереси на доц. Генов са в областта на финансовото счетоводство, МСС/МСФО, управленското счетоводство и независимия финансов одит. Той публикува разработки по проблемите на калкулирането, методически проблеми при изготвяне и представяне на Отчет за паричните потоци, проблеми при отчитането на биологичните активи. Постигнатите научни резултати намират израз в студията „Методически проблеми при изготвяне и представяне на отчета за паричните потоци“ (Годишник на ИУ–Варна, 2009 г.).

Проблемите на отчитането на биологичните активи са разработени в монографията „Отчитане, представяне и оповестяване на биологичните активи“ (2016 г.), където значително внимание е отделено на оценката на биологичните активи по справедлива стойност.

Със заслужено внимание и интерес от студентите се ползва и самостоятелно написания от доц. Сл. Генов учебник „Финансово счетоводство“ (2014 г.).

В съответствие с възприетата стратегия за ускоряване развитието на академичния състав в Университета за периода след 2010 г. е налице активна научно – изследователска дейност в катедра „Счетоводна отчетност“. Публикациите възлизат на над 270 броя, от които монографии – 6%, студии – 9 %, научни статии – 40 %, доклади – 38 %. Издадените учебници и учебни помагала за този период формират 7 % от всички публикации. Наличието както на научни публикации, така и на значителен брой учебници и учебни помагала доказва активността на преподавателския състав по отношение на научно – изследователската дейност и отговорността по отношение на осигуряването на учебния процес с учебна литература.

Членовете на катедрата вземат активно участие на национални и международни научни форуми. За този период са регистрирани над 100 участия, което е показателно за благоприятната среда за научен живот и личната мотивация на преподавателите. Изследователската дейност на преподавателите се изразява и в участие в научни и научно – приложни проекти в рамките на Университета, като някои от тях са с продължителност от няколко години и се материализират в монографични публикации.

С отпадането в процеса на преподаване на т.нар. „отраслов принцип“, въвеждането на законовата основа в счетоводството и нормативната база на счетоводните стандарти, научно – изследователската дейност на катедрата получава нови насоки. Отрасловите проблеми и проблемите на отделните предприятия са обект на внимание главно в докторските дисертации. Изследователската работа на катедрата е ориентирана главно към проблемите на финансовото

счетоводство, счетоводството на банките, управленското счетоводство, анализа и контрола. Значителна роля за решаването на тези проблеми имат сформираните творческо колективи. Колектив на катедрата в състав проф. Ф. Филипова, доц. В. Георгиев, доц. Св. Стефанов, проф. В. Хаджиев (катедра „Статистика“), гл. ас. Н. Попова, гл. ас. Р. Петрова извършва мащабно изследване по прилагането на счетоводните стандарти, като постигнатите резултати намират израз в монографията „Прилагане на МСС/МСФО в България: състояние и резултати“ (2013 г.).

Сравнително нов проблем пред финансовото счетоводство е проблема за интегрираната отчетност. Интегрираната отчетност е съвкупност от финансова и нефинансова информация. Това налага изследване на генезиса на концепцията за интегрираната отчетност, промени в концептуалната рамка за финансова отчетност, приликите и различията между финансовите и интегрираните отчети, интегрираното използване на данни от управленското и финансовото счетоводство за генериране на интегрирани отчети, финансовите стратегии на предприятията, оценката на риска, стратегическото планиране и анализ, водещите направления при изготвяне на модел на интегрирани корпоративни отчети. Информацията във финансовите отчети се базира на стройната методология на двойното счетоводство и доколко информацията в интегрираните отчети би била вярна и достоверна, ако не произтича от тази стройна методология? На тези проблеми посвещава своето изследване творчески колектив в състав проф. Ф. Филипова, доц. А. Атанасова, доц. В. Георгиев, доц. Св. Стефанов, ас. К. Калев, гл. ас. И. Христов и докторантите Ст. Тодорова, М. Минев, Ст. Георгиев, осъществили научен проект, който е материализиран в монографията „Проблеми и предизвикателства пред счетоводството във връзка с концепцията за интегрирана отчетност“. (Филипова, Атанасова, Георгиев, & др., 2017).

Проблемите на нефинансовата информация във финансовите отчети са разработени и в съвместна публикация на ас. Ат. Атанасов и гл. ас. Р. Маринова през 2014 г., които по-късно (през 2017 г.),

развивайки темата, публикуват друг своя труд по въпросите на интегрираното отчитане. (Атанасов & Маринова, 2017).

Комплексният подход за изследване на качеството на финансово-счетоводната информация предполага съобразяване с информационните нужди и мотиви на всяка група конкретни потребители; конкретно проявление на качествената характеристика на счетоводната информация; състава, особеностите и предназначението на отделните компоненти на финансовите отчети; анализ на качеството при признаване, оценяване, представяне и оповестяване във финансовите отчети; оценка на влиянието на заобикалящата фирмена среда върху счетоводното качество; установяване на причините, походите, инструментариума и последствията от натрупването на счетоводно качество. Тези проблеми изследва проф. Ф. Филипова в своя хабилитационен труд „Финансовото счетоводство и качеството на финансово-счетоводната информация“. (Филипова, 2012)

На проблемите на качеството и надеждността на счетоводната информация е посветена и докторската дисертация на гл. ас. д-р Гергана Цончева.

Повишаването на качеството и надеждността на счетоводната информация имат важно значение за бизнеса и икономиката като цяло. Във връзка с това на преден план излиза и проблема с оценяването в счетоводството както в теоретичен план, така и в приложението на оценъчните бази. Поради това вниманието на научно-педагогическите кадри на катедрата се насочва към изследване на тези проблеми (проф. Н. Костова, доц. Сл. Генов и др.).

В монографията „Организационни и методологически аспекти на оценката на предприятие“ (2013 г.), с автор проф. д-р Надя Костова, се изследват концептуалните основи на оценяването и оценъчните бази, подходите и моделите с акцент върху приложението на финансовата отчетност и на финансовия анализ в оценката на предприятие и на тази основа се очертават редица проблеми в т.ч. и при преобразуване, покупко – продажба и непарична вноска на предприятие. Приложението на концепцията за справедливата

стойност не може да преодолее негативите от използването на „хибридния модел“ на оценяването на счетоводството, но при всички случаи оказва влияние върху оценката на предприятието. Оценителските подходи се обвързват с различни финансови показатели, анализиращи определени страни от финансовото състояние на предприятието в по-дългосрочен план.

Изследователски проект, осъществен от колектив на катедрата проф. Н. Костова, доц. Св. Стефанов, доц. Д. Георгиева, гл. ас. София Илиева, гл. ас. Цв. Манолов и ас. А. Галинова, изследва ролята и значението на финансовия анализ за управление на оборотния капитал, вземанията и кредитоспособността и предизвиква подчертан интерес сред специалистите от практиката. Постигнатите резултати имат и определена научна стойност, отразена в електронно монографично издание през 2017 г. (Костова, Георгиева, Стефанов, Илиева, & др., 2017)

Важно значение в областта на оценяването е обезценката на нетекущите активи. Този акт влияе върху размера на пренесената стойност на нетекущите активи в състава на разходите за дейността и от тук върху величината на финансовия резултат на предприятието. На тези проблеми е посветена значителна част от научните изследвания на доц. д-р Даниела Георгиева, която през 2016 г. публикува своя хабилитационен труд „Счетоводна обезценка на нетекущите активи“. (Георгиева, 2016) В този труд се очертават подходите за обезценка на нетекущите активи и се анализират всички елементи в процеса на обезценка на нетекущите активи.

Разработена е система от показатели за установяване спазването на принципа „действащо предприятие“, като се използват различни показатели за анализ на ефективността от дейността на предприятието.

В областта на бюджетното счетоводство се обосновава позицията за придържане към модифицирана касова основа за отчитане без да се преминава напълно към „текущото начисляване“. Следва да се отбележи, че доц. Д. Георгиева е съавтор на учебници по счетоводс-

тво и бюджетно счетоводство.

През годините на прехода възход получи банковата система, както и пенсионно – осигурителната и застрахователната системи. Това наложи включване в научно – изследователската дейност и в учебните програми на всички нови моменти, свързани със счетоводно – отчетния процес в тези области. Заедно с гл. ас. д-р П. Захариев, доц. А. Атанасова, проф. Н. Костова в това направление заема своето място и д-р Надежда Попова, която от 2018 г. заема академичната длъжност „доцент“.

Проблемите на счетоводството, контрола и анализа в банките са резултат от усъвършенстващото се взаимодействие между надзорните, контролните и изпълнителските органи при съставянето и представянето пред заинтересованите страни на достоверна информация във финансовите отчети на банките. Тези въпроси са намерили място в хабилитационния труд на доц. Н. Попова „Прозрачност на информацията в ГФО на банките в България“. (Попова, 2018).

Една част от научните изследвания на доц. Н. Попова са насочени и към счетоводната проблематика в публичната сфера, дейността на пенсионно – осигурителните и застрахователните дружества. Постигнатите резултати в тези направления са отразени в учебниците с авторовото участие на доц. Н. Попова.

Проблемите на контрола заемат важно и значимо място в научно-изследователската и преподавателската работа на катедра „Счетоводна отчетност“. Под ръководството на проф. Калю Донев това направление се развива много успешно.

В научното творчество на доц. д-р Руслана Димитрова се изследват значими за теорията и практиката на финансовия контрол методологически и организационни проблеми на вътрешния одит и вътрешния контрол в предприятията. Предлагат се решения за взаимодействието между вътрешния контрол в предприятията и независимия финансов одит. Разкриват се възможностите на вътрешния одит да прави сравнително точни предположения за риска при оценка на действащото предприятие. Очертават се механизмите и

моделите за проявите на финансовия контрол при осъществяването на бюджетното програмиране. („Вътрешният одит в системата на финансовия контрол и управлението на риска“, 2014).

На проблемите на контрола са посветени редица публикации (статии и научни доклади) на гл. ас. д-р Пл. Недялкова, гл. ас. д-р Б. Николова, гл. ас. д-р Бр. Колева и др.

Преподавателският състав на катедра „Счетоводна отчетност“ преподава както фундаментални дисциплини за всички специалности в Университета, така и специалните дисциплини, които формират профила на специалиста и в двете специалности „Счетоводство и одит“ и „Счетоводство и финанси“. Наред с традиционните учебни дисциплини по счетоводство, анализ и контрол в учебните планове са включени и по-нови дисциплини със съвременно звучене и актуално учебно съдържание: „Управление на фирмени парични потоци“, „Оценяване в счетоводството“, „Анализ на кредитоспособността“, „Контрол върху доходите и осигуряването“, „Одит в публичния сектор“, „Управление и събиране на вземанията“, „Оценка на риска и вътрешен финансов контрол“, „Кредитен анализ на клиенти и управление на оборотния капитал“, „Трансферно ценообразуване“, „Данъчен процес и данъчно облагане“, „Одит“, „Бизнес-комбинации и консолидации“ и др. Това предполага насочване усилията на научно-педагогическите кадри и в посочените области.

Заключение

В най-новата история на катедра „Счетоводна отчетност“ вниманието се насочва към изследване на настоящи и бъдещи проблеми на счетоводството, анализа, одита и финансите на предприятието:

- Дигитализацията и счетоводството; Дигитални рефлексии върху счетоводството и одита; Технологиите, изкуственият интелект и промяната на професията на счетоводителя; своеобразното разпределение на управленската функция „счетоводство“ между изкуствения интелект и човека.

- Състояние и перспективи пред интегрираната отчетност и в тази връзка концептуалните основи на счетоводството и предизвикателствата на бизнес средата.

- Новите функции на счетоводството – от просто регистриране на факти от дейността до финансово управление на предприятието и създаване на стойност за бизнеса.

- Настояще и бъдещо развитие на образованието по счетоводство, анализ, одит и финанси на предприятието.

Използвана литература

1. Атанасов, А., & Маринова, Р. (2017). Интегрираното отчитане – ново предизвикателство в корпоративното отчитане. *Управление и образование, XIII*(1), 106-114.

2. Базлянков, М. (1961). *Счетоводство на капиталното строителство.* Варна: Държ. издателство.

3. Базлянков, М. (1964). *Анализ на стопанската дейност на строителните организации.* Варна: Държ. издателство.

4. Бойчев, Б. (1941). Отчитане на бюджета в общините по системата на двойното счетоводство. *Економист*(4), 455-471.

5. Бойчев, Б. (1941). Същност и организация на счетоводството в общините. *Годишник на ВТУ, XIV*, 160.

6. Бойчев, Б. (1943). *Счетоводство и калкулации в индустриалните предприятия.* Варна: ВТУ.

7. Бойчев, Б. (1947). *Курс по счетоводство и калкулации в индустриалните предприятия.* Варна: ВТУ.

8. Бойчев, Б. (1948). *Двойното счетоводство в публично-правните тела.* Варна: ВТУ.

9. Бойчев, Б. (1950). *Счетоводство и калкулации в земеделските стопанства.* София: Наука и изкуство.

10. Георгиева, Д. (2016). *Счетоводна обезценка на нетекущите активи.* Варна: Наука и икономика.

11. Гериловски, В. (1936). Основни понятия за баланса.

Списание на дружеството на завършилите ВТУ-Варна(4), 341-345.

12. Гериловски, В. (1939). Същност, балансов израз и счетоводно отчитане на транзиторните и антиципативните суми. *Списание на дружеството на завършилите ВТУ-Варна*(2), 174-183.

13. Гериловски, В. (1942). Същност и значение на редовния годишен баланс. *Сборник на ВТУ-Варна*, 161-165.

14. Градев, Н. (1965). Възможности за подобряване структурата на счетоводния баланс на промишленото предприятие. *Известия на ВИНС*(1), 1-21.

15. Градев, Н. (1968). Относно определението на предмета на счетоводната отчетност при социализма. *Известия на ВИНС*(4), 55-65.

16. Градев, Н., & Генов, Г. (1968). *Теория на счетоводството и счетоводство на промишленото предприятие.* Варна.

17. Захариев, П., Георгиева, Д., Попова, Н., & Маринова, Р. (2015). *Бюджетно счетоводство.* Варна: Геа-Принт.

18. Костова, Н., Георгиева, Д., Стефанов, С., Илиева, С., & др., и. (2017). *Ролята на финансовия анализ при управление на оборотния капитал, вземанията и кредитоспособността на предприятието.* Варна: Знание и бизнес.

19. Попова, Н. (2018). *Прозрачност на информацията в ГФО на банките в България.* Варна: Наука и икономика.

20. *Професорите на Икономически университет - Варна 1920-2015 г.* (2015). Варна: Наука и икономика.

21. Филипова, Ф. (2012). *Финансовото счетоводство и качеството на финансово – счетоводната информация.* Варна: Наука и икономика.

22. Филипова, Ф., Атанасова, А., Георгиев, В., & др., и. (2017). *Проблеми и предизвикателства пред счетоводството във връзка с концепцията за интегрирана отчетност.* Варна: Знание и бизнес.

Контакти:

Проф. д-р ик. н. Гено Генов

E-mail: genogenov@ue-varna.bg

Секция I
Съвременни предизвикателства пред финансовото и управленското счетоводство

РАКУРСИ В ТРАДИЦИОНАЛИЗМА И ИНОВАТИВНОСТТА НА ПРЕПОДАВАНЕТО И ОБУЧЕНИЕТО ПО СЧЕТОВОДСТВО, ОДИТ И ФИНАНСИ

Проф. д-р Надя Костова
Икономически университет – Варна

Резюме

Предизвикателствата пред финансово-счетоводната професия на съвременния етап влияят и върху развитието на висшето образование. Преподаването и обучението по счетоводство, одит и финанси трябва да се насочат към интегрално образование на личността чрез „пресичащи“ се специалности с цел придобиване на по-широки знания и умения, създаващи адекватна база за професионалната компетентност на счетоводителите.

Ключови думи: професионални способности; професионални умения; преподавателско портфолио; характеристики на стила на учене, информационни и комуникационни технологии.

A VIEW OF THE TRADITIONALISM AND INNOVATION OF TEACHING AND TRAINING IN ACCOUNTING, AUDITING AND FINANCE

Prof. Nadya Kostova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The challenges which financial and accounting profession of today face also influence the development of higher education. The teaching and training in accounting, auditing and finance should be directed to integrated education of the personality through “crossing” majors in order to acquire broader knowledge and skills that provide an adequate basis for the professional competence of accountants.

Key words: professional abilities; professional skills; teaching portfolio; characteristics of learning styles; information and communication technologies.

„Ако днес преподаваме, така както сме преподавали вчера, ние ограбваме нашите деца за утре.“ Джон Дюи

Живеем и работим в информационна епоха, в електронна среда и в дигитален свят. В това изключително динамично време на нови технологии и автоматизация, човешкият капитал придобива по-голяма значимост от когато и да било. Появяват се нови предизвикателства, в т.ч. и пред счетоводството и счетоводителите. В доклада ще бъде използвано понятието “счетоводители”, но следва да се има предвид, че включва управленски, финансови и оперативни счетоводители.

В последните години се заговори, че в условията на „цифровата икономика“ и на „икономиката на знанието“ редица професии ще отмрат. Създадоха се дори „атласи“ на новите професии и на тези, които в „близко бъдеще“ ще изчезнат. В подобни издания и изявления за „отмиращите професии“ бе включена и счетоводната професия. Едновременно с това се изказаха и мнения за „бляскавото“, но „комплицираното“ й бъдеще. На този фон не можем да не останем с двойнствено впечатление относно бъдещето на тази професия. Воденето на спор дали ще я има или не, изглежда някак безпочвено, тъй като докато съществуват икономически системи, докато се извършва стопанска дейност, докато са налице условия за вземане на информирани икономически решения, счетоводната професия ще има поле за приложение. Двуполюсните мнения обаче не могат да не ни замислят по отношение развитието на финансово-счетоводната наука, на финансово-счетоводната практика и на финансово-счетоводното образование.

За **икономистите-счетоводители, ангажирани с наука** възниква потребност да развиват финансово-счетоводното знание така, че да бъде адекватно на съвремието, а именно концепцията на отчетността да не се представя и възприема като единствено счетоводна, а да включва изследвания по теми: за икономическите и

финансовите рискове и техните анализи, за вземането на икономически решения въз основа на огромен обем информация, за методологията на прозрачността на финансовата и нефинансовата информация, за интегрираната отчетност, за социалната отговорност на бизнеса, за икономическата и академичната етика, за влиянието на отчетността върху икономическия ръст и развитие, върху доверието на обществото и много други. Списъкът на приложното поле на бъдещите финансово-счетоводни изследвания може да бъде продължен, но по-важното е да се каже, че вече тези изследвания не трябва да се придържат единствено към познатите класическите модели и тематика.

Подготовката на специалистите за **финансово-счетоводната практика** следва да отчита основните фактори, влияещи на пазара на труда: Според едно изследване (Руссиян§Константинов, 2017), това са: новите форми на трудова заетост (44%), мобилният интернет и облачните технологии (34%), обработката на голям обем данни (22%), етиката и конфиденциалността (16%), повишената роля на жените в икономиката (12%), изкуственият интелект и иновативното обучение (7%). За счетоводителите отдавна не е достатъчно просто да могат да обработват определен обем от данни. Това подчертават и от Асоциацията на дипломираните експерт-счетоводители (ACCA). Те трябва да могат „да разкажат историята зад тях“, но по начин позволяващ да се вземат максимално информирани и адекватни икономически решения. Трябва да могат да анализират пазара, да действат като катализатори на промяната в предприятието, да участват в изграждането на дългосрочните му стратегии, да имат умения и за управление на екипи, и мн. Др. Не случайно в Общата рамка 2.0. за устойчиво развитие, приета от Международната федерация на счетоводителите (International Federation of Accountants, Sustainability Framework 2.0, 2011), **счетоводителите са определени като интегратори, тъй като са лица, които едновременно: създават стойност; насочват към създаване на стойност; поддържат създаването на стойност и**

отчитат стойността.

В тази Обща рамка се посочва, че у счетоводителите трябва да се създаде самочувствие на “знаещи агенти на предстоящите промени”. Според АССА, счетоводителите трябва да се превърнат в лидери и 7-те качества, които е необходимо да притежава счетоводителят на бъдещето са:

1. **технически умения и професионална етика** за цялостно покриване на високите изисквания за честност, независимост, скептицизъм и довереност;

2. **интелигентност и аналитичност**, включващи придобиване и използване на знания за анализ и разрешаване на проблеми;

3. **кративност** – прилагане на съществуващо знание в нови ситуации, откриване на нови връзки и зависимости, прогнозиране на възможни изходи от ситуации, генериране на нови идеи и решения;

4. **емоционална интелигентност**, вплетена в разпознаване на собствените емоции и тези на другите хора в условита на способност да се подхранват и управляват правилно, за да се постигнат желаните резултати;

5. **визия за бъдещето** – способност не просто да се извлича смисъл от ретроспективната информация, а да се прогнозира бъдещето и да се подхожда иновативно;

6. **опитност**, целяща разбиране на очакванията на клиентите и потребителите на информация при създаване на добавена стойност за предприятието;

7. **компетентност в дигиталните технологии** – познаване и прилагане на съществуващите и нововъзникващите дигитални технологии, компетенции в добри практики и стратегии.

Счетоводителите трябва да могат да “мислят в перспектива”, за което са изключително важни аналитичното мислене, креативният подход в работата, уменията да се обхване глобалната картина за да може да се промени стратегическата посока на предприятието, финансовото му състояние и пазарното му позициониране.

Способностите да се обработва голям обем информация, да се извеждат критични оценки, да се мисли предприемачески, да се комуникира ефективно, да се адаптира бързо към променящите се условия, сега и в бъдеще са по-важни от всякога. Изследване на Световния икономически форум сочи, че към 2020г., първите три места в класацията на най-важните уменията на специалистите заемат: комплексното решаване на проблеми, критичното мислене и креативността. В обобщение би могло да се каже, че във финансово-счетоводната професия на бъдещето се включва съчетаването на две относително обособени части: рутинна и творческа.

Посочените предизвикателства влияят и върху развитието на висшето образование, носещо значим принос към човешкия капитал. В дискусионния документ (International Integrated Reporting Committee, Towards Integrated Reporting, 2011), на Международния комитет за интегрирано отчитане "Към интегрирано отчитане – споделяне на стойност през XXI век" се твърди, че успешните компании и институции създават култура, която мотивира хората сами да търсят промяната, да се стремят към нея, което води до развитие. За да бъде Университетът ни успешна институция, трябва да развива едновременно **основните педагогически функции на образованието:** ***преподаване; обучение; оценяване и общуване.***

Ако мисията на Университета е подпомагане на обучаемите за тяхната реализация на трудовия пазар, то качеството трябва да отчита диверсификацията на обучаемите. Съвременната бързо променящата се среда води до остаряване на т.нар. „твърди" умения, за сметка на „пресичащите се (меки)" умения (критично мислене, иновативност, решаване на проблеми, работа в екип и др.). Европейската комисия отбелязва, че е налице несъответствие между необходимите знания, умения и компетенции и реалната ситуация по отношение на тези ключови характеристики, както и това, че се очертава дефицит на специалисти в професии, изискващи висока квалификация, като същевременно голяма част от завършващите

висше образование притежават ниски базисни умения и малък обхват на т.нар. „пресичащи се“ умения.

Тази картина оформя убеждението, че финансово-счетоводното образование в университетите трябва да бъде реорганизирано, което поставя проблема за иновативността към обучението, в т.ч. и по специалностите „Счетоводство и одит“, „Счетоводство и финанси“ и „Счетоводство и контрол“ в новите условия. **Настоящият доклад няма за цел да обоснове нов модел на преподаване и обучение, а да предложи ракурси към традиционализма и иновативността на преподаването и на обучението, за да може образованието да изпълни своето обществено предназначение съобразно конкретните условия.** В доклада се акцентира на две основни направления:

- ***на рамката на резултата от обучението и***
- ***на някои опорни точки в ученето и в преподаването.***

Естествено е на първо място да се определят резултативните величини, потребностите, за да се насочи правилно образователният процес. Констатира се, че са променени изискванията на бизнеса и на работодателите към способностите на лицата упражняващи финансово-счетоводната професия, което от своя страна предполага обучението да бъде ориентирано към нарастване на способностите, а тяхното нарастване допринася за компетентността. Според дефинициите дадени в Общата рамка за международни стандарти за образование за професионални счетоводители в Ръководството по международни изложения за образование на Съвета за международни стандарти за образование по счетоводство (СМСОС) към Международна федерация на счетоводителите, **компетентността** се дефинира като способността да се изпълнява работна роля съгласно дефиниран стандарт с референция към работна среда (Ръководството по международни изложения за образование, 2014, стр. 20).

За да демонстрира компетентност, професионалният счетоводител трябва да притежава необходимите: **професионални зна-**

ния; професионални умения; пофесионални ценности, етика и нагласи.

Затова висшите училища не трябва да обучават студентите само в рамките на тясната специализация. Обучението трябва да се насочи към интегрално образование на личността чрез „пресичащи“ се специалности с цел придобиване на по-широки знания и умения, създаващи по-широка база за бъдеща професионална компетентност.

Счита се, че горепосочените способности се изискват за да бъде доказана компетентността и на практика позволяват на личността да изпълнява своята професионална роля. Към настоящия момент, образователният процес в България все още е насочен предимно към придобиване на знания, а не толкова към професионални умения, ценности, етика и нагласи. Значимо място сред горепосочените способности заемат **професионалните умения** у счетоводителите. Според Международен стандарт за образование 3 “Професионални умения и общо образование” на СМСОС, **уменията от които се нуждаят професионалните счетоводители** се групират в пет основни категории: ***интелектуални умения; методологически и функционални умения; личностни умения; междуличностни и комуникативни умения; организационни умения и умения на бизнес мениджмънт.***

Качеството на преподаване и обучение е с широки рамки, а формите и методите на обучение трябва да стимулират студентите към придобиване на „академична грамотност“, свързана както с основните, така и със специфичните умения, необходими за успешна реализация на трудовия пазар. Би могло да се обобщи, че рамката от компетенции на счетоводителите трябва да включва комбинация от: технически умения; бизнес ориентация; лидерски качества и дори способности за управление на хора и оказване на влияние в организацията. Фокусът трябва да бъде изместен от знанията, получени от завършилите счетоводна специалност студенти към това какво могат да правят с това знание (Velayutham,

Perera, 2017). Това налага процесът на усвояване на знанията да бъде изключително ефективен и ефикасен, за да създаде и да поддържа стойност през **всичките пет фази от "управлението" на знанието** (Добрев, 2005, стр.61-63): ***разпознаване; придобиване; развитие; разпределение и подсигуряване на знанието.***

Процесът на усвояване на знанията и придобиване на умения и компетенции е силно зависим от процеса на преподаване, който от своя страна следва да се съобрази с **петте характеристики на стила на учене** (Смайт, 2012, стр.12-18).

Първият вид – **физиологическите характеристики** се обвързват с три основни разновидности – зрителна, слухова и кинестатична. На практика те демонстрират доминиращата перцепция, изведена още от Конфуций през 551 – 479 пр. Хр. "Чух и забравих, видях и запомних, направих и разбрах".

Вторият вид – **психологическите характеристики** предполагат прилагане на такива методи, които изискват използване на всички мозъчни центрове.

Третият вид са **характеристиките на обкръжението**, която се обвързва със създаването на подходяща среда за възприемане и научаване на материята.

Социологическите характеристики изискват работа в екип. Тук е важно неговото определяне, разпределянето на задачите между членовете му, обвързването на резултатите от работата на членовете на екипа в общ документ с единни характеристики на отделните елементи и с адекватното им обобщение.

Петият вид – **емоционалните характеристики** също не са за подценяване и трябва да се вземат под внимание, отчитайки емоционалните нагласи на аудиторията, която е в младежка възраст, с цел стимулиране на интереси у нея.

Качеството на преподаване обхваща широкото поле на: ***учебните планове; учебните програми; учебното съдържание; използването на широк диапазон от методи за обучение; осъществяване на обратна връзка със студентите; адекватно***

оценяване на резултатите им и подходяща инфраструктура за тяхното обучение.

Качественото преподаване помага на студентите да се замислят върху личните си убеждения и ги мотивира да учат, като се поставят в ситуации, и се сблъскват с проблеми, които самите те смятат за важни и значими. Това би ги ангажирало с отговори на нови въпроси, излизащи от традиционните рамки на съответната учебна дисциплина и релевантни на техния собствен живот. Така се провокира тяхното активно участие в образователния процес, надхвърлящо целта за вземане на изпита като единствена цел. На този етап студентите са по-скоро пасивни бенефициенти на знание, а не активна страна в образователния процес. За да има промени в тази ситуация, академичното преподаване трябва да поставя студентът в центъра на образователния процес при ясно дефиниране на резултатите от този процес. Добрият преподавател е в състояние да повиши креативните умения и резултатите от обучението. Затова е безспорно, че иновативността и модернизацията на висшето образование зависят от мотивацията и компетентността на преподавателите. Промяната в начина за преподаване и обучение изисква информиран, квалифициран и съпричастен преподавателски екип.

Професията на академичния преподавател изисква специфични дидактически и педагогически умения. За да се направи иновация в образованието, основано върху умения и компетентности, трябва да се обучава и самия академичен състав като се стимулира към притежаване на **преподавателско портфолио**, включващо модерни методи за обучение и успешни практики, отговарящи на студентските потребности и очаквания.

В България е налице висока необходимост от гъвкави, иновативни подходи за обучение и методи за преподаване. Ориентираното към студента обучение, успешната реализация на трудовия пазар и по-широката общообразователна култура трябва да се заложат в основите на съвременните учебни планове, учебни програми и учебно съдържание. Но заради традиционализма и консерватизма,

може би се реагира твърде бавно на променящите се нужди на икономиката и не се успява да се покрият изискванията на бизнес практиката.

Иновативността в образованието поставя проблема и за използваните форми на обучение. Предвид националните ни особености считаме, че **традиционната форма на обучение** „лице в лице“ не може бързо да излезе от употреба. Трябва обаче да се мисли за нейната промяна. Необходимо е при тази форма на обучение да се акцентира в по-голяма степен върху решаването на реални практически ситуации и проблеми. Продължаващото прилагане на тази форма изисква от академичния състав да притежава конкретни умения. Считаме, че **четирите най-важни умения, които трябва да изработи всеки преподавател във висше училище са:**

- ***ясно дефинирано преподавателско място и правилни концепции;***
- ***стил на повсеместно влияние и „сценичен чар“;***
- ***цялостно структурирано съдържание и практически съвети;***
- ***набор от преподавателски техники и начини за създаване на атмосфера.***

Уменията на академичния преподавател не се крият само в притежаваните от него високи знания, а в това да може да предаде тези знания по подходящи начини, да умее да адаптира своя стил на преподаване към различните стилове на учене, така, че да се придобиват от студентите както знания, така и умения и компетенции. Фокусираното върху студента обучение изисква промяна в ролята на преподавателя: от предаване на знание към ръководство на студентите в процеса на тяхното обучение. Основен начин за постигане на това е да се използват новите **информационни и комуникационни технологии (ИКТ)** за обогатяване на преподаването, подобряване на обучението, подкрепа на персонализираното учене, улесняване на достъпа чрез обучение от разстояние и виртуална мобилност.

Дигитализацията се превръща в ключов фактор за успех и във висшето образование, тъй като е инструмент за усъвършенстване на традиционната форма на обучение и за подобряване на системите за оценяване на студентите.

Бихме казали, че може би в България ще бъде трудно да се премине към класическия вариант на **дуално обучение**, но считаме, че традиционната форма на обучение може да се съчетае с елементи на дуалното обучение с цел обвързване на теоретичните знания с практическа работа в предприятията.

Възможно е да се работи и в условията на **смесено (съчетаване на електронно и традиционно) обучение** чрез вплитането и интегрирането на ИКТ в традиционния образователен процес. Използването на новите технологии би променило съществено учебния процес и чрез прилагането на **онлайн обучение**. То трансформира начинът за достъп до знание като предлага множество алтернативи за преподаване и обучение и за споделяне на знания. Споделянето на знания вече е процес не за ограничен кръг от хора, защото може да бъде правено по всяко време и от всяко място при условията на оптимизирани разходи, което поставя академичният състав и обучаемите в нова роля.

Друга важна опорна точка в обучението е **оценяването на резултатите** от него, което следва да се превърне в стимул на студентите за повишаване ефективността на тяхното учене. Оценяването влияе на обучението на студентите, тъй като е свързано с редица цели (Трифонова, Петрова, Савова, 2010, стр. 123): ***измеримост на студентските постижения; формиране на представа за равнището на обучение у всички субекти на оценяването – студенти, преподаватели и външни органи и лица; промотиране на обучението; прозрачност; стимулиране на всички субекти на оценяване и комуникация между тях чрез публичност на резултатите.***

Съществува общоприето мнение за постиженията и способностите, които трябва да се придобият от студентите в края на всяка

степен на обучение: ***знание и разбиране; приложно знание и разбиране; възможност за преценки; комуникационни умения и умения за обучение.*** Университетите, които се ограничават само до предоставянето на знание и разбиране не могат да подпомогнат своите студенти в подготовката им за реализация на трудовия пазар.

Следователно на оценяването като елемент от обучителния процес е необходимо да се отделя изключително внимание. МСО 6 „Оценка на професионалните способности и компетентност" на СМСОС, регламентира изискванията за демонстриране на умения и компетенции. Развитието на формите на оценяване трябва да отчита не само фактическото знание на студентите, но и уменията и компетенциите им за аналитично и критично мислене, за комуникация, за работа в екип и др. В общ план по отношение на оценяването може да се каже, че е необходимо то да бъде целесъобразно за професионалните знания, професионалните умения и професионалните ценности, етика и нагласи, които се оценяват, а решаващото съображение трябва да бъде дали **оценките от обучението са:** ***надеждни; валидни и заслужаващи доверие.***

Възможностите за съчетаването на традиционализма и иновативността във висшето образование са много и разнообразни. Поставената тема е изключително широкообхватна и подобна разработка не би могла да изчерпи всички проблеми. По-важното е да се каже, че бъдещите промени в преподаването и обучението ще се сблъскат с редица предизвикателства, касаещи и четирите страни в образователния процес: преподавателите, студентите, инфраструктурата за обучение и обществото. Важно условие за справянето с новите предизвикателства е доверието към висшето училище, към преподавателя, към конкретната дисциплина, към обезпечеността на учебния процес, към възможността за реализация в практиката и към всичко онова, което е част от веригата на образованието.

Използвана литература

1. Добрев, М., Е-Learning, Управление на знанието, изкуствен интелект и теория за степента на доверие, сп. „Е и М“, Еврообразование – дистанционно обучение, 2005, пилотен брой, стр.61-63.

2. Руссиян, Е., А. Константинов. Доклад за бъдещето на професиите, Журнал „Кот Шредингер“, 2017, URL:https://rg.ru/2017/04/17/eksperty-vef-sprognozirovali-tendencii-na-rynke-truda-do-2020-goda.html.

3. Ръководството по международни изложения за образование на Съвета за международни стандарти за образование по счетоводство (СМСОС), създаден към Международна федерация на счетоводителите, стр.20.

4. Смайт, Йън. Как да подобрим уменията си за учене, Наръчник на Асоциация “Дислексия – България”, 2012, стр.12 – 18.

5. Трифонова, С., Д. Петрова, К. Савова, Образователни стандарти на висшето образование по финанси, счетоводство и контрол, София, Тракия-М, 2010, стр. 123.

6. Velayutham, Sivakumar, Hector Perera, The role of professional accounting programmes: towards a reflective practicum, https://www.researchgate.net/publication/251826676_The_role_of_professional_accounting_programmes_towards_a_reflective_practicum.

7. International Integrated Reporting Committee, Towards Integrated_ Reporting, Communicating Value in the 21-st Century, http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2011/09/IR-Discussion-Paper-2011_spreads.pdf.

8. International Federation of Accountants, Sustainability Framework 2.0, Professional Accountants as Integrators,2011, https://www.ifac.org/user/login?destination=goto%3Furl%3D%252F%252Fwww.ifacorg%252Fsystem%252Ffiles%252Fpublications%252Ffiles%252FSustainability-Framework-2.0.pdf

Контакти:

Проф. д-р Надя Костова

E-mail: n.kostova@ue-varna.bg

Обучението по счетоводство във висшето училище като предпоставка за успешна професионална реализация на дипломираните икономист-счетоводители

Проф. д-р Атанас Атанасов
Стопанска академия "Д. А. Ценов" – Свищов

Резюме

В доклада се представят възможности за обучението по счетоводство във висшето училище като предпоставка за успешна професионална реализация на дипломираните икономист-счетоводители. В този контекст се обосновава необходимостта от поддържане на качество в учебния процес, което да способства за придобиването на необходимите теоретични знания и практически умения от обучаваните.

Ключови думи: счетоводство; обучение по счетоводство; счетоводител; счетоводно-икономическо образование.

Accountancy education at university – factor for a successful professional career as a chartered accountant

Prof. Atanas Atanasov, PhD
"D. A. Tsenov" Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

This study represents the opportunities for accountancy education at a university level institution as an important factor for successful professional fulfillment as a chartered accountant. In this context, it is highlighted the necessity of sustaining the quality of the learning process providing acquiring useful theoretical knowledge and practical skills.

Key words: Accounting; Accountancy learning; Accountant; Accountancy-economical education.

Исторически факт е, че счетоводството е най-рано обособилият се клон в системата на стопанската отчетност. Първоначално то възниква като практическа човешка дейност (IX-XI в.), а на определен етап от развитието на счетоводната практика се оформя и сче-

товодната теория (XV в.). От този момент до наши дни двете направления са неразривно свързани и взаимно обусловени. Защото по своята същност счетоводната теория е научно описание и обобщение на счетоводната практика, а самата практика е строго теоретична по съдържание.

Именно затова счетоводството с основание се определя като: "... научно изградена система за непрекъснато, цялостно, документално обосновано и взаимосвързано отразяване в стойност и със специална методология на дейността на всяко предприятие с цел осигуряване на необходимата отчетна информация за неговото ефективно управление." (Петров, 2011, стр. 16). В този смисъл целта на настоящия доклад е да обоснове необходимостта от перманентно поддържане на качество в обучението по счетоводство във висшето училище като предпоставка за последваща успешна професионална реализация на завършилите икономист-счетоводители. Акцент в настоящото изследване се поставя върху някои организационни аспекти в подготовката на студентите от специалност „Счетоводство и контрол" в СА „Д. А. Ценов", тъй като понастоящем авторът е редовен преподавател по счетоводство в това висше икономическо училище.

***

В СА "Д. А. Ценов" – Свищов засиленото обучение по счетоводство напълно разбираемо се реализира при подготовката на студентите от специалност "Счетоводство и контрол" редовна и задочна форма в ОКС "бакалавър" и редовна и дистанционна форма в ОКС "магистър" (по-конкретно в магистърски програми "Счетоводство и одит в нефинансовите предприятия", "Счетоводство и одит в банките" и "Счетоводство и одит в публичния сектор"). Водещо в това решение е съдържанието на квалификационната характеристика на специалността, където е посочено, че основната цел на обучението е: "подготовка на висококвалифицирани кадри с фундаментална и специализирана теоретико-методическа подготовка и прак-

тически умения в областта на счетоводството и контрола.” Същинското обучение по счетоводство се организира и ръководи от доказано квалифицирания преподавателски състав на катедра “Счетоводна отчетност”.

Практическата реализация на тази задача е в пълно съответствие с акредитацията на висшето училище, стандартите и насоките за осигуряване на качеството в Европейското пространство за висше образование (ESG), разпоредбите на Закона за висшето образование (ЗВО), в който се уреждат устройството, функциите, управлението и финансирането на висшето образование в Република България и изискванията на действащите у нас подзаконови нормативни актове (Наредба за държавните изисквания за приемане на студенти във висшите училища на Република България; Наредба за държавните изисквания за придобиване на висше образование на образователно-квалификационните степени “бакалавър”, “магистър” и “специалист”; Наредба за държавните изисквания към съдържанието на основните документи, издавани от висшите училища; Наредба за държавните изисквания за организиране на дистанционна форма на обучение във висшите училища; Наредба № 21 от 30.09.2004 г. за прилагане на система за натрупване и трансфер на кредити във висшите училища).

Целта на висшето образование регламентирана в чл. 2 на специалния закон е: “... подготовката на висококвалифицирани специалисти над средното образование и развитието на науката и културата.” (Закон за висшето образование, 2018). Наред с това фундаментът при подготовката на счетоводители с висша квалификация обхваща също познанията в областта на действащото у нас счетоводно, търговско и данъчно законодателство, постановките на приложимите счетоводни стандарти, Международните одиторски стандарти, Европейските директиви и регламенти в областта на счетоводството и одита.

Едно емпирично наблюдение върху съдържанието на учебния план на специалност “Счетоводство и контрол” дава основание да

се твърди, че включените в него счетоводни дисциплини предоставят възможност както за една задълбочена теоретична подготовка, така и за придобиване на необходимите базови практически умения и навици. По-детайлно насоките и акцентите в обучението са разкрити в съдържанието на учебните програми по съответните счетоводни дисциплини. В тази връзка е и логическата ос, която е съблюдавана при включването на дисциплините в плана от гледна точка на тяхното съдържание.

Следва да се подчертае, че както наименованието, така и съдържанието на голяма част от счетоводните учебни дисциплини са сходни с тези в сродни висши училища както у нас, така и в останалите страни-членки на Европейския съюз. Това безспорно повишава конкурентоспособността на обучението по счетоводство и го доближава до водещите световни практики.

Наред със значителните по обем теоретични знания в областта на националната и световна икономика, счетоводството и одита в предприятията от различни сектори (стопански, нестопански, публичен и финансов), студентите придобиват начални практически навици и умения, които са предпоставка за бъдеща успешна професионална реализация.

Задълбочената теоретична подготовка по традиция се получава в хода на лекционните курсове по счетоводните дисциплини. Те са разработени от хабилитирани преподаватели и доктори по икономика, доказано придобили съответния опит в областта на счетоводната теория и практика. Лекциите се четат основно от хабилитирани преподаватели и по изключение – от доктори по икономика. Тъй като счетоводната материя е динамична, съдържанието на включените в учебния план дисциплини перманентно се обновява. Върху качеството на образователния продукт безспорно влияние оказва и осигуряването на учебния процес с необходимата основна, допълнителна и справочна литература.

На практическата подготовка се акцентира в семинарните занятия, където се решават счетоводни тестове, казуси и задачи, чии-

то генезис са именно срещаните почти ежедневно в работата на счетоводителите проблеми.

Положителен факт за взаимовръзката между придобитите теоретични знания и практически умения е и оформянето на оценката от текущия контрол на студентите в редовна форма на обучение по счетоводните дисциплини. Една значителна част от тази оценка се основава именно на демонстрираните практически похвати през семестъра.

Друга форма за придобиване на счетоводни практически умения от страна на студентите е извън аудиторната заетост и задължителното представяне на семестриални курсови разработки по съответните счетоводни дисциплини. Съдържанието на тези разработки също се базира на практически ситуации и регулярно осъществявани стопански операции, тъй като по правило заданията са предварително консултирани с действащи счетоводители. Целта е обучаваните да проверят и задълбочат самостоятелно своите познания като се поставят в среда максимално близка до реалната. Основополагащ мотив за възприемането на този подход е, че в условията на конкурентни пазарни отношения вземането на своевременни, обосновани управленски решения е от изключителна важност за бизнеса, а счетоводството като информационна и контролна система и част от цялостната система за управление има за задача да подпомага тези процеси. В този контекст подчертано практическа насоченост имат и специално организираните, и провеждани от гост-лектори от практиката обучения и майсторски класове със студентите от специалността.

За студентите е важно да открият специфичните черти на счетоводството и да осъзнаят, че счетоводната отчетност като теория и практика се свързва със: задължително използване на паричния (стойностния) измерител и документална обоснованост при отразяване на стопанските факти и процеси; подчертана индивидуалност, непрекъснатост и хронологичност на получаваната отчетна информация; използване на специфична методология за обхващане, ре-

гистриране, количествено измерване и качествено характеризиране, предаване и преобразуване на информационни съвкупности и ярко изразена функционална обособеност.

У нас счетоводството освен теоретично направление е и нормативно регламентирана дейност. Това означава, че знанията на специалистите в тази област, наред с чисто теоретичната им същност, следва да са насочени и към задълбоченото познаване и възможности за прилагане на действащите национални и международни нормативни актове. Факт е, че организационните основи на счетоводството във всяко предприятие са нормативно регламентирани. За тяхна база служат изискванията на Закона за счетоводството и приложимите у нас счетоводни стандарти (МСС/МСФО и СС).

Стремежът към очертаване на теоретико-приложния характер на счетоводството е водещ и при създаването на изпитните задания на заключителния етап от подготовката по съответните счетоводни дисциплини. Това дава основание за формиране на обективна комплексна оценка, основаваща се както на придобитите теоретични знания, така и на достигнатите практически умения в хода на обучението.

Безспорно съвременното счетоводство в значителна степен е компютъризирано. Широкото навлизане и ежедневното използване на съвременните информационни технологии в счетоводната практика налага адекватен подход и в професионалното обучение. Изключително полезно за практическата подготовка на студентите в това отношение е непосредственият им достъп до специализиран счетоводен софтуер, който се осъществява в работна среда в специално създадени и оборудвани за целта компютърни лаборатории. За пълноценното овладяване на особеностите на счетоводните информационни системи важна роля играе и осъществяваното квалифицирано методическо ръководство от страна на ръководителите на семинарните занятия.

Особено важно значение за практическата подготовка на бъдещите специалисти по счетоводство има провеждането на задъл-

жителна преддипломна практика по специалността на студентите от четвърти курс (редовно и задочно обучение) с продължителност 45 (четиридесет и пет) дни. Освен възможността да се запознаят и работят професионално в екип от специалисти, този период е полезотворен за студентите и от гледна точка на професионалната им ориентация и професионално израстване. Резултатите от практиката се докладват след приключването й пред водещата катедра в разработка на тема: "Счетоводна политика на ...". Фактическото провеждане на практиката се удостоверява с документ издаден от съответното предприятие и анкетна карта попълнена от работодателя за впечатленията му по отношение професионалната подготовка на стажанта. Всичко това дава основание да се оформи оценка по дисциплината "Преддипломна практика", в следствие на което се придобива право за явяване на държавен изпит.

Дипломирането в ОКС "бакалавър" по специалност "Счетоводство и контрол" в СА "Д. А. Ценов" се реализира след успешно полагане на писмен държавен изпит по счетоводство. Тук отново стремежът е подчертано насочен към разкриване на придобитите в хода на обучението теоретични знания и практически навици и умения, които следва да се демонстрират посредством решаването на комплексна задача по счетоводство, която обхваща на модулен принцип конкретни аспекти от текущото и периодичното счетоводно отчитане, вкл. и контролното му значение в предприятия от нефинансовия, финансовия и публичния сектор. Положителен атестат за обективното оценяване на резултатите е участието в държавната изпитна комисия на специалисти по счетоводство от практиката.

Теоретико-приложният характер на обучението по счетоводство се запазва и в ОКС "магистър". В изпълнение на тази цел към водещата катедра функционират три магистърски програми с посочените вече професионални ориентации. Предоставена е възможност на студентите да направят предпочитан (желан) избор и по този начин да концентрират вниманието си и да разширят и задълбочат знанията си по организационните и технологични особености на

счетоводството в предприятията от нефинансовия, финансовия или публичния сектор. В технологично и съдържателно отношение при подготовката отново на преден план се извежда задължителната взаимовръзка между счетоводната теория и практика. В тази образователно-квалификационна степен студентите могат да се обучават освен в редовна и в дистанционна форма. Последната дава възможност на студентите при желание от тяхна страна да търсят и намират своята практическа реализация в съчетание и паралелно с провеждания образователен процес. Това е в унисон и с наложилия се понастоящем в публичното пространство слоган на свищовското висше училище: „Учиш, докато работиш“. Практическите наблюдения показват именно такава трайна тенденция, която се запазва независимо от реалните икономически условия, а именно значителна част от студентите в ОКС “магистър” дистанционна форма на обучение по счетоводните програми работят по специалността. Този факт дава не само необходимото самочувствие, но и стимулира обучаваните към перманентно повишаване на знанията и уменията, както и обосновано да изискват от своите преподаватели предоставянето на висококачествен образователен продукт.

Дипломирането в ОКС “магистър” по счетоводство се осъществява след разработване и успешна защита на дипломна работа по избран актуален счетоводен проблем. Характерът на тази студентска научна разработка е подчертано теоретико-приложен. Този подход способства авторът в пълна степен да разкрие своите професионални качества придобити в хода на обучението както по отношение познаването и коректното ползване на литературни източници по темата, така и при целенасочено провеждане на практическо изследване в дадено предприятие с произтичащите от всичко това обобщения, изводи и препоръки. Освен това разработката легитимира своя автор като един завършен специалист в областта на счетоводството със собствен поглед върху идентифицирането и аргументираното предлагане на вариантни решения на съответните проблеми. И тук при оценяване на резултатите в държавните изпит-

ни комисии към съответните магистърски програми задължително се включват специалисти по счетоводство от практиката.

***

В заключение може да се обобщи, че завършилите икономист-счетоводители придобиват професионални компетенции за изпълнение на функции свързани с отчитането, контрола и управлението на предприятия от нефинансовия, финансовия и публичния сектор на икономиката в пазарни условия. Практиката показва, че дипломираните специалисти успешно се реализират в различни сфери от стопанския живот както у нас, така и в чужбина, главно като оперативни счетоводители, икономисти-счетоводители, финансови отчетници, одитори, мениджъри по финансово-счетоводна дейност, методисти и консултанти по счетоводство, сътрудници и експерти в специализирани счетоводни и одиторски предприятия. Това е доказателство, че като цяло методиката на преподаването е съобразена с изискванията за поддържане качеството на теоретичните знания и практико-приложната им ориентация в съответствие с националните, европейските и световни стандарти. Следователно е необходимо да продължи утвърдената традиция за стремеж към адаптиране на обучението съобразно нуждите на практиката, поддържане качеството на обучението, публичност и прозрачност на учебния процес в съчетание с добър имидж, реклама и възможности за трансфериране на образователния продукт към сродни висши училища в страната и чужбина.

Използвана литература

1. Петров, Л. (2011). *Основи на счетоводството.* София: Мартилен.

2. Закон за висшето образование, Държавен вестник, бр. 40 от 2000 г. (посл. изм. и доп. ДВ, бр. 47 2018).

3. Наредба № 21 от 30.09.2004 г. за прилагане на система за натрупване и трансфер на кредити във висшите училища, Държавен

вестник, бр. 89 от 2004 г.

4. Наредба за държавните изисквания за организиране на дистанционна форма на обучение във висшите училища, Държавен вестник, бр. 99 от 2004 г.

5. Наредба за държавните изисквания за придобиване на висше образование на образователно-квалификационните степени "бакалавър", "магистър" и "специалист", Държавен вестник, бр. 76 от 2002 г. (посл. изм. и доп. ДВ, бр. 79 2003).

6. Наредба за държавните изисквания за приемане на студенти във висшите учлища на Република България, Държавен вестник, бр. 40 от 2000 г. (посл. изм. и доп. ДВ, бр. 47 2018).

7. Наредба за държавните изисквания към съдържанието на основните документи, издавани от висшите училища, Държавен вестник, бр. 75 от 2004 г. (посл. изм. и доп. ДВ, бр. 62 2013).

Контакти:

Проф. д-р Атанас Блажев Атанасов

E-mail: a.atanasov@uni-svishtov.bg

ОТНОВО ЗА ВРЪЗКАТА: „СЧЕТОВОДНО ОБРАЗОВАНИЕ – ПРОФЕСИОНАЛНА ПРАВОСПОСОБНОСТ – НУЖДИТЕ НА ПРАКТИКАТА В БЪЛГАРИЯ“

Проф. д-р Фаня Филипова
Икономически университет – Варна

Резюме

В настоящия доклад се дискутират проблемите относно нуждата счетоводното образование и подготовка да са адекватни на съдържанието и целите при тестване подготовката на кандидатите за дипломирани експерт-счетоводители; съдържанието и структурата на изпитите за дипломирани-експерт-счетоводители да позволяват обективна проверка подготовката на кандидатите, и най-вече – проверка на знанията и уменията им в полза на практиката.

Ключови думи: счетоводно образование, професионална правоспособност, счетоводна професия.

ONCE AGAIN ABOUT THE RELATIONSHIP: „ACCOUNTING EDUCATION – PROFESSIONAL QUALIFICATION – THE NEEDS OF PRACTICE IN BULGARIA“

Prof. Fanya Filipova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

This paper discusses the issues of the need for accounting education and training to be adequate to the content and purposes of testing the preparation of candidates for certified public accountants; the content and structure of the examinations for certified public accountants to allow for an objective examination of the candidates‘ preparation and, most importantly, for the verification of their knowledge and skills in favor of the practice.

Key words: accounting education, professional qualification, accounting profession.

1. Актуалност и мотиви за разработване проблематиката на доклада

Едва ли има специалисти, както по света, така и у нас, които почти ежедневно да не си задават въпроса: как глобалните промени в бизнес средата, в технологиите, в обществото и в нагласите на новото поколение, се отразяват на образованието и на професионалната подготовка. И от тук – доколко практиката, бизнесът намират нужните кадри. Сложната, но решаваща връзка „образование – професионална правоспособност – практическа реализация“ придоби особено значими измерения през последните десетина години не само в български, но и в глобален мащаб. Голяма част от университетите по света, включително и най-престижните, преживяват своите кризи и реформации в търсене на посока. Същото се отнася и за водещите професии (медицинска, правна, счетоводна и одиторска и др.), за техните професионални организации и за специализираните предприятия, предоставящи професионални услуги (напр. счетоводни и одиторски).

Обект на дискусия в изложението **са единствено проблемите на връзката „образование-професионална правоспособност-нужди на практиката“ от гледната точка на счетоводната и одиторската професия, и то главно в контекста на българската действителност.**

Основни причини (за подробности вж. Филипова, Ф. И др., 2017 г.), водещи до дълбоки промени и оттук – до трудни проблеми за решаване, стоящи пред счетоводно-образователните и професионалните органи и институции, са следните:

1. Глобализацията и изключителното усложняване на бизнеса, породени най-вече от ограничеността на природните ресурси; от политически и икономически мотиви, сред които водещ е стремежът за максимизиране на финансовите резултати.

2. Бурното развитие на технологиите, което поставя нови въпроси за подготовка, обучение, прилагане и решения като: киберси-

гурност, управление на риска, блокчейн технологии, облачни технологии, обработка на големи бази данни, отчитане на криптовалути, електронна отчетност и докладване и др.

3. Все по-сложното, противоречиво и бързо променящо се нормативно регулиране на бизнеса, включително в областта на данъчното облагане, трансферното ценообразуване, борбата срещу измами и пране на пари и др.

4. Изключителната динамика и усложняване на финансово-отчетните рамки (напр. МСФО, особено някои от последните МСФО като МСФО 9 Финансови инструменти, МСФО 13 Измерване на справедливата стойност, МСФО 15 Приходи от договори с клиенти, МСФО 16 Лизинги и др.), водещи до все по-обемни и сякаш – все по-неразбираеми финансови отчети.

5. Задълбочаващите се строги законови изисквания, свързани с независимия финансов одит, резултат от т.нар. „одит реформа“.

6. Динамичните промени в технологията на отчетния процес и на одита (advanced technologies, cloud technologies, analytics, artificial intelligence, automation, blockchain, digital transformation, machine learning, optical character recognition, robotic process automation, RPA, online, virtual audit и др.); промени във функциите и изискванията към счетоводната и одиторската професия.

7. Нарастващите очаквания на бизнеса и обществото от професията, и честите поводи тя да не е в състояние да отговори на тези очаквания.

Горепосочените процеси и промени неминуемо налагат образователните и професионалните организации, както и професионалните практики в областта на счетоводството, одита, финансовото, данъчното, бизнесконсултирането, **бързо да се адаптират към променящата се среда.**

2. Дефиниране на проблемите

Фокусът в изложението е насочен към кратко дискутиране на

следните въпроси:

1. Какво правят българските университети, обучаващи студенти по счетоводство (и контрол, анализ, финанси, одит), и в частност ИУ – гр. Варна, катедра „Счетоводна отчетност“ в отговор на динамичните промени в бизнес средата? Но, и даване на отговор: какво още трябва да се направи.

2. Как реагира на промените най-строго надзираваната от държавата и от обществото професия – одиторската, в лицето на нейната професионална организация – Институт на дипломираните-експерт-счетоводители (ИДЕС), и какво още следва да се направи.

3. Отговорът на счетоводните образователи

3.1. Новата специалност „Счетоводство и финанси“

Анализирайки потребностите на практиката, както и световните тенденции в обучението и развитието на счетоводната професия, през 2015 г. катедра „Счетоводна отчетност” при ИУ – гр. Варна предложи специалност „Счетоводство и контрол” да се преименува на „Счетоводство и финанси”. Освен промяна на името, бяха извършени и сериозни промени в учебното съдържание на тази специалност. Това бе направено след задълбочен анализ на съществуващите потребности на българската и международната практика от добре подготвени счетоводители, контрольори, финансови аналитици и ръководители, счетоводни, данъчни и финансови консултанти с ***комплексни познания*** в областта на икономикса (микро и макро), на финансите, на правото, статистиката, счетоводството и контрола, одита, корпоративното управление, информационните технологии; както и след внимателно проучване опита на водещите чужди университети и професионални тела, обучаващи студенти и предоставящи правоспособност в областта на счетоводството, одита, финансовото управление, консултиране и контрол.

Важно е да се признае, че извършената промяна в известна степен дори бе закъсняла (тя трябваше да се направи преди 5 – 10 г.

– със законовото въвеждане в България на Международните счетоводни и Международните одиторски стандарти; с присъединяването ни към изискванията на Международната федерация на счетоводителите и нейните Международни образователни стандарти за счетоводители). Налице бяха основателни критики от страна на бизнеса по отношение начина на подготовка и обучение на студентите от икономическите специалности, и в частност – от специалността „Счетоводство и контрол”. ***Основните мотиви за въвеждане на новата специалност „Счетоводство и финанси” са следните:***

1. ***Обективните потребности на практиката***, породени от нови, по-сложни, по-трудно регулируеми и изискващи **по-комплексни познания** икономически процеси, в т.ч. влиянието на глобализацията и членството на България в ЕС.

2. ***Преминаване към по-различен модел на финансова отчетност***, водещо до съществена промяна в концептуалната рамка на финансовото счетоводство, заложена в МСФО, прилагани в България, налагащо обвързване на счетоводните дисциплини с финансите.

3. ***Промяна в изискванията и разширяване отговорностите на регистрираните одитори,*** свързани с нуждата за по-добро познаване бизнеса на клиента; по-задълбочено оценяване на рисковете, свързани с одита; по-обстойно докладване относно възможността предприятията да бъдат действащи и относно оповестяване на финансовите инструменти и свързаните с тях рискове.

4. ***Засиленият процес на образователна и работна мобилност на българските студенти и завършилите млади висшисти,*** в т.ч. и на тези от специалността „Счетоводство и контрол”, налагащ хармонизиране насоките на подготовка и на цялостното учебно съдържание с тези на университети в държави, където счетоводната и одиторската професия се ползват с безспорен авторитет, статус, влияние и успешна професионална реализация.

5. ***Нарасналите изисквания на специализираните, в т.ч. счетоводно-одиторски компании и професионалните организа-***

ции на счетоводители и одитори към комплексни познания на завършващите студенти от нашата специалност, насочени към финансово, счетоводно и данъчно консултиране; управление на финансови и парични потоци; вътрешен контрол и управление на риска; данъчно планиране и оптимизиране; кредитен анализ, събиране и застраховане на вземания; трансферно ценообразуване; оценяване на счетоводни обекти и др.

През последните години ***моделът на финансово отчитане е обект на преразглеждане*** от водещите счетоводни институции в света. Особен акцент се поставя върху две сфери, които в по-голяма степен следва да отразят разбирането на ръководството относно:

- установяване на значимите бизнес рискове (risk reporting);
- обширното представяне на бъдеща, прогнозна информация.

Горното налага ***интегриран подход*** при подготовката на студентите от специалността „Счетоводство (и контрол, одит, финанси)" като се обвържат знанията по счетоводство с тези по корпоративни финанси, капиталови пазари, вътрешен контрол и управление на риска, финансов анализ, данъчно планиране, финансово прогнозиране.

Т. е. Съвременното развитие на икономиката и особено на финансовите пазари, налагат все по-подчертано насищане на финансовите отчети с информация, традиционно генерирана за вътрешните управленски нужди. В резултат на това, редица специалисти започнаха да наричат финансовата отчетност „бизнес отчетност" (business reporting). Защото все повече някогашната роля на финансовото счетоводство да отрази, представи и оцени дейността на предприятието, се променя в посока да прогнозира дейността с присъщите й рискове и източници за създаване на стойност (печалба), **което още повече засилва връзката му с финансите.** Нарастващите изисквания в счетоводните стандарти за ***оповестяване на нефинансова информация*** (особено свързана с бизнес модел, рискове, управленски преценки и предположения), също доказва, се в

съвременните условия обективните обстоятелства налагат задълбочени комплексни финансови и счетоводни познания от страна на счетоводните специалисти. Дефицитът на подобни знания кара бизнесът често да отправя критики, че счетоводителите не са достатъчно подготвени относно връзката между счетоводство, финанси, управление и създаване на фирмена стойност.

Новите дисциплини – част от промененото учебно съдържание на специалността „Счетоводство и финанси" са:

1. Анализ на кредитоспособността.
2. Кредитен анализ на клиенти и управление на работния капитал.
3. Оценяване в счетоводството.
4. Съдебно-счетоводни и финансово-икономически експертизи.
5. Трансферно ценообразуване
6. Управление и събиране на вземанията.
7. Управление на фирмените парични потоци.

Внимателният анализ на учебните програми на всяка една от тях показва, че те са насочени към предоставяне на **интегрирани знания** сред студентите, които да обвържат познанията по счетоводство, контрол, одит, анализ, финанси, икономикс с финансовото управление на предприятието; с експертната дейност в областта на данъчното и финансово консултиране; с изготвяне на екпертизи и оценки за счетоводни и бизнес цели. Специалността „Счетоводство и финанси", ръководена от катедра „Счетоводна отчетност" допринася обучаващите се студенти да придобият посочените по-горе знания.

3.2. Релевантността на изучаваните дисциплини в бакалавърска степен „Счетоводство и финанси“ и „Счетоводство и одит“ и магистърска степен „Счетоводство и контрол“ с 15-те задължителни дисциплини според ЗНФО и с 4-те изпитни дисциплини за получаване на правоспособност „дипломиран експерт-счетоводител“ (както и с подготовката за сертифици-ране като вещо лице, независим оценител, вътрешен одитор и др.)

Чрез двете бакалавърски програми („Счетоводство и финанси” и „Счетоводство и одит”), както и чрез магистърската си програма „Счетоводство и контрол”, катедра „Счетоводна отчетност” осигурява **пълно покритие на учебното съдържание от 15-те задължителни дисциплини (чл. 14 на ЗНФО), както и стабилни познания по 4-те изпитни дисциплини (чл. 15 на ЗНФО) за получаване правоспособността „дипломиран експерт-счетоводител”**

3.3. Новата акредитирана от CIMA и ACCA специалност „Счетоводство“ на английски език

Тя стартира от септември 2019 г. Водещ мотив при нейното създаване е завършилите я студенти да могат да работят навсякъде по света в областта на счетоводството, одита, вътрешния контрол, финансите, данъчното и бизнес консултирането и др. Водещи нейни предимства са, че учебното й съдържание е изцяло съобразено с учебните и квалификационни програми на водещите професионални организации в света, в т.ч. тя е акредитирана от CIMA и ACCA. Студентите, които желаят да получат професионална счетоводна квалификация след дипломирането си, имат възможността за ускорен път към членство в ACCA и/или CIMA, тъй като ще са освободени от първите седем изпита от CIMA Qualification Framework. За да получат диплома на CIMA по управленско счетоводство, те трябва да преминат само още един допълнителен изпит с практи-

ческа насоченост на оперативно ниво, а от ACCA ще получат освобождаване от шест изпита.

Е.1. **Дистанционна форма на обучение (online learning):**

Към момента такава форма на обучение катедрата предлага по специалност „Счетоводство и одит”, като в процес на акредитация са дистанционно обучение и в магистърската програма „Счетоводство и контрол”. Дистанционната форма на обучение улеснява в голяма степен студентите, като им спестява време за пътуване и присъствие на занятия. Така те имат възможност да съчетават работа с обучение. Разбира се, ефективното дистанционно обучение изисква подготовката на качествени учебни материали за самоподготовка, както и ефективна връзка „обучаван – обучители”.

Какво още трябва да се направи (включително от катедра „СО” при ИУ – гр. Варна) с оглед подобряване подготовката на бъдещите счетоводители, одитори, финансови директори, анализатори, консултанти, оценители, данъчни специалисти, контролни органи?

- **Нужда от много и нови знания, но и практически умения в областта на *дигиталните технологии*, в т.ч.:** ERP системите и мястото на счетоводството, контрола, финансовото планиране, бюджетиране и управление в тях; блокчейн технологиите; кибер-сигурността на фирмените информационни системи; облачните технологии и използването им в счетоводството, финансите и одита;

- **Нови конкретни специализирани знания в областта на:** крипто валутите; електронната търговия и счетоводните и данъчните аспекти, свързани с нея; анализът на големи бази данни и приложимостта му в управлението на предприятието; нефинансовият анализ и докладване; бизнес моделите и бизнес рисковете и връзката им със счетоводството, одита, финансите;

- **Интегрираност на знанията от различните фундаментални и специални дисциплини.** Пряк практически израз на тази ин-

теграция са т. нар. интегрирани отчети; оценяването във финансовата отчетност (напр. относно оценяване на финансови инструменти и др.); корпоративното докладване (годишен доклад за дейността, нефинансови декларации; докладване до регулативни, контролни и надзорни органи – КФН, БНБ, , КПНРО и др.); анализ и оценка на бизнесредата и рисковете и др.);

- **Развиване у студентите на аналитични способности; адекватна писмена комуникация и способност за качествено презентиране на професионални въпроси и изпълнена професионална работа.**

Е. **Отговорът на професионалната организация. Какво прави ИДЕС за решаване на проблемите?**

- **През юни 2017 г. ИДЕС проведе конференция, посветена на проблемите на на образованието и обучението.** Специфичното при нея бе, че освен преподаватели по счетоводство, контрол, одит, анализ от висшите училища в България, значимо участие взеха и практици – представители на професията, на бизнеса и на бизнес прганизации. Много полезни бяха и вижданията на д-р Дейвид Брукфийлд, член на Института на дипломираните експерт-Счетоводители от Англия и Уелс (ICAEW), оказващ помощ на ИДЕС във връзка с подобряване процесите за провеждане на изпити за дипломирани експерт-счетоводители, поддържане на професионалната квалификация, както и на системата за контрол върху качеството на одиторските услуги. Водещата идея на конференцията бе разбирането, че бъдещето на професията зависи от **тясното ефективно сътрудничество между образователи – професионална организация – практика, бизнес;**

- **В края на 2018 г. Управителният съвет на ИДЕС публикува Концепция за развитие на счетоводната и одиторската професия в България (ИДЕС, 2018).** Основното разбиране в нея е постигане на интегритет на счетоводната професия и подобряване на финансовата отчетност в България под водещата роля на ИДЕС. В концепцията са формулирани три основни задачи:

1. Създаване на Национален орган по счетоводство, като независим консултативен орган за разработване на счетоводното и одиторско законодателство.

2. Създаване на професионална организация на съставителите на финансови отчети.

3. Създаване на единен регистър на съставителите на финансови отчети.

Така формулирани, тези задачи имат стратегически и отчасти структуро-организационен характер. **В концепцията обаче не се дискутира въпросът и задачите, свързани с обучението и подготовката на бъдещите счетоводители и одитори.** А дори самото създаване на т. нар. Национален съвет по счетоводство и неговото бъдеще, повдигат въпроса за важната роля на университетите и отговорността им да подготвят кадри, които биха подпомогнали работата на подобен орган. Последният изисква съчетание на много солидни теоретични, нормативно-правни и практически познания в областта на счетоводството, одита, финансите, бизнес процесите. Факт е, че през последните години в България създаване на счетоводно и одиторско законодателство практически няма (извън директното приемане на международни регламенти и стандарти). Това доведе до изоставане на Националните счетоводни стандарти от развитието на практиката в България. Направените промени в Закона за счетоводството от края на 2018 г., свързани с ограничаване на обхвата на приложимост на МСС/МСФО, е още едно доказателство (независимо от различните изтъквани в това отношение аргументи), че професията и държавната администрация в България (МФ, и най-вече – НАП) не могат да се справят с динамиката и сложността, с която се развиват МСФО. Указание N 1 на МФ от 22.03.2019 г. , в което определени предприятия **се съветват** да продължат да прилагат МСС/МСФО показва, че държавната политика и отношение към счетоводството в България са непоследователни и необмислени. **Т.е. в България липсва национална концепция, свързана с развитието на отчетността, счетоводното образование и счето-**

водната професия.

Освен Национален съвет по счетоводство, в своята Концепция ИДЕС акцентира върху нуждата от организационно обединяване и регистрация на съставителите на финансови отчети в България. Университетите пък са тези, които следва да подготвят специалистите, които биха станали съставители.

- В стремежа си да подобри начина на провеждане на изпитите за дипломирани експерт-счетоводители, **ИДЕС прие нови правила (Правила за организиране и провеждане на изпитите за дипломиран експерт-счетоводител,** утвърдени от КПНРО с Решение № 06 от 16.01.2018 г.и Решение № 18 от 12.02.2019 г.). Заедно с електронния начин на провеждане на изпитите, последните промени относно изпитното съдържание, структура, оценяване и формиране на резултатите, **са най-значимата положителна промяна през последните години в работата на ИДЕС**, свързана с проверка на знанията и уменията на кандидатите за експерт-счетоводители.

Трябва да се отбележи, че ИДЕС работи по изпълнението на съгласувания с Международната федерация на счетоводителите (IFAC) План за действие относно Програмата за съответствие на членството на ИДЕС. България е една от членките на IFAC, която е изпълнила всички изисквания за съответствие, с изключение на тези, които са извън контрола на института **(свързани с университетското образование** и МСС за публичния сектор). Остава открит въпросът: **какво прави и планира ИДЕС с цел резултатно сътрудничество с университетите в България, които подготвят бъдещите кандидати за дипломирани експерт-счетоводители?** В това отношение има много несвършена работа и от двете страни. Затова говори и твърде обезпокояващата статистика от последните няколко години относно успеваемостта при явяване на изпити за дипломирани експерт-счетоводители (д.е.с): 2018 г. – 7 човека; 2017 г.– 14; 2016 г. – 15), както и намаляващият брой желаещи да се явят на тези изпити (2018 г. – 108 човека; 2017 г. – 123; 2016 г. – 156).

Извършените от ИДЕС положителни промени в начина, съ-

държанието и структурата на провежданите от него изпити за изпитна сесия 2018 г. включват следните нови моменти, залегнали в Правилата:

- Провеждане на изпит по счетоводство и изпит по независим финансов одит **на два етапа**: първи етап тест с въпроси със структурирани отговори (затворени въпроси), а втори етап тест от три въпроса и/или казуса със свободни отговори с различна сложност и тежест;

- Предоставяне на възможност **за ползване на нормативна база** (в електронен вариант) от кандидатите по време на втория етап за двата изпита, провеждани на етапи;

- **Организизране на курсове за подготовка на кандидатите с по-голяма практическа насоченост**, както и **повишаване практическата насоченост на изпитното съдържание** (въпроси, казуси, тестове).

С цел подобряването на качеството на изпитния процес през февруари 2019 г. ИДЕС предложи **нови промени и допълнения в Правилата за провеждане на изпити** за придобиване правоспособността „дипломиран-експерт-счетоводител“, както следва:

✓ обща оценка от двата етапа за изпитите счетоводство и независим финансов одит, провеждани на етапи, на основата на относителните тегла на двата етапа. Моделът за обща оценка е еднакъв и за двата изпита, провеждани на етапи;

✓ предоставя се възможност на кандидатите в рамките на една изпитна сесия да се явяват на различни дати за втори етап при спазване на изискването за успешно положен първи етап;

✓ генериране на индивидуални варианти за всеки кандидат при провеждането на изпитите с тестове със структурирани отговори, при спазване на изискванията за структура, съотношение на отделните модули и съотношение на тежестта на въпросите за всеки вариант, с цел осигуряване на достатъчна и разнообразна база данни при условията на провеждане на повече от един изпит в една изпитна сесия.

С всичко това са направени значими промени в цялостната концепция на провеждане на изпити за д.е.с, с които ИДЕС цели постигане на прозрачно и обективно оценяване на знанията на кандидатите за д.е.с.;

- По направление **“Продължаващо обучение и поддържане квалификацията на ДЕС и регистрираните одитори”,** ИДЕС с всяка изминала година повишава качеството на организираните от него семинари и те са посещавани от колегите с голям интерес.

Какво ИДЕС още би могъл да направи:

Е. **Формиране на ясна стратегия, обвързана с конкретни действия за ефективно сърудничество с университетите и катедрите в България**, подготвящи специалисти – бъдещи дипломирани екперт-счетоводители, регистрирани одитори, съставители. Конкретни цели на това сътрудничество биха могли да бъдат:

✓ Разработване на национална стратегия за развитие на счетоводната и одиторската професия в България;

✓ Разработване на национални изисквания към системата от знания, умения и компететности, на които следва да отговарят завършващите специалности „Счетоводство”, „Счетоводство и одит (контрол, анализ, финанси)”, така че тяхната академична подготовка да е в синхрон с изискванията на ЗНФО и ЗСч, и да е съобразена с Международните образователни стандарти, разработвани от IFAC, както и с нуждите на практиката;

✓ Съвместна работа за подобряване на учебното съдържание на специализираните академични дисциплини, ръководени от счетоводните катедри, за да се постигне нужния баланс между теоретична и практическа насоченост на обучението;

✓ Разработване на съвместни учебни материали за подготовка както на студентите по счетоводство, одит, финанси, така и на кандидатите за дипломирани експерт-счетоводители;

✓ Извършване на съвместни научни изследвания, насочени към важни за счетоводната и одиторската професия проблеми;

✓ Съвместно обучение, семинари и дискусии по проблемите на

професията.

Е. **Евентуална промяна във вида и съдържанието на провежданите изпити за придобиване на правоспособност „дипломиран експерт-счетоводител”.**

Това предложение се базира на два основни аргумента: практиката в развитите страни и техните професионални организации като Американския институт на дипломираните експерт-счетоводители (AICPA) и Института на дипломираните експерт-счетоводители от Англия и Уелс (ICAEW), както и новите потребности и нужди на бизнеса и средата в България. Считаме, че 4-те задължителни изпити за придобиване на правоспособност „дипломиран експерт-счетоводител” (чл. 15 на ЗНФО: 1. Счетоводство, включително Международните счетоводни стандарти; 2. Търговско право; 3. Данъчно и осигурително право; 4. Независим финансов одит, включително Международните одиторски стандарти) **следва да се променят по следния начин:**

1. Счетоводство, включително Международните счетоводни стандарти;

2. Независим финансов одит, включително Международните одиторски стандарти.

3. Търговско, данъчно и осигурително право (или Регулиране);

4. Бизнес среда и управление (или Бизнес среда и концепции).

Горното предложение е свързано с обединяване в един изпит на съществуващите в момента 2 отделни изпита по търговско и по данъчно и осигурително право. Основният мотив за подобно предложение не е да се неглижира значимостта и нуждата от задълбочени познания по търговско право от страна на кандидатите за дипломирани експерт-счетоводители, а преди всичко следното: правната материя в областта на търговското право става все по-сложна и специализирана и това не позволява дипломираните експерт-счетоводители самостоятелно да решават въпроси или казуси от тази област. Обичайно в практиката за подобни цели се ползва експертизата на юристи. Това предполага, че кандидатите за дипломирани

експерт-счетоводители биха могли да имат основни знания по търговско право, които да се тестват редом със знанията им по данъчно и осигурително право. От друга страна, все повече реалността, законодателството и бизнесът изискват дипломираните екперт-счетоводители да имат комплексни интегрирани познания в областта на бизнес процесите, познаване на бизнес моделите, управление на бизнеса и на рисковете, свързани с него; технологиите, информационните системи и връзката им със счетоводството и одита; киберсигурността; разкриването на измами. Освен това, част от задължителните знания, включени в 15-те дисциплини по чл. 14 ЗНФО като бизнес среда, фирмено управление, вкл. управление на риска, корпоративен финансов мениджмънт, информациионни технологии, дигитализация и др., не присъстват в съдържанието на 4- те изпита по чл. 15 на ЗНФО. Т.е. тази група от познания реално не се тества при кандидатстване за придобиване на правоспобност „дипломиран екперт-счетоводител". А през последните десетина години, тя неизменно присъства (и то в нарастващ размер) в изпитното съдържание за придобиване на посочената правоспособност, предоставяна от водещи професионални организации по света каквито са например AICPA и ICAEW. От друга страна, съществува разлика между изпитите, организирани от ИДЕС и от посочените организации не само от гледна точка на вида и съдържанието на провежданите изпити, но и по отношение на целите, фокуса на проверяваните знания на кандидатите. По-конкретно: в резултат на променящата се среда и роли, които изпълняват професионалните счетоводители, през 2015 г. Американският институт на дипломираните експерт-счетоводители публикува предложенията си за промяна в изпитното съдържание за придобиване на правоспособност „сертифициран публичен счетоводител" (CPA). Промените влязоха в сила от началото на 2017 г. Освен традиционните специализирани познания и технически умения, сертифицираният експерт-счетоводител следва още да притежава и:

✓ Когнитивни умения, в т.ч. критично и аналитично мислене; способности за решаване на проблеми;

✓ Професионален скептицизъм;

✓ Познаване на професионалните и етични отговорности;

✓ Солидно познаване на обкръжаващата бизнес среда;

✓ Ефективни комуникационни умения.

Главната промяна в съдържанието на изпитите е значителното място, което се отдава на тестването на когнитивните качества на кандидата, както и решаването на казуси. С направените промени през 2018 и 2019 г. в Правилата за провеждане на изпити за д.е.с., ИДЕС също въведе подобен изпитен фокус. **Но, тестване дали кандидатът има солидни познания относно обкръжаващата бизнес среда, фирменото управление, финансовия мениджмънт, както и ефективни комуникационни умения, ИДЕС практически не осъществява.** В Таблица 1 по-долу е представена структурата на изпита „Бизнес среда и концепции", който липсва сред 4-те задължителни изпити съгласно чл. 15 на българския ЗНФО:

Таблица 1

Съдържание и структура на изпита „Бизнес среда и концепции", AICPA

Съдържание	Относ.дял
I. Корпоративно управление	17–27%
II. Икономически концепции и анализ	17–27%
III. Финансов мениджмънт	11-21%
IV. Информационни технологии	15-25%
V. Операционен мениджмънт	15-25%

Източник:AICPA(2019).Blueprints:https://www.aicpa.org/content/dam/aicpa/becomeacpa/cpaexam/examinationcontent/downloadabledocuments/cpa-exam-blueprints-effective-jan-2019.pdf

Има разлика и в типа и в относителния дял на различните компоненти при провеждане на изпити за д.е.с. съобразно модела на AICPA (AICPA, 2019):

Таблица 2

Изпити за придобиване на правоспособност "дипломиран експерт-счетоводител" (CPA), AICPA и относителен дял на различните компоненти в тях

Наименование на изпита за д.е.с.	**Структурирани отговори (затворени въпроси) – относ. дял**	**Свободни отговори (отворени въпроси) – казуси – относ. дял**	**Писмени умения и комуникация – относ. дял**
Одит и (услуги за уверение (AUD)	50%	50%	-
Бизнес среда и концепции (BEC)	50%	35%	15%
Финансово счетоводство и докладване (FAR)	50%	50%	-
Регулиране (REG)	50%	50%	-

Източник:AICPA(2019).Blueprints:https://www.aicpa.org/content/dam/aicpa/becomeacpa/cpaexam/examinationcontent/downloadabledocuments/cpa-exam-blueprints-effective-jan-2019.pdf

ИДЕС би могъл да обсъди, дискутира и работи по отношение подготовката и съдържанието на изпитите за ДЕС от гледна точка промяна на вида и структурата на 4-те изпита, както и на относителната тежест на участващите във всеки изпит тип въпроси и казуси; а също и за включване на въпроси за тестване способността на кандидата за писмена комуникация и умения. Следва да се подчертае, че изпитът „Бизнес среда и концепции" е свързан най-вече с променящите се акценти в одиторската професия в посока на все по-задълбочено познаване на бизнеса на клиента с цел установяване на рискове, включително идентифициране на измами, а също и с нарастващото значение на консултанстката роля на професионалните счетоводители; значението на подобни знания при интегрира-

ното докладване (integrating reporting); функциите на дипломираните експерт-счетоводители като финансови директори (CFOs) и др.

Заключение

Какво предстои?

През идващите години можем да очакваме: дигитализация и използване на технологиите в счетоводната и одиторската професия, но това не е краят на професията, а просто нейната естествена трансформация, вкл. нарастване на insourcing-а и outsourcing-а на счетоводни услуги; digital audit; използване на дронове в одита и контрола; използване на smart технологиите и на социалните медии (за професионална комуникация, вкл. и за формиране и анализ на големи бази данни); електронни отчети и ползване на стандартизирани електронни формати за бизнес докладване; публикуване на интегрирани отчети; гъвкави условия за наемане и организация на трудовия процес в счетоводната и одиторската професия; постепенно премахване отчитането на одиторския труд на база вложени работни часове, за сметка на обем свършена работа, постигнат краен резултат, изпълнено задание; online (дистанционно) обучение; видео обучение; непрестанно продължаващо обучение, вкл. в работната среда, особено при наемане на млади хора в специализираните счетоводни и одиторски предприятия; значително нарастване на консултантските услуги на одиторските предприятия в областта на автоматизацията, киберсигурността, управление на риска в предприятията, оценяването, вкл. на финансови инструменти; засилване на връзката между обучаващите катедри към университетите, професионалните организации, счетоводните и одиторски практики и бизнеса.

Използвана литература

1.AICPA(2019).Blueprints:https://www.aicpa.org/content/dam/aicpa/becomeacpa/cpaexam/examinationcontent/downloadabledocuments/cp

a-exam-blueprints-effective-jan-2019.pdf

2. ИДЕС (2018). Концепция на ИДЕС за развитие на счетоводната и одиторската професия в България, разработена на база на решение на УС на ИДЕС от 18 септември 2018 година и приета с решение на УС на ИДЕС от 20 ноември 2018 година. Онлайн достъп чрез вътрешен сайт на ИДЕС. www.ides.org

3. Управителен съвет на ИДЕС (2019). Отчет за дейността на УС за периода м. май 2018 – м. април 2019. Онлайн достъп чрез вътрешен сайт на ИДЕС. www.ides.org

4. Филипова, Ф. и др. (2017). Проблеми и перспективи пред счетоводното образование. Сп. Икономически изследвания. Бр. 1/2017 г. с. 136-177.

Контакти:

Проф. д-р Фаня Аспарухова Филипова

E-mail: fanya_filipova@ue-varna.bg

ACCOUNTING EDUCATORS AND PRACTITIONERS ON ALERT – THE TIME FOR BIGGER AND CONSTANT CHANGES HAS COME!

Assoc. Prof. Eleonora Petrova Stancheva-Todorova, PhD
Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria

Abstract

The purpose of this paper is to discuss few of the challenges facing the accounting educators and practitioner nowadays and to shed light on some possible trends of future development of accounting higher education. Few U.S. national strategic documents are used as a frame of reference and as a focal point for the research. The author's attempt is to enhance the analysis by embedding the recent IT advances and developments in artificial intelligence, Big Data and Data Analytics as drivers of change.

***Key words*:** accounting higher education, development, drivers of change.

Introducing and structuring the research problem

During the last few decades accounting higher education has been constantly reviewed and criticised by the profession representatives, employers and other interested parties for the prevailing technical and academic approach to the accounting disciplines, the gap in linkages between practice and education, the poor academic preparation of accounting graduates due to the increasing distance between the simulated and extremely simplified world studied at universities and the more complex, real economic relationships and problems. Considered as a weak point, the high-quality teaching has always been supported through recommendation of new training techniques, incentives and rewards for stimulating academics' teaching activities. Recently, another source of challenges has emerged into the accounting domain. Due to information technology developments and applications, both the accounting practitioners and educators have to consider the IT implications and successfully adapt to the new requirements of the company's management and the changing business environment.

In 1989, the managing partners of the largest international accounting and auditing firms in the world (then the "Big Eight") issued their "White Paper" – a joint document, calling for fundamental changes in the accounting curriculum. They supported the opinion that in order to enhance the capabilities of accounting graduates before entering into the profession, the current textbook-based, rule-intensive, lecture/problem style way of teaching accounting at the university should be substituted by a radically new approach and innovative methods. A central point in the White Paper was the creative use of information technology, which was considered essential for the future of the accounting profession and accounting higher education. Another focus of the management partners' document was the urgent need for introducing at least one philosophy-based ethics course into the accounting curriculum. (Black, 2012)

Now, two decades later, if not counting the current number of the big auditing firms (now the "Big Four"), almost nothing has been changed except few emerging issues that deserve more profound research. Accounting profession is on its way to make a great change of the role it plays in the organisation and the functions it currently performs because of the recent developments in robotics and artificial intelligence (AI) and their augmented applications. On the other hand, Big Data and Big Data Analytics are also challenging the profession. Accounting practitioners should develop the new required technical skills through proper education and training as one of the keys for successful adaptation to the constantly changing competence requirements.

We should also mind that technology is part of Generation Z[2] nature. According to the 2017 EY survey, two-thirds of them firmly believe they need the technology to be productive at their working place (EY, 2017). They are learning in a different way, set themselves different professional targets and have different expectations from the employers.

The purpose of this paper is to discuss few of the challenges facing the accounting educators and practitioner nowadays and to shed light on

[2] Generation Z – teenagers, aged 16 to 18 (EY, 2016)

some possible trends of future development of accounting higher education, based on the new drivers of change. Few U.S. national strategic documents, issued by the Pathways Commission, are used as a frame of reference and as a focal point for the research. The author's attempt is to enhance the analysis by embedding into it the recent information technology advances and developments in AI, Big Data and Data Analytics, considered as important factors of influence on the modern accounting education and current accounting practices.

Research methodology

The research uses an interpretive and critical methods approach. The relevant literature is reviewed and some key recommendations for urgent changes in accounting education are examined from a wider than the national perspective. The author outlines some of the problems and discusses few of the challenges of the recent information technology advances and their augmented application in the accounting practice. A special attention has been given to the impact of AI, Big Data and Data Analytics on accounting higher education and the future prospects of its development.

U.S. Pathways Commission recommendations as a frame of reference and a focal point for further discussions

In 2010, after the U.S. Department of the Treasury's Advisory Committee on the Auditing Profession reported the urgent need for change, the American Accounting Association (AAA) and the American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) created *The Pathways Commission on Accounting Higher Education* (the Pathways Commission). The primary goal of this collective work was to study the future structure of accounting higher education from the perspective of the accounting profession and its requirements. The Pathways Commission's target was the development of recommendations for "educational pathways to engage and retain the strongest possible community of students, academics, practitioners, and other knowledgeable leaders in the practice

and study of accounting" (AAA&AICPA, 2012, p.9). Its work was based on the fundamental premise that both accounting education and the accounting profession should be considered in the broadest sense. By stating that "The educational preparation of accountants should rest on a comprehensive and well-articulated vision of the role of accounting in the wider society." (AAA&AICPA, 2012, p. 21), the Pathways Commission put emphasis on the need to consider not only the technical knowledge, critical thinking, and professional practice, which traditionally encompass the education of accountants, but also the necessity for their profound comprehension of the accountant's public role. Students, academics, and accounting practitioners need a shared understanding of the importance of accounting and accounting profession, their scope and breadth, and what it takes to be successful in the study and practice of accounting, which are integrated. This is the only way to attract high-potential and committed students to study accounting at universities and to prepare them for a successful career in the future.

After two years of joint effort by over 50 experts, including leading accounting practitioners and educators, the Pathways Commission published the report "Charting a National Strategy for the Next Generation of Accountants". Seven recommendations were made and their objectives formulated. They are presented in table 1. The impediments involving academics, the accounting profession, university administration, and institutional process were listed and relevant actions were offered for the successful restructuring of higher education for the accounting profession. For illustrating this approach, let us discuss in more details some of the recommendation.

Table 1

Pathways Commission's recommendations for the future of accounting higher education

Recommendations	Objectives
Recommendation 1 Build a learned profession for the future by purposeful integration of accounting research, education, and practice for students, accounting practitioners, and educators	1.1. Integrate professionally integrated faculty more fully into significant aspect of accounting education, programmes, and research 1.2. Focus more academic research on relevant practice issues 1.3. Enhance the value of practitioner-educator exchanges 1.4. Integrate accounting research into accounting courses and programmes
Recommendation 2 Develop mechanisms to meet future demand for faculty by unlocking doctoral education via flexible pedagogies in existing programmes and by exploring alternative pathways to terminal degrees that align with institutional missions and accounting education and research goals	2.1. Allow flexible content and structure for doctoral programmes 2.2. Develop multiple pathways to terminal degrees in accounting
Recommendation 3 Reform accounting education so that teaching is respected and rewarded as a critical component in achieving each institutional mission	3.1. Increase reward, recognition, and support for high quality teaching 3.2. Better connect faculty annual review, promotion, and tenure process to the quality of teaching 3.3. Improve how universities value the importance of teaching
Recommendation 4 Develop curriculum models, engaging learning resources, and mechanisms for easily sharing them as well as enhancing faculty development opportunities in	4.1. Engage accounting community to define the body of knowledge that is the foundation of accounting's curricula of the future 4.2. Implement curricular models of the

support of sustaining a robust curriculum	future 4.3. Develop guiding principles and support for a range of faculty development opportunities through varied career paths and cycles
Recommendation 5 Improve the ability to attract high-potential, diverse entrants into the profession	5.1. Enhance perceptions of the study of accounting and career opportunities in accounting 5.2. Transform the first course in accounting 5.3. Increase student access to master's programmes 5.4. Develop financial and literacy programmes 5.5. Encourage a separate and more focused study of the impediments to better diversity within the profession
Recommendation 6 Create mechanisms for collecting, analysing, and disseminating information about the current and future markets for accounting professionals and accounting faculty	6.1. Establish a national committee on information needs 6.2. Project future supply, demand, and competencies for accounting professionals 6.3. Project future supply and demand for all accounting faculty in higher education
Recommendation 7 Convert thought to action by establishing an implementation process to address these and future recommendations by creating structures and mechanisms to transition accounting change efforts from episodic events to a more continuous, sustainable process	7.1. Initiate a process that can sustain future accounting education change efforts

Source: AAA&AICPA, 2012.

The first recommendation refers to the need of considering the accounting profession as a learned profession similar to law, theology, medicine, and engineering, which require advanced learning for preparation for practice and also integration of academic research into the practice. One of the current problems is that accountants are not involved in conducting accounting research, nor are they consumers of studies, dealing with accounting issues, despite the complex nature, risks, and constant changes, associated with the business environment. Because of the weak linkages between accounting education, practice and research, accounting educators face difficulties in attracting bright and motivated students as the studied material is too technical and presented in a vocation-focused way. On the other hand, students miss the opportunity to understand the value of accounting research and how it could bring insights to practice. They also lack the access to practical issues during their study at universities, graduate without a proper understanding of the accounting practice and fail in building the required self-confidence that they could manage with the complexity of the business world. The discussed recommendation also refers to the accounting researchers, who currently could hardly succeed in getting access to important accounting issues and real data and these are prerequisites for a profound and useful publications. Instead of stimulating and rewarding the more practical research issues, the academia neglects them. The publishing process is often too long and sophisticated and important topics become outdated even before the issuing of publications.

There is another important issue behind the first recommendation of the Pathways Commission and it concerns the future of the academic world. Attracting talented graduates for academic career could become a target that would be hard to accomplish in the near future. Involving business practitioners in educational process is also part of the action plan for the successful implementation of this recommendation. Unfortunately, there are many impediments for achieving more practical orientation of the education at universities such as current accreditation standards, university policies, etc. that impose barriers for practitioners to en-

ter into the academic community.

Let us review in brief recommendation number four, concerning the development of curriculum models, the learning resources and mechanisms for their sharing, an evergreen issue in the field of accounting education. The Pathways Commission's plan for accomplishing this goal comprises of many action items. For instance, the objective of defining the body of knowledge which will serve as a foundation for accounting's curricula of the future requires a purposefully engaged task force, including representatives of broader disciplinary arears and practice and led by educators. This body of knowledge should be connected to "a map of competences and related performance levels for alternative accounting career paths" (AAA & AICPA, 2012, p. 37). Curriculum models of the future are expected to be linked to the accounting body of knowledge and embed appropriate competences into curricula for both undergraduate and graduate programmes. Based on the transformation of the students' learning experience a global mind-set for them should be developed. Technology advances and global business trends need to be reflected in the accounting curricula. The learning approach of the globally diversed student body should be supported by a signature pedagogy, defined by Shulman as "the types of teaching that organize the fundamental ways in which future practitioners are educated for their new professions" (Shulman, 2005, p. 52). According to the author, they are important "precisely because they are pervasive. They implicitly define what counts as knowledge in the field and how things become known" (p. 54).

Another important action item, comprising the forth recommendation and the first of its objectives, is the necessity for changing the introductory accounting module in a way that reflects the possibilities and challenges of the accounting profession and the variety of possible paths for a successful career. The reviewed recommendation includes four objectives and 15 action items and it turned out to be the most sophisticated one. Because of its complexity, in November 2015, the Pathways Commission published the document "In Pursuit of Accounting's Curricula of

the Future", admitting the need to focus on the first object and only on few of the planned actions. After their successful completion, they could serve as basis for further accomplishments. Three task forces of academics and practitioners were formed for encompassing the variety of aspects affecting accounting education and accounting profession. They all agreed that curricula, pedagogy, and technology are integrated and these three aspects could not be developed in an isolated way (AAA&AICPA, 2015, p. 4). In fact, this integrated approach was introduced few years ago by Mishra and Koehler (2006), who offered a model (a framework for teacher knowledge for technology integration), showing the overlap between those three aspects.

The Pathways Commission report on the future structure of accounting higher education attracted the attention of all the interested parties and its influence expanded beyond the national boundaries. It inspired many researchers and a considerable amount of publications have been produced in the following years.

In 2014, the Joint Curriculum Task Force, formed four year ago by the Institute of Management Accountants (IMA) and the Management Accounting Section of the AAA, proposed a general educational Framework that defines and links together the required competences for the accounting and finance professionals, working in a variety of organisational settings (Lawson, et. Al., 2014, p. 296). The Framework comprises of three interconnected components – foundational competences, broad management competences and accounting competences. In fact, it reflects The Pathways Commission competences, collected from across a number of accounting organisations such as the International Federation of Accountants and IMA, with the purpose to serve as basis for discussions about the curriculum and professional development (AAA&AICPA, 2012, p. 131). Those competences are 100ummarized and listed in Chapter 7 of the report. The aim of these tremendous efforts was not only to collect the competences but also to group them in three divisions: 1) technical knowledge, 2) professional skills, and 3) profes-

sional integrity, responsibility and commitment[3]. These competences are incorporated in the Framework, developed by the Joint Curriculum Task Force. The Framework is presented on figure 1.

Fig. 1. Competence Integration, a Framework for Accounting Education
Source: Lawson, et. Al., 2014, p. 300.

The proposed foundational competences in the Framework are basic as they support the other two divisions of competences and are required for all business school graduates. They are very important for a successful life-long career path. On the other hand, the offered broad integrated management competences are aiming to help accountant in their

[3] For further reading, visit: http://commons.aaahq.org/posts/a3470e7ffa

joint work with the other members of the company to create value for the organisation. They are considered to be essential for those striving for more responsible management positions. Accounting competences, the third division included in the Framework, encompass not only technical knowledge but they help accountants in integrating management and analytical methods (Lawson, et. Al., 2014, p. 303). Information technology is also considered as it supports other competences. It becomes a research focus for many academic studies in a variety of domains and is considered from different perspectives. In the next section of the paper, the author redirects reader's attention on the recent technology advances and developments and their impact on the accounting higher education.

The recent technology advances and developments – challenges and opportunities for the accounting profession and accounting higher education

In the current section of the paper, the author discusses in brief how artificial intelligence (AI) and Big Data and Data Analytics impact the accounting profession and higher education.

In the era of the new information technologies, in order to benefit from their deployment and create more value to the businesses, accountants should develop some new skill set. One of the most required skills because of the AI augmented application is the technical expertise in machine learning and the depth of knowledge depends on the organisation's size, investment policy and innovation strategy. Among the technical skills are the Big Data analytical skills as "there is an increasing focus on Big Data for the accounting profession" (Gamage, 2016, p. 590). Machine learning "also benefits from having very large data sets – the more data points there are, the more times the model can run, learn and test the accuracy of its results" (ICAEW, 2014, p. 4). In its report "Big Data and analytics – what's new?" the Institute of Chartered Accountants in England and Wales (ICAEW) affirms that accounting professionals can enhance their contribution to businesses by making use of Big

Data and Data Analytics, such as: "using predictive models and other sources of data to improve budgeting and forecasting; using more sophisticated outlier and exception analysis to improve internal control and risk management; improving the efficiency and quality of audit activities through analysis of whole data sets" (ICAEW, 2014, p. 11). Because of their natural prudence and scepticism accountants can also contribute by testing and improving the quality of data. However, they need to be equipped with sufficient theoretical knowledge and practical skills in statistics to communicate professionally with the other parts of the business

Accounting educators are also challenged by AI and the Big Data and Data Analytics augmented application. They are experiencing high pressure from the international professional accounting and accrediting bodies to enhance the technological content of accounting courses, including but not limited to machine learning, Big Data and Data Analytics (Gamage, 2016). Obviously, universities have to play an important role in this process as initiators for curricula review and relevant implication tests. The provocative questions of how to adapt curricula and syllabi to the current labour market requirements and employers' expectations from graduates and how to develop the new skill set for the jobs of the future were raised. For instance, in regard of the increased focus on Big Data and Data Analytics for the accounting profession, the Association to Advanced Collegiate Schools of Business (AACSB) states the following in its Accounting Accreditation Standard 7:

"The dynamic nature of IT developments related to data creation, data management and processing, data sharing, data analytics, data mining, data reporting, data security, and storage within and across organizations is critical for the development of emerging professional accountants. The underlying learning experiences for accounting graduates demand an interdisciplinary approach that draws input from professionals and academic scholars with expertise in information systems, statistics, computer science and engineering, ethical issues related to IT and "big data," etc. The focus should not be on "accounting information systems" only, but on information storage, management, and analysis for account-

ing graduates." (AACSB, 2014, p. 5)

The interdisciplinary approach should be applied across the curriculum and accounting educators are responsible for the timely response. Knowledge and skills in AI and data science should be considered as a must not as a desirable competitive advantage. For example, one practical problem is that Big Data is tied to many disciplines (Gamage, 2016). One of the pioneers among universities, already integrated Big Data and Data Analytics into the accounting coursework, is the School of Accountancy at the Rawls College of Business, Texas Tech University. The module "Data analytics for accountants" is included in the curricula (http://www.depts.ttu.edu/rawlsbusiness/about/accounting/courses.php).

Conclusion

Few years ago the Pathways Commission has defined the future structure of accounting higher education in USA through several recommendations shaping the national strategy for its sustainable development. Because of the profound preliminary research and the fact that those recommendations reflect the current and urgent educational issues in a global context, they have expanded their influence beyond the national boundaries and become a guiding light for governments, professional bodies and educators as the time for bigger and constant changes in the accounting higher education has come.

AI, Big Data and Data Analytics should be considered as drivers for changes in the accounting domain. Because they are impacting and will further impact the role of accountant, there is a call for accounting educators to change their mindset and develop the required skills and competences related to the smart technologies and their augmented business applications. There is a lot of work ahead to review the accounting curricula and prepare graduates for successful career.

References

1. AAA & AICPA (2015) The Pathways Commission: In Pursuit of Accounting's Curricula of the Future. [Online] Available from: http://commons.aaahq.org/groups/0fa82ab56d/summary [Accessed 20/01/2019]

2. AAA & AICPA (2012) The Pathways Commission: Charting a National Strategy for the Next Generation of Accountants. [Online] Available from: http://commons.aaahq.org/posts/a3470e7ffa [Accessed 20/12/2018]

3. Association to Advanced Collegiate Schools of Business – AACSB (2014) International Accounting Accreditation Standard 7: Information Technology Skills and Knowledge for Accounting Graduates: An Interpretation. White paper.

4. Black, W. (2012) The Activities of the Pathways Commission and the Historical Context for Changes in Accounting Education. Issues in Accounting Education. 27 (3). Pp. 601-625.

5. EY (2017) Survey: Gen Z's future will be brighter than previous generations. [Online] Available from: https://www.ey.com/us/en/ newsroom/news-releases/ news-gen-zs-future-will-be-brighter-than-previous-generations-ey-survey-finds [Accessed 24/02/2019]

6. EY (2016) Could trust cost you a generation of talent? Global generations 3.0: A global study on trust in the work place. [Online] Available from: https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-could-trust-cost-you-a-generation-of-talent/$FILE/ey-could-trust-cost-you-a-generation-of-talent.pdf [Accessed 20/02/2019]

7. Gamage, P. (2016) Big Data: are accounting educators ready?. Accounting and Management Information Systems. 15 (3). Pp. 588-604.

8. Institute of Chartered Accountants in England and Wales – ICAEW (2014). Big Data and analytics – what's new? [Online] Available from: https://www.icaew.com/-/media/corporate/archive/ files/ technical/information-technology/technology/what-is-new-about-big-data-v2.ashx [Accessed 10/03/2018]

9. Lawson, R., et. Al. (2014) Focusing Accounting Curricula on Students' Long-Run Careers: Recommendations for an Integrated Competency-Based Framework for Accounting Education. Issues in Accounting Education. 29 (2). Pp. 295-317.

10. Mishra, P & Koehler, M. (2006) Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record. 108 (6). Pp. 1017-1054.

11. Shulman, L. (2005) Signature Pedagogies in the Professions. Daedalus. 134 (3), pp. 52-59.

Contacts:

Assoc. Prof. Eleonora Petrova Stancheva-Todorova, PhD

E-mail: e_stancheva@feb.uni-sofia.bg

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОЦЕНЯВАНЕ НА ЗНАНИЯТА И УМЕНИЯТА НА СТУДЕНТИТЕ

Доц. д-р Светлозар Стефанов
Икономически университет – Варна

Резюме

В доклада е направен опит да се маркират някои проблеми, възникващи при оценяване на знанията и уменията на студентите. Застъпва се тезата, че знанията и уменията на студентите следва да бъдат оценявани, посредством изпитни варианти, съдържащи различни модули (тест, теоретични въпроси и практически задачи). Посредством всеки модул се оценяват различен тип знания на студентите.

Ключови думи: оценяване, компютърни тестове, знания, умения.

METHODS TO ASSESS STUDENTS' KNOWLEDGE AND SKILLS

Assoc. Prof. Svetlozar Stefanov, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

This report attempts to highlight some issues of concern in the assessment of students' knowledge and skills. It suggests that students' knowledge and skills should be evaluated through examination forms with multiple modules (tests, theoretical questions and practical exercises). Each module evaluates certain type of knowledge and skills of the students.

Key words: assessment, computer tests, knowledge, skills.

Образователният процес в университета включва три независими, но взаимносвързани етапа: преподаване, самостоятелна работа и оценяване. Правилното протичане на всеки един от тези етапи предопределя и качеството на обучението и подготовката на бъдещите специалисти за пазара на труда. В настоящия доклад, акцентът ще бъде поставен върху възможностите за оценяване на знанията и уменията на студентите по икономика като цяло и по счетоводните дисциплини, изучавани в университетите в частност. Адекватното

оценяване на знанията и особено на уменията на студентите по икономика и счетоводство и съответствието на изучаваните учебни дисциплини на световните образователни стандарти е залегнало в основата на репутацията на университетите и до голяма степен определя техния рейтинг. Оттука се определя и качеството на предлаганата образователна услуга и финансирането на висшето училище.

Подходящо разработената система от критерии за оценяване на знанията и уменията на студентите дава възможност на последните да получат по-добра както теоретична, така и практическа подготовка по специалността в която се обучават и представлява предпоставка за успешна професионална кариера. От друга страна неадекватната и необективна система за оценяване на знанията и уменията на студентите, води до загуба на доверие от страна на работодателите към абсолвентите на даден университет и прави последните по-малко конкурентноспособни на пазара на труда. Ето защо, въпросът за оценяването на знанията и уменията на студентите е винаги актуален и предизвиква спорове и дискусии, сред специалистите, работещи в сферата на образованието. И това не е случайно. Така например, работодателят, който иска да наеме на работа студент, завършил съответното висше училище или университет, следва да бъде убеден, че знанията и уменията, които студентът е получил са преподавани на високо равнище и са в съответствие с последните тенденции в съответната научна или практико-приложна област и посочените оценки в дипломата, адекватно отразяват равнището на неговите знания без преувеличение.

Основните изисквания по отношение на оценяването са няколко:

1. Обективност и безпристрастност. При оценяването на знанията, преподавателите следва да използват едни и същи критерии, форми и методи за оценяване на студентите от съответната учебна група и да не допускат лично отношение при оценяването на студентите;

2. Етичност. При оценяването, преподавателския екип следва да зачита човешкото достойнство на студентите, като се вземат под

внимание социалната, етническата и расовата принадлежност на обучаемите. Последното е особено валидно при обучение на студенти в англоезични специалности, когато студентите са от различни държави и националности и имат различен етнически произход;

3. Прозрачност. Оценяването следва да се базира на ясни правила и предварително разработени и оповестени пред студентите критерии. Желателно е към разработените и представени изпитни варианти да бъдат разработени инструкции за решаване на отделните тестови въпроси, задачи или казуси;

4. Адекватност. Разработените изпитни вавианти трябва да дават възможност за адекватна проверка на знанията и уменията на студентите;

5. Отговорност. Оценявайки студентите, преподавателите трябва да отчитат ефекта, от изпитните процедури върху студентите, бизнеса и обществото като цяло. Тук следва да намери приложение и мотивиращата функция на оценката, а именно, че получавайки съответната оценка, студентът трябва да бъде мотивиран да постига по-големи успехи.

Независимо от причината за оценяването, преди започване на процеса на оценяване, оценяващия екип, следва да определи:

- Целта на оценяването;
- Обемът на проверяваните знания и умения;
- Минималните критерии, които трябва да покрият студентите за да се приеме че са положили успешно изпита;
- Критериите за оценяване;
- Изискванията към студентите, по отношение на информационните източници за подготовка, сроковете и времето за изпълнение на съответите задачи, начина по който следва да изглежда резултата от поставената задача (разработване на доклад, реферат, курсова или домашна работа);
- Формите за оценяване.

Оценяването на знанията и уменията на студентите по икономика е задължение на преподавателя, което изисква предварителна

подготовка, достатъчно време, спокойствие, търпение, отговорност и професионална твърдост.

Оценяването на студентите обхваща целия период на обучение по всяка учебна дисциплина и съдържа три елемента:

• ***<u>в началото на обучението</u>*** – ясно и обосновано дефиниране на изискванията за усвояване на учебния материал, технологията на оценяване (правилата и процедурите за оценяване) и последствията от различните оценки;

• ***<u>по време на обучението</u>*** – текущо оценяване на базата на участието в семинарните занятия, резултатите от контролните тестове и възложените задачи (контролни работи.), както и на резултати от участието по време на семинарните занятия;

• ***<u>в края на обучението</u>*** – окончателно оценяване на базата на текущата оценка и полагането на изпит в редовна, поправителна или ликвидационна сесия.

Съгласно действащите в Икономически университет – Варна Правила за оценяване на знанията, уменията и компетентностите на студентите основни форми на контрол върху знанията и уменията на студентите са семестриалното (текущото) и сесийното (крайното) оценяване. Тежестта на оценяването се определя като 40 % (40 точки) от оценката студентът може да получи при текущо оценяване по време на семестъра, а 60% от оценката (60 точки), студентът може да получи при крайното (сесийно) оценяване, в рамките на изпитната сесия.

Имайки предвид горепосоченото нормативно изискване, оценяващия екип следва да разработи и приложи подходящи форми за семестриално и сесийно оценяване.

По отношение на счетоводните дисциплини, където освен теоретични знания, студентите следва да придобият и конкретни умения, подходящи форми за семестриално оценяване са: отговор на тестови въпроси (от вида вярно-невярно или множествен избор), решаване на практически задачи (контролна работа), присъствие по време на семинарни занятия и активното или неактивно участие на

студента в семинарното упражнение. На първата лекция или семинарно занятие титулярът на дисциплината следва да информира студентите за начина на провеждане на текущото оценяване, формите, които ще бъдат използвани за текущо оценяване на знанията на студентите, както и броя на точките, които ще бъдат получени (отнети) при изпълнението или неизпълнението на една или друга форма на текущ контрол.

Предвид на факта, че счетоводството е предимно практическа дейност застъпваме тезата, че при формиране на текущия (а също така и на сесийния) контрол следва да се даде превес на практическите задачи. Ето защо считаме за целесъобразно, точките за текущ контрол да се разпределят по следния начин:

1. Успеваемост по време на семестъра – 30 точки, в т. ч.

1.1. Решаване на тестове от типа множествен избор – 10 т.

1.2. Решаване на практическа задача – 20 т.

2. Редовно посещаване и активно участие в семинарни занятия – 5 т.

3. Разработване на курсова работа – 5 т.

Крайното (сесийно) оценяване на знанията и уменията на студентите се осъществява по време на изпитната сесия.

Обикновено по счетоводните дисциплини, студентите традиционно се изпитват като решават задача и дават отговор на няколко теоретични въпроса от изучавания учебен материал. През последните години по някои счетоводни дисциплини започна да се прилага и тестовата форма на изпитване. Опитът показва, че прилагайки традиционни начини на изпитване, студентите очакват на изпита да решават задача, която е подобна на тези, които са решавали по време на семестъра и то разработена от асистента по дисциплината, по начин, който е аналогичен на начина по който са били разработвани задачите по време на семестъра. Резултатите от проведените изпити показват, че в много от случаите, студентите заучават механично как следва да съставят счетоводната статия за дадена стопанска операция, без да осмисят същността на тази операция и на тази

база да интерпретират съответното счетоводно записване. Ако по време на изпитната сесия, студентите следва да решават задачи или казуси, които са проблемно ориентирани, с цел да се провери доколко студентите са усвоили преподаваните теоретични знания и доколко могат да приложат последните на практика, студентите се затрудняват и обикновено получават по-ниска оценка.

Например по дисциплината „Теория на счетоводството“, ако изпитната задача изисква да се състави счетоводен баланс, то студентите обикновено се справят перфектно, тъй като по време на семинарните упражнения са съставяли много подобни баланси. При положение, че първоначално студентите следва да групират активите, пасивите и капитала в групи и подгрупи, да изчислят основния капитал като разлика между активите и пасивите и впоследствие да съставят баланса, това значително ги затруднява, което говори за наличието на сериозни пропуски по време на подготовката по дисципллината. Подобна ситуация се наблюдава и при съставянето на счетоводните статии. Когато на студентите се предложат стопански операции и се изисква да съставят необходимите счетоводни статии, преобладаващата част от студентите се представят много добре, тъй като подобни статии са съставяни многократно през семестъра. Когато на студентите са посочени счетоводните статии и се изисква от тях да посочат стопанските операции, които предполагат тяхното съставяне, както и документите на база на които следва да бъдат съставяни, това затруднява една голяма част от студентите. Могат да бъдат посочени и други примери, но и тези са достатъчни за да се направи извода, че повечето студенти заучават механично начина по който следва да бъде решена дадена задача или казус, без критично да осмислят конкретната практическа ситуация, която следва да бъде интерпретирана по счетоводен път. Това се отнася с особена важност за студенти, от други икономически специалности, за които счетоводството е една от многото учени дисциплини, по които следва да бъде положен изпит по време на следването. В това отношение е необходимо титулярите, водещи на дисциплини по счетоводство пред другите специалности особено да се замислят за

начин по който следва да интерпретират преподавания учебен материал, така че да предизвикат интерес и да накарат студентите с интерес да посещават лекционните занятия и семинарните упражнения по дисциплината. Последното е от особено значение с оглед привличането на студенти, завършили други икономически специалности в магистърската програма по Счетоводство и контрол. В това отношение имаме много скромен принос и огромен дълг към нашите студенти.

Имайки предвид горепосоченото, считаме че титулярът по дисциплината следва да разработи цялостната концепция по отношение на преподавания учебен материал и начина на оценяване на студентите. Следва да бъде прилаган многокомпонентен подход при оценяване на знанията и уменията на студентите, както по време на семестриалното (текущо) оценяване, така и при оценяването по време на изпитната сесия. Прилагането на многокомпонентен подход за оценяване на знанията, прилагайки различни форми на оценяване (тест, практически задачи, казуси и др.) ще даде възможност чрез всяка една от формите да се проверява различен тип знания и най-вече умения на студентите, което ще представлява и предпоставка техните знания да бъдат оценени по-обективно.

Опитът на автора при оценяване на знанията и уменията на студентите доведе до формулирането на следните по-съществени изводи:

1. Студентите посещават предимно семинарните занятия по счетоводните дисциплини.

2. Лекционните занятия се посещават предимно от по-мотивираните студенти, които не се задоволяват с учебния материал, представен в учебниците по дисциплината, а искат да чуят една по-различна интерпретация представена от страна на лектора;

3. Имайки предвид горепосоченото, съвсем логично е студентите да усвоят предимно начина на решаване на отделни практически задачи по дисциплината. Оттук се предопределя и факта, че голяма част от студентите не отговарят на зададените теоретични въпроси, а на тестовите въпроси от вида множествен избор, преоб-

ладаващата част от студентите получават около половината точки;

4. Голяма част от подготвените студенти отговарят на въпросите, свързани с изясняването на понятия, дефинирането на определения, изброяването на особености и др., което показва, че последните притежават определени теоретични знания, но в повечето случаи, те са твърде повърхностни;

5. Студентите се справят безпроблемно с решаването на задачи и казуси от типа на тези, които са решавани по време на семестъра (съставянето на баланси, счетоводни статии, приключване на сметки и др.). Когато студентите се поставят в ситуация, която е сравнително лесна за интерпретиране, но не е била обект на разглеждане по време на семестъра, много от студентите не могат да предложат адекватни варианти за решение;

6. Най-сериозни затруденения, студентите срещат при интерпретирането на онези казуси или задачи, които изискват критично мислене и налагат необходимостта, получените теоретични знания да се приложат на практика, откъдето може да се стигне до заключението, че студентите дори и да са усвоили преподаваните теоретични знания, преобладаващата част от тях не умеят да приложат получените знания при интерпретирането на конкретни практически ситуации;

7. Проявява се известна пристрастност от оценяващите екипи по отношение на поставянето на окончателната оценка на студентите. Това донякъде е разбираемо предвид на факта, че оценяващите искат да стимулират студентите, които са полагали усилия през семестъра. Прилагането на подобен подход води до оценяване на старанието, а не на постигнатите реултати от студентите в деня на изпита, което води до проява на субективизъм и прилагане на различни критерии при оценяването на студентите, което на практика не следва да се допуска.

Контакти:

Доц. д-р Светлозар Стефанов

E-mail: svetstefanov@ue-varna.bg

КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА-РАЗВИТИЕ И ПРОБЛЕМИ[1]

Проф. д-р Снежана Башева, Проф. д-р Румяна Пожаревска
Университет за национално и световно стопанство, гр. София

Резюме

В доклада се прави опит да бъдат изведени основните моменти в развитието на Концептуалната рамка. Направен е паралел в развитието на концептуалната рамка и нормативната счетоводна база у нас. На тази основа са очертани различия и проблемни области. Обект на разглеждане са приложимия Закон за счетоводство, счетоводните стандарти и концептуалните рамки от 2010 и 2018 г.

Ключови думи: концептуална рамка, счетоводни стандарти, принципи на счетоводство, елементи на отчетите.

CONCEPTUAL FRAMEWORK – DEVELOPMENT AND PROBLEMS[2]

Prof. Snejana Basheva, PhD, Prof. Rumiana Pozharevska, PhD
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

The report attempts to highlight the key points in the development of the Conceptual Framework. A parallel is made in the development of the conceptual framework and the regulatory accounting base in Bulgaria. Differences and problem areas are outlined on this basis. The subject of consideration will be the applicable Accounting Act, Accounting Standards and Conceptual Frameworks of 2010 and 2018.

Key words: conceptual framework, accounting standards, accounting principles, reporting elements.

---

[1] Проф. д-р Снежана Башева, катедра „Счетоводство и анализ“, Финансово-счетоводен факултет на УНСС, София, автор на 50% от доклада. Проф. д-р Румяна Пожаревска, катедра „Счетоводство и анализ“, Финансово-счетоводен факултет на УНСС, София, автор на 50% от доклада;

[2] Prof. Snejana Basheva, PhD, Accounting and Analysis Department, Faculty of Finance and Accounting at the University of National and World Economy, Sofia; author of 50% of the report. Professor Rumiana Pozharevska, PhD, Accounting and Analysis Department, Faculty of Finance and Accounting at the University of National and World Economy, Sofia; author of 50% of the report;

Изложение

В развитието на Концептуалната рамка могат да се открои няколко периода през които се извършва преразглеждане и обсъждане на отделни въпроси. Създаденият през 2001 г. Съвет по международни счетоводни стандарти (СМСС) първоначално възприема Общите положения за изготвяне и представяне на финансовите отчети, разработени и приети през 1989 г. от неговия предшественик Комитета по международни счетоводни стандарти. През 2004 г. СМСС стартира съвместен проект със Съвета по финансово счетоводни стандарти (FASB) на САЩ за преразглеждане на техните общи положения. И като резултат през 2010 година бе публикувана Концептуална рамка за финансови отчети (**The Conceptual framework for financial reporting, IASB 2010**), която замени Общите положения от 1989 г. Концептуалната рамка определя: целта на финансовото отчитане с общо предназначение; качествените характеристики на полезната финансова информация; дефиниране и измерване на елементите на финансовите отчети и концепциите за капитала и поддържане на капитала **(IFRS, IASCF 2005**).

Акцентът на приетата през 2010 г. концептуална рамка е свързан с целите на финансовите отчети и качествените характеристики на полезната финансова информация. В Концептуалната рамка от 2010 г. качествените характеристики се разделят на основни и подобряващи. Основни качествени характеристики са *уместност* и *достоверно* представяне[3]. Финансова информация, която не притежава двете основни качествени характеристики не е полезна и не може да се използва. По отношение същността на качествената характеристика *уместност* няма концептуална промяна. Съществена промяна има по-отношение на характеристиката *достоверност*, която в Общите положения от 1989 г. се разглежда като аспект на

[3] В Общите положения има четири основни качествени характеристики-разбираемост, уместност, надеждност и сравнимост, пар.24, IFRS 2005, IASCF Publications Department, Cannon Street, London.

качествената характеристика надеждност[4]. За да бъде надеждна информацията, тя трябва да представя достоверно сделките, в съответствие с тяхното съдържание, а не просто по тяхната правна форма, да бъде неутрална, пълна и представянето да става при прилагане на предпазливост. Съгласно Концептуалната рамка от 2010 г., за да бъде достоверно представянето на икономическите явления, то описанието би трябвало да притежава три характеристики: да бъде пълно; да бъде неутрално и да не съдържа грешки.

В Концептуалната рамка от 2010 г. предпазливостта не се разглежда като аспект на достоверното представяне, тъй като се счита че това би противоречало на неутралността на информацията **(Вейсел 2015)**. Подценяването на активи или надценяването на пасиви в даден период често води до надценяване на финансовите резултати от дейността в по-късни периоди. Практика, която може да бъде описана като възможност за умишлено манипулиране и изкривяване на информацията във финансовите отчети.

Друга особеност на Концептуалната Рамка от 2010 г. е ,че като основно предположение при изготвянето на финансовите отчети в рамката е посочено действащото предприятие. В Общите положения от 1989 г. текущото начисляване също се разглежда като основно предположение.

Преразглеждането на концептуална рамка в периода 2001-2010 г. може да се разглежда като акт, чрез който счетоводните регулатори препотвърждават нейната роля да дефинира концепциите, които стоят в основата на съставянето и представянето на финансовите отчети, като по този начин подпомага Съвета за международни счетоводни стандарти (СМСС) при разработването на стандарти, които се основават на последователни концепции.

През периода 2001 -2010 г. в България се прилага Закон за счетоводство **(ЗС, ДВ бр.94 /2010)**, който урежда изискванията към

---

[4] Пар.31-38, IFRS 2005, IASCF Publications Department, Cannon Street, London.

достоверността на счетоводните системи в предприятията, съдържанието и съставянето на техните финансови отчети. Въпросите свързани със същността, класификацията и оценяването на елементите на финансовите отчети се разглеждат в приложимите счетоводни стандарти. По отношение признаването на елементите единствено в чл.13 ал.1 на Закона за счетоводството се посочва, че те се оценяват и записват при тяхното придобиване или възникване по историческата им цена или друга цена. Историческата цена се определя като цена на придобиване, себестойност или справедлива стойност. Това е постановка, която не кореспондира с концептуалната рамка от 2010 г. По отношение на конкретното проявление на оценъчните бази в рамката се предвижда самостоятелно или в комбинация прилагане на историческа цена (Historical cost), текуща стойност (Current cost), реализируема стойност (Realisable (settlement) value) и сегашна стойност (Present value). Следва да се посочи, че в Закона за счетоводството подобно на рамката от 2010 г. е възприет подхода, че отделните стандарти съдържат изискванията за прилагане на една или друга база за оценяване в конкретни случаи. В чл. 4, ал.1 на Закона за счетоводството се посочва, че финансовите отчети се съставят при съобразяване с определени основни счетоводни принципи. Според закона основни принципи са: текущо начисляване, действащо предприятие, предпазливост, съпоставимост на приходи и разходи, предимство на съдържание пред форма, запазване при възможност на счетоводната политика и независимост на отделните отчетни периоди. Само някои от тези принципи имат своя еквивалент в Концептуалната рамка от 2010 г.

Качествените характеристики на информацията посочени в концептуалната рамка от 2010г. не са в съответствие със Закона за счетоводството. В чл. 25 от закона като изисквания, на които трябва да отговаря информацията, представена във финансовия отчет са посочени: *разбираемост* – да е полезна за потребителите при вземането на икономически решения; *уместност* – да дава възможност на потребителите да оценяват минали, настоящи или бъдещи съби-

тия и да потвърждават или коригират свои предишни оценки при вземането на икономически решения; *надеждност* – да не съдържа съществени грешки или пристрастност и *сравнимост* – да дава възможност за сравняване на информацията на предприятието от различни години, както и с информация от други предприятия, за да се оценят ефективността, финансовото състояние и промените в него. Изброените качествени характеристики съответстват на разпоредбите на Общите положения от 1989 г., които са отменени в Концептуалната рамка от 2010 г.

Сравнението между Концептуалната рамка от 2010г. и Закона за счетоводството показва, че малка част от принципните положения залегнали в рамката имат своя еквивалент в закона. Това основно се дължи на факта, че в Закона за счетоводството и националното счетоводно законодателство през този период са транспонирани принципни положения от Четвъртата (Директива 78/660/ЕИО) и Седма (Директива 83/349/ЕИО) директива на ЕИО и най-вече на старите концепции от Общите положения.

Независимо,че Концептуалната рамка от 2010 г. оказва положително влияние върху развитието на Международните стандарти за финансово отчитане с публикуването на новите международни стандарти става ясно, че в концептуалната рамка някой важни области не са обхванати, други са твърде неясни, а трети са остарели. Затова през 2012 г. Съветът инициира проект за изменение на съществуващата концептуална рамка[5]. През 2015 г. бе публикуван

---

[5] Слабите звена на Концептуалната рамка от 2010 г. се свързват с: липсата на по-голяма яснота, относно целите на финансовата отчетност; връщане и изрично позоваване на принципа за предпазливост; по-ясно обвързване на вярното представяне с икономическата същност, а не с правната форма на икономическите феномени; определяне на уместността и вярното (достоверно) представяне като основни качествени характеристики на полезната информация; по-ясно дефиниране на понятията активи и пасиви и изясняване ролята на вероятността при признаването на активите и пасивите на предприятието; обръщане на вниманието, че несигурността на измерването е фактор, който може да намали полезността на информацията. (**Discussion Paper DP/2013/**)

проект за обсъждане **(Exposure Draft ED/2015/3**), а през 2018 г. Съветът публикува окончателния вариант на нова Концептуална рамка, в която се прави опит да бъдат отстранени посочените проблемни области.

В Р България през 2016 г. бе приет нов Закон за счетоводство и нови национални счетоводни стандарти (**ПМС № 394/ 30.12.2015 г.**). С приемането на тези стандарти се цели да се постигне съответствие с изискванията на нормативните актове на Европейския съюз в областта на счетоводството и на Международните счетоводни стандарти; унифицирано прилагане на възприетата международна счетоводна терминология и пълно обхващане на счетоводните обекти. Съгласно счетоводните стандарти финансовите отчети се съставят на базата на предположението, че предприятието е действащо и ще продължи да функционира в предвидимо бъдеще.

Елементите, пряко свързани с оценяването на финансовото състояние на предприятието посочени в счетоводните стандарти **(Счетоводни стандарти 2016)** са активите, пасивите и собственият капитал, представени в баланса към определена дата. При дефинирането на елементите в стандартите са използвани принципни положения, които отговарят на дефинициите в Концептуалната рамка от 2010 г. Активът се дефинира като ресурс, контролиран от предприятието в резултат на минали събития, от който се очаква в предприятието да постъпят бъдещи икономически ползи, а пасива като настоящо задължение на предприятието, произтичащо от минали събития, уреждането на което се очаква да доведе до изходящ поток от ресурси на предприятието, съдържащ икономически ползи. Тези дефиниции контрастират на приетите в Концептуалната рамка от 2018 г. За активите и пасивите в рамката са приети нови дефиниции[6] Доколкото дефинициите на активите и пасивите определят техните същностни характеристики, но нямат за цел да определят критериите, които трябва да бъдат изпълнени, за да бъдат признати

[6] Дефинициите за приходи, разходи и капитал остават непроменени.

в Концептуалната рамка от 2018 г. те са променени. До този момент критериите за признаване се свързват с: вероятност, че дадена бъдеща икономическа изгода ще бъде получена или изразходвана от предприятието и наличието на стойност, която може да бъде надеждно измерена. В счетоводните стандарти, подобно на Концептуалната рамка от 2010 г. понятието за вероятност се използва при критериите за признаване на активите или пасивите във връзка със степента на несигурност, доколко бъдещите икономически изгоди, свързани със съответната статия, ще бъдат получени или изразходвани от предприятието и фигурира в дефиницията за актив и пасив. Оценките на степента на несигурност, свързана с получаването на бъдещи икономически изгоди се правят въз основа на наличните данни към момента на изготвяне на финансовия отчет. Постановка, която се запазва и в новата концептуална рамка. Съветът по международни счетоводни стандарти предложи от дефинициите за активи и пасиви да се премахне вероятно, защото активът трябва да е в състояние да произвежда бъдещи изгоди (а не да се очаква от него), а пасивът трябва да води до прехвърляне на ресурси (а не да се очаква да доведе до изходящ поток от ресурси). Според Съвета очакванията представляват несигурност и не трябва да имат роля в определянето на елементите. Когато не е ясно дали съществува актив или пасив, Съветът трябва да реши тази несигурност при разработването или ревизирането на конкретен счетоводен стандарт.

В концептуалната структура от 2018 г. *активът* е сегашен икономически ресурс, контролиран от предприятието в резултат от минали събития. А икономически ресурс е право или друг източник на стойност, със способност да произвежда икономически изгоди. Правата, които произвеждат икономически ползи, могат да приемат различни форми, които са дефинирани в рамката. По този начин в концептуалната рамка икономическия ресурс се обвързва с различни по-форма права, с потенциал да създават икономическа полза и с контрол. Контролът свързва икономическия ресурс с

предприятието. Предприятието има настоящата способност да определя използването на икономическия ресурс, ако то има правото да използва този икономически ресурс в своята дейност или да позволи на друга страна да използва икономическия ресурс в нейната дейност. Концептуалната рамка от 2018 г. определя *пасива*, като настоящо задължение на предприятието за прехвърляне на икономически ресурси в резултат на минали събития. Настоящо задължение в резултат на минали събития съществува ако предприятието вече е получило икономическите ползи или предприело действия, и като следствие, предприятието ще трябва или може да трябва да прехвърли икономически ресурс, който то иначе не би било задължено да прехвърля.

Дефинициите за приходи, разходи и собствен капитал в стандартите не се различават от тези в концептуалната рамка[7]. Това е така защото в новата рамка не бяха ревизирани тези дефиниции.

Съгласно концептуалната рамка в отчета за финансовото състояние се признават единствено позиции, които отговарят на дефиницията за актив или пасив. Актив или пасив се признава, ако признаването на този актив или пасив и на произтичащите в резултат приходи, разходи или промени в собствения капитал, предоставя на потребителите на финансовите отчети информация, която е полезна. Признават се всички активи и пасиви, освен ако Съветът при разработването или преразглеждане на стандарт реши, че не трябва да се признават защото: информацията не е уместна или не е достатъчно уместна за да се признаят разходите и оценяването няма да води до

---

[7] Приход е увеличението на икономическите изгоди през отчетния период под формата на входящи потоци или увеличение на активи, или намаление на пасиви, които водят до увеличение на собствения капитал, което не е свързано с вноски в капитала. Разход е намалението на икономическите изгоди през отчетния период под формата на изходящи потоци или намаление на активи, или увеличение на пасиви, което води до намаление на собствения капитал и не е свързано с разпределения между собствениците на капитала. Собствен капитал е остатъкът от признатите активи след приспадане на признатите пасиви.

достоверно представяне на актива или пасива и промяната. За да бъде признат даден актив или пасив, той трябва да бъде оценен. Концептуалната рамка допуска това да става и чрез приблизително оценяване, като използването на разумни приблизителни оценки е съществена част от изготвянето на финансовата информация и не подкопава полезността на информацията, ако приблизителните оценки са ясно и точно описани и обяснени. Признават се всички активи и пасиви, освен ако Съветът при разработването или преразглеждане на стандарт реши, че не трябва да се признават защото: информацията не е уместна или не е достатъчно уместна за да се признаят разходите и оценяването няма да води до достоверно представяне на актива/пасива и промяната в актива или пасива.

В счетоводните стандарти **(Счетоводни стандарти 2016)** в Р България всеки елемент следва да се включи в баланса или в отчета за приходите и разходите, ако отговаря на определението за актив, пасив, приход или разход, и е вероятно бъдещите икономически изгоди, свързани с този елемент, да бъдат получени или да излязат от предприятието и всеки от елементите да има цена на придобиване или стойност, която може да бъде оценена надеждно. Следователно в стандартите се запазват двата критерия за признаване на елементите дефинирани в старата концептуална рамка- вероятност от получаване /изтичане на икономически ползи и надеждна оценка. Така в стандартите признаването не се обвързва с качествените характеристики- уместност и достоверно представяне, както е прието в новата концептуална рамка.

В концептуалната рамка от 2018 г. се дефинират като оценъчни бази *историческата цена на придобиване и текущата стойност*. Базите за оценяване по текуща стойност включват: справедлива стойност; стойност в употреба за активи и стойност при изпълнение за пасиви; и текуща цена на придобиване. Докато в счетоводните стандарти е приета тезата, че дадена позиция следва да се признае във финансовите отчети, ако тя има цена на придобиване или друга стойност, надеждно оценена. Базите за оценяване могат да са: *цена*

на придобиване, себестойност или справедлива стойност. Цена на придобиване е цената, включваща покупната стойност плюс преките разходи по придобиването. В цената на придобиване не се включват възстановимите данъци, търговски отстъпки или рабати, както и други непреки разходи, свързани с придобиването. Себестойност е оценката на произведените (създадените) в предприятието активи и услуги, която се определя от стойността на вложените материали, разходите за преработка и другите разходи, пряко свързани с производството на съответната продукция или извършената услуга. В себестойността не се включват административните, финансовите, разходите за съхранение, продажба и други, които не са свързани пряко с производството на съответната продукция или с извършената услуга. Справедлива стойност представлява сумата, за която даден актив може да бъде разменен или даден пасив да бъде уреден, в сделка между информирани и желаещи осъществяването на сделката страни, при справедливи пазарни условия.

Следва да се отбележи, че между рамката и стандартите няма различие по-отношение използването на разумни приблизителни оценки. Използването на такива оценки е съществена част от изготвянето на финансовите отчети и не нарушава тяхната надеждност. Когато обаче не може да се направи разумна приблизителна оценка, позицията не се признава във финансовия отчет. Обща е и приетата постановка, че позиция, която не е призната във финансовите отчети, но е уместно потребителите да са информирани за нея, се оповестява в приложенията към отчетите или в допълнителни обяснителни бележки.

По отношение на качествените характеристики на информацията в счетоводните стандарти се запазва постановката на Закона за счетоводството от 2010 г., че информацията, представена във финансовите отчети, трябва да е разбираема, уместна, надеждна и

сравнима[8].

Няма принципни различия между стандартите и концептуалната рамка по отношение на концепциите за капитала и поддържане на капитала. В стандартите се посочва ,че счетоводството се осъществява, като се прилага концепцията за поддържане на капитала. Счита се, че предприятието поддържа финансовия си капитал, когато неговият стойностен размер в края на отчетния период е най-малко равен на размера му в началото на отчетния период след приспадане на: вложения капитал от собствениците през периода; сумите, разпределени между собствениците; преоценката, отразена в собствения капитал. Счита се, че предприятието поддържа физическия си капитал, когато неговият физически производствен капацитет (или ресурсите и средствата, необходими за постигането на

---

[8] **Разбираема** е информацията, съдържаща се във финансовите отчети, необходима за вземането на икономически решения от потребители, притежаващи познания в областта на стопанската дейност и счетоводното отчитане на предприятията, и представена по ясен и достъпен начин.

Уместна е информацията, съдържаща се във финансовите отчети, която е необходима за нуждите на потребителите при вземане на решения и която е в състояние да помогне да се оценят минали, настоящи или бъдещи събития, да потвърдят или да коригират свои предишни оценки.

Надеждна е информацията във финансовите отчети, която не съдържа съществени грешки и пристрастност и представя достоверно финансовото състояние, резултатите от дейността и паричните потоци на предприятието. Не могат да се считат за надеждни финансови отчети, които чрез специално подбрана или неправилно представена информация целят да повлияят върху вземането на решение или върху оценката за постигане на определен резултат или последствие.

Сравнима е информацията, която дава възможност на потребителите да съпоставят финансовите отчети на дадено предприятие от различни отчетни периоди за определяне на тенденциите във финансовото му състояние и резултатите от дейността му. Потребителите също така трябва да могат да съпоставят финансови отчети на различни предприятия, за да сравняват и оценяват финансовото им състояние, резултатите от дейността и паричните им потоци **(ПМС 394/30.12.2015г. Общи положения**).

този капацитет) е най-малко равен на размера му в началото на отчетния период след приспадане на: вложения капитал от собствениците през периода; сумите, разпределени между собствениците; преоценката, отразена в собствения капитал.

За разлика от концептуалната рамка основните принципи и предположения, на основата на които се съставят финансовите отчети са определени със Закона за счетоводството, а не в Общите положения на стандартите. Друга особеност е, че тези принципи са приложими за предприятията, които изготвят и представят финансовите си отчети на база националните счетоводни стандарти. Така на законово ниво са регламентирани принципите, относими само до едната от двете счетоводни бази, допустими в националното ни счетоводно законодателство **(Филипов 2016)**.

В чл.26, ал.1 на Закона за счетоводство **(Закон за счетоводството 2016)** са дефинирани следните счетоводни принципи: *действащо предприятие*; *начисляване; независимост на отделните отчетни периоди и стойностна връзка между начален и краен счетоводен баланс; предпазливост; предимство на съдържание пред форма; същественост; последователност на представянето и сравнителна информация*; *компенсиране; и оценяване на позициите във финансовите отчети*.

Принципът за *действащо предприятие*, съществува в концептуалната рамка от 2018 г. и се разглежда в нея като единственото основно предположение. Макар изведено не като основно предположение в рамката текущото *начисляване* продължава да се прилага като начин за оценяване на финансовите резултати от дейността.

В концептуалната рамка не се разглежда *принципа за независимост на отделните отчетни периоди и стойностна връзка между начален и краен баланс*, съгласно който всеки отчетен период се третира счетоводно сам за себе си независимо от обективната му връзка с предходния и със следващия отчетен период, като данните на финансовия отчет в началото на текущия отчетен период трябва да съвпадат с данните в края на предходния отчетен период.

Изведеният в стандартите принцип на *предпазливостта* се определя като оценяване и отчитане на предполагаемите рискове и очакваните евентуално загуби при счетоводното третиране на стопанските операции с цел получаване на действителен финансов резултат. В новата концептуална рамка от 2018 г. е налице отново изрично позоваване на понятието за *предпазливост*. В рамката се посочва, че предпазливостта е важна за постигането на неутралност, а неутралността се подкрепя от използването на предпазливост. Предпазливостта е запазване на повишено внимание при извършването на преценки в условията на несигурност. Дефинирането на предпазливостта като разумна преценка при вземането на решения в условията на несигурност води до изискването за наличие на по-убедителни доказателства при признаване на приходи, отколкото при признаването на разходи. Следователно загубите следва да се признават на по-ранен етап.

В стандартите *съществеността* се разглежда, като счетоводен принцип, който изисква обединяване или представяне поотделно на статии с подобен характер, когато сумите са несъществени или обединяването е направено с цел постигане на по-голяма яснота. В концептуалната рамка съществеността представлява аспект на уместността, тъй като несъществената информация не оказва влияние върху решението, което се взема от потребителя.

Като счетоводен принцип *последователността на представянето и сравнителната информация* изисква представянето и класификацията на статиите във финансовите отчети, счетоводните политики и методите на оценяване да се запазват и прилагат последователно и през следващи отчетни периоди с цел постигане на сравнимост на информацията от финансовите отчети. Този принцип не се разглежда като предположение в Концептуалната рамка от 2018 г, но за първи път в нея се третират подробно въпроси свързани с оповестяване и представяне на информацията. Оповестяванията повишават разбираемостта и съпоставимостта на информацията във финансовия отчет; правят информацията по-

уместна и допринасят за достоверното представяне на активите, пасивите, собствения капитал, приходите и разходите на предприятието. Заложена е концепцията, че е необходим баланс между: предоставяне на предприятията на гъвкавост да осигуряват уместна информация, която достоверно да представя активите, пасивите, собствения капитал, приходите и разходите на предприятието; и изискване на информация, която да е съпоставима, както между различните периоди по отношение на отчитащото се предприятие, така и в рамките на един и същ период между различни предприятия. Посочените по-горе принципни положения в новата рамка не са обект на разглеждане в общите положения на счетоводните стандарти и закона за счетоводството.

Принципът *предимство на съдържанието пред формата* изисква сделките и събитията да се отразяват счетоводно съобразно тяхното икономическо съдържание, същност и финансова реалност, а не формално според правната им форма. В концептуалната рамка от 2018 г. предимството на съдържанието пред формата се включва в характеристиката достоверно представяне и не се разглежда отделно.

Съществува принципно различие относно концепцията за вярно представяне между двата документа. В чл. 23 ал.3 на Закона за счетоводство (ЗС 2016) вярното представяне се дефинира като представяне на ефектите в съответствие с определенията и критериите за признаване на активите, пасивите, приходите и разходите, заложени в приложимите счетоводни стандарти. Докато в концептуалната рамка от 2018 г. достоверното представяне се свързва с представянето на икономическата същност на икономическите феномени, а не с правната им форма.

Обобщение

Независимо,че Концептуалната рамка от 2018 г. няма автоматично да доведе до промяна в съществуващите стандарти, тя

най-вероятно ще задълбочи различията в счетоводната нормативна база и ще се забави процеса на създаване на единни, унифицирани, глобални стандарти. Необходимо е преразглеждане и ревизиране на действащите национални счетоводни стандарти и възприемане на съвременни постановки в тях.

Използвана литература

1. Вейсел, А. (2015) Концептуална рамка за финансови отчети на съвета по международни счетоводни стандарти,Практически наръчник по международни счетоводни стандарти, 44 /2015
2. Закон за счетоводството, ДВ бр.94 /2010
3. Счетоводни стандарти, ПМС 394/30.12.2015г.
4. Филипов, В. (2016) Закон за счетоводството, ИК Труд и право
5. Conceptual Framework for Financial Reporting, IASB, 2010
6. Conceptual Framework for Financial Reporting, IASB, 2018
7. Discussion Paper DP/2013/1: A review of the Conceptual Framework for Financial Reporting, 2013
8. Exposure Draft ED/2015/3- Conceptual Framework for Financial Reporting, 2015.
9. Exposure Draft An improved Conceptual Framework for Financial Reporting: Chapter 1: The Objective of Financial Reporting, Chapter 2: Qualitive Characteristics and Constraints of Decision – useful Financial Reporting Informatio, 2008.
10. IFRS, IASCF Publications Department, Cannon Street, London, 2005.

Контакти:

Проф. д-р Снежана Башева

snejanabacheva@hotmail.com

Проф. д-р Румяна Пожаревска

r_pojarevska@yahoo.com

БЪЛГАРСКОТО СЧЕТОВОДНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО ВЪВ ВРЕМЕТО НА ПРОМЕНИТЕ

Доц. д-р Антон Христов Свраков
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”, гр. Варна

„Колко пъти се казва само: ако беше или не беше направено това, щеше или нямаше да се случи онова! Ако можеше да се провери, щеше да се разбере колко измамно е това мнение”.
Франческо Гуичардини[1]

Резюме

В настоящия доклад се прави критичен анализ на състоянието на българското счетоводно законодателство във времето на промените. Стана общоприето разбирането, че това е времето, след политическите промени от края на 1989 г. до наши дни. Целта на автора е да разкрие доколко прилаганото и често търпящо изменения и допълнения счетоводно законодателство е адекватно на настъпилите промени в общество и в частност в стопанския живот, за когото то съществува.

Ключови думи: Счетоводно законодателство, стопанска дейност, концептуална рамка, международни и национални счетоводни стандарти, потребители на финансовите отчети.

THE BULGARIAN ACCOUNTING LEGISLATION IN TIME OF CHANGES

Assoc. Prof. Anton Svrakov, PhD
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“, Varna, Bulgaria

Abstract

The paper presents a critical analysis of the Bulgarian accounting legislation in time of changes. This is the time of political and economic changes in the country since the end of 1989 to present day. The aim of the author is to reveal

---

[1] Франческо Гуичардини е роден на 6 март 1483 г. във Флоренция и умира на 22 май 1540 г. Той е един от най-видните политици и историци по времето на италианския Ренесанс, но съжаление все още остава непознат у нас.

the extent to which the accounting legislation in force, which is undergoing frequent amendments, is adequate to the changes in society, and, in particular, to the bussiness activity in the country for which it exists.

Key words: Accounting legislation, business activity, conceptual framework for financial reporting, international and local accounting standards, and users of financial statements.

По въпроса за значението на промените могат да се дадат два напълно различни примери. Първият от тях са изречените преди повече от 25 столетия думи на мъдреца Хераклит от Ефес *„всичко тече и нищо не остава на едно място“*. Философски погледнато това е така и едва ли някой би се заел да го оспори. Подобно разбиране става един от катализаторите за обществения прогрес. Вторият пример са думите, приписвани на англичаните, които при обявяването на независимостта на Индия през 1947 г. казали, *„ние си тръгваме, за да останем завинаги тук”*. Това разбира се не става точно така, но казаното издава определен, при това опасен начин на мислене, който не бива да бъде пренебрегван. Защото той се изповядва от много хора и в много случаи. Доказателствата за това обикновено се намират в нашето ежедневие и лесно могат да се установят.

Според българския тълковен речник основният смисъл на думата „промяна” е *„друг вид, друга същност или състояние, различно от предишното”* (Български тълковен речник, 1963 г.). По този начин следва да се разбират настъпилите от края на 1989 г. социално-политически промени в нашата страна. Подобно на другите бивши европейски социалистически страни България отхвърли еднопартийната система и чрез Конституцията от 1991 г. закрепи демократичното начало при изборите за органи на държавна и местна власт и управление. Тази значима промяна като цяло съответстваше както на историческия етап от развитието ни, така и на желанията и стремежите на преобладаваща част от българското общество. Тогава, а вероятно много хора и днес считат, че политическите промени стоят в основата на всички по-нататъшни процеси. По-скоро, че

след като те са настъпили, другото е само въпрос на време. Според нас две са основните области, в които се очаква, че следва да настъпят адекватни на новото политическо устройство промени. Без да ги подреждаме по значимост, това са икономическите отношения, или стопанската дейност – от една страна, и общественото съзнание – от друга. Стопанската дейност е материалната основа, върху която се крепи цялостното битие на хората. Общественото съзнание е духовният фактор, който организира хората, така че те да постигат своите цели. Историята показва, че в отделните държави тези две области имат приблизително равностойно развитие. Казано с други думи те взаимно се обуславят и си взаимодействат.

По-нататък ние се спираме върху една частна, но значима за развитието на всяка една държава област, каквото е счетоводното законодателство. Целта е да установи до каква степен неговото развитие е адекватно на това, което се случва в обществено-икономическия живот на страната ни във времето на промените. Счетоводството като практическа дейност възниква много по-рано от законодателното му уреждане. Неговата поява и цялостното му развитие се дължи на необходимостта да обслужва стопанската дейност.[2] Необходимостта от промяна в счетоводното законодателство след 1989 г. се дължеше на обстоятелството, че в съществуващия си до тогава вид то не отговаряше на изискванията за финансова отчетност при пазарни отношения, независимо от степента на тяхното развитие. Освен това на фона на бурните политически промени стопанството на страната изпадна в тежка и продължителна криза. Някои изследователи напълно правилно отбелязват една специфика още в началото на българския преход: *„Тежките проблеми на бъл-*

---

[2] Приемаме, че днешната парадигма на двойното счетоводство се е създала постепенно, по чисто емпиричен път, изключително за нуждата на търговците в периода XIV – XV век. Колкото до счетоводното законодателство като неразделна част от по-общото търговско право неговото начало можем да отнесем поне два века по-късно като организирано от държавата дело.

гарската икономика и трудният път, по който трябва да се трансформира от командно-административна към пазарна, почти не са засегнати на дискусиите на Кръглата маса (Ганев, 2018 г., с. 110). При това за разлика от другите бивши социалистически страни от Централна Европа, в които икономическите въпроси получиха необходимото внимание. Не само поради това разбира се, но все пак, в тези страни чуждестранните инвеститори влязоха значително по-рано отколкото у нас.

За да бъде извършен преходът към пазарно стопанство България се нуждаеше от външна финансова помощ и от значими чуждестранни инвестиции. Всички външни институции настояваха да получават достоверна и разбираема за тях отчетна финансова информация за направените вложения и предоставени средства. Наложително беше създаването на Търговски закон, който да стане материална основа за функциониране на обособените стопански субекти, независимо дали те са частни, или принадлежат на държавата. Не от по-малко значение беше бързото разработване и приемане на Закон за счетоводството. Чрез неговите норми се очакваше да бъде осигурено създаването на адекватна на пазарните отношения отчетна финансова информация. Без наличието на тези два закона като задължителна предпоставка, България не можеше да поеме пътя към пазарната икономика и не можеше да очаква външна помощ.[3]

Така първият закон на икономическите реформи след промените у нас стана Законът за счетоводството, приет от Великото народно събрание на 4 януари 1991 г. Той влезе в сила от 1 април 1991 г. Търговския закон, който би трябвало да предшества този за счетоводството, обаче влезе в сила от 1 юли 1991 г. В този смисъл още в самото начало на законодателните промени беше допусната една

[3] Тогава, но за съжаление и сега, българският законодател не допускаше възможността счетоводно-правните норми да бъдат включени в Търговския закон.

голяма грешка. Липсата на опит в тогавашния законодател доведе до това, че двата закона бяха разработени отделно един от друг, поради което между тях не съществува необходимата съгласуваност. Наследството от времето на социализма в областта на регламентацията на счетоводството си каза думата. Тогава то не можеше да бъде разглеждано като субсидиарна част от по-общото търговско право.[4] **Колкото и съвременен да беше този първи Закон за счетоводството, в него то се разглеждаше като че ли самò за себе си. Казано по друг начин – в известна степен откъснато от стопанската действителност и от нейното правно регламентиране.** Нормите в този закон бяха почерпени от директивите на европейската счетоводна хармонизация, поради което те изпревариха времето си на фона на нашата все още неизградена пазарна икономика. Паралелно със закона влезе в сила Национален сметкоплан, който пък стана материалната основа за прехода от социалистическата система на текущото счетоводство, към тази, която трябваше да се реализира чрез новите законови норми. Все още стопанската действителност в преобладаващата си част не беше готова да ги разбере напълно и съответно да ги приложи правилно. Дълго време се приемаше, че съществува разлика при счетоводното отчитане на държавната и на прохождащата частна собственост. Министерството на финансите се намесваше пряко като изменяше, разширяваше действието на някои или дори създаваше нови норми. Имаше и открита съпротива за прилагането на някои законови изисквания – най-вече от органите на тогавашния държавен финансов контрол, а в последствие и от прохождащата данъчна администрация. Срещу това нямаше кой да протестира и така се потвърдиха думите на Наполеон, *„да се коват закони, е по-лесно, отколкото да се спазват”* (Френското остроумие, 2016 г., с. 253).

Под влияние на бързо придобилите популярност Международни счетоводни стандарти (МСС), у нас, за разлика от практиката на

[4] През онова време се използваше понятието стопанско право.

континенталните европейски държави, също се пристъпи към създаването на подобни регулации. Първият набор от осемнадесет Национални счетоводни стандарти влезе в сила от началото на 1993 г. С това се създаде един хибриден модел на счетоводно законодателство между разбиранията на двете големи школи – континенталната европейска и англосаксонската. Защото ние разполагахме със закон и със сметкоплан, което беше традиционният европейски модел от втората половина на XX век. В допълнение обаче имахме и счетоводни стандарти, което пък беше част от недобре обмисления тогава модел на безкритично подражание на англосаксонската школа. Законът и сметкопланът даваха ясни и конкретни изисквания. Счетоводните стандарти предлагаха общи изходни постановки с възможност за избор от страна на ръководството. Те изискваха значително по-освободено мислене, което нашият бизнес в огромната си част не притежаваше. Счетоводителите пък се интересуваха преди всичко от данъчното третиране и спокойно пренасяха в жертва счетоводните изисквания. Просто, защото за това нямаше кой да ги санкционира. Одиторските доклади нямаха силата на данъчните ревизионни актове, затова се предпочиташе съобразяване не със счетоводно-правните норми, а с данъчните изисквания.[5]

През втората половина на 90-те години на миналия век в страната вече присъстваха не малко на брой по-значими чуждестранни инвеститори, които имаха необходимото разбиране за важността на счетоводните/финансовите отчети от аспект на вярното и честно представяне. Международните консултантски и одиторски вериги оперираха от пет – шест години на българския пазар и допринасяха за промяна във възгледите на редица специалисти от областта на счетоводството, с които имаха контакти. В периодичния специализиран печат се появяваха и критични публикации от аспект на все

[5] Едва с влизането в сила на Закона за корпоративното подоходно облагане от 1 януари 2007 г. стана възможно счетоводните резултати да бъдат независими от данъчните изисквания и обратното.

още недостатъчната близост на нашето счетоводно законодателство до МСС. За това *„натискаха”* и международните финансови институции, пред които нашата администрация не смееше да противодейства. Постепенно стана така, че никой повече не поставяше въпроса за принципите на Европейските счетоводни директиви. Напълно разбираемо, чуждестранните инвеститори искаха да получават финансова информация по смисъла и във формата на МСС. Макар и непризната официално все пак тази счетоводна база се приемаше като общоприета, поради което и сравнително по-разбираема. Беше дошъл моментът за по-пълното прилагане на принципите на МСС в основата на националното счетоводно законодателство. Затова в Закона за счетоводството през февруари 1998 г. бяха внесени първите концептуални промени в посока към МСС. В същото време обаче в Търговския закон по отношение на глава Търговски книги не се внесоха никакви изменения. Оставаше въпросът, на който законодателят не искаше или не можеше да обърне внимание. Това ли е адекватният модел за кодифициране на счетоводното законодателство? В Търговския закон са дадени общи принципи, които не са в съзвучие със съвремието и на които никой не обръща внимание. Съществува модерен Закон за счетоводството, в който обаче са примесени принципи от Европейските директиви с такива от МСС. Прилага се Национален сметкоплан, чието съдържание започва да не съответства на общия съвременен замисъл, налаган от принципите на МСС. Накрая, съществуват НСС, в които противоречиво се следват европейските директиви и твърде широките изисквания на МСС.

Колко откъснато се разбираше смисълът на счетоводството в условията на пазарното стопанство най-добре може да се установи с широката врата, която беше отворена към прякото прилагане на МСС. Това стана с втория Закон за счетоводството, влязъл в сила от 1 януари 2002 г. Ние приехме, че МСС следва да се прилагат, при това не само към консолидираните финансови отчети, но и на основата на общоприетите количествени критерии – стойност на акти-

вите, на приходите от продажби и средно списъчния брой на заетите лица. При това твърде ниски количествени критерии за прилагането на толкова тромава счетоводна база като МСС! Ние като че ли напълно забравихме, че тяхното предназначение има смисъл изключително към тези предприятия, към които има изявен публичен интерес. И още нещо. МСС се радват на лукса да не бъдат обвързани с административната и правна рамка на нито една държава. Затова техния смисъл може най-пълно да се разкрие само при изготвянето на консолидираните финансови отчети. Така, макар и с чисти помисли, у нас беше извършен един преход на твърде много предприятия към прякото прилагане на МСС. Това обаче не произтичаше от някаква стопанска необходимост, поради което и не носеше очакваната полза за бизнеса, извън една негова твърде ограничена част. Касае до публичните предприятия, както и за тези от финансово-кредитната, застрахователната и осигурителната дейност. Защото счетоводството и финансовите отчети имат смисъл само ако бъдат полезни за бизнеса. У нас продължаваше на счетоводството да се гледа като на нещо откъснато от стопанските реалности. От една страна познанията на повечето от собствениците и ръководителите в областта на финансовото управление са твърде ограничени. От друга страна преобладаващият брой от счетоводителите не познават добре смисъла на МСС и на Международните стандарти за финансова отчетност (МСФО). Голяма част от тях никога не са притежавали тяхното издание на български език. А и какво, ако ги познаваха добре? Дали наистина имаше смисъл от тяхното приложение в условията на българската стопанска среда? Какво може да се приложи на ниво финансов отчет на едно българско предприятие, извън финансово-кредитната система, от такива стандарти като МСФО 2 Плащане на базата на акции, МСФО 9 Финансови инструменти, МСФО 13 Оценяване по справедлива стойност, МСС 39 Финансови инструменти: признаване и оценяване? До каква степен в нашата стопанска среда могат да намерят място изискванията на МСС 19 Доходи на персонала, МСС 33 Нетна печалба на акция, МСС 36

Обезценка на активи? Оправдано ли е да се прилагат твърде усложнените изисквания на МСФО 15 Приходи от клиенти и МСФО 16 Лизинг в нашите условия? До какви по-добри резултати за бизнеса ще доведе това. А дали нашият бизнес в преобладаващата си част изобщо е готов да разбере защо трябва да се правят тези сложни и твърде условни изчисления по реда на МСФО 16 Лизинг. При това те са напълно откъснати от редица административни, данъчни и търговско-правни изисквания, които са установени в нашата страна. Приемайки широкото приложение на МСФО/МСС в нашата страна нямаше как да знаем една проста истина, само че изречена от французи. Тяхното сравнение е прекрасно – *„И твърде учудващо е, че Европейският съюз е приел международните стандарти, без да се произнесе по концептуалната рамка, върху която са изградени, и върху целта, поставена от тази рамка на счетоводна отчетност; подобен би бил случаят с гражданин, решил да си купи автомобил, без да се интересува с какво гориво върви"* (А. Бурло и Б. Колас, 2014 г., с. 36).

Така с годините, законодателят все пак правилно прецени, че от широкото прилагане на МСФО/МСС на нивото на отделното предприятие няма особен смисъл. По-точно, това не води до подобряване на стопанската среда или до изграждането на по-висока корпоративна култура. В това отношение много добро впечатление правят изследването и изложените на негова основа изводи от един от най-добрите познавачи на МСФО/МСС у нас (Ф. Филипова, 2012 г.). Ограничаването на тяхното приложение започна с третия Закон за счетоводството, който влезе в сила от 1 януари 2016 г. В първоначалната му редакция МСФО/МСС останаха задължителни само за предприятията от обществен интерес. Малките, средните и големите предприятия, които вече ги бяха приложили по реда на отменения Закон за счетоводството, имаха еднократната и ограничена във времето възможност да се върнат обратно към прилагането на НСС. Явно законодателят беше преценил, че това може да стане само доброволно. Възможността за задължително връщане напълно се

изключваше, а и сроковете бяха необмислено кратки. От друга страна кръгът на предприятията от обществен интерес беше значително разширен, в някои случаи напълно необосновано, като отново се използваха количествени критерии. Независимо от всичко това ние имаме примери за предприятия от 2016 и 2017 години, които се възползваха от тази възможност. Основният им довод беше този, който вече разгледахме – тази счетоводна база не импонира на стопанската реалност, в която те работят. Очакванията за по-добра финансова отчетност не са се сбъднали. Една друга част от предприятията, които също споделяха този довод, откровено си признаваха, че не виждат никакъв смисъл от обратното връщане към НСС. А това беше най-страшната присъда, която можеше да се очаква към прилагането на МСФО/МСС у нас. С това безразличие част от нашия бизнес показваше, че счетоводно-правните въпроси, нямат особено значение за него. Може би бихте попитали, а кое би било по-важното? Отговорът е много лесен. По това време с пълна сила се разрази дискусията около изкуствено създадения проблем, наречен *„данък уикенд”*. Представителните организации на бизнеса насочиха усилията към решаването на този въпрос, разбира се, търсейки своята собствена изгода. След това пък Националната агенция по приходите широко прокламира кампанията си по проверката на касите на предприятията, по които имаше огромни наличности, но само по счетоводни данни. И отново една голяма част от бизнеса хукна да оправя, разбира се *„по счетоводен”* път този проблем, който сама си беше създала. Мислете ли, че в тези два случая са от значение счетоводните стандарти, които тези предприятия прилагат. Защото моят дългогодишен опит еднозначно показва, че отговорът е *„не, те не са от значение”*.

В крайна сметка правилното решение по отношение прилагането на МСФО/МСС у нас дойде с промените в Закона за счетоводството, които са в сила от 1 януари 2019 г. Едва сега то беше приведено в съответствие със задължителното изискване на чл. 4 от Регламент (ЕО) 1606/2002 на Европейския парламент и на Съвета от 19

юли 2002 г. за прилагането на Международните счетоводни стандарти: *„За всяка финансова година, започваща на или след 1 януари 2005 г. дружествата, подчиняващи се на законите на държавите-членки, следва да подготвят своите консолидирани финансови отчети в съответствие с международните счетоводни стандарти, приети съгласно процедурата.....”*.[6] Промяната е концептуална, защото възстановява правото на всяка страна да регламентира за прилагане своето национално законодателство. Защото използването на МСФО/МСС е само изключение, но не може да бъде правило. Най-малко от уважение към собствената ни обща правна рамка.

Таблица 1

Предишно и настоящо изискване към прилагането на МСФО/МСС у нас

Считано от 1 януари 2016 г.	**Считано от 1 януари 2019 г.**
Чл. 34 (1) Годишните финансови отчети на предприятията от обществен интерес се съставят на базата на Международните счетоводни стандарти.	Чл. 34 (1) Предприятията съставят финансовите си отчети на базата на Националните счетоводни стандарти.
(2) Годишните финансови отчети на микропредприятията, малките, средните и големите предприятия се съставят на базата на Националните счетоводни стандарти.	(2) Консолидираните финансови отчети на предприятията, чиито прехвърлими ценни книжа са допуснати за търговия на регулирания пазар на държава-членка на Европейския съюз, се съставят на базата на Международните счетоводни стандарти.
(3) Предприятията по ал. 2 могат да изберат да съставят годишните си финансови отчети на базата на	(3) Предприятията по ал. 1 могат да изберат да съставят финансовите си отчети на базата на

[6] Чрез следващия чл. 5 се даваше възможността държавите-членки да разрешат или да изискат по-широкото приложение на МСС. Именно от тази възможност се възползва през 2002 г. нашият законодател. Очакваните добри резултати от това обаче не можаха да се реализират.

Международните счетоводни стандарти, при условие че не е извършвана промяна в счетоводната база.	Международните счетоводни стандарти.

Възможността за еднократно връщане към прилагането на НСС вече не е ограничена във времето, което е правилно решение. Вероятно това ще даде възможност на голяма част от предприятията внимателно да обмислят и съответно да се възползват от това. Неясно е обаче защо остана възможността за *„доброволно"* приемане на МСФО/МСС като първична счетоводна база.[7] Нима това не противоречи на стремежа на законодателя да ограничи тяхното прилагане само до консолидираните финансови отчети на публичните дружества?

Но не само това. Отново се установи липсата на национална концепция по отношение на прилагането на МСФО/МСС у нас. И то по един твърде странен начин – чрез издаване на Указание УК – 1 от 22.03.2019 г. на Министерството на финансите. Накратко казано, в него Министърът на финансите на основание на законово уреденото му право, дава указания на публичните дружества, както и на тези от застрахователния сектор и на колективните инвестиционни схеми да не се възползват от възможността да изготвят индивидуалните си финансови отчети на основата на НСС. Получава се нещо като неофициален опит за дерогиране на последните промени в Закона за счетоводството по отношение на част от някои търговски дружества. Логично възниква въпросът, а защо тогава само преди няколко месеца тази промяна беше извършена? Освен на кон-

[7] В Германия също се допуска предприятията, извън тези по реда на чл. 4 от Регламент 1606/2002 г. (§ 315a HGB) да приложат МСФО/МСС. Това обаче не ги освобождава от законовото задължение за изготвянето на официален годишен финансов отчет по реда на HGB (Немски търговски закон). За тях финансовият отчет по МСФО/МСС е само като втори, неофициален, предназначен за допълнителна информация за определени потребители. Затова подобни предприятия трябва да се *„спускат по две писти" (zweigleisig fahren müssen).*

цептуална безпомощност от страна на законодателя, в случая е възможно да има и проява на определен лобизъм.

Предвид ограничения обем на настоящия доклад, нека да завършим със следните изводи. Те следват от изложеното до тук, но в действителност са плод на един 25-годишен преживян опит в прилагането на МСФО/МСС и НСС у нас:

1. В самото начало на промените у нас счетоводното законодателство получи един модерен закон в духа на европейската хармонизация. Българската стопанска действителност дълго време не можеше да се настрои на подобен начин на финансово мислене, управление и отчетност. Дори и сега това изоставане на голяма част от бизнеса продължава. Причините за това най-често са недостатъчната финансова и юридическа компетентност на голяма част от собствениците и ръководителите на търговските дружества, както и стремежът да се търсят данъчни предимства за сметка на правилното отчитане на сделките и фактите.

2. Търговският закон не можа да изпълни своето предназначение в областта на финансовата отчетност на търговските дружества. Като изключим глава XVI Преобразуване на търговски дружества, във вида й от 2003 г., в него не бяха внесени никакви промени, които са необходими за по-добра корпоративна финансова отчетност. В Търговския закон дори не съществуват понятия като икономически групи и консолидирани финансови отчети.

3. Безкритичното приемане на МСФО/МСС, в т.ч. и чрез внасяне на техните принципи в НСС е напълно откъснато от българската стопанска действителност. Тяхното прилагане би имало истински смисъл само по отношение на консолидираните финансови отчети на борсово регистрираните търговски дружества.

4. Националните счетоводни стандарти следва да бъдат изцяло преработени като бъдат съобразени основно с две неща:

- европейските счетоводно-правни принципи;
- нивото на развитие на стопанската дейност у нас.

Е. Демографската криза, спадащото ниво на образованост и на

обществен морал са изключително негативни фактори, които все повече ще влияят отрицателно на финансовата отчетност и на управлението на търговските дружества като цяло.

На основата на тези изводи, при това изказани максимално пестеливо, едва можем да твърдим, че счетоводното ни законодателство във времето на промени постигна очакваните добри резултати. Разбира се, вината трябва да се търси във всички нас, които сме посветили дните си на него.

Използвана литература

1. А. Бурло и Б. Колас, Международна счетоводна стандартизация: Завръща ли се политиката в счетоводството, Годишник на ИДЕС, С., 2014 г.

2. Български тълковен речник, С., 1963 г.

3. Д. Ганев, Пътят към Конституцията, С., 2018 г.

4. Закон за счетоводството в редакцията от 1 януари 2019 г.

5. Концептуална рамка за финансово отчитане 2018 г., публикувана от Института на дипломираните експерт-счетоводители.

6. Ф. Филипова, Влияние на институционалните фактори, отчетните мотиви на ръководството и оповестяването върху качеството на публичната финансова отчетност, сборник доклади „Качество и полезност на счетоводната информация”, Икономически университет – Варна, 2012 г.

7. Фр. Гуичардини, Паметни бележки, С., 2017 г.

8. Френското остроумие, С., 2016 г.

9. Wirtschaftsgesetze, 30., aktualisierte Auflage, IDW Verlag, 2014

Контакти:

Доц. д-р Антон Христов Свраков

E-mail: anton@svrakovandmilev.com

ПРЕДИЗИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД СЧЕТОВОДНАТА ПРОФЕСИЯ В ПРОМЕНЯЩИЯ СЕ СВЯТ

Доц. д-р Петя Петрова
Великотърновски университет „Св.св. Кирил и Методий“

Резюме

Навлизането на смарт и дигиталните технологии, променената бизнес среда оказаха значително влияние върху потребностите и очакванията на бизнеса. Промени се облика на счетоводството и счетоводната професия. В доклада анализирайки процесите в обществото и икономиката се проследява тяхното влияние върху счетоводството и счетоводната професия и се очертават насоките за развитие на счетоводната професия в следващите десетилетия.

Ключови думи: счетоводство, счетоводна професия, професионално развитие, глобализация, дигитализация.

TO BE AN ACCOUNTANT IN A MODERN WORLD

Assos. Prof. Petya Petrova, PhD
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract

The modern business environment, smart and digital technologies have a significant impact on expectation of the business and stakeholders` informational needs. The vision of accounting and accounting profession has been changing. The paper aims to analyze the changing environment and its effect on accounting and accountant. The forthcoming development of the accounting is outlined as well as challenges in accounting profession in next decades.

Key words: accounting, accounting profession, professional development, globalization, digitalization.

Динамиката на съвремието и развитието на науката, техниката, информационните и комуникационни технологии формираха ново поколение. Поколение, което търси и използва предимствата на развиващите се технологии. Поколение, което предпочита да комуникира просто и лесно – с един клик. Поколение, което цени времето

си и иска да получава информация сега, независимо къде се намира и достъпа до тази информация да бъде неограничен и по възможност 24/7. Поколение, което е отговорно към обществото и с грижа за природата. Поколение, което има различни потребности и очаквания. Поколение, което бавно променя средата, която го заобикаля. Създават се нови измерения в бизнеса, взаимоотношенията и трудовия пазар. Професиите се променят. Вече не са такива, каквито ги познаваме – едни отмират, други се появяват, трети се изменят. Сред тези, които досега успяваха да устоят на превратностите на времето е счетоводната професия. В последните години не са една и две публикациите, които я обявяват като една от изчезващите професии в бъдеще. Прогнозите сочат, че професиите, които изпълняват повтарящите се действия или са свързани с обработка на данни като счетоводители например ще бъдат изместени от машини или от изкуствен интелект. Значимата роля на счетоводители за бизнеса и икономиката, както и големия брой заети в тази сфера повдигат въпроса: Какво е бъдещето на счетоводната професия? Целта на настоящата разработка е да се представят перспективите и предизвикателствата пред счетоводната професия. Анализирайки процесите в обществото и икономика се проследява тяхното влияние върху счетоводството и счетоводната професия и се очертават насоките за развитие на счетоводната професия в следващите десетилетия.

Днес светът и бизнеса са различни – динамични и постоянно променящи се. Революцията на информационните и комуникационни технологии; либерализиране на пазарите и свободното движение на труд, стоки, капитали; разширяване на производствата; създаването на транснационални компании; ограничеността на ресурсите; изменението на климата, икономическата и политическа нестабилност, както и военните конфликти увеличават риска от задълбочаване на проблема с недохранването (Бянов и Бянова, 2018, с. 131), глада, крайната бедност, социалната защита, образованието, опазване на околната среда и т.н. Всичко това променя бизнес средата и подтиква мениджъри и предприемачи към иновативни решения и

изграждане на нови, работещи, бизнес модели, адекватни на икономически условия и отговарящи на очакванията на обществото. В очакването на някои мегатренда, на големи еволюционни стъпки, които ще променят изцяло концепцията за реалността такава каквато я познаваме (Тодорова, 2018), потребностите и информационните нужди на бизнеса се изменят. Като един от основните източници на информация на бизнеса счетоводството също се променя. Анализирайки последните десетилетия се установява:

Първо, промяната в счетоводството засяга техниката на създаване на счетоводна информация; обектите на счетоводно отчитане (въвеждат се нови категории и обекти на счетоводно отчитане – дигитални доставки, криптовалута, облачно пространство, база данни и др.); обема и естеството на счетоводната информация, която се създава и оповестява и изискванията към нейното качество; счетоводната професия.

Второ, темпът на промяна зависи от степента на икономически растеж и степента на научно-технически прогрес. Действието им се определя от линейната зависимост между тях. Колкото една държава е по-добре развита толкова икономиката и счетоводството ѝ са по-високо технологични. И обратно, счетоводството в по-слабо развитите и развиващи се страни изостава в своето развитие и прилага компютърни счетоводни системи от по-нисък клас[8].

Трето, факторите, които имат ключова роля за промяната са: *глобализация, устойчиво развитие* и *дигитална трансформация*.

Глобализацията е сложно и многостранно явление (Guttal, 2007). Тя може да се опише като все по-сближаваща икономическа интеграция на всички страни на света, в резултат на либерализацията и логическото увеличаване на обема и разнообразието на международната търговия със стоки и услуги, падащите разходи за транс-

[8] Единици са държавите, в които автоматизираните (компютърните) форми на счетоводство все още не са въведени и все още се прилагат техниките, характерни за ръчно водене на счетоводство.

порт, увеличаващата се интензивност на международното проникване на капитал, необятният ръст на глобалната работна сила и ускорената дифузия на технологиите по света, в частност, комуникациите (Парламентарна асамблея на Съвета на Европа). Трите основни компонента на глобализацията са: свободна търговия със стоки и услуги; интегрирани ресурсни пазари между държавите; интегрирани финансови (капиталови) пазари (Бянов, 2019, с. 51). Тя се явява катализатор за свободното движение на капитали и хора; разпространението на знания; развитието на корпоративната социална отговорност и утвърждаването на устойчивостта като основна концепция както и за прогреса в интернет технологиите и прехода към дигитална трансформация.

Устойчивото развитие е развитието, което отговаря на потребностите на сегашното поколение без да ограничава възможностите на бъдещите поколения да посрещнат и реализират своите потребности (ООН, 1987). Постига се с действия, програми или инициативи на бизнеса, обществото, организации с цел опазване на даден ресурс без да се нарушава хармоничното взаимодействие между обществото, икономиката и природата. Това е динамичен процес, изискващ едновременно равновесие и синергия между икономически растеж, социално приобщаване и опазване на околната среда.

Дигиталната (цифрова) трансформация е трансформация на бизнес дейностите и бизнес моделите с цел по-пълноценното използване на цифровите технологии (Bouza, 2018). Тя позволява предприятията да бъдат изцяло ориентирани към клиентите си и техните потребности (Bloomberg, 2018). Дигиталната трансформация е цялостна стратегия, която използва предимствата на дигиталните технологии за да създаде изцяло нова концепция (философия) за бизнеса в XXI век. (Irniger, 2017) Две са условията, които са необходими за постигането ѝ: базата данни (информацията) в предприятието/ организацията да бъде дигитализирана и дигиталните технологии да бъдат внедрени в бизнес процесите и използвани при изграждане на бизнес моделите в предприятието/ организацията.

Счетоводството приема върху себе си въздействието на всеки един от тях по различен начин. Последиците са многопластови, но ясно се очертават две – задоволяване на нововъзникващи информационни потребности и усъвършенстване на счетоводната система. Промяната в социално-икономическите условия (премахване на границите; лесното разпространение и взаимно навлизане на хора, стоки, капитали; инициативите и дейностите, насочени към постигане на устойчивост) поражда нови потребности от информация. Към тях счетоводството в последните десетилетия се адаптира бавно и постепенно. Крачка в тази насока са процесите на хармонизация, стандартизация и социализация, които протичат в счетоводството.

Хармонизацията и стандартизацията са два процеса, които вече са дълбоко проникнали в счетоводството. Началото им е поставено през 60-70 години на XX век с цел да се минимизират различията в счетоводното отчитане и изграждането на единна система от стандарти за оповестяване на информацията във финансовите отчети. Усилията и активната дейност на счетоводната общност дават резултат – принципните различия вече са преодолени и разработена е единна рамка за изготвяне на финансовите отчети – на международно ниво Международните стандарти за финансово отчитане (МСФО), които се прилагат от все повече предприятия (най-вече големи международни корпорации, компании търгувани на финансовите (капиталови) пазари); на национално ниво – национални счетоводни стандарти/общоприети принципи. Разбира се необходимо още е прецизиране на методиката, техниката на създаване и оповестяване на счетоводна информация; работа във връзка международната конвергенция и внедряване на механизмите във финансовата отчетност и одита и т.н.

Изграждането на устойчив световен модел и постигането на устойчивост създава условия в счетоводството да започне процеса на социализация. Социализацията на счетоводство е процес на приобщаване (адаптиране) към условията и измененията на социалната

среда и нейните потребности. Засилване ролята на социалната интеграция и социалната отговорност в счетоводството в личен и обществен интерес. Основите са поставени, но тепърва предстои да бъдат вземати решения относно интегралното отчитане, отчитане на устойчивостта и тяхната регулаторна рамка. Голямото разнообразие на практики, липсата на единна концепция, динамиката на процесите и недостатъчен опит правят тези въпроси дискусионни.

Дигитализацията и дигиталната трансформация оказват влияние върху счетоводната техника. Чрез изместване на акцента от автоматизиране на процеса на счетоводно отчитане към ефективното използване на цифровите технологии за създаване на дигитални продукти и бизнес модели счетоводната система се рационализира. Или, ако преди за предприятията беше предизвикателство да компютъризират счетоводството си и да въведат специализиран счетоводен софтуер, днес е необходимо да насочат усилия към внедряване на интегрирана система за отчитане и контрол на ресурсите, която да осигурява комплексна информация за процесите и управлението на бизнес процесите в предприятието (ERP-система), както към използване на цифровите технологии (като например облачното счетоводство).

Прогресът в областта на науката, техника и технологиите, както и промените в обществото и икономиката провокират промяна в счетоводството, която изглежда необратима. Очакванията за бъдещето са революционни и те са свързани преди всичко с масовото навлизане на смарт- и дигиталните технологии. Прогнозите са роботите и изкуствения интелект да изместят хората в изпълнението на рутинни, често повтарящи се действия, при обработката на данни; дейностите на предприятията (вкл. бизнес процесите) изцяло или частично да се управляват виртуално. В близко бъдеще се очаква бизнес средата да бъде радикално различна. Отчитайки това нараства броя на тези, които все по-често си задават въпроса: Какво е бъдещето на счетоводството и счетоводната професия? Еднозначен и категоричен отговор на този въпрос няма! Историята доказва, че

счетоводството успява да устои на всички промени и обрати в развитието на обществото и икономиката. За това може да се твърди, че счетоводството и счетоводната професия имат бъдеще, но за да запазят своята значимост те ще трябва да променят своята визия. Очакванията на бизнеса и потребителите също са в тази посока. Промяната вече се случва – все по-малка част от времето си счетоводителите отделят за извършване на рутинни счетоводни дейности, свързани със създаване, обработване и обобщаване на финансова и счетоводна информация, изготвяне на доклади и отчети, за сметка на това се увеличава времето за изпълнение на нетрадиционни функции като стратегическо планиране, проучване, консултиране на мениджъри и т.н. и колкото по-високо в йерархията се намира счетоводния служител, толкова относителния дял на несчетоводните функции се увеличава. Всъщност, ролята на счетоводителя от средно и високо йерархично ниво отдавана не е само една. Да бъдеш счетоводител означава да бъдеш „комплексен играч“, които според ситуация влиза в ролята на предприемач, собственик, данъчен експерт, финансов и инвестиционен съветник, вътрешен одитор. Това означава освен традиционните функции като създаване на счетоводна информация, водене на счетоводните регистри, управление и контрол на разходите и паричните потоци, е необходимо да познава добре дейността и бизнес процесите в предприятието, бизнес средата, да има добри аналитични умения, креативно мислене, гъвкавост, или „да мислят като главен изпълнителен директор, но да постъпват като финансов мениджър“.

Тенденциите в развитието на счетоводната професия се предопределят от динамиката на процесите в обществото и икономиката. В широки граници те са очертани по време на 20-я Световен конгрес на счетоводителите, проведен в Сидни, Австралия между 5-8 ноември 2018 г.:

- защита на обществения интерес и изграждане на благоденствие

- справяне с предизвикателството на лидерството
- възприемане на разрушителни технологии и иновации
- повишаване на етиката и почтеността
- проучване на устойчиви решения за бизнеса, социалните предприятия и икономиките. (WCOA, 2018; ACCA, 2018).

Прави впечатление, че по-скоро уменията, не толкова конкретни знанията, ще имат водеща роля за запазване на професиите в бъдеще. Ще нараства значението на: аналитичното мислене и иновации; активно учене и усвояване на нови знания; креативност, оригиналност и инициативност; програмиране и прилагане на дигиталните технологии; критично мислене и анализ; комплексно решаване на проблеми; лидерство и социално влияние; емоционална интелигентност; системен анализ и оценка. (World Economic Forum, 2018) Това означава, че насоките, в които счетоводната професия следва да се развива са:

– професионално самоусъвършенстване, обучение и емоционална компетентност;

– имплементиране на дигиталните технологии.

Личностното развитие, стремежът за самоусъвършенстване и разширяване знанията в областта на счетоводството, финансовия мениджмънт, анализа, данъците, стратегическо планиране и управление винаги са били в основата за развитието на всяка професия, всеки професионалист. В този смисъл те са непреходни и запазват своята значимост. Нов аспект към тях е емоционалната компетентност. Тя се определя като способността за идентифициране на емоции (своите и тези на другите), тяхното използване и прилагане към поставените задачи, както вещината да бъдат контролирани и управлявани. Емоционалната компетентност е съвкупност от умения, в която се включват:

– *Нагласа за растеж*: човек да се чувства комфортно при преодоляване препятствията, да предизвиква себе си и да страхува от новото.

– *Самопознание*: разпознаване чувствата и мотивациите, предизвикващи действията.

– *Способност за поглед в перспектива*: приспособимост, използване на наученото и способност да се поставиш на мястото на другия, т.е да виждаш нещата от гледна точка на другите.

– *Емпатия*: способност да реагираш топло, по начин, които кара другите да се чувстват чути и съпричастни.

– *Влияние*: способност за убеждаване, вдъхновяване и насърчаване на другите. (ACCA, 2018)

В ерата на смарт и дигиталните технологии дигиталните умения са необходимост. Те зависят от дигиталната грамотност[9], която предполага умения за търсене и намиране на информация, организиране на информация, обработване на информация, творчество и споделяне. При наличието на големи бази данни все повече ще нараства необходимостта от подобни умения, защото ще бъде важно счетоводителите да имат знания как бързо да намерят необходимата информация и да й придадат необходимата форма и да създадат „принадена стойност“; как да използват технологиите така че те да им помагат в работата; свободно да работят в web-базирана среда (по примера на Димитрова, 2018); съхраняват и опазват информационната база данни от кибератаки и да контролират възможността манипулиране на информацията.

Освен развиващите се смарт и дигитални технологии според ACCA като голямо предизвикателство пред счетоводната професия в следващите три десетилетия се определят прилагането на новите форми на регулация и продължаващото изграждане на единни/общи

---

[9] Дигиталната грамотност изразява във възможността да се използват дигиталните технологии, устройства и социалните мрежи за намиране, организиране, обработване, оценяване и споделяне на информация по подходящ начин; и в необходимостта от спазване и прилагане на специфични правила и норми за сигурност, свързани с етичното и законно използване на информацията (Инициатива за „Партньорство за умения 21 век“).

стандарти за отчитане/оповестяване. (Islam, 2017)

За да се справи с предизвикателствата и да отговори на потребностите от квалифицирани служители (счетоводители) с комплексни знания и умения образователна система трябва да се адаптира към новите реалности и очакванията за бъдещето. Това означава повече в образователните програми да бъдат застъпени тези знания и умения, които ще бъдат необходими в бъдеше (дигитални умения, социални умения – меки и твърди умения[10]) и да се интегрират дигиталните технологии в процеса на обучение. В това отношение се забелязва известно изоставане на българската образователна система в областта на обучението по счетоводство и през следващите години ще трябва да се промени за да отговори от една страна на търсенето, и от друга от потребностите на обучаваните.

Заключение

Икономическата конюнктура, обществените потребности и очаквания оказват значително влияние върху счетоводството и счетоводната професия и спазвайки правилото за приемственост и последователност те променят своя облик. Все по-ясно се наблюдава тенденция за плавното изместване на акцента и разширяване ролята и задачите на счетоводството и счетоводителите в бизнеса и икономиката.

---

[10] Меки и твърди умения са понятия, които се използват в областта на управлението на човешки ресурси. С понятието „твърди умения“ се обозначава образованието и практическите знания в конкретна област. „Меките умения“ са всички, несвързани с конкретната специалност умения - лидерство, комуникативност, активно слушане, делегиране, иновативност, умение за работа в екип, умение за избягване и разрешаване на конфликти, изграждане на доверие, управление на времето, вземане на решения, умения за преговори и т.н.

Използвана литература

1. Бянов Иван, Невена Бянова (2018) Изпълнението на цел 2 от целите за устойчиво развитие и общата селскостопанска политика на ЕС, Европейската политика за развитите – предизвикателства и възможности, Българска платформа за международно развитие, София

2. Тодорова, Мариана (2019) Готова ли е България за предизвикателството на настоящето и бъдещето? 2019 <https://www.investor.bg/analizi/85/a/gotova-li-e-bylgariia-za-predizvikatelstvata-na-nastoiashteto-i-bydeshteto-279377/ > (17.04.2019)

3. Guttal, Shalmali. (2007) Globalisation. Development in Practice, Vol. 17, No. 4/5, pp. 523-531 < https://www.jstor.org/stable/25548249> (13.04.2019)

4. Съвет на Европа, Компас: Наръчник за обучение по правата на човека за младежи. Глобализация < https://www.coe.int/bg/web/compass/globalisation> (17.04.2019)

5. Бянов, Иван, (2019) Глобални икономически промени, Велико Търново, Ай анд Би.

6. UN, Brundtland Commission (1987) Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. UN Documents. <http://www.un-documents.net/ocf-02.htm> (5.12.2018).

7. Bouza, Amancio. (2018) What is Digital Transformation, Digitalization, and Digitization <https://medium.com/api-product-management/what-is-digital-transformation-digitalization-and-digitization-c76277ffbdd6> (17.04.2019)

8. Bloomberg, Jason (2018) Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril < https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/> (13.04.2019)

9. Irniger, Anna (2017) Difference between Digitization, Digitalization and Digital Transformation < https://www.coresystems.net/blog/difference-between-digitization-digitalization-and-digital-transformation> (17.04.2019)

10. World Congress of Accountants 5-8 November 2018 Sidney, Australia, <https://wcoa2018.sydney/> (17.04.2019)

11. ACCA (2018) The World Congress of Accountants 2018, <https://www.accaglobal.com/vn/en/member/member/accounting-business/2018/04/insights/Accountants-2018.html > (20.04.2019)

12. 2022 Skills Outlook, Future of Jobs Report 2018, World Economic Forum <https://www.weforum.org/agenda/2018/11/people-are-the-future-of-production-manufacturing?fbclid=IwAR0ENxbw59 BnOqc Q-C6Y_p4NR_IyxUdvUATGCpAbx308DhNKkm-iPFVqKL8> (30.4.2019)

13. ACCA (2018) Emotional intelligence in the digital age <https://wcoa2018.sydney/> (17.04.2019)

14.Инициатива за „Партьорство за умения 21 век“ <http://www.p21.org/about-us/p21-framework/350> (17.04.2019)

15. Dimitrova, Vanya (2018), Digitization of Education in the Field of Security// 2018 International Conference on High Technology for Sustainable Development (HiTech), Sofia, <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8566554?fbclid=IwAR0aHxhL_zsaCogom3-9m2ArYSvGOrtGl_VjK0D6e-V0peG7gD0i7LMNuVk > (13.02.2019)

16. Islam, Muhammad (2017). Future of Accounting Profession: Three Major Changes and Implications for Teaching and Research

<https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/future-accounting-profession-three-major> (27.04.2019)

Контакти:

доц. д-р Петя Иванова Петрова

E-mail: p.petrova@ts.uni-vt.bg; p_petrova@abv.bg

МЯСТО И РОЛЯ НА СЧЕТОВОДНИТЕ СТАНДАРТИ В РАЗВИТИЕТО НА „ФИНАНСОВОТО СЧЕТОВОДСТВО“

Доц. д-р Минко Велков
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, гр. Пловдив

Резюме

В разгледаната схема, описваща процеса на регистриране и представяне на отчетната информация, са обособени два информационни кръга, свързани с двата вида счетоводство – финансово и управленско. Те се основават на единна информационна база, каквато е главната книга. Разширяването на информационната база се обвързва с четири фактора. Като главен фактор се определя счетоводната нормативна уредба и преди всичко счетоводните стандарти, които стоят в основата на регламентираното – „Финансовото“ – счетоводство.

Ключови думи: счетоводен стандарт, финансово счетоводство, управленско счетоводство, финансови отчети, „статистически“ отчети за дейността, оповестявания.

PLACEMENT AND ROLE OF THE ACCOUNTING STANDARDS IN DEVELOPING OF “FINANCIAL ACCOUNTING”

Assoc. Prof. Minko Velkov, PhD
Plovdiv University Paisii Hilendarski, Plovdiv, Bulgaria

Abstract

In the examined scheme, describing the process of registration and reporting of accounting information, two information circles are outlined presenting two kinds of accounting – financial and managerial. They are organized on a single information data base, as it is the general ledger. The expansion of the information data base is bound by four factors. The main factor is the accounting legislation and, especially, the accounting standards, building the basis of the regulated – “Financial” – accounting.

Key words: accounting standard, financial accounting, managerial accounting, financial statements, “statistics” activities statements, disclosures..

В предишен доклад (Велков, 2014, стр. 107) бе посочено, че

целта на счетоводството е осигуряване на „разбираема, уместна, надеждна … информация, стояща в основата на процеса по **приемане/вземане на ефективни управленски решения** от страна на различни потребители вътре в предприятието и извън него“. Счетоводният отдел, който регистрира и обработва резултатите от планираната и изпълнявана дейност на предприятието, реализира своята цел, чрез изготвяне на счетоводни справки и финансови отчети (вж. *Схема за представяне на структурирана отчетна информация*), които трябва „вярно и честно“ да представят имущественото и финансовото състояние на предприятието. По същество отделът извършва една *обща* текуща (всекидневна) отчетна дейност, основаваща се на приетата повсеместно счетоводна технология на двустранното записване, но оформянето на получените от нея резултати и периодичността на тяхното представяне зависи от потребностите на конкретния краен потребител.

Ръководството и като цяло управленският екип на предприятието се нуждаят преди всичко от срочна, много подробна и детайлизирана информация за протичащите в него стопански процеси, за да може бързо и навреме да реагират на динамично променящите се текущи потребности на предприятието и на променящата се среда, в която то функционира, чрез вземане на належащи *информирани* управленски решения. В зависимост от информационните потребности на конкретния управленец изготвяните счетоводни справки могат да приемат различен формат и обхват и да се променят във времето вследствие на възникнали проблеми и събития. Срочността на информацията налага определена гъвкавост при нейното събиране, обработка и представяне в структуриран вид. От счетоводството може да се изискат индивидуални, еднократни справки, които да произтичат или да са свързани с възникнал временен проблем. Ръководителят в качеството си на работодател определя режима на работа и отговорностите на наетите специалисти в счетоводния отдел, утвърждава сроковете на представяне на счетоводните справки, тяхната структура и съдържание.

Схема 1. Представяне на структурирана отчетна информация*

*** Кратко описание на схемата**: След утвърждаване с взето решение от ръководството на избрана *цел* се разработва *бизнес план*. За реализиране на приетия бизнес план се създава подходяща *организация*, в т.ч. и чрез промяна в организационната структура, в съответствие с формулираните задачи. Изпълнението на планираните дейности води до получаването на резултати, които се регистрират и обработват в *счетоводния отдел*. Обработената отчетна информация се предоставя за *анализ* на вътрешни и външни ползватели. Вътрешните анализатори разработват алтернативни решения, от които ръководството избира целесъобразното, като взема предвид и „сигналите“, подавани от външните заинтересовани страни – инвеститори, кредитори, доставчици, държавни органи и др. На тази основа се формира новата цел, с което започва новият управленски цикъл.

Така се очертава *вътрешният информационно-управленски кръг* за вземане на решения, който формира границите и характеризира същността и обхвата на заимстваното от англосаксонската школа „*управленско счетоводство*“. Счетоводната информация, която се „върти“ в този кръг е за „вътрешно ползване“. Тя задоволява информационните потребности на ръководството относно текущото изпълнение на плана, използването на наличните ресурси и получавания финансов резултат, взаимоотношенията на предприятието с неговите контрагенти, с персонала и пр.

Създаването на капиталовите търговски дружества води до отделяне на функцията „собственост“ от функцията „управление“, защото не всички съсобственици вече могат да бъдат едновременно и ръководители на предприятието, когато е тяхна обща собствеността. Нещо повече, при създаването на големи предприятия стават необходими специални управленски знания и умения, специална професионална квалификация, които се постигат и получават чрез предварителна специализирана подготовка. Затова собствениците са принудени да избират (подготвени вече) професионални ръководства (в които не е изключено да се привлекат и отделни съдружници), на които делегират текущото управление на собствеността си. Така за „капиталовите“ собственици или инвеститорите, възниква належащата потребност да контролират *косвено* протичащите в тяхната собственост процеси чрез периодичното представяне от ръководството на отчети за дейността на предприятието. Тези отчети технически се изготвят от счетоводния отдел, използващ същата информационна база, както и за счетоводните справки за вътрешно ползване, с тази разлика, че ръководството може да наложи някои ограничения в детайлите, подробностите и обхвата на представяната отчетна информация. Така се трасира потребността от формиране на *външния информационно-управленски кръг*, в рамките на който собствениците могат да вземат своите решения относно бъдещото развитие на своето предприятие, като не са изключени и действия, свързани със смяна на действащото ръководство.

Разглежданите инвеститори могат да се представят само като фактически, но и като потенциални собственици, търсещи изгодно поле за бъдещо инвестиране на своите средства. Така че и за потенциалните инвеститори става наложително да се осигури достъп до изготвяната отчетна информация, за да могат да преценят дали наистина инвестирането в отчитащото се предприятие си струва. Но и действителните собственици имат интерес да сравняват постигнатата възвращаемост на вложения им капитал в притежаваната собственост с постигнатата възвращаемост в други предприятия, за да

изберат за инвестиране по-изгодната алтернатива. Това също поражда потребност от отчетна информация, но вече за други предприятия.

Към групата на инвеститорите като потребители на отчетна информация трябва да се добавят кредиторите, пред които кандидатстват за получаване на заеми различни предприятия. Защото те трябва да анализират способността на кандидатите да върнат своевременно и в пълен размер исканите заеми заедно с възникващите лихви. По същия начин може да се установят и други потенциално заинтересовани контрагенти (доставчици, клиенти) и конкуренти, които се нуждаят от отчетна информация не от едно, а от множество предприятия. При това тази отчетна информация трябва да е сравнима за отделното предприятие за взети последователни периоди, както и сравнима при съпоставяне на различни предприятия за един или последователни периоди. Освен това до нея трябва да се осигури и достатъчно свободен и регулярен достъп. Решаването на тези въпроси се ускорява и намира своята завършеност, когато държавата става активен потребител на същата отчетна информация с оглед на своите фискални и статистически интереси и потребности. Тя създава необходимата нормативна среда, като утвърждава правила и регламенти, с които всички предприятия се задължават да изготвят унифицирани периодични отчети. Изготвянето и представянето в рамките на външния информационно-управленски кръг от предприятието на структурирана отчетна информация във формата на финансови отчети разкриват смисъла, характера и предназначението на „*финансово счетоводство*“ (отново заимстван термин от англосаксонската школа) като специфичен клон на външно регламентираната счетоводна дейност.

Управленското и финансовото счетоводство имат единна информационна база, осигуряваща изготвянето на двата вида отчети – вътрешни и външни. Ролята на счетоводна информационна база данни играе „*главната книга*“ (като счетоводен регистър), а нейният непосредствен администратор – *отговорният счетоводител*.

„*Информационното богатството*“ на главната книга, което определя потребителските качества на изготвяните и представяни за ползване вътрешни счетоводни справки и външни финансови отчети, зависи от редица фактори, главните от които са:

- заявените информационни потребности от страна на вътрешните потребители – ръководството и управленския екип на предприятието;
- разпоредбите на утвърдената счетоводна нормативна уредба, регламентиращи състава, структурата и съдържанието на финансовия отчет, включващ всички оповестявания;
- знанията и уменията и като цяло професионалната квалификация на администратора на базата данни, както и на „обслужващия“ я счетоводен персонал;
- техническата база, върху която се гради и поддържа информационната база.

По отношение на *първия фактор*: Ръководството е институцията, която може да изиска постигането на максимално „богата“ база данни, защото се очаква то най-добре да знае какви са потребностите от отчетна информация за целите на вземане на информирани управленски решения. При това като работодател, ръководителят може да търси и да наеме подходящ „администратор“, който да го подпомага в неговата ръководна дейност. В резултат на това в главната книга може да се създадат и използват множество аналитични сметки с най-подробна и детайлизирана информация. Не са редки случаите обаче, когато в микропредприятията (където ръководителят като правило е и собственик), както и в малки и даже в по-големи предприятия вътрешният „информационен кръг“ играе *само* номинална роля или въобще липсва. Той може евентуално да се „завърти“ само в екстрени ситуации, когато настъпва криза и се нарушава вътрешния ритъм на функциониране на предприятието. Но ако ръководството счете това за необходимо и наистина го пожелае. Тази ситуация се задълбочава особено при аутсорсване на счето-

водната дейност, когато външен счетоводител (счетоводно предприятие) фактически е призван да осигурява отчетна информация, но само за ограничен кръг външни потребители (в някои случаи само веднъж годишно), като ръководството може въобще и да не обърне внимание на информационните възможности на „главната книга“ и да не прояви какъвто и да е интерес към съдържимото в нея. [1]

По отношение на *втория фактор*: Нормативната уредба изисква, независимо от наличието или липсата на интерес към отчетната информация от страна на ръководството, информационната база данни постоянно да се попълва, за да се изготвят утвърдените финансови отчети. Така че „ограничител“ на „богатството“ на главната книга фактически става регламентираната за публично представяне отчетна информация в елементите и приложението на (годишния) финансовия отчет. Но тук е налице определено раздвояване.

През последните почти 3 десетилетия счетоводната нормативна уредба у нас се допълва, разширява и детайлизира за сметка на въвеждани нови счетоводни стандарти. Първоначално се разработват национални счетоводни стандарти, съобразени със Закона за счетоводството и действащите аналогични международни счетоводни стандарти, без да се изисква националните да се превръщат в буквално копие на международните. Това позволява „вкарването“ на определен елемент „побългаряване“, което означава не само облекчаване, но и свиване/избягване на редица неудобни, а защо не и неразбираеми разпоредби.

След обявеното в началото на века от Европейския съюз намерение да задължи европейските търговски дружества, листващи акциите си на фондовите борси, да преминат към изготвяне на финан-

---

[1] За съжаление не са редки случаите, в които, даже и да получи подходяща счетоводна информация, ръководителят не знае как да се възползва от нея. Той не винаги може да прочете „скрития текст“ зад цифровата информация от счетоводните справки. Затова и не изисква от счетоводителя нищо друго освен избягването на проблеми и конфликти с данъчните и другите контролни органи.

совите си отчети при спазване по Международните счетоводни стандарти (МСС), още преди издаване на стартовия в това отношение *Регламент (№ 1606/2002) от 19.07.2002 г. за прилагане на международните счетоводни стандарти,* в обнародвания нов (втори) Закон за счетоводството (2001) това намерение вече е узаконено като задължително изискване (без даже България да е член на ЕС) за всички предприятия у нас от началото на 2005 г. За една част от тях, имащи особена обществена значимост, това изискване влиза в сила още от началото на 2003 г. Така от едната крайност – използване на Национални счетоводни стандарти (НСС) като единствена допълваща закона счетоводна база, представляващи главно „побългарени“ МСС, се устремихме към другата крайност, когато единствената допълваща счетоводна база се формира само от *оригинални* (трудно приложими в български условия) МСС (без да се вземат предвид националните стандарти, нямащи аналог в групата на МСС).

След проведени дискусии и обсъждания в крайна сметка се взема разумното решение, че тоталното прилагане на МСС е нецелесъобразно, в т.ч. и по чисто икономически съображения. Затова с промени в Закона за счетоводството (ЗИД на ЗСч, 2004) от 2005 г. се въвеждат две приложни счетоводни бази: тази на МСС и на Националните стандарти за финансови отчети за малки и средни предприятия (НСФОМСП). Едновременното прилагане на двете счетоводни бази позволява тяхното сравнение. Съобразявайки се с резултатите от проучването на McKinsey & Company (Global Investor Opinion Survey, 2002), в което над 200 институционални инвеститори от 31 страни посочват, че за тях основна грижа е оповестяването на финансова информация, и отчитайки очерталите се причини за разразилата се по-късно финансова криза през 2007 г. – 2008 г., създаденият Съвет по МСС на мястото на закрития Комитет по МСС съществено разширява обхвата на отчетната информация, която трябва да се оповестява при изготвяне на финансовите отчети (в т.ч.

и в основните отчетни елементи) въз основа на приложимите МСС.[2] Това създава доста проблеми пред отчитащите се местните лица, прилагащи МСС, които в редица случаи нямат интерес или им липсва капацитет, или и двете заедно, за да се вместят в очертаната доста разширена отчетна рамка. Вследствие на това, както и поради други обективни и субективни причини[3] започва нормативното свиване на приложното поле на МСС. След приемане на новия Закон за счетоводството (2015) и направените в него изменения през ноември 2018 г. (ЗИД на ЗКПО, 2018) задължителното прилагане на МСС като счетоводна база се свежда само до изготвянето на консолидирани финансови отчети и то само от предприятията, чиито прехвърлими ценни книжа са допуснати за търговия на регулираните пазари в страните от ЕС (чл. 34, ал. 2). Това без съмнение е свързано с поредното сътресение в отчетния процес и с отслабване на и без това слабия интерес към публично представяната от предприятията отчетна информация.

Този процес обаче напълно се вписва в господстващия у нас „континентален“ отчетен модел, за който водещият източник на финансиране на предприятията е банковият кредит, а отчетността е данъчно ориентирана (Mueller, et al., 1994, p. 11). За запазване на този модел съдейства развитието и на следния процес.

До 2005 г. Националният статистически институт (НСИ) получаваше счетоводните/финансовите отчети на всички предприятия в съответствие с разпоредби в Закона за счетоводството, а от 2001 г. с изрична разпоредба на Закона за статистиката (ЗИД на ЗС, 2001). През 2005 г. се извършва доста драстична промяна в разпоредбите, защото от предприятията (с някои изключения) вече **не** се изисква да представят годишния си финансов отчет, а заместващ го отчет с новото наименование – *годишен отчет за дейността* (ЗИД на ЗС,

---

[2] В случая под МСС се разбират стандартите и разясненията, включени в определението по § 1, т. 8 на сега действащия Закон за счетоводството.

[3] Сериозни коментари и аргументирани изводи в тази насока могат да се намерят в изследването на Ф. Филипова (2012).

2005). Структурата на годишния отчет за дейността (ГОД) включва същите отчетни елементи, които има и годишният финансов отчет (ГФО), и в значителна степен същото съдържание. Не случайно някои предприятия използват изготвените ГОД като заместител на ГФО, като ги предават и в търговския регистър. Налице са и някои различия в детайлите. Статиите в отчетните елементи на ГОД, разбираемо, винаги са строго фиксирани и не могат да се променят самоволно от попълващото ги предприятие. Освен това НСИ разработва и утвърждава към отделните формуляри на ГОД специални указания за попълване. Но в случая не са от значение различията и съвпаденията. Същественото е, че публичното обнародване на ГФО се *откъсва* от „целевото“ представяне на ГОД.

В разглеждания период до 2009 г. предприятията също се задължават *заедно с данъчната декларация* да подават и годишния си счетоводен/финансов отчет, когато във влезлия в сила от началото на 2007 г. Закон за корпоративното подоходно облагане се прави важна промяна. В чл. 92, ал. 3 на закона се записва, че „с годишната данъчна декларация се подава и **годишният отчет за дейността**“ (почернянето е мое). В резултат на това близо 10 години НАП използва за своите данъчни и контролни цели „статистическия“ годишен отчет за дейността, като заедно с НСИ определя неговата форма и съдържание.

Годишният отчет за дейността фактически задоволява **действителни потребности** от отчетна информация на две държавни институции – НСИ и НАП, които едновременно с това осъществяват и контрол (особено НАП) за достоверността на представената в него отчетна информация. Годишният финансов отчет е *призван* да задоволява потребностите на друг кръг потребители, които в редица случаи може да се разглеждат повече като потенциални, номинални, но не и фактически. Въпреки това, за да се осигури необходимият свободен достъп до тази отчетна информация, предприятията се задължават да внасят годишните си финансови отчети в търговския регистър. При това контролът за достоверността на отчетната ин-

формация на нефинансовите предприятия е предоставен единствено на регистрираните независими одитори, които могат да изразяват мнение, в т.ч. и отрицателно, основаващо се на предоставените за одитиране документи. Но те не могат да налагат санкции. Да санкционират по Закона за счетоводството са оправомощени НАП и Агенцията за държавна финансова инспекция.

От отбелязаното логически следва, че в масовия случай обхватът на главната книга като информационна база данни от гледна точка на втория фактор се определя от потребностите на изготвяния за „данъчни и статистически цели“ ГОД. А той се отличава от ГФО главно по съдържанието на оповестяванията в приложенията, както и по задължителните доклади, които трябва да изготвят предприятията в съответствие с разпоредбите на Закона за счетоводството. Всичко това добре пасва на потребностите на специализираните счетоводни предприятия при аутсорсване на счетоводна дейност от други предприятия, защото един разработен отчетен модел много лесно и даже без допълнителни разходи може да се прилага при осчетоводяването на многообразни дейности, изпълнявани от различни (отраслови) предприятия.

По отношение на *третия фактор*: Счетоводителят стои в основата (при разпределителната стрелка) на двата информационни кръга. При него, номинално, се стича за обработка всичката счетоводна информация, след което той трябва да я структурира и разпредели по подходящ начин, за да се ползва по предназначението й. Ето защо той трябва да има познания и квалификация в три (счетоводни) области: (1) регистриране и обработка на счетоводна информация в главната книга в качеството си на „сметководещ“, прилагайки общоприетата счетоводна технология; (2) изготвяне на финансови отчети (и отчети за дейността) в качеството си на „съставител“, прилагайки действащата счетоводна нормативна уредба; (3) изготвяне на счетоводни справки и *анализи* в качеството си на „счетоводител-уравленец“, който не само осигурява отчетна информация, но и активно я използва за разработка на алтернативи, подпо-

магащи ръководството при вземането на управленски решения.

Възловото място в тази „длъжностна йерархия“ принадлежи на съставителя на финансови отчети. Това е така, защото той е лицето, което най-напред въздейства пряко върху „по-ниско“ стоящия сметководещ, като поставя пред него необходимите изисквания за характера, обхвата и разнообразието на отчетната информация, която трябва да се обработи и систематизира в главната книга, за да се включи в изготвяните отчети за външните потребители. Даже в случаите, когато в предприятията не се ползва отчетна информация за вземане на вътрешни управленски решения, изпълнявайки нормативните задължения съставителят трябва да осигури информационно представяните на външни потребители отчети. Във връзка с това той трябва да разработи адекватна счетоводна политика, отчитаща разпоредбите на действащите нормативни актове, в т.ч. на *приложимите счетоводни стандарти*, и индивидуален сметкоплан, като ги представи за утвърждаване от ръководителя. А след това (формално) да изготви съответните отчети. Освен ако цялостната счетоводна дейност не бъде аутсорсвана и прехвърлена на друг външен съставител.

Когато в предприятието се „появи“ счетоводителят-управленец, при изпълнение на своята подкрепяща ръководството дейност той няма как да пренебрегне информацията, представяна чрез финансовите отчети. Най-малкото нейният анализ би трябвало да покаже как тя представя отчитащото се предприятие в очите на инвеститорите и другите външни потребители. А това е от съществено значение за успешното и устойчиво функциониране на предприятието. Затова счетоводителят-управленец трябва много добре да познава счетоводната нормативна база, с която се регламентират общоприложими принципи, разработват се правила и подходи за признаване и оценка на отчетните обекти, които дават ясна и точна представа за факторите и причинно-следствените връзки при определяне на финансов резултат. В този смисъл той не е просто изпълнител, а деен участник в управленския процес. Той е продължител

на професионалната дейност на съставителя, но на по-високо аналитично равнище.

Ето защо професионалната квалификация и уменията, които трябва да притежава съставителят на финансови отчети, може да се разглеждат като „*стандарт*“ за специалист по счетоводство, който може самостоятелно да „обслужва“ счетоводно което и да е предприятие. В Закона за счетоводството (2015, чл. 17) са посочени минималните изисквания – за образование и стаж, на които трябва да отговарят съставителите на финансови отчети. Най-„облагодетелствани“ са завършилите висше счетоводно-икономическо образование, защото по време на следването си те задължително слушат трите базови счетоводна дисциплина – „Основи на счетоводството“, „Финансово счетоводство“, „Управленско счетоводство“, всяка от които може да се обвърже с длъжност от описаната по-горе йерархия. Възловата роля на съставителя в тази йерархия определя и „възловото значение“ на съответстващата възлова дисциплина – „Финансовото счетоводство“ (представяна в някои случаи и като „Счетоводство на предприятието“).

По наименование дисциплината пряко е обвързана с изучаването на счетоводните стандарти, но в съдържателно отношение това не винаги е така.[4] Това може да се види в повечето учебници по „Финансово счетоводство“, от които се предполага, че бъдещите счетоводители, съставителите на финансови отчети, би трябвало да черпят необходимата и по-значима част от информация за своята професионална подготовка. Така например, в много случаи връзката на дадена тема с конкретен счетоводен стандарт се изчерпва *само* с неговото упоменаване. Не са редки случаите, когато важни правила, съществени нюанси от отчетния процес, заложени в счетоводен стандарт, въобще не се обсъждат в съответната тема.

---

[4] Затова понякога се четат „заместващи“ специализирани курсове по счетоводни стандарти, които само по-контрастно показват пропуските в курса по „Финансово счетоводство“.

Такъв е случаят, свързан с отчитането на материалните запаси в учебниците на Божков В. и др. (2009), Бурдин, Йосифова и Рупска (2011), Душанов и Димитров (2016) и др. В рамките на обсъжданата тематика въобще не се разисква основното правило за тяхното оценяване по *по-ниската от доставната и нетната реализуема стойност* (*СС 2 Отчитане на стоково-материалните запаси*, т. 3 и т. 11). А в Дочев и Симеонова (2012) тази оценка е изнесен в заключителната тема за годишното счетоводно приключване в специално обособената част за преоценка на стоково-материалните запаси. В резултат на това се изпуска най-малкото възможността нагледно да се демонстрира пред читателя смисълът и значението на принципа за предпазливостта в практиката на счетоводната отчетност.

Друг такъв проблем възниква с оценяването и преоценяването на дълготрайните активи. Така например в деветото издание на Душанов и Димитров (2016, стр. 161) продължава да се настоява, че моделът на преоценката все още се прилага съгласно т. 7.2 от *СС 16 Дълготрайни материални активи*. А представеното решение на пример № 1 (стр. 163), показващо отчитането на извършените преоценки на дълготраен актив, трудно може да се приеме за адекватно на действащите стандартни разпоредби.

По същия проблем са налице някои несъответствия и в Божков В. и др. (2009, в раздела за преоценката на дълготрайните материални и нематериални активи), в т.ч. и в решението на примера (стр. 87), в което приложеният „пропорционален“ начин за изчисляване на преоценената балансова стойност буди определено възражение.[5]

Този преглед може да се продължи и по други направления. Но и той подсказва, че са налице пропуски в самата учебна литература, по която се подготвят бъдещите счетоводни специалисти. А по изказванията на някои студенти (магистри), при това работещи като счетоводители, че те не са юристи, за да обсъждат нормативни ак-

[5] Същото се повтаря и в Дочев и Симеонова (2012), в параграфа със същото наименование, тъй като неговият автор е същият.

тове, става ясно, че основните нормативни разпоредби те „поглъщат“ от учебната литература. А когато последната е неточна и остаряла, последиците не се нуждаят от коментар. Това изисква още по-настоятелно счетоводните стандарти да намерят своето подобаващо се място в курса по „Финансово счетоводство“.

Използвана литература

1. Закон за изменение и допълнение на Закона за корпоративно подоходно облагане (2009). Държавен вестник, бр. 95, § 13.
2. Закон за изменение и допълнение на Закона за корпоративно подоходно облагане (2018). Държавен вестник, бр. 98, § 54.
3. Закон за изменение и допълнение на Закона за статистиката (2001). Държавен вестник, бр. 42, § 7.
4. Закон за изменение и допълнение на Закона за статистиката (2005). Държавен вестник, 2005 г., бр. 81, § 15.
5. Закон за счетоводството (2001). Държавен вестник, бр. 98.
6. Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството (2004). Държавен вестник, бр. 96, § 5.
7. Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството (2006). Държавен вестник, бр. 105, § 40.
8. Закон за счетоводството (2015). Държавен вестник, бр. 95.
9. Национални счетоводни стандарти 2016. (2016). С., Български законник.
10. Божков, В. и др. (2009). Финансово счетоводство. 2-ро осн. Прераб. И доп. изд. Свищов, АИ „Ценов“.
11. Бурдин, Л., Йосифова, Д., Рупска, Т. (2011). Финансово счетоводство. С., Изд. ВТУ „Т.Каблешков“.
12. Велков, М. (2014). За промяна на акцентите в преподаването на теоретичния курс по счетоводство. Проблеми при обучението по счетоводство, анализи контрол. Сборник с доклади от научна конференция. Варна, Изд. Наука и икономика, стр. 100-113.
13. Дочев, М., Симеонова, Р. (2012). Финансово счетоводство.

В. Търново, Фабер.

14. Душанов, Ив., Димитров, М. (2016) Курс по счетоводство на предприятието. 9-то изд. С., Изд. Тракия М.

15. Филипова, Ф. (2012) Финансовото счетоводство и качеството на финансово-счетоводната информация. Варна, Изд. Наука и икономика.

16. Global Investor Opinion Survey: KeyFindings (2002). McKinsey & Company. Достъпно онлайн на: http://www.eiod.org/uploads/publications/pdf/ii-rp-4-1.pdf

17. Mueller, Gerhard, Helen Gernon, and Gary Meek. 1994. Accounting international perspective. 3rd ed. IRWIN, Illinois.

Контакти:

Доц. д-р Минко Велков

E-mail: minvelkov@mail.bg

МЕЖДУНАРОДЕН СТАНДАРТ ЗА ФИНАНСОВО ОТЧИТАНЕ 16 ЛИЗИНГ – ПРОБЛЕМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Доц. д-р Слави Генов
Икономически университет – Варна

Резюме

В доклада се разгледани основните моменти и новата концепция, залегнали в МСФО 16 Лизинг, свързани със счетоводното третиране на лизинговите договори. Вниманието е насочено основно към отчитане на активите, пасивите и разходите на лизингополучателите, които са основно засегнати от новите изисквания. Обект на разглеждане са и въпросите на данъчното третиране по ЗКПО на амортизируемите активи, представляващи правото за ползване на лизинговия актив за срока на договора и разходите на лизингополучателите.

Ключови думи: лизинг**,** лизингополучател**,** оперативен лизинг, актив с право на ползване**,** краткосрочен лизингов договор.

INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARD 16 LEASES – PROBLEMS AND CHALLENGES

Assoc. Prof. Slavi Genov, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The report looked at the key points and the new concept set out in IFRS 16 Leases on the treatment of leases. The focus is mainly on accounting for the assets, liabilities and costs of the lessees that are primarily affected by the new requirements. The issue of tax treatment under the Corporate Income Taxation Act for depreciable assets representing the right to use the leasing asset for the term of the lease and the costs of the lessees is also discussed.

Key words: leasing**,** lessee**,** operating lease**,** asset with right of use**,** short term lease agreement.

Въведение

Международният стандарт за финансово отчитане 16 Лизинг

(МСФО 16) е резултат от съвместен проект инициран от Борда за международни счетоводни стандарти (БМСС, IASB) с националния орган за стандартизация на САЩ – FASB. Целта е да се отговори на нуждите на потребителите на финансовите отчети по отношение на отчетените разходи и съпоставимостта между финансовите отчети, дължащи се на различното счетоводно третиране на оперативни и финансови лизингови договори. Освен това проблемна се явява и предоставяната ограничена информация за оперативния лизинг и за експозицията на предприятията към рискове, произтичащи от лизинговите договори. Първоначалната цел на проекта е издаването на конвергиран МСФО и стандарт на САЩ (Deloitte, 2019, p.1785). Стигна се до различни заключения по редица въпроси, включително признаването и представянето на разходите от лизингополучателите. В резултат на това стандартът за лизинга на FASB (издаден през февруари 2016 г.) се различава от МСФО 16 (БМСС, 2019).

Целта на настоящият доклад е да се разгледат и анализират основните насоки на счетоводно третиране и представяне на лизинга, съгласно изискванията на МСФО 16, предимно за лизингополучателите по оперативен лизинг, които са засегнати в най-голяма степен от промените.

Общи положения и изисквания

МСФО 16 Лизинг води до съществени промени в счетоводните изисквания (БМСС, 2016). Той е разработен за да замени съществуващия набор от стандарти и тълкувания на лизинговите договори – МСС 17 Лизинг, КРМСФО Разяснение 4 Определяне дали дадено споразумение съдържа лизинг (КРМСФО 4), ПКР-15 Оперативен лизинг – стимули и ПКР-27 Оценяване на съдържанието на операции, включващи правната форма на лизинг. МСФО 16 е издаден през януари 2016 г. и се изисква да се прилага за годишни периоди, започващи на или след 1 януари 2019 г. Преди датата на влизане в сила, предприятията могат да продължат да прилагат предходния

стандарт и свързаните с него разяснения, или да изберат и приложат МСФО 16 преди датата на влизане в сила при условие, че оповестят този факт и че прилагат МСФО 15 Приходи от договори с клиенти.

МСФО 16 следва да се прилага за всички лизингови договори, с изключение на:

а) договор за наем за проучване или използване на минерали, нефт, природен газ и други подобни регенеративни ресурси. МСФО 6 Проучване и оценка на минерални ресурси определя тяхното счетоводното отчитане и оценка;

б) лизинг на биологични активи в обхвата на МСС 41 Земеделие. Биологичните активи, които са растения носители, попадат в обхвата на МСС 16 Имоти, машини и съоръжения и следователно са и в обхвата на МСФО 16;

в) споразумения за концесионни услуги, попадащи в обхвата на КРМСФО 12 Споразумения за концесия на услуги;

г) лицензии за интелектуална собственост, предоставени от лизингодател в обхвата на МСФО 15 Приходи от договори с клиенти; и

д) права, притежавани от лизингополучателя по лицензионни споразумения в обхвата на МСС 38 Нематериални активи за такива артикули като филми, видеозаписи, пиеси, ръкописи, патенти и авторски права [МСФО 16.3].

На лизингополучателя е позволено, но не се изисква, да прилага МСФО 16 за лизинг на нематериални активи.

БМСС реши, че изключването на обхвата за дългосрочни наеми на земя не е разумно и такива лизинги следва да се отчитат в съответствие с МСФО 16.

За разлика от МСС 17 Лизинг, МСФО 16 не съдържа изключения по отношение на инвестиционните имоти.

МСФО 16 въвежда модел на „контрол” за идентифициране на лизинговите договори, за разлика от фокуса върху „рискове и ползи“ в МСС 17 Лизинг и КРМСФО 4. Той разграничава лизинговите договори и договорите за услуги въз основа на това дали клиентът

контролира използването на идентифицирани лизингови активи за период от време. Чрез лизинг едно дружество контролира правото за използване на наетия обект, но обикновено не контролира самия обект на лизинг. Дружеството има задължение за плащанията, посочени в лизинговия договор.

За отчитането на активите се прилага новата концепция за контрол базирана на бъдещите икономически ползи.

Въвеждането на нова концепция от МСФО 16 и въведеният модел на „контрол" за идентифициране на лизинговите взаимоотношения води до отчитането на наетия актив в упражняващата контрол страна – лизингополучателя. В същото време отдаденият под наем актив се отразява и в отчета за финансовото състояние на собственика – лизингодателя, който отчита наемите по стария ред – без промяна.

Активът, който е предмет на лизинг, трябва да бъде специално идентифициран. Предприятието е длъжно да прецени дали през целия период на ползване, клиентът има кумулативно:

- правото да получи съществено всички икономически ползи от използването на идентифицирания актив; и
- правото да насочва използването на идентифицирания актив.

„Период на ползване" е „общият период от време, през който даден актив се използва за изпълнение на договор с клиент (включително всеки следващ период от време)" [МСФО 16 Приложение А].

За да се контролира използването на актив, от клиента се изисква да има не само правото да получи всички съществени икономически ползи от ползването му през целия период на използване, но също така и способността за насочване на използването на този актив (KPMG, 2017, p.19). Преместването на фокуса от „рискове и ползи" към „контрол" е в съответствие с други стандарти (МСФО 10 Консолидирани финансови отчети и МСФО 15 Приходи от договори с клиенти, предложения относно контрола в проекта за концептуална рамка).

Клиентът има право да насочва как и с каква цел да използва актива, само ако може да променя начина и целта за използване на актива през целия срок на договора. При извършването на тази оценка акцентът се поставя върху това дали клиентът има права за вземане на решения, които засягат икономическите ползи, произтичащи от използването на актива.

Лизингополучатели – отчитане на оперативен лизинг

Лизингът се „капитализира" чрез признаване на настоящата стойност на лизинговите плащания при лизингополучателите като се елиминира разграничението между оперативен и финансов лизинг – признава се лизингов актив (представляващ правото за ползване на лизинговия актив за срока на лизинга) и лизинговото задължение (представляващо задължението за плащане на наеми).

Счетоводното третиране при лизингодателя не се променя и лизингодателите продължават да отразяват основния актив, предмет на лизинговото споразумение, в отчета за финансовото състояние.

Към началната дата активите с право на ползване трябва да се оценяват по себестойност и разходите включват:

а) сумата на първоначалната оценка на задължението за лизинг;

б) всички лизингови плащания, направени на или преди началната дата минус получените лизингови стимули;

в) всички първоначални преки разходи, направени от лизингополучателя;

г) оценка на разходите, направени от лизингополучателя при демонтирането и отстраняването на основния актив, възстановяване на мястото, на което се намира, или възстановяване на актива до условието, изисквано от лизинговия договор, освен ако тези разходи са направени за производство на материални запаси. Лизингополучателят поема задължението за тези разходи или към началната дата, или като следствие от използването на актива през определен

период [МСФО 16.24].

Към началната дата лизинговото задължение следва да се оценява по сегашната стойност на лизинговите плащания, които не са платени към тази дата. Лизинговите плащания следва да се дисконтират, като се използва:

• лихвеният процент, заложен в лизинговия договор; или

• ако лихвеният процент, заложен в лизинговия договор, не може да се определи лесно, се използва лихвеният процент, който лизингополучателят би трябвало да плаща, за да заеме за сходен период от време и при сходно обезпечение средствата, необходими за получаването на актив със сходна стойност на актива с право на ползване в сходна икономическа среда [МСФО 16.26].

Лихвата по пасива на лизинга за всеки период през срока на лизинговия договор е сумата, която се получава, ако към остатъчното салдо на пасива по лизинга бъде приложен постоянен лихвен процент за периода. На началната дата лизингополучателят оценява пасива по лизинга по настоящата стойност на лизинговите плащания, които не са изплатени към тази дата.

След началната дата на завеждане, активите с право на ползване трябва да се оценяват чрез модела на цената на придобиване, освен в случаите когато се прилага някои от изключенията описани в МСФО 16.34 и 16.35.

По модела на цена на придобиване активът с право на ползване се оценява както следва:

• по цена на придобиване намалена с натрупани амортизации и всички натрупани загуби от обезценки; и

• коригиран за всяко преизчисляване на лизинговото задължение [МСФО 16:30].

Активите с право на ползване, оценени по модела на цената на придобиване, следва да се амортизират в съответствие с изискванията за амортизиране описани в МСС 16, при спазване на следното:

• ако лизинговият договор прехвърля собствеността върху базовия актив на лизингополучателя до края на срока на лизинговия

договор, или ако цената на актива с правото на ползване отразява, че лизингополучателят ще упражнява опция за покупка, то той следва да се амортизира от началната дата до края на полезния си живот;

• в противен случай активите с право на ползване трябва да се амортизират от началната дата до по-ранната – края на полезния живот на актива с право на ползване или края на срока на лизинга. Следователно, ако собствеността на наетия актив се прехвърля на лизингополучателя в края на срока на лизинговия договор, или е напълно сигурно, че лизингополучателят ще упражнява опция за покупка, амортизацията се основава на полезния живот на актива.

МСФО 16 измени обхвата на МСС 40 Инвестиционни имоти, като определя така инвестиционния имот, че да включва както собствеността на инвестиционните имоти, така и инвестиционните имоти, притежавани от лизингополучателя като актив с право на ползване. От лизингополучателя се изисква да отчита активите с право на ползване, които отговарят на определението за инвестиционен имот по начин, съответстващ на неговата политика за притежавани инвестиционни имоти – т.е. използвайки или модела цената на придобиване, или модела на справедливата стойност.

Ако активите с право на ползване се отнасят към клас имоти, машини и съоръжения, за които наемателят прилага модела на преоценка от МСС 16 Имоти, машини и съоръжения той може да избере да приложи този модел на преоценка за всички активите на правото на ползване, които се отнасят към този клас оборудване [МСФО 16.35].

Впоследствие активът се отчита в съответствие с модела на себестойността или преоценката в МСС 16 Имоти, машини и съоръжения или като инвестиционен имот, съгласно МСС 40 Инвестиционни имоти.

Наемателят може да избере да не прилага изискванията на МСФО 16 за:

• краткосрочни договори за наем – краткосрочният лизинг се

определя като „лизинг, който към началната дата има срок от 12 месеца или по-малко“ [МСФО 16. Приложение А]. Лизинг, който съдържа опция за покупка, не може да се класифицира като краткосрочен лизинг;

• лизинг, при който основният актив е с ниска стойност. От лизингополучателите не се изисква да признават активи или пасиви за лизинг с ниска стойност на активи, като таблети и персонални компютри, малки офис мебели и телефони и др. По искане на някои дружества, включени в извадката, БМСС предостави праг от 5 000 щ.д. по отношение на стойността на базовия актив (когато е нов), за да помогне на тези дружества да идентифицират наетите активи, които биха могли да бъдат обхванати от освобождаването (БМСС, 2016, p. 39). Това решение е оптимално по практически съображения, но е отстъпление от принципа за същественост, прилагано в други МСС/МСФО. Активи, които са силно зависими от или са силно взаимосвързани с други активи не се квалифицират като активи с ниска стойност (Pellens, 2017, p.780).

За краткосрочни договори за лизинг или лизинг на активи с ниска стойност, за които се прилага това освобождаване, лизинговите плащания се признават като разход за срока на лизинга.

След началната дата лизинговото задължение се оценява чрез:

а) увеличаване на балансовата стойност, така че да отразява лихвите по лизинговите задължения;

б) намаляване на балансовата стойност, така че да отразява извършените лизингови плащания; и

в) преоценка на балансовата стойност, така че да отразява всяка преоценка или промени в лизинга или да отразява преразгледаните фиксирани лизингови плащания по същество [МСФО 16.36].

Задълженията по лизинговите договори се оценяват текущо, подобно на други финансови пасиви, като се използва методът на ефективната лихва, така че балансовата стойност на лизинговото задължение да се оценява на база амортизирана стойност и разходите за лихви да се разпределят за срока на лизинга. Лихвата по ли-

зинговото задължение във всеки период от срока на лизинговия договор трябва да бъде сумата, която създава постоянна периодична лихва върху остатъка от лизинговото задължение. За тези цели периодичният лихвен процент е дисконтовият процент, използван при първоначалното оценяване на лизинговото задължение или, ако е приложимо, ревизирания процент на дисконтиране. След началната дата лизингополучателят трябва да признае в печалбата или загубата (освен ако разходите не са включени в балансовата стойност на друг актив, използвайки други приложими МСФО), както следва:

• лихви по лизинговите задължения; и

• променливи лизингови плащания, които не са включени в оценката на лизинговото задължение в периода, в който настъпва събитието или условието, което предизвиква тези плащания.

След началната дата, ако настъпят промени в лизинговите плащания, лизинговото задължение следва да бъде преизчислено. Размерът на преоценката на лизинговото задължение по принцип следва да се признае като корекция на актива с право на ползване. Задължението за лизинг следва да бъде преоценено чрез дисконтиране на ревизираните лизингови плащания, като се използва ревизирана сконтова ставка, ако:

• има промяна в срока на лизинга, като в този случай ревизираните лизингови плащания следва да се определят на базата на ревизирания срок на лизинга; или

• има промяна в оценката на опция за закупуване на базовия актив, в който случай ревизираните лизинговите плащания следва да се определят така, че да отразяват промяната в сумите, дължими по опцията за покупка [МСФО 16.40].

Ако даден договор е или съдържа лизинг, предприятието е длъжно да отчита всеки лизингов компонент в договора като лизинг отделно от нелизинговите компоненти на договора, освен ако предприятието прилага практическата целесъобразност. Идентифицирането на отделни компоненти на лизинговия договор в договора за лизинг е подобно на идентифицирането на задълженията за изпъл-

нение в договора за приход. Вместо да се разработват нови изисквания за определяне на отделните компоненти на лизинга, БМСС реши да включи в МСФО 16 изисквания относно идентифицирането на задълженията за изпълнение, подобни на тези в МСФО 15 Приходи от договори с клиенти. В отговор на получената обратна информация и за осигуряване на облекчение МСФО 16 позволява на предприятията да:

а) отделят платените суми, за лизинг и за услуги, и след това да капитализират само сумите платени за лизинга; или

б) приемат, че не са отделни компоненти лизинга и услугите и ги отчитат заедно като лизинг. (БМСС, 2016, p.40)

Най-същественият ефект от новите изисквания на стандарта ще бъде увеличението на лизинговите активи и финансовите пасиви и коефициентите за финансов ливъридж. За предприятия, които имат съществени оперативни лизингови договори, се очаква МСФО 16 да доведе до увеличение на лизинговите активи и финансови пасиви.

Новопризнатият лизингов актив – актив с право на ползване – е нетекущ нефинансов актив, а лизинговият ангажимент е част от текущи и нетекущи финансови пасиви, в зависимост от времето на лизинговите плащания.

При прилагането на МСФО 16 за индивидуален лизинг, балансовата стойност на лизинговия актив обикновено намалява по-бързо от балансовата стойност на лизинговото задължение. Това е така, защото във всеки период на лизинга, лизинговият актив обикновено се амортизира по линейния метод, а лизинговото задължение се намалява с размера на направените лизингови плащания и се увеличава с лихвата и като общ размер намалява през целия срок на договора за наем. Следователно, въпреки че сумите на лизинговия актив и лизинговото задължение са едни и същи в началото и в края на лизинговия договор, размерът на актива ще бъде обикновено по-нисък от този на пасива през целия срок на лизинга.

Всички лизингови договори се представят в отчета за финансовото състояние като актив, наречен „право на ползване“ и финансов

пасив – задължение за дисконтираните бъдеши лизингови плащания. Съществуват изключения от този принцип на признаване за лизинговите договори, при които базовият актив е с ниска стойност или е лизинг, класифициран като такъв с краткосрочен характер.

Лизингополучателят представя в отчета за финансовото състояние или оповестява в пояснителните приложения:

а) активите с право на ползване отделно от другите активи или в противен случай е длъжен да:

i) включва активите с право на ползване в същата позиция, в която съответните основни активи щяха да бъдат представени, ако бяха собствени; и

ii) оповестява кои позиции в отчета за финансовото състояние включват тези активи с право на ползване [МСФО 16.47].

Изискването за отделно представяне на активите с право на ползване не се отнася за активи с право на ползване, които отговарят на определението за инвестиционен имот. Те следва да бъдат представени в отчета за финансовото състояние като инвестиционен имот [МСФО 16.48].

В отчета за печалбата или загубата и другия всеобхватен доход се представят:

• разходите за лихви по лизинговото задължение отделно от разходите за амортизация за актива с право на ползване; и

• разходите за лихви по лизинговото задължение, които са компонент от финансовите разходи, съгласно МСС 1 Представяне на финансови отчети, се представят отделно [МСФО 16.49].

За дружества със съществени оперативни лизингови договори МСФО 16 променя характера на разходите, свързани с тези договори. Стандартът заменя линейния оперативен лизингов разход за тези лизингови договори по МСС 17 Лизинг, с амортизационен разход за лизинговия актив (включен в оперативните разходи) и разход за лихви по лизинговото задължение (включени в финансовите разходи).

За дружества, които имат съществени оперативни лизингови

договори, се очаква МСФО 16 да доведе до по-висока оперативна печалба в сравнение с отчетените суми при прилагане на МСС 17 Лизинг.

В отчета за паричните потоци лизингополучателят трябва да класифицира:

• плащания в брой за основната част от лизинговото задължение в рамките на паричните потоци от финансова дейност;

• плащания в брой за лихвената част от лизинговото задължение, прилагайки изискванията на МСС 7 Отчет за паричните потоци за платени лихви (на базата на наличните възможности за избор); и

• краткосрочни лизингови плащания, плащания за лизинг на активи с ниска стойност и променливи лизингови плащания, които не са включени в оценката на лизинговото задължение в рамките на паричните потоци от оперативната дейност [МСФО 16.50].

Законът за корпоративно и подоходно облагане (ЗКПО) въведе специално данъчно третиране на договори за оперативен лизинг, съгласно Международните счетоводни стандарти, при лизингополучатели (ЗКПО, изм. и доп. ДВ. Бр. 24 от 22.03.2019г.). Това данъчно третиране на оперативния лизинг, отчитан съгласно изискванията на МСФО 16 за предприятията, които прилагат като приложима база МСС, ще създаде нови изисквания. Освен отчетността по МСФО 16 ще следва да се организира и отчетност по правилата на Счетоводен стандарт 17 Лизинг (СС 17) за да се спазят изискванията на ЗКПО. При наличието на много договори за оперативен лизинг оценката на клаузите във всеки един с цел неговото балансово отразяване от една страна ще следва да е съпътствана с оценката му и в контекста на СС 17.

Заключение

Балансовото отразяване на активите с право на ползване по договорите за оперативен лизинг създава допълнителни изисквания

към организацията и счетоводното им отчитане, които при наличието на много на брой лизинговии договори ще бъде сериозно предизвикателство пред ръководствата на предприятията и счетоводния им персонал. Въвеждането на нова концепция от МСФО 16 и въведеният модел на „контрол” за идентифициране на лизинговите договори, води до отчитането на наетия актив в упражняващата контрол страна – лизингополучателя. В същото време отдаденият под наем актив се отразява и в отчета за финансовото състояние на собственика – лизингодателя, който не въвежда специално счетоводно отчитане. Освен това изискването на ЗКПО ще доведе до допълнителна отчетност във връзка с коректното изготвяне на годишната данъчна декларация по чл. 92 от същия закон.

Оценката на влинието на МСФО 16 в годишните финансови отчети на предприятията, прилагащи МСС/МСФО за 2018 г. вече създаде редица практически затруднения. Стандартът е нов и ползите за потребителите на финансова информация, съпоставени с усилията по прилагане на новите изисквания тепърва ще бъдат установявани.

Използвана литература

1. KPMG, https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ xx/pdf/2017/12/ifrs16-ifs-supplement-2017.pdf

2. IASB, https://www.ifrs.org/-/media/project/leases/ifrs/published-documents/ifrs16-effects-analysis.pdf

3. Deloitte,https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/it/Documents/audit/Need%20to%20know%20-%20IFRS%20Leases.pdf

4. Deloitte, iGAAP 2019 Volume A: A guide to IFRS reporting, Deloitte, Croner-I, 2019.

5. Pellens, B., R. Fulbier, , J., Gassen, T. Sellhorn, “Internatioanale Rechnungslegung”, SchäfferßPoeschel Verlag, 10 Auflage, 2017, Stuttgart.

6. ЗАКОН ЗА КОРПОРАТИВНОТО ПОДОХОДНО

ОБЛАГАНЕ, изм. И доп. ДВ. Бр. 24 от 22.03.2019 г.

7. МЕЖДУНАРОДЕН СТАНДАРТ ЗА ФИНАНСОВО ОТЧИТАНЕ 16 ЛИЗИНГ Регламент (ЕС) 2017/1986 на Комисията от 31 октомври 2017 година за изменение на Регламент (ЕО) № 1126/2008 за приемане на някои международни счетоводни стандарти в съответствие с Регламент (ЕО) № 1606/2002 на Европейския парламент и на Съвета във връзка с Международен стандарт за финансово отчитане 16

Контакти:

Доц. д-р Слави Генов

E-mail: sdg@ue-varna.bg

СПЕЦИФИКИ ПРИ СЧЕТОВОДНОТО ОТЧИТАНЕ НА РИСКА СЪГЛАСНО НОВИЯ МСФО 17

Доц. д-р Надя Велинова-Соколова
СУ „Св. Климент Охридски“, гр. София

Резюме

В застрахователния сектор съществуват множество национални отчетни практики и различни счетоводни модели за отчитане на застрахователните и на презастрахователните договори в рамките на отделните държави, както и голямото разнообразие на застрахователни продукти. Всичко това налага необходимостта от актуализирането на съществуващата отчетна рамка. В отговор на това Съвета по международни счетоводни стандарти през 2017 г. прие нов МСФО 17 Застрахователни договори (МСФО 17). Целта на настоящата разработка е да представи особеностите на отчитане на риска при управлението на застрахователните договори съгласно МСФО 17, както и на новите специфични изисквания за анализирането на застрахователните портфейли.

Ключови думи: застрахователен договор, оценяване и отчитане, риск, МСФО 17

SPECIFICATIONS FOR ACCOUNTING RISK UNDER THE NEW IFRS 17

Assoc. Prof. Nadya Velinova-Sokolova, PhD
Sofia University „St. Kliment Ohridski” , Sofia, Bulgaria

Abstact

In the insurance sector there are many national reporting practices and different accounting models for reporting insurance and reinsurance contracts across countries and the wide variety of insurance products. All this necessitates the updating of the existing reporting framework. In response, the International Accounting Standards Board in 2017 adopted a new IFRS 17 Insurance Contracts (IFRS 17). The purpose of the present study is to present the characteristics of risk accounting in the management of insurance contracts under IFRS 17 as well as the new specific requirements for the analysis of insurance portfolios.

Key words: insurance contrats, assessment, accounting, risk, IFRS 17

1. Новият МСФО 17 – застрахователни договори

Застрахователният бизнес изпълнява централна роля в Европейския съюз и в глобалната икономика. Застрахователните компании позволяват на хората и организациите да прехвърлят рискове. Естеството на техния бизнес излага застрахователите, инвеститорите и клиентите на много рискове. Финансовата стабилност и платежоспособност на тези дружества засягат световната икономика, защото всички участници в този процес са изложени на влиянието на тези рискове. В тази връзка финансовите отчети на компаниите трябва да ги отразяват, както и да посочват тяхните съществени изменения.

В световен мащаб днес сме свидетели на безпрецедентен процес на всеобща промяна на различни регулаторни и отчетни изисквания. Това не подминава и непрекъснато развиващият се застрахователен пазар. В продължение на десетилетия се осъществява постоянно изменение на стандартите и законодателните рамки, свързани с управлението на дейността на застрахователните дружества. Новият международен стандарт за финансово отчитане 17 Застрахователни договори (МСФО 17) несъмнено представлява най-съществената промяна на счетоводните изисквания за отчитане на застрахователната дейност за последните 20 години. Той ще се прилага за отчетни периоди, започващи от 01.01.2021 г. и ще окаже влияние не само върху финансовите оповестявания на застрахователите, но и върху всички аспекти на организацията на дейността на тези дружества. По-съществените от тях са насочени към:

- преразглеждане на основната стратегия за управление на данните, включително тяхното качество, съхраняването и архивирането им;
- проектиране на нова управленска архитектура и стратегия;
- разработването на методологии за различните актюерски, рискови и счетоводни процеси, които да подпомогнат усложнения процес на докладване и оповестяване на финансова и нефинансова

информация;

- адаптирането на съществуващите системи за отчитане и управление на риска.

Прилагането на МСФО 17 изисква дружествата, които предлагат съответния застрахователен договор да го отчитат в баланса като обща стойност на:

- отчетените парични потоци, получени от текущо начислените суми, от събраните премии и плащания за претенции, както й оценените очаквани ползи и разходи, включително отчитането на показателите време и риск; и
- договорените маржини по застрахователните услуги, свързани с очакваната печалба, необходима за осигуряване на застрахователно покритие.

МСФО 17 въвежда подход, който е едно ново предизвикателство за счетоводното отчитане на застрахователните договори, тъй като до момента действащият МСФО 4 посочваше само някои базови насоки. Тъй като застрахователни договори са специфични счетоводни обекти и:

- често са трудно измерими и оценими в дългосрочен план, което е свързано с отчитането на сложни рискове и с очаквания за несигурни резултати;
- обикновено не се търгуват на борсовите пазари; и
- включват и значителен депозитен компонент – сума, която застрахователя е длъжен да заплати на притежателя на полица, независимо дали е настъпило или не застрахователното събитие.

За по-добро отразяване на промените в застрахователните задължения и рискове, МСФО 17 изисква от дружествата да актуализират реализираните парични потоци към всяка отчетна дата, като за целта се използват текущи оценки, които са съвместими със съответната пазарна информация. Промените в застрахователните задължения поради промени в икономическите условия (като промени в нивата на лихвени проценти, например) ще бъдат отразени

своевремено във финансовите отчети на застрахователите. Поради това съгласно изискванията на МСФО 17 е необходимо да се анализира какъв ще бъде ефекта от промяната в отчитането на риска на застрахователните договори върху финансовото състояние и експозицията на риска. Промените в застрахователните задължения трябва да бъдат публично оповестени.

2. Специфични изисквания за отчитането на риска

МСФО 17 определя застрахователния договор подобно на МСФО 4 и предоставя допълнителни насоки за това как да се оцени съществеността на застрахователния риск въз основа на вероятността за загуба, по настоящата стойност (а не по номинална стойност) и как да се оценят промените в равнището на застрахователния риск. В насоките за прилагане на стандарта се прави разграничение между застрахователния риск и другите видове риск. МСФО 4 определя застрахователния риск като риск, различен от финансовия, който е прехвърлен върху издателя на договора – застрахователя, от притежателя на договора (полицата) – застрахованото лице.

Поемането на риск, на който притежателят на полицата вече е бил изложен, е ключово условие за съществуването на застрахователен договор. Поради това рисковете от изтичане на ресурси или възникване на разходи не са застрахователни рискове. Отчитащото се предприятие следва да оцени значението на застрахователния риск договор по договор. МСФО 17 приема, че застрахователният риск е значителен, ако съществува сценарий с търговско съдържание, който излага на риск емитента на полицата на възможността за загуба се оценява на базата на настоящата стойност.

Отчитането на риска е свързано и със застрахователните договори с инвестиционен компонент. Определението за инвестиционен договор с характеристиките на дискреционното участие в МСФО 17 са сходни с еквивалентното определение в МСФО 4. За разлика от

него обаче, новият стандарт се прилага само за тези договори, които отговарят на определени характеристики и са издадени от компания, която предлага застрахователните договори. В тази връзка трябва да бъдат отчетени и изискванията на МСФО 9 Финансови инструменти. В практиката такива застрахователни договори се издават от дружества, който не са застрахователи. В резултат на това повечето от тези договори продължават да се отчитат като застрахователни, а не като специфични финансови инструменти съгласно МСФО 9.

Застрахователният договор обикновено създава редица права и задължения, които заедно генерират входящите и изходящите парични потоци. Някои застраховки включват й характеристики, свързани с прехвърлянето на значителен застрахователен риск. Те могат да бъдат различни финансови инструменти като деривативи, депозити, както и други подобни. Те се класифицират като незастрахователни компоненти. Отчитайки тези особености МСФО 17 изисква от дружеството:

- да отделят незастрахователните компоненти от застрахователния договор, при условие, че отделеният такъв се отчита съгласно изискванията на МСФО 17 или на друг стандарт; и
- отчитат тези незастрахователни компоненти като се прилагат изискванията на друг счетоводен стандарт.

Изискванията на МСФО 17 за отделно отчитане на застрахователените и незастрахователните компонентите са обобщени в табл. 1.

МСФО 17 осигурява една всеобхватна рамка за счетоводно отчитане на всички издадени застрахователни договори. Дружествата могат да прилагат изискванията на стандарта и към група или портфейл от договори. При групиране на застрахователни договори се изисква компанията да идентифицира конкретния портфейл от застрахователни продукти или отделни договори и съответно да ги раздели в категории, като:

а) такива, които са оценени при първоначално им признаване, ако има такова;

б) такива, които при първоначалното им признаване отговарят на изискванията за включване в застрахователен портфейл, но подлежат на последващо оценяване и

в) други групи или портфейли от договори, отговарящи на специфични изисквания.

Таблица 1

Обобщени изисквания за отделно отчитане на застрахователени и незастрахователни компонентите при застрахователните договори

Незастрахователен компонент	**Условия, за отделянето на двата вида компоненти**	**Приложим МСФО**
Внедрени деривативи	Изискване на МСФО 9	МСФО 9
Депозитен компонент	Конкретни изисквания	МСФО 9
Стоки или други незастрахователни компонети	Конкретни изисквания	МСФО 15

Източник: изготвена от автора

При отчитането на риска на един застрахователен портфейл, трябва да се анализират и конкретните рискове на отделните му договори. Много често при управлението на група от договори, тяхното оценяване става много трудно, когато определените изходящи парични потоци надвишават стойността на очакваните такива. Дисконтовите проценти, които се използват в тези случаи, отразяват характеристиките на получените парични потоци, свързани с конкретния портфейл от застрахователни договори (например времето, валутата и ликвидността и др.). Те се основават на текущите нива на лихвените проценти, които са корегирани и приведени в съответствие с характеристиките на конкретния застраховател. Регулирането на риска е от изключителна важност за ефективното отразяване на несигурността във времето и в размера

на очакваните бъдещи парични потоци.

Процеса на управление на риска на застрахователните договори е свързан и с навременното разкриване на информация. Най-вече това се отнася до оповестяването на:

• методите, използвани за измерване и отчитане на риска на застрахователните договори, както и процесите, използвани за оценка на входящите данни и количествена информация, необходими за прилагането им;

• всички промени в горепосочените методи и процеси, както и причините, довели до тях; и

• използваната крива на доходност при дисконтиране на паричните потоци.

При отчитането на риска е необходимо да се направи й анализ на чувствителността както на застрахователния, така й на всеки отделен вид пазарен риск. От своя страна това е свързано с:

• отчитането на рисковите експозиции и тяхното възникване;

• целите, политиките и процесите за управление на рисковете и методите, използвани за измерването им;

• концентрации на риск, произтичащи от застрахователните договори;

• развитието на претенциите, т.е. с предишни оценки на недисконтираната сума от претенциите;

• кредитното качество на активите на презастрахователните договори; и

• ликвидния риск, включващ анализ на падежа на очакваните парични потоци, произтичащи от застрахователните договори.

МСФО 17 изисква дружества, които издават застрахователни договори да разкриват информация за регулаторни цели. По-конкретно тя може да е свързана с минималните капиталови изисквания, платежоспособност, гаранции по лихви и др. Това оповестяване е в допълнение към изискванията за оповестяване, включени в МСС 1 Представяне на финансите отчети, за всички компании, при-

лагащи рамката на МСФО.

3. Проблеми и предизвикателства

Разбира се прилагането на новия стандарт поставя застрахователните дружества пред редица предизвикателства. Едно от тях е свързано с много по-различния начин на счетоводното отчитане на дългосрочните застрахователни договори в сравнение с моделите, посочени в МСФО 4. Докато при краткосрочните такива, промените са незначителни. Това от своя страна ще доведе до затруднения в дейността на застрахователните дружества. В табл. 2 са обобщени промените, въведени с МСФО 17 и е направена сравнителна характеритиска с действащите към момента разпоредби на МСФО 4 по отношение на отчитането и управлението на застрахователния риск.

Таблица 2

Сравнителна характеритиска на изискванията на МСФО 17 и МСФО 4 по отношение на отчитането на застрахователния риск

Основно изискване	**Съществуваща счетоводна практика**	**МСФО 17**
Текущо оценяване	Застрахователите използват процеса на текущото оценяване само за конкретни застрахователни продукти.	За отчитането на застрахователните рискове и на промените, свързани с тях МСФО 17 изисква използването на текущи оценки въз основа на най-актуалната налична информация и оповестяването на съответните предположения.
Използване на подходящи	В момента много застрахователи дисконтират бъдещите парични потоци, очаквани от застрахователните дого-	МСФО 17 изисква от дружеството да дисконтира паричните потоци, очаквани от застрахователните договори,

норми на дисконтиране	вори с лихвени проценти, които се основават на очакваната доходност от активите, покриваща задълженията по застрахователния договор. Някои застрахователи използват норма на дисконтиране, определена от закона или от регулаторен орган. Други прилагат безрискова норма на дисконтиране, а трети въбоще не ги дисконтират.	използващи норми на дисконтиране, които отразяват характеристиките на паричните потоци, произтичащи от задълженията по конкретния застрахователен договор, а не с лихвени проценти, базирани на характеристиките на активите, покриващи съответните задължения. В резултат на това МСФО 17 ще позволи отчитане на икономически несъответствия между задълженията по застрахователни договори и активите, които ги покриват.
Управление на риска	Към настоящият момент подходите на застрахователите за отчитане и управление на риска се различават в следните направления: а) някои използват кокретно определено обезщетение на риска (марж на риска); б) други използват норми за корекция на риска за някои видове договори, но не и за други; и в) трети управляват риска само за регулаторни цели, но не й при изготвянето на финансови отчети.	МСФО 17 поставя задължителни изисквания за застрахователните дружества винаги да анализират и управляват риска, както и при необходимост да правят корекции в процеса на оценка на застрахователните договори и да ги оповестяват публично. Извършването на корекции на риска дава възможност да се предоставя полезна информация за финансовото състояние на фирмата, както и за управлението на риска във времето.
Настояща стойност на	МСФО 4 не поставя конкретни изисквания за определянето и отчитането на настоящата стойност на финан-	МСФО 17 изисква от дружеството да отчита всички финансови опции и гаранции, включени в застрахова-

финансови опции и гаранции	сови опции и гаранции.	телните договори при оценката на очакваните парични потоци. Тези оценки трябва да бъдат в съответствие с конкретните пазарни цени на опциите и гаранциите. Това дава възможност на потребителите на финансови отчети да получават адекватна информация по отношение на застрахователните задължения.
Подходящи счетоводни политики	МСФО 4 – като временен стандарт, издаден през 2004 г., имаше за цел да сведе налагането на промени в съществуващите застрахователни счетоводни политики до минимум. Следователно МСФО 4 позволява на застрахователите да се отклоняват от общите изисквания в МСФО стандартите за прилагане на единна счетоводна политика за сходни транзакции. В резултат на това много мултинационални компании в момента използват различни счетоводни политики за измерване на риска и отчитането на подобни застрахователни договори.	МСФО 17 премахва разрешената от МСФО 4 практика за използване на различни счетоводни политики за сходни застрахователни договори и продукти. Това означава, че МСФО 17 е първият международен стандарт, свързан с отчитането на застрахователни договори, което ще доведе до използването на единна счетоводна рамка за отчитането на дейността на застрахователите.

Източник: https://www.iasplus.com/en/standards/ifrs/ifrs-17

При прилагането на МСФО 4 много застрахователи анализират

риска, както и неговото влияние при отчитането на задълженията по застрахователния договор и ги вземат впредвид при оценката на очакваните бъдещи парични потоци. Стандартът не изисква оповестяване на тези изисквания. МСФО 17 изисква от дружествата да направят и оповестяват конкретна корекция на риска. Необходимо е да се публикува и безпристрастната оценка на настоящата стойност на бъдещи парични потоци, произтичащи от застрахователните договори. При разработването на МСФО 17 бе установено, че корекцията на риска е различна за всеки специфичен вид застрахователен договор. Например, корекцията на риска е по-съществена и позначима за дългосрочни договори, свързани с конкретни вземания. Те са по-често използвани в общото застраховане, отколкото в сектора на животозастраховането.

Тъй като МСФО 17 изисква от дружествата да измерват паричните потоци, свързани със застрахователни договори като отчитат вероятността, времето и риска, неговото прилагане е свързано с висока степен на интеграция между финансови, актюерски и рискови модели. Данните, извлечени от конкретните процеси ще бъдат включени в актюерските и рисковите системи. Резултатът, получен от направените оценките се отчитат в счетоводна система на застрахователното дружество.

Заключение

При прилагането на МСФО 17 правилното управление и отчитане на риска трябва да отразява собствения рисков профил на дружеството. В края на всеки отчетен период се изисква изготвянето на нова оценка на риска и при наличие на разлика в сравнение с първоначалното признаване е необходимо да се направи и преразпределение на застрахователния портфейл и оповестяване на тази информация. Разлики между текущите оценки и първоначалните оценки, както и на свързаната с тях корекция на риска трябва да бъдат отчетени при определянето на цената на застрахователния дого-

вор в бъдеще. Ефектите от корекцията на риска ще бъдат признати веднага в печалбата или загубата.

Основните цели на много регулаторни рамки са свързани със защита на потребителите, осигуряване на достъпа им до застрахователни продукти, както и осигуряване на икономическата стабилност. По-малко обръщат внимание на предоставянето на полезна информация на потребителите на финансови отчети с общо предназначение.

Счетоводните и регулаторни рамки имат различни цели, въпреки че в някои случаи могат да се посочат и определени сходства. Изискванията на МСФО 17 са проектирани по различен начин от общата регулаторна рамка. Разкриваната информация от застрахователите съгласно МСФО може да осигури й такава, необходима за регулаторни цели. Въпреки това е вероятно някои надзорни органи да изискат предоставянето на допълнителна информация. В тази връзка въпреки, че изискванията на Платежоспособност II и МСФО 17 имат различни цели, се наблюдат и общи разпоредби по отношение на оценката на задълженията по застрахователния договор, свързани с очакваните бъдещи парични потоци, нормите на дисконтиране и управление на риска. Следователно промените, въведени от МСФО 17, могат да засегнат информация, използвана за регулаторни цели. Това от своя страна създава необходимост от последващи промени в съществуващото законодателство в сферата на застраховането.

Използвана литература

1. Ernst & Young, Applying IFRS 17: A closer look at the new Insurance Contracts Standard May 2018 (www.ey.com).

2. Ernst & Young IASB issues IFRS 17 – the new Standard for insurance contracts, May 2015.

3. Get ready for IFRS 17 A fundamental change to the reporting for insurance contracts, GTI, June 2017.

4. ISA Plus IFRS 17, https://www.iasplus.com/en/standards/ ifrs/ ifrs-17.

5. IFRS 17 is coming, are you prepared for it? – PwC, September 2016.

6. KPMG, Navigating change - Feedback from insurers on the frontline of IFRS 17 and IFRS 9 implementation (www.kpmg.com/ insurancechange)

Контакти:

Доц. д-р Надя Велинова-Соколова

E-mail: nadya.sokolova2009@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ПРИ ФОРМИРАНЕ НА ФИНАНСОВИЯ РЕЗУЛТАТ ОТ ЗЕМЕДЕЛСКА ДЕЙНОСТ В СЪОТВЕТСТВИЕ С ИЗИСКВАНИЯТА НА МСС 41 ЗЕМЕДЕЛИЕ

Доц. д-р Елена Георгиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, гр. Пловдив

Резюме

Земеделската дейност се определя като процес на управление на биологичната трансформация на живи растения и животни. Оценяването на биологичните активи и добитата от тях продукция оказват пряко влияние върху счетоводния модел на формиране на финансовия резултат на предприятието. Целта на доклада е да се разграничат и анализират механизмите на възникване на ценови разлики при отделните групи растения, животни и земеделска продукция и тяхното отражение в счетоводната система.

Ключови думи: биологични активи, справедлива стойност, историческа цена.

PROBLEMS IN THE FORMATION OF THE FINANCIAL RESULT OF AGRICULTURAL ACTIVIRY IN ACCORDANCE WITH THE REGUIREMENTS OF IAS 41 AGRICULTURE

Assoc. Prof. Elena Georgieva, PhD
Plovdiv University Paisii Hilendarski, Plovdiv, Bulgaria

Abstract

Agricultural activity is defined as the process of managing the biological transformation of living plants and animals. The measurement of biological assets and their production has a direct impact on the accounting model of the enterprise’s financial result. The aim of the report is to distinguish and analyze the mechanisms of price differences for individual groups of plants, animals and agricultural production and their implications in the accounting system.

Key words: biological assets, fair value, historical cost

Земеделието е отрасъл на световното стопанство, който се характеризира с взаимодействие на климатични, биологични и иконо-

мически фактори.[1] Съгласно разпоредбите на МСС 41 Земеделие, основа за оценяване на активите с биологичен произход е нетната справедлива стойност, като отражение на особеностите на протичащите процеси по тяхното отглеждане[2]. С промяната на счетоводното законодателство от 1.01.2016 г. се разшири обхвата на МСС 16 Имоти, машини и съоръжения с включването на растенията носители в него. Те са единствената група биологични активи, за които не се прилага оценяване на пазарен принцип. Целта на доклада е да се изследват възможностите за влияние на оценъчните механизми върху финансовия резултат от земеделска дейност, осъществявана от предприятията в отрасъла.

За постигане на целта са поставени следните задачи: първо: да се разкрие влиянието на механизма на оценяване на отделните групи активи с биологичен произход; второ: да се анализира влиянието върху финансовия резултат от земеделска дейност; трето: да се аргументира необходимостта от оповестяването им в годишния финансов отчет на земеделските предприятия.

Земеделската дейност се определя като управление на биологичната трансформация на живи растения и животни и прибиране на реколта от тях (МСС 41, пар.5). Според Argiles (2001) въвеждането на МСС 41 Земеделие е ключов момент за подобряване на отчетността в отрасъла, но не е адаптиран в достатъчна степен към икономическите му особености. Основание за твърдението са множество несъвършенства в нормативната уредба по отношение на организацията на счетоводния процес и изискванията към създава-

---

[1] Авторът възприема термина земеделие като обобщено понятие за растениевъдство и животновъдство, като се дистанцира от академичния спор относно съдържанието на термините земеделие и селско стопанство.

[2] С цел прецизност на текста авторът възприема термините активи с биологичен произход, като обобщено понятие на биологични активи и земеделска продукция и нетна справедлива стойност, като еквивалент на справедлива стойност, намалена с разходи за реализация.

ната информация. Спецификата на производствения процес в земеделието намира своето отражение в счетоводната теория и практика, чрез механизма на оценяване на активите с биологичен произход: справедливата стойност, намалена с разходи по продажба (Epstein, 2005). В следствие счетоводното законодателство възприема становището, че амортизирането на нетекущите биологичните активи не е наложително (Efter, 2006), предопределено от механизма на оценяване и силното влияние на биологични и климатични фактори. Gerganov (2014) подчертава, че по отношение на биологичните активи прилагането на историческа цена е допустимо при първоначално признаване при предположение, че справедливата стойност не може да бъде надеждно установена.

Оценяването е основа за коректното представяне на отчетна информация за биологичните активи в текущото и периодично счетоводно отчитане (Atanasov, 2012). При прилагането на нетната справедлива стойност, като база за оценяване на активите с биологичен произход, се очертават следните проблеми:

- Възможностите за икономическо въздействие върху биологичните активи са силно ограничени и са в пряка зависимост от технологичните особености на производствения процес. Обстоятелство, което обуславя необходимостта от агрономически познания при организиране счетоводната отчетност на предприятията в отрасъла (Cavalheiro, R., Kremer, A. M., & Gimenes, R. M. T, 2017), респективно определяне на счетоводните оценки на активите с биологичен произход.

- В световен мащаб пазарите на активи с биологичен произход се характеризират с голяма динамика и съществени различия определени от икономическите и климатични особености на отделните региони. Съгласно счетоводното законодателство за основа за определяне на справедливата стойност се възприема цена получена при обичайна сделка със съответния актив на основен пазар, на който оперира предприятието (МСФО 13, пар. 24). В резултат се форми-

рат съществени различия при прилагане на справедливата стойност на национално и международно ниво (Gonçalves, R., & Lopes, P. T., 2017), както като механизъм на възникване, така и като ценови нива.

- Активите с биологичен произход са основен производствен фактор в земеделската дейност, следователно се разглеждат като съществена част от капитала на предприятията в отрасъла. Изготвянето на финансови отчети на база справедлива стойност акцентира върху пазарната оценка на капитала (Barlev, B., & Haddad, J. R.,2003), респективно върху доходите на собствениците. Влиянието на пазарните механизми, върху счетоводните оценки на отделните производствени фактори е с различна тежест и представянето им на база справедлива стойност е ненадеждно.

- По отношение на нефинансовите активи, справедливата стойност е неподходяща за прилагане към нетекущи активи (Christensen, H. B., & Nikolaev, V. V., 2013). Продължителният експлоатационен срок и участието в икономическия цикъл на предприятието отдалечават момента на признаване на нетекущия актив от неговото използване. Обстоятелство, което затруднява процеса на последващо оценяване и свързаното с него представяне във финансовите отчети на предприятието.

- Sellhorn, T., & Stier, C. (2018) акцентират върху полезността на справедливата стойност при първоначално признаване на нетекущите активи, която се променя в зависимост от признатите и оповестени активи във финансовите отчети на предприятията.

- В изследванията си Daly, A., & Skaife, H. A. (2015) и Bova, F. (2016) доказват по-високата цена на дълга на земеделските предприятия, които прилагат отчитане по нетна справедлива стойност на притежаваните от тях нетекущи биологични активи. Обстоятелство, което се отразява върху оперативен капацитет и наличните парични средства на предприятията.

С приемане на Регламент (ЕО) 2113/2015 ОВ L 306, 24.11.2015,

се въведе изменения в МСС 16 Имоти, машини и съоръжения и МСС 41 Земеделие с название „Земеделие-растения носители“, в сила от 01.01.2016г. В резултат растенията носители за изведени от състава на активите с биологичен произход, оценявани по нетна справедлива стойност (фиг. 1). Та са единствената група живи растения и животни оценявани по историческа цена, което поставя на преден план точното определяне на критериите за признаването им. Както посочва Pancheva, S. (2013) определянето състава на биологичните активи в съответствие с техния вид, произход, предназначение и очаквана икономическа изгода е основа за организация на счетоводното отчитане в земеделските предприятия.

Фиг. 1. Състав на активите с биологичен произход

Източник: автора.

Според Bozzolan, S., Laghi, E., & Mattei, M. (2016) с промените счетоводното законодателство прави опит да се отстранят проблеми, които възникват при оценяване по нетна справедлива стойност на активите с биологичен произход. Извеждането на растенията носители от обхвата на МСС 41 Земеделие се обуславя от:

- биологични особености: дълъг жизнен цикъл, физическа зависимост от земята, върху която е създаден масива;
- участието в производствения процес: многогодишно рекол-

тиране на растенията, без промяна на технологичните им качества;

• характеристика на пазарите. На практика не е възможно да се осъществи сделка с растения носители без част от нея да е продажбата на земята, върху която е оформен масива. Обстоятелство, което е естествена бариера при формиране на нетната справедлива стойност на актива.

В резултат Bohušová, H., & Svoboda, P. (2016) посочват,че историческата цена е подходяща за оценяване на растения носители и трудно приложима за животните носители. Производственият процес в животновъдството се характеризира с висока динамика, резултат от която е възпроизводството на стадото и добив на земеделска продукция. Нетната справедлива стойност надеждно се определя от пазарните отношения във всеки етап от развитие на животните и добитата от тях продукция. Прилаганите бази за оценяване на активите с биологичен произход са представени във фигура 2.

Фиг. 2. Прилагани бази за оценяване на активи с биологичен произход
Източник: автора.

Прилагането на различни бази за оценяване на активите с биологичен произход поставят въпроса за влиянието на оценъчните механизми върху формиране на финансовия резултат от земеделска

дейност. Появява се необходимост от прилагане на управленски модели при организация на счетоводната отчетност в отрасъла (Rupska, T., 2016), които да подобрят възможностите за анализ на дейността и ефекта от нея. Yankov (2017) акцентира върху необходимостта от икономическо интерпретиране на технологичните карти за протичане на производствения процес в земеделието.

Оценяването на растенията носители по историческа цена, определят тяхното отражения върху финансовият резултат в два аспекта (фиг. 3):

- амортизационни отчисления, които са елемент на себестойността на добитата от тях продукция. Необходимо е да се подчертае, че земеделската продукция е в обхвата на МСС 41 Земеделие и за нейното оценяване при първоначално признаване се прилага нетна справедлива стойност (МСС 41, пар.13). Анализът на ефекта от това обстоятелство върху счетоводната система на предприятията в отрасъла е обект на следващи изследвания.
- последващо оценяване на растенията носители: съгласно разпоредбите на МСС 16 Имоти, машини и съоръжения предприятието избира модел за оценка след първоначално признаване цена на придобиване или преоценка (МСС 16, пар. 29).

Фиг. 3.Влияние на оценъчния механизъм на растенията носители върху финансовия резултатна земеделското предприятие

Източник: автора

В момента на първоначално признаване растенията носители се оценяват по цена на придобиване, формирана от разходи за придобиване (МСС 16, пар. 15), която по същество е справедливата стойност на актива в момента на осъществяване на сделката на ос-

новен пазар (МСФО 13, пар. 24). В случай на създаване на масива в мащабите на предприятието неговата счетоводна оценка се формира от технологичните разходи сумарно за целия период от оформяне на масива до влизането му в плододаване. С оглед на продължителния период на създаване, варираш от 1 година за ягодовите полета до 10 г. за ореховите насаждения, е налице времеви диапазон между оценката на употребените ресурси в производствения процес и тяхното участие в оценката на придобития дълготраен актив. В процеса на калкулиране и определяне стойността на незавършеното производство на всеки достигнат етап се натрупват разходи от различни отчетни периоди. В резултат не може да се твърди, че в момента на първоначално признаване себестойността на растенията носители е отражение на тяхната справедлива стойност.

Спрямо възприетия метод на амортизация, земеделските предприятия включват разходите по придобиване на трайните насаждения в себестойността на добитата от тях продукция.

В резултат от прилагане на нетна справедлива стойност при оценяване биологичните активи с животински произход и земеделската продукция се формират разлики представени от счетоводната система, като печалби/загуби за периода, в който са възникнали (МСС 41, пар.26-59). Независимо от физическата форма и достигнатия етап от развитие на конкретния актив, за който се изчисляват, по същество се съпоставят цените на активен пазар към конкретен период: при първоначално признаване и последващо оценяване. Основание за възприемане на термина ценова разлика, като отражение на оценяването на активите с биологичен произход върху финансовия резултат от земеделска дейност (фиг. 4).

Фиг. 4. Влияние на оценъчния механизъм на активите с биологичен произход върху финансовия резултатна земеделското предприятие

Източник: автора.

Животните носители, краткотрайните биологични активи и земеделската продукция, независимо от произхода, са основен производствен фактор в земеделското производство. Необходимата информация за определяне на справедливата стойност е достъпна, с оглед на пазарните отношения в отрасъла и икономическата характеристика на биологичните активи с животински произход и земеделската продукция. Разлики при първоначално признаване се изчисляват като съотношение на разходите за придобиване на актива (себестойност) и неговата нетна справедлива стойност. По същество се съпоставят счетоводните оценки на изразходените при отглеждането на животните и земеделската продукция ресурси с очакваната икономическа изгода от тяхната пазарна реализация. В случай на земеделски дейности, себестойността не е оценка при първоначално признаване на актив придобит по стопански начин (МСС 2, пар.9), а се третира като елемент на финансовия резултат, в качеството й на съставна част от печалба или загуба при оценяване на активи с биологичен произход с изключение на растенията носители.

Нетната справедливата стойност на биологичните активи се определя от икономически и биологични фактори, което поставя предприятията в отрасъла пред необходимостта от преоценки на наличните ресурси. Разлики при последващо оценяване на биологични активи се формират при следните поводи:

• В края на отчетния период с цел определяне на нетната справедлива стойност с цел представяне в счетоводния баланс (МСС 41, пар.12);

• При прехвърлянето на младите животни от една възрастова група в друга;

• При наличие на условия довели до съществена промяна на нетната справедлива стойност през периода: заболяване, промяна в икономическата конюнктура.

По отношение на земеделската продукция за целите на годишното счетоводно приключване в края на периода следва да се представи по реда определен от МСС 2 Материални запаси.

Независимо от повода на възникване на печалбите/загубите от последващо оценяване на биологични активи с животински произход и земеделска продукция имат характер на ценови разлики и са елемент на финансовия резултат от земеделска дейност.

Оценяването на активите с биологичен произход по нетна справедлива стойност е процес, който изисква коректна информация за състоянието на пазара от една страна и достигнатата степен на физическо развитие на растенията и животните. Разработването на технологични нормативи, съчетани с икономическа оценка за отделните производства, съществено ще облекчи определянето на оценките. Обстоятелство, което ще повиши качеството на счетоводната информация, както за дейността на конкретното предприятие, така и на отрасъла като цяло.

Печалбите и загубите от оценяване на активите с биологичен произход по нетна справедлива стойност са специфичен обект на оповестяване в отчетите на земеделските предприятия (МСС 41, пар. 51). Диференцирането на влиянието на икономически и биологични фактори върху финансовото състояние и ефекта от дейността подобрява качеството на представената във финансовите отчети информация. За вземане на управленски решения от потребителите е необходимо да се прецени възможността за икономическо въз-

действие върху производствения процес. Извличането на икономическа изгода, в случай на земеделска дейност, са в пряка зависимост от физическото състояние и продуктивност на отглежданите растения и животни. Обстоятелство, което предопределя необходимостта от оповестяване на промените в справедливите оценки на активите с биологичен произход, произтичащи от икономически и естествени фактори.

В заключение от извършеното изследване в доклада се формулират следните изводи:

1. Нетната справедлива стойност, като база за оценяване на активите с биологичен произход, е неподходяща за прилагане спрямо растенията носители. В резултат те се включват в обхвата на МСС 16 Имоти, машини и съоръжения.

2. В резултат от прилагане на историческата цена като база за оценяване на растенията носители, тяхното влияние върху финансовия резултат от земеделска дейност се изразява чрез амортизационните отчисления за периода и възприетия модел за оценка след първоначално признаване цена на придобиване или преоценка.

3. Влиянието върху финансовия резултат от земеделска дейност на активите с биологичен произход, оценени по нетна справедлива стойност, се изразява чрез разлики формирани при първоначално и последващо оценяване. Те са ценови по силата на своя произход, тъй като се изчисляват като съотношение на справедливи стойности в условията на активен пазар.

4. Оповестяване на влиянието на икономическите и биологични фактори при форми върху финансовия резултат от земеделска дейност е от съществено значение за качеството на информацията представена във финансовите отчети на предприятията в отрасъла.

Предмет на следващи изследвания е влиянието на амортизацията на растенията носители върху себестойността на добитата от тях продукция и формираната ценова разлика при първоначално признаване на актива. Адаптирането на счетоводното законодателство към особеностите на земеделието, ще подобри качеството на ин-

формацията за дейността на предприятията в отрасъла. Обстоятелство, което се отразява върху поведението на потребителите на финансови отчети и е основа за изграждане на ефективна информационна система за икономическото състояние на отрасъла.

Използвана литература

1. Argilés, J. M., & Slof, E. J. (2001). New opportunities for farm accounting. European Accounting Review, 10(2), 361-383.
2. Atanasov, A. (2012). Признаването и оценяването на биологични активи и селскостопанска продукция през призмата на счетоводството. Народностопански архив, (4), 29-36.
3. Barlev, B., & Haddad, J. R. (2003). Fair value accounting and the management of the firm. Critical perspectives on accounting, 14(4), 383-415.
4. Bova, F. (2016). Discussion of Accounting for Biological Assets and the Cost of Debt. Journal of International Accounting Research, 15(2), 49-51.
5. Bohušová, H., & Svoboda, P. (2016). Biological assets: In what way should be measured by SMEs?. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 220, 62-69.
6. Bozzolan, S., Laghi, E., & Mattei, M. (2016). Amendments to the IAS 41 and IAS 16-implications for accounting of bearer plants. Agricultural Economics, 62(4), 160-166.
7. Cavalheiro, R., Kremer, A. M., & Gimenes, R. M. T. (2017). Fair Value for Biological Assets: An Empirical Approach. Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER, 8(3).
8. Christensen, H. B., & Nikolaev, V. V. (2013). Does fair value accounting for non-financial assets pass the market test?. Review of Accounting Studies, 18(3), 734-775.
9. Daly, A., & Skaife, H. A. (2015). Accounting for biological assets and the cost of debt. Journal of International Accounting Research, 15(2), 31-47.

10. Gerganov, G., & Blajeva, B. (2014). Счетоводно отчитане на специфични обекти и дейности в селскостопанското предприятие.

11. Gonçalves, R., & Lopes, P. T. (2017). Accounting for Biological Assets. Routledge.

12. Epstein, B.M.. (2005). МСС/МСФО 2004-2005 Международни стандарти за счетоводно и финансово отчитане. Коментари и приложения . София: К§Б Консулт.

13. Efter, V.G.(2006). IAS 41Agriculture: Fair Value Accounting. www.ectab.ro/articile/215.pdf, 17.

14. Sellhorn, T., & Stier, C. (2018). Fair value measurement for long-lived operating assets: Research evidence. European Accounting Review, 1-31.

15. Pancheva, S. (2013). Potentialities for classification and grouping of biological assete for the needs of their accounting.New Knowledge Journal of Science/Novo Znanie, 2(3).

16. Rupska, T.(2010). За необходимостта от приложение на управленски счетоводни модели в практиката на аграрните предприятия. New Knowledge Journal of Science/Novo Znanie.

17. Yankov, D. (2017). Бюджетиране на производствените разходи в оризопроизводството. Годишен алманах“ Научни изследвания на докторанти“, (13), 400-414.

18. www.iasplus.com

Контакти:

Доц. д-р Елена Георгиева Георгиева

E-mail: elena_ketk@abv.bg

ДИНАМИКА НА КРЕДИТИРАНЕТО НА АГРАРНИЯ СЕКТОР ОТ ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ СЛЕД ПРИЕМАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Гл. ас. д-р Дамян Киречев
Докторант Милен Влаев
Икономически университет – Варна

Резюме

Целта на доклада е да се анализира динамиката на банковото кредитиране на аграрния сектор в България в периода 2007-2018 г. и да се изведат основните тенденции и предизвикателства в процеса на осигуряване на финансови средства за земеделските стопанства. Анализирано е влиянието на кредита за създаване на стойност в сектора. Извършен е анализ на кредитирането от търговските банки по размер на отпуснатите кредити и по вид и срочност.

Ключови думи: финансиране на земеделието; банково кредитиране; земеделски кредит; достъп до кредит; кредитни ограничения.

DYNAMICS OF THE LENDING OF THE AGRICULTURAL SECTOR BY THE COMMERCIAL BANKS AFTER THE ACCESSION OF BULGARIA TO THE EUROPEAN UNION

Chief Asist. Prof. Damyan Kirechev, PhD
Milen Vlaev, PhD Student
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The aim of the report is to analyze the dynamics of bank lending in the agricultural sector in Bulgaria in the period 2007-2018 and to highlight the main trends and challenges in the process of providing financial resources for agricultural holdings. The impact of the credit on value creation in the sector is analyzed. An analysis of lending by commercial banks was carried out according to the amount of loans granted and by type and term. The significance of the credit for improving the production capacity of agricultural holdings is deduced.

Key words: financing of agriculture; bank lending; agricultural credit; access to credit; credit constraints.

Въведение

Основната цел на доклада е да се анализира динамиката на банковото кредитиране на аграрния сектор в България в периода 2007-2018 г. и да се изведат основните тенденции и предизвикателства в процеса на осигуряване на финансови средства за земеделските стопанства, както и да се оцени влиянието на кредита за постигането на растеж на аграрния сектор, след приемането на страната в Европейския съюз. В доклада се използват статистически методи за анализ на данни – за изследване на тенденции и зависимости, сравнителен анализ, анализ на структурни съотношения. Обект на анализ е банковото кредитиране на аграрния сектор в периода след приемането на България в ЕС. Източник на данни ползвани за анализа са от Националния статистически институт (НСИ), Българска Народна Банка (БНБ), Министерство на земеделието, горите и храните (МЗХГ), Системата на земеделската счетоводна информация (СЗСИ) и др.

Характер на кредита за аграрно развитие (ключови констатации)

Кредитът за селското стопанство може да се определи като мобилизиране на ресурси на всички нива с цел увеличаване на производството и производителността в селското стопанство и за повишаване на производствения капацитет. Той се проявява като важен източник на финансови средства за предприятията от агробизнеса, обезпечен с доверие, залог или гаранция. Основен източник на финансови ресурси в краткосрочен план си остава банковият кредит за оборотен капитал, необходим за авансиране и поддържане на възпроизводствения процес (Киречев, 2010) Кредитните отношения свързани с осигуряването на дългосрочно финансиране на предприятия от агробизнеса са в пряка връзка с инвестициите в основни средства. Инвестициите в проекти от растениевъдството, животно-

въдството, преработката на продукция и други мероприятия, предполагат нуждата от дългосрочно кредитиране. Недостигът до кредити се определя като решаващ елемент, определящ производителността на земеделските стопанства и аграрното развитие (Cianian, Falkowski, Kancs, & Pokrivcak, 2011). Кредитите за селското стопанство могат да имат положителен ефект върху растежа на аграрния сектор, което се изразява в благосъстоянието на цялата икономика. Развитието на аграрния сектор е необходимо предвид необходимостта от снабдяването с храна и гарантиране на цените на земеделските стоки.

Селскостопанските кредити са фактор за растеж и решават някои от проблемите, свързани с производителността на селскостопанския сектор, особено за държави развитието на които е базирано върху селското стопанство (Ayemony & Aladejana, 2016; Njogu, Olweny, & Njeru, 2018). Ролята на финансовия капитал като фактор на производството и за постигане на икономически растеж предполага необходимостта от насочване на кредитите към аграрно развитие и развитието на селските райони. Понастоящем, кредитът (капиталът) се разглежда като нещо повече от просто друг ресурс като труд, земя, оборудване и суровини (Rhaji, 2008). Предвид ниската производителност в селскостопанското производство спрямо другите икономически сектори обаче, изискванията към селскостопанския кредит в развитите страни са по-високи (Barry & Robison, 2001). Следователно, осигуряването на подходящи макроикономически политики и улесняване на институционалното финансиране за развитие на селското стопанство е в състояние да улесни развитието на селското стопанство с оглед увеличаване на приноса на сектора в създаването на доходи и заетост.

Достъпът до кредити е обект на проучване в голяма част от изследванията (Bezemer, 2002; Cianian, Falkowski, Kancs, & Pokrivcak, 2011; Davidova & Thomson, 2003; Latruffe, Davidova, Douarin, & Gorton, 2010). Възприето е, че достъпът до кредити за селскостопански цели е сериозен стимул за увеличаване на представянето на

селскостопанския сектор в страните от Централна и Източна Европа. Значително по-малко внимание в изследванията се обръща на връзката между тях ограниченията на кредитирането и поведение на фермите, например избор на земеделски ресурси и производителност. Това се обяснява с липса на достатъчно данни и сложността на аграрните кредитни пазари (Cianian, Falkowski, Kancs, & Pokrivcak, 2011).

Достъпът до кредити е във взаимна връзка с производствения капацитет (Njogu, Olweny, & Njeru, 2018). Земеделски производители без достатъчно финансови ресурси за инвестиции нямат достатъчна способност да увеличават продукцията си в дългосрочен план. Това се отразява до разпределението на земеделските ресурси и намалява производителността. По същия начин, земеделски производители, които инвестират в подобряване на производството си и разширяване на капацитета си постигат по-високи пазарни позиции, което увеличава паричните им потоци и подобрява достъпа им до кредити. Кредитът позволява на земеделските производители да увеличават капацитета си като инвестират в по-добри производствени технологии. Доколкото интензивното производство предизвиква нарастващо търсене на селскостопанска техника, то значението на дългосрочните кредити се увеличава. Земеделски производители влагащи повече ръчен труд изискват повече краткосрочен капитал, за да посрещнат нуждите си от наемен труд. Осигуряването на кредити за подобряване на инвестиционния потенциал на земеделските стопанства подобрява внедряването на иновации и е фактор за растеж.

Земеделските стопанства използват дългосрочни заеми за финансиране на дългосрочните си инвестиции, които да им носят доход продължително време. Необвързаните с производството субсидии имат сходно влияние с това на дългосрочния кредит, докато субсидиите обвързани с производството имат по-скоро характер на краткосрочно кредитиране (Cianian, Pocrivcak, & Snegenyova, 2011). Субсидиите получавани по двата стълба на ОСП имат значение и за

способността на земеделските стопани да получават дългосрочни и краткосрочни заеми. Субсидиите са своеобразна кредитна гаранция, която намалява риска за банките от предоставянето на заеми за земеделските производители, което увеличава стимула им да кредитират аграрния сектор. Разширяването на субсидирането на европейските земеделски производители има изтласкващ ефект за банките да кредитират земеделието (Myyra, 2013).

Степента на развитие на финансовите пазари са важен фактор за развитието на кредитните отношения в агробизнеса. Функционирането на кредитния пазар за земеделието се характеризира с по-висока степен на несигурност в следствие на асиметричността на информацията за клиентите (Jansson, Huisman, Lagerkvist, & Rabinowicz, 2013), което поражда някои ограничения (Barry & Robison, 2001). Характерът на собствеността в земеделието, разнообразните организационни структури и различния мащаб на фермите оказват влияние върху кредита за земеделските стопанства. По-малките стопанства с еднолична собственост нямат задължения за публично оповестяване на финансовото си състояние. Така банката по-трудно преценява финансовите резултати за сектора и по-трудно определя добрите инвестиции. Решаваща роля за отпускането на кредити има кредитната история на кредитоискателя. Съществуват и морални рискове, произтичащи от едноличния характер на собствеността и едноличния контрол върху ресурсите. Кредиторът (банката) трябва правилно да оцени мотивите на фермерите за кредит и потенциала за генериране на бъдещи възможни парични потоци от кредитоискателя. Това води до повишаване на риска при кредитиране в селското стопанство спрямо други икономически сектори. Така се създават рискове от недостатъчна капитализация на аграрния сектор и повишава изискванията към търговските банките да преодоляват несигурността в сектора.

Първостепенната роля на земеделския кредит за България се определя от рисковия характер на производството, недобре функциониращи вторични финансови пазари на ценни книжа, проблеми-

те със стабилността в системата (Киречев, 2010; Любенов & Любенова, 2017). Земеделските финансови пазари се характеризират с недостатъчно развитие, производствен риск, сезонни колебания в търсенето на ресурси, липса на секюретизация, повишени транзакционни разходи и др. Това определя земеделския финансов пазар като по-рисков и банките са по предпазливи при обслужването на земеделските производители. Допълнителен проблем е и по-ниската доходност на сектора. Според Любенов и Любенова (Любенов & Любенова, 2017), земеделския финансов пазар в България е недостатъчно съвършен.

Развитие на аграрния сектор в България за периода 2007-2018 г. и влияние на кредита за създаване на стойност в аграрния сектор

Представянето на българската икономика след 2007 г. когато страната е член на Европейския съюз показва устойчив растеж. Индексът на изменение на БВП в номинална стойност през 2018 г. спрямо е 2007 г. е 179,3%, като средният номинален растеж е 5,45%. Икономиката е представена основно от сектор „услуги“ (68%), следван от сектор „индустрия“ (28%) и аграрен сектор (около 4%). Макар и с малък дял в добавената стойност в БВП, аграрният сектор на България има важно място в икономиката на страната. В периода 2007-2012 г. делът на аграрния сектор се колебае между 4-6%, за да се установи в края на анализирания период на около 4%. Динамиката на БВП и делът на аграрния сектор на България в периода 2007-2018 г. е представена на фигура 1.

Източник: Национален статистически институт (НСИ).

Фиг. 1. Динамика на БВП и дял на аграрния сектор в икономиката в периода 2007-2018 г.

В периода след 2007 г. досега кредитирането се явява важен източник на финансови средства за земеделските стопанства. Броят на кредитите отпуснати годишно на земеделските стопанства в България нараства почти 2 пъти, а размерът на отпуснатите кредити се увеличава повече от 2,5 пъти. Наблюдава се устойчив растеж в кредитирането на земеделския сектор (Фигура 2).

Източник: Българска народна банка (БНБ).

Фиг. 2. Динамика на броя и размера на отпуснатите кредити от търговските банки на аграрния сектор в периода 2007-2018 г.

По данни на БНБ (Статистика на БНБ), за периода 2007-2018 г. нараства относителният дел на земеделските кредити в общото кредитиране. През 2018 г. броят на отпуснатите кредити за земеделските стопанства достига 7,7% от общите кредити за нефинансовите предприятия (6,6% от общия размер на кредитите за нефинансовите предприятия). В общото кредитиране в страната, делът на земеделските кредити е 0,4% от общия кредит (3,9% от общия размер на кредитите в страната). Данните доказват устойчивост в развитието на земеделския кредит след 2007 г. в България (Вж. таблица 1).

Таблица 1

Дял на кредитирането на аграрния сектор в периода 2007-2018 г.

Показател	мярка	2007	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Дял на аграрния сектор в кредитирането на нефинансовите предприятия	брой	5,80%	5,20%	5,30%	6,09%	6,79%	7,31%	7,75%
	хил. лв.	3,75%	3,54%	3,34%	3,98%	4,99%	6,01%	6,56%
Дял на аграрния сектор в общото кредитиране в страната	брой	0,22%	0,22%	0,24%	0,29%	0,32%	0,37%	0,37%
	хил. лв.	2,34%	2,22%	2,09%	2,59%	3,14%	3,75%	3,94%

Зависимостта между кредитирането и развитието на земеделския сектор в периода 2007-2018 г. е много силна. Корелационната зависимост между размера на земеделския кредит и БВП е силна. Това се доказва от коефициентът на Пирсън между двете – 0,8167, което определя силна зависимост между категориите. Анализът на линейната зависимост между размера на отпуснатите кредити за земеделието и дела на добавената стойност на сектора в икономиката показва статистически значима връзка – коефициентът на Пирсън е 0,8687. Доказва се важността на земеделския кредит за развитието

на аграрния сектор и икономиката на България като цяло. Регресионната връзка между земеделския кредит и добавената стойност на аграрния сектор в икономиката на страната е представена на фигура 3.

Източник: НСИ, БНБ

Фиг. 3. Връзка между земеделския кредит и добавената стойност на аграрния сектор

Фактор за повишаване на кредита е намаляването на цената на кредита. Номиналните лихвени проценти в лева намаляват от 8,8% в началото на 2007 г. на 3,5% в края на 2018 г. (намалението е 2,5 пъти). Номиналните лихвени проценти в евро намаляват от 8,6% в началото на 2007 г. на 3% в края на 2018 г. Налице е силна зависимост между намаляването на равнището на лихвите в икономиката и разширяване на кредитната активност за аграрния сектор.

Динамика на кредитирането на аграрния сектор в периода 2007-2018 г.

Анализът на броя на отпуснатите кредити за аграрния сектор показва, че в периода 2007-2018 г. с най-бързи темпове се увеличават кредитите до 25 хил. лв., следвани от кредитите между 100-250 хил. лв. и тези между 50-100 хил. лв. (Фигура 4, ляво). Структурата

на кредитите по брой е относително постоянна. През 2018 г. 38,8% са кредити до 25 хил. лв., 13,8% са кредити 25-50 хил. лв. 15,5% са кредити 50-100 хил. лв. 16,9% са кредити 100-250 хил.лв., 8,2% са кредити 250-500 хил. лв., 3,7% са кредити 500-1000 хил. лв. и 3% са кредити на 1 млн. лв. Анализът на структурата на кредитите по брой след 2007 г. показва, че в структурно отношение растат кредитите над 100 хил. лв., а се наблюдава намаление на относителния дял на кредитите до 100 хил. лв. Малките по размер кредити са традиционно търсени от дребните стопанства. Тенденцията към увеличаване на броя на кредитите над 100 хил. лв. са в посока увеличаване на размера на стопанствата в България и с нарастване на инвестиционната активност в сектора предимно от по-големите стопанства.

Източник: БНБ

Фиг. 4. Отпуснати кредити за аграрния сектор за периода 2007-2018 г. по размер, по брой (ляво) и по стойност (дясно)

Анализът на отпуснатите кредити за аграрния сектор по стойност показва, че най-голямо е нарастването при кредитите над 250 хил. лв., като отпуснатите кредити над 1 млн. лв. нарастват 2,8 пъти, кредити между 500-1000 хил. лв. нарастват 2,9 пъти, а кредити

между 250-500 хил. лв. нарастват 2,7 пъти. Значително по-малък е растежът на кредити под 100 хил. лв. – едва 1,6 пъти при кредити до 25 хил. лв., 1,5 пъти при кредитите между 25-50 хил. лв. и 1,8 пъти при кредити между 50-100 хил. лв. (Фигура 4, дясно). Може да се обобщи, че динамиката на кредитирането на аграрния сектор е в посока на увеличаване на големите кредити, които са предимно с инвестиционен характер за фирмите и са обект на по-големи земеделски стопанства. В структурно отношение през 2018 г. основен дял в кредитната маса имат кредитите над 1 млн. лв. – 46,1%. Кредитите 500-1000 хил. лв. формират 14% от кредитната стойност, кредитите 250-500 хил. лв. са 15,5%, кредитите 100-250 хил. лв. са 14,1%, кредитите 50-100 хил. лв. са 6,1%, кредитите 25-50 хил. лв. са 2,8%, а кредитите до 25 хил. лв. формират едва 1,2% от общия кредитен ресурс за земеделието. Динамиката в структурата на кредитите по размер (в стойност) за периода 2007-2018 г. показва, че за кредити над 250 хил. лв. делът им расте, а при кредитите под 250 хил.лв., относителният им дял намалява. Факт е, че през 2018 г. 38,8% от броя на отпуснатите кредити са малки по размер, до 25 хил. лв., а формират едва 1,2% от кредитната маса в сектора. И обратно, ако през 2018 г. делът на кредитите над 1 млн. лв. е едва 3% от общия брои, то те формират 46,1% от общия размер на отпуснатите кредити.

Анализът на кредитирането на земеделските стопанства може да бъде продължен по видове кредити, според срочността им. Динамиката на броя на отпуснатите кредити за земеделските стопанства по видове за периода 2007-2018 г. е показана на фигура 5 (ляво). Броят на кредитите по текуща сметка (овърдрафт) нараства почти 2,5 пъти за периода (от 2363 на 5905 броя). Този кредит подпомага текущата дейност на земеделските стопанства и осигурява текущата им ликвидност, предимно на по-малките стопанства, но нараства значението му и за големите стопанства. Кредитът по текуща сметка преодолява временния недостиг на финансови средства за земеделските стопанства като покрива разходите им до момента на продажба на земеделската продукция. Субсидиите за площ са основни

гаранции за този кредит. В същото време, краткосрочният кредит до една година бележи значително намаление в броя на отпуснатите кредити. Индексът на равнище през 2018 г. спрямо 2007 г. е едва 0,36. На практика, земеделските стопанства трансформират краткосрочните си кредити със срок до една година в кредити по текуща сметка (овърдрафт). Най-голямо нарастване на броя на кредитите по видове са тези със срок над 5 години (от 735 на 2151 броя), което е почти 3 пъти за анализирания период. Нарастването на дългосрочните кредити е в следствие на засилената инвестиционна активност на земеделските стопанства, които изпълняват инвестиции по Програмата за развитие на селските райони, като основният получател на тези кредити са предимно по-големи по размер земеделски стопанства. Така, дългосрочният кредит се явява основен фактор на финансиране на инвестициите в земеделските стопанства. Увеличение на броя на отпуснатите кредити се наблюдава и при кредити със срок 1-5 години, като нарастването на броя им през 2018 г. е 1,6 пъти спрямо този през 2007 г.

Източник: БНБ

Фиг. 5. Отпуснати кредити за аграрния сектор за периода 2007-2018 г. по видове, в брои (ляво) и по стойност (дясно)

Динамиката в структурата на броя на отпуснатите кредити показва нарастване на кредита овърдрафт (40,4% през 2007 г. на 51,7% през 2018 г.), като това увеличение е основно за сметка на намаляването на краткосрочния кредит до 1 година – от 14,2% през 2007 г. на 2,7% през 2018 г. В структурно отношение дългосрочните кредити запазват относителен дял в броя на кредитите около 45%, като намалява дела на броя на кредитите 1-5 години от 32,8% през 2007 г. на 26,8% през 2018 г., а се увеличава дела на кредитите над 5 години от 12,6% през 2007 г. на 19,8% през 2018 г.

Промените в броя на отпуснатите кредити по видове се отразява и върху техния стойностен размер. Динамиката на кредита за земеделските стопанства по видове в стойност за периода 2007-2018 г. е представена на фигура 5 (дясно). Кредитът по-текуща нараства през анализирания период 3,3 пъти (от 266 хил. лв. през 2007 г. на 876 хил. лв. през 2018 г.). С най-голям ръст са кредитите над 5 години, които нарастват от 214 хил. лв. през 2007 г. на 730 хил. лв. през 2018 г. Следвайки тенденцията в нарастването на броя на отпуснатите кредити по видове, кредитът 1-5 години расте 1,8 пъти, а краткосрочният кредит до 1 година намалява повече от 2 пъти. Промените в структурата на кредитите по срочност показва нарастване на относителния дял на кредита по текуща сметка от 31,1% през 2007 г. на 40,6% през 2018 г. Ако през целия период 2007-2018 г. краткосрочния кредит (овърдрафт и кредити до 1 година заемат около 45%), то увеличението на кредита овърдрафт е за сметка на намалението на краткосрочния кредит до 1 г. от 14,6% през 2007 г. на 3,2% през 2018 г. През анализирания период расте дела на кредита над 5 г. (от 25,2% през 2007 г. на 35,7% през 2018 г.), като в същото време намалява относителния дял на кредитите 1-5 г. от 29,1% през 2007 г. на 20,5% през 2018 г.

Банковото кредитиране на земеделските стопанства в България в периода след 2007 г. показва устойчив растеж и в значителна степен определя създаването на продукция и разширяването на активите в сектора. Като страна член на Европейския съюз след 2007

България се възползва от прилаганата в ЕС Обща селскостопанска политика. Фермерите получават субсидии по Стълб 1 за плащания по площ и субсидии за инвестиции по Стълб 2. Предишни изследвания показват влиянието на субсидиите върху заемите за земеделските стопанства (Cianian, Pocrivcak, & Snegenyova, 2011), но ефектите от субсидиите са косвени и с нелинеен характер. Обвързаните с производството субсидии стимулират малките стопанства да разширяват кредитирането си, ползвайки субсидиите като обезпечение. Подобряването на условията за кредитиране действа стимулиращо на малките стопанства да увеличават и дългосрочните си кредити. Големите стопанства получавайки повече субсидии и реализирайки икономии от мащаба си могат да си позволят в по-голяма степен разширяване на брутните си инвестиции, което поражда търсенето на дългосрочни и по-големи кредити. Големите стопанства имат и нарастващи нужди от оборотни средства, което премества краткосрочния кредит (особено овърдрафт) към тях, особено до момента на получаването на производствените субсидии. Продължителността на производствения процес в земеделието в значителна степен влияе на кредитните отношения в сектора. В същото време, намаляването на цената на кредита (лихвените проценти) действа на земеделските стопанства да разширяват кредитната си активност.

Заключение

В заключение, след извършения анализ могат да се направят следните изводи и констатации:

✓ Финансовото състояние на предприятията от аграрния сектор е динамично, като способността на предприятията да се самофинансират намалява. Това е съпроводено и с намаляване на рентабилността на активите (СЗСИ).

✓ Инвестиционната активност в сектора расте, а кредитът има важно място в осигуряването на финансови средства за земеделието (броят на кредитите расте 2,5 пъти, а размерът на отпуснатите кредити 2 пъти). Намалението на лихвените проценти има стимулиращ ефект върху динамиката на кредитирането на аграрния сектор.

✓ В структурата на кредитите по брой основен дял имат тези до 25 хил. лв. (нарастват 2 пъти). В структурата на кредитите по стойност преобладават големите кредити за над 1 млн. лв. Малките стопанства са основни кредитополучатели на малки по размер кредити, докато големите стопанства търсят предимно големи кредити. Но в тази констатация има динамика, предвид нарастващата роля на субсидиите за аграрния сектор.

✓ С най-висок темп расте кредитът по текуща сметка – определен от нуждата от оборотни средства. Предвид намалената рентабилност, краткосрочния кредит има нарастваща роля, особено за малките стопанства. Нараства значимостта на кредита по текуща сметка (овърдрафт) за големите стопанства, предвид необходимостта да покриват нарастващите си разходи за производство до момента на получаване на производствените си субсидии. Повече от 2 пъти расте и стойностния размер на големите кредити, което доказва повишена инвестиционна активност предимно на големите стопанства. Но малките стопанства проявяват нарастваща нужда от дългосрочни кредити, за подкрепа на инвестициите си в производството си.

✓ Кредитът по текуща сметка в стойност нараства 4 пъти, а големите кредити над 1 млн. лв. почти 4 пъти, което показва сериозна поляризация в структурата на стопанствата от аграрния сектор по размер.

✓ Кредитът за агробизнеса е в силна зависимост със създаването на добавена стойност в икономиката и определя производството в аграрния сектор като цяло.

✓ Субсидиите по линия на ОСП (като кредитни гаранции) имат изтласкващ ефект за стимулиране на краткосрочния кредит, особено за по-големите стопанства да покриват текущите си нужди, а по-малките стопанства да инвестират. Подкрепата по ОСП преодоля част от кредитните ограничения при кредитирането на земеделието.

✓ Значимостта на кредита за подобряване на производствения

капацитет на стопанствата от аграрния сектор са много големи.

✓ Финансовият пазар за земеделски кредити у нас е добре развит, търговските банки са стабилни, земеделският сектор е динамичен сектор в портфолиото на повечето банки в България.

Използвана литература

1. Киречев. (2010). Кредитното финансиране на аграрния сектор - аспекти на икономическа криза. *Световната криза и икономическото развитие* (стр. 83-92). Варна: Наука и икономика.

2. Любенов, Л., & Любенова, А. (2017). Българските земеделски финансови пазари. *Икономически изследвания, год. 27, №2*, 113-131.

3. МЗХГ. (2018). Аграрен доклад.

4. Ayemony, I., & Aladejana, S. (2016). Agricultural Credit and Economic Growth Nexus. Evidens from Nigeria. *International Journal af Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, Vol. 6, No. , April 2016*, 146-158.

5. Barry, P., & Robison, L. (2001). Agricultural Finance: Credit, Credit Constrains and Consequences. От B. Gardner, & G. Rausser, *Handbook of Agricultural Economics, Vol. 1A* (стр. 513-571). Amsterdam: Elsevier.

6. Bezemer, D. (2002). Credit Markets for Agriculture in the Czech Republic. *Europe-Asia Studies, 54 (8)*, 1301-1317.

7. Cianian, P., Falkowski, J., Kancs, d., & Pokrivcak, J. (2011). Productivity and Credit Constrains. Farm-level Evidence from Propensity Score Matching. *Factor Markets, working paper №3, September 2011*, 29.

8. Cianian, P., Pocrivcak, J., & Snegenyova, K. (2011). Do Agricultural Subsidies Crowd Out or Stimulate Rural Credit Institution? The Case of CAP Payments. *Factor Markets, working paper, №3, September 2011*, 29.

9. Davidova, S., & Thomson, S. (2003). *Romanian Agriculture and*

Transition toward the EU. New York: Lexington Books.

10. Jansson, J., Huisman, C., Lagerkvist, C., & Rabinowicz, E. (2013). Agricultural Credit Market Institutions. A Comparison of Selected European Countries. *Factor Markets, working papers, №33, January 2013*, 30.

11. Latruffe, L., Davidova, S., Douarin, E., & Gorton, M. (2010). Farm Expansion in Lithuania after Accession to the EU: The Role of CAP Payments in Alleviating Potential Credit Constraints. *Europa-Asia Studies, 62 (2)*, 351-365.

12. Myyra, S. (2013). Agricultural Credit in the EU. От J. Swinnen, & L. Knops, *Land, Labor and Capital Markets in European Agriculture. Diversity under Common Policy, Chapter 22* (стр. 260-271). Brussels: Centre for European Policy Studies (CEPS).

13. Njogu, G., Olweny, T., & Njeru, A. (2018). Relationship between farm production capacity and agricultural credit access from commercial banks. *International Journal of Economics and Finance, 3 (1)*, 159-174.

14. Rhaji, M. (2008). An Analysis of the Determinants of Agricultural Credit Approval/Loan size by Commercial Banks in South-West Nigeria. *Nigeria Agricultural Development Studies, 1 (1)*, 17-26.

15. http://ec.europa.eu/agriculture/rica/
16. http://www.bnb.bg/
17. http://www.mzh.government.bg/bg/
18. http://www.nsi.bg/

Контакти:

Гл. ас. д-р Дамян Киречев

E-mail: dkirechev@ue-varna.bg

Ред. докторант Милен Влаев

E-mail: milen.vlaev@ue-varna.bg

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ВЗАИМОВРЪЗКАТА МЕЖДУ ПОДХОДА НА ОЧАКВАНИТЕ КРЕДИТНИ ЗАГУБИ И ПРАВИЛАТА ЗА КАПИТАЛОВО РЕГУЛИРАНЕ НА БАНКИТЕ

Проф. д-р Даниела Фесчиян
Гл. ас. д-р Радка Андасарова
Университет за национално и световно стопанство, гр. София

Резюме

Основната цел на доклада е да се изследва синергичният ефект от прилагане на правилата за капиталово регулиране (Базел 3) при определяне на очакваните кредитни загуби за целите на финансовата отчетност. Въпросите, свързани с признаването на очаквани кредитни загуби са актуални и с приоритетно значение за организацията и методологията на счетоводството в банките. Акцентира се върху основните теоретико-приложни проблеми и трудности при признаването на очаквани кредитини загуби в банките, прилагащи стандартизиран подход за оценка на кредитния риск (Standardized Approach-SA). Отделено е специално внимание на основните икономически показатели за изчисляване на размера на очакваната загуба – PD (probability of default - вероятност от неизпълнение) и LGD (loss given default – загуба при неизпълнение), и влиянието им върху стабилността на регулаторния капитал на банките.

Ключови думи: банки, очаквани кредитни загуби, регулаторен капитал, МСФО 9, Базел 3.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE EXPECTED CREDIT LOSS MODEL AND THE CAPITAL REGULATION IN BANKS

Prof. Daniela Feschiyan, PhD
Chief. Assist. Radka Andasarova, PhD
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

The present article shows the synergistic effect of applying the bank capital regulation (Basel 3) in determining the expected credit losses under IFRS 9 Financial instruments. The recognition of expected credit losses is a specific ac-

counting item in bank system. The main theoretical-applied problems and difficulties in the recognition of expected credit losses in banks under the standardized approach to credit risk assessment (Standardized Approach-SA) are discussed. Special attention has been paid to the measurement of the basic economic indicators for calculating the expected losses: PD (probability of default) and LGD (loss given default). The financial reporting of information about the impairment of financial assets is useful to provide transparent information for accountability and supervision in the banking.

Key words: banks, expected credit losses, bank capital, IFRS 9, Basel 3.

Въведение

В условия на глобализация на финансовата и надзорната отчетност, счетоводната система на банките е обект на засилено наблюдение и регулация. Предложенията на Базелския комитет за банков надзор за бъдещо синхронизиране на финансовата и надзорната отчетност поставят редица предизвикателства пред счетоводната система в контекста на банковото регулиране (BCBS, 2017). Последната финансова криза провокира голям интерес към счетоводното отчитане и анализиране на финансовите активи на банките. Проведоха се редица дискусии и емпирични анализи, в резултат на което се достигна до заключението, че прилаганият подход за управление на кредитния риск и моделите за признаване на обезценки, са обект на критики (BCBS, 2009; Financial Crisis Advisory Group, 2009; Financial Stability Forum, 2009; G20, 2009). Подходът за признаване на кредитни загуби, прилаган от банките в ЕС до края на 2017 г. – моделът „претърпяна загуба“, доведе до забавяне в признаването на обезценки във времето (European Commission, 2016). Възприемането на нов подход в сила от началото на 2018 г. – „модела на очакваните кредитни загуби“, е фундаментална промяна в правилата за счетоводно отчитане и признаване на обезценки в банките.

В сферата на банковото провизиране (обезценяване) през последните десет години се публикуваха редица изследвания на

чуждестранни автори посветени на концептуалните различия в счетоводното третиране на обезценките за кредитни загуби при прилагане на МСФО 9 Финансови инструменти, в сравнение с отменения МСС 39 *Финансови инструменти: признаване и оценяване (Heba Abou El Sood, 2012;.Bushman et al., 2012;, Azira Abdul Adzis et al., 2010).* Проведоха са и анкетни проучвания сред водещи европейски и американски кредитни институции относно проекциите и насоките на потенциално влияние на модела на очакваните кредитни загуби за повишаване финансовата стабилност на банките (Deloitte, 2011 и Ърнст енд Янг, 2012). ***Основната цел на настоящия доклад е да се изследва синергичният ефект от прилагане на правилата за капиталово регулиране в банките при определяне на очаквани кредитни загуби за целите на финансовата отчетност.***

Минимални капиталови изисквания за кредитен риск и стандартизиран подход за признаване на очаквани кредити загуби в банките

През юли 2014 Съветът по Международни счетоводно стандарти (СМСС) публикува окончателната версия на МСФО 9 *Финансови инструменти*, включваща изисквания за признаване на обезценка на финансови активи. Целта на Стандарта е да се определят принципите за финансово отчитане на финансовите активи и финансовите пасиви, които да предоставят уместна и полезна информация на ползвателите на финансови отчети за тяхната оценка на размера, времевите параметри и несигурността на бъдещите парични потоци на предприятието. През последното тримесечие на 2016 г. приключи цялостният процес на окончателно одобряване на МСФО 9 *Финансови инструменти*. Стандартът е приет от Европейската комисия (Регламент 2016/2067). С този акт се потвърждава решението за задължителното прилагане на стандарта във всички страни – членки на ЕС, за отчетни периоди, започващи на или след 1 януари 2018 г. Заменя се действащият в момента

счетоводен стандарт за признаване и оценяване на финансови инструменти (МСС 39).

Въведеният ***общ подход за признаване на обезценка*** се основава на т.нар. ***тристепенен модел*** з***а формиране на очаквани кредитни загуби*** (МСФО 9, параграф 5.5):

- **първи етап** – отнася се за финансови активи, за които не е налице значително влошаване на кредитното качество след първоначалното им признаване. Обезценката се формира и признава на базата на очакваните кредитни загуби за следващите 12 месеца;

- **втори етап** – включва финансови активи, за които е налице значително влошаване на кредитното качество след първоначалното им признаване, без обаче да са налице обективни доказателства за обезценка. Обезценката се формира и признава на базата на очакваните кредитни загуби за целия оставащ срок на актива на колективна основа.

- **трети етап** – включва финансови активи, за които са налице обективни доказателства за обезценка към датата на финансовия отчет. Обезценката се формира и признава на базата на очакваните за целия оставащ срок на актива на индивидуална основа.

В приложимия МСФО 9 терминът „***кредитната загуба“*** намира регламентация и се определя като „разликата между всички договорни парични потоци, дължими на предприятието по договор, и всички парични потоци, които предприятието очаква да получи (т.е. целия паричен недостиг), дисконтирани с първоначалния ефективен лихвен процент“ (т.е. ефективният лихвен процент, който се използва за определяне на амортизираната стойност) (МСФО 9, *Допълнение А*).

Обобщено, в сравнение с отменения подход за признаване на кредитни загуби – „модела на претърпяната загуба“, постановките на МСФО 9 Финансови инструменти регламентират различен подход за счетоводно третиране на обезценките в банките. За пръв път в счетоводната теория и практика решението на банковия мениджмънт за признаване на обезценки за кредитни загуби ще се базира

на **адекватна прогнозна информация** за кредитното качество на кредитните портфейли, включително и на макроикономически прогнози и няма да зависи от наличието на обективни доказателства за обезценка. Фактът, че чрез обезценките банковият мениджмънт може да управлява финансовия резултат, подчертава още по-силно необходимостта от синхронизиране на финансовата и надзорната отчетност в контекста на банковото провизиране***. В допълнение, поведението на банките в процеса на признаване на кредитни загуби ще зависи от отношението на банковите регулаторни органи към новите изисквания.*** Има се предвид че, увеличаването на размера на кредитните загуби ще намери отражение в печалбата или загубата от обезценка, рефлектирайки върху капиталовите позиции на банките, т.е. намаляване на регулаторния капитал.

Надзорните органи на страните-членки на ЕС разполагат с конкретни механизми за въздействие в посока на поддържане на достатъчен капитал от страна на банките, адекватен на поетите от тях рискове. Концепциите, които стоят в основата на Второто базелско споразумение, в последствие и в Базел 3, включват три самостоятелни раздела, наречени стълбове: (1) минимални капиталови изисквания; (2) надзорен преглед на капиталовата адекватност; (3) пазарна дисциплина. Основополагащ принцип при прилагането на подхода на трите стълба е възприемането на „***рисково базиран подход при институционалната намеса от страна на надзорните органи чрез създаването на добра практика за управление и надзор върху рисковете от банковата дейност***“ (Фесчиян, 2005). При изпълнението на този въпрос Базелският комитет по банков надзор дава възможност на банките да прилагат стандартизиран подход за оценка на кредитния риск, основаващ се на външни кредитни рейтинги или да разработят вътрешни модели за управление на риска, които са обект на одобрение от страна на съответния национален регулаторен орган. Не е за пренебрегване фактът, че възприетият нормативен подход за изчисляване на ***рисково-претеглената стойност на експозициите*** ще се основава на дос-

товерна и надеждна информацията за размера на ***амортизираната стойност***, отразена във финансовите отчети на банките[3].

Следните теоретични характеристики са ключови елементи в процеса на признаване на обезценки за кредитни загуби, за целите на финансовата и надзорната отчетност:

1. Признаване на „експозиция в неизпълнение“

Следвайки разпоредбите на Регламент 575/2013 г. за капиталовите изисквания, всяка банка трябва да признае ***експозиция в неизпълнение*** на база на следните две условия или поне едно от тях: **първо** - малко вероятно е длъжникът да изплати изцяло своите кредитни задължения, и **второ** - длъжникът е в просрочие повече от 90 дни (или 180 дни за експозиции, обезпечени с жилищен имот или търговски недвижим имот на МСП) по съществена част от кредитното си задължение (Регламент (ЕС) №575/2013, чл.178).

От изложеното става ясно, че дните на забава не са единственото задължително условие за признаване на експозиция в неизпълнение. На практика могат да възникнат и други признаци (независимо от дните на забава), на базата на които банковият мениджмънт може да признае настъпване на неизпълнение по отношение на определен длъжник. Примерни елементи, които се приемат като признаци за настъпване на неизпълнение могат да включват следните събития (Регламент (ЕС) №575/2013, чл.178):

- банката е предприела принудително преструктуриране на кредитното задължение, което е вероятно да доведе до намаление на размера на финансовото задължение посредством опрощаване или отлагане на плащането на главница или лихва;
- банката продава кредитното задължение със съществена икономическа загуба във връзка с кредита;
- банката е спряла текущото начисляване на лихви;

---

[3] Предоставените кредити като самостоятелна категория финансов актив се признават и се посочват във финансовите отчети на банките по *амортизирана стойност*

- открита е процедура за обявяване на длъжника в несъстоятелност;

- банката извършва специфична кредитна корекция вследствие на констатирано съществено влошаване на кредитното качество на експозицията.

2. Изчисляване на очакваната кредитна загуба

Размерът на очакваната кредитна загуба се изчислява на базата на няколко рискови параметри: вероятност от неизпълнение /Probability of Default – PD/ и загуба при неизпълнение /Lost Given Default – LGD/. За всяка рискова експозиция банката следва да оцени посочените рискови параметри, за да определи размера на **очакваната загуба /Expected loss - EL/** по формулата (Регламент (ЕС) №575/2013, чл.158):

$$EL = PD \times LGD$$

3. Формиране на общи и специфични провизии (резерви) срещу загуби

При спазване изискванията на Регламент 575/2013 г., банките трябва да покриват очакваните загуби (EL) със специфични и общи провизии срещу загуби. *Общите провизии* отговарят на изискванията за включване в капитала от втори ред в размер до 1,25% от рисково претеглените активи за банките, прилагащи стандартизиран подход за оценка на кредитния риск. Те се отнасят до неидентифицирани, очаквани загуби, определени въз основа на оценка на финансовите възможности на длъжника за изплащане на договорните бъдещи парични потоци (Регламент (ЕС) №575/2013, чл.62). *Специфичните провизии* не отговарят на критериите за включване в капитала от втори ред. Те се приспадат от стойността на експозицията на актива във връзка с определяне на регулаторния капитал (Регламент (ЕС) №575/2013, чл.111). За банките, възприели вътрешнорейтинговия подход, в случай че размерът на провизиите (общи и специфични провизии) е по-голям от размера на очакваните загуби, превишението може да бъде добавено към капитала от втори ред в размер до 0,6% от рисково претеглените активи за кредитен риск.

Заключение

Изискванията на последното Базелско споразумение (Базел 3) и постановките на МСФО 9 *Финансови инструменти*, в частта признаване на обезценки за кредитни загуби, са в пълно съответствие с изискванията на счетоводното законодателство - за вярно и честно представяне на имущественото и финансовото състояние и финансовите резултати от дейността на предприятието, паричните потоци и собствения капитал. Във връзка с това, предпазливостта е ключов счетоводен принцип, предполагащ оценяване и отчитане на предполагаемите рискове и очакваните евентуални загуби при счетоводното третиране на стопанските операции с цел получаване на действителен финансов резултат. Целта е активите и пасивите, приходите и разходите да не бъдат нито надценени, нито подценени, а да се представят в максимална степен с обективната им стойност. Признаването на очаквани кредитни загуби по същество ще елиминира възможността за надценяване, респ. подценяване на разходи и приходи, за цялостно изкривяване на резултата от функционирането на банковата система и за качеството на кредитния портфейл.

Използвана литература

1. Регламент (ЕС) №575/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционните посредници, OB L 176, [online] Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ TXT/ PDF/?uri=CELEX:32013R0575&rid=1 [Accessed 20 March 2019].

2. Регламент (ЕС) 2016/2067 на Комисията от 22 ноември 2016 година за изменение на Регламент (ЕО) № 1126/2008 за приемане на някои международни счетоводни стандарти в съответствие с Регламент (ЕО) № 1606/2002 на Европейския парламент и на Съвета във връзка с Международен стандарт за финансово отчитане 9 (Текст от

значение за ЕИП), [online] Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32016R2067 [Accessed 10 March 2019].

3. Закон за счетоводството, обн. ДВ, бр. 95 от 2015 г., в сила от 01.01.2016 г., посл. изм. и доп., р. 98 от 27.11.2018 г., в сила от 1.01.2019 г.

4. Фесчиян, Д. (2005), Счетоводството като източник на информация за управление на капиталовата адекватонст на банките и новото Базелско споразумение за капитала. София: Стопанство.

5. Adzis, A., Dunmore, P. Tripe, D. (2010). International Financial Reporting Standards (IFRS) and Income Smoothing Activities of Banks: Evidence from Australia and New Zealand Commercial Banks, [online] Available at: (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1717307). [Accessed 5 March 2018].

6. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2017), The interplay of accounting and regulation and its impact on bank behavior, [online] Available at: https://www.bis.org/bcbs/publ/wp31.htm

[Accessed 5 March 2019].

7. Basel Committee of Banking Supervision (BCBS). (2009), Guiding principles for the replacement of IAS 39, [online] Available at: https://www.bis.org/publ/bcbs161.htm[Accessed 10 February 2019].

8. Bushman, R., Williams, Chr. (2012). Accounting discretion, loan loss provisioning, and discipline of Banks' risk-taking. Journal of Accounting and Economics, 54, 1-18.

9. European Commission. (2016), IFRS 9 Financial instruments, [online] Available at:https://ec.europa.eu/newsroom/fisma/itemdetail.cfm?item_id=50268&utm_source=fisma_newsroom&utm_medium=Website&utm_campaign=fisma&utm_content=IFRS%20%20&lang=en

[Accessed 3 February 2019].

10. Financial Stability Forum. (2009, April 2). Report of the financial stability forum on addressing procyclicality in the financial system, [online] Available at: http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/

uploads/r_0904a.pdf [Accessed 5 February 2019].

11. Financial Crisis Advisory Group. (2009). Report of the financial crisis advisory group, [online] Available at: http://www.ifrs.org/News/Press-Releases/Documents/FCAGReportJuly2009.pdf [Accessed 25 February 2019].

12. G20. (2009). London summit – Leader's statement 2 April 2009, [online] Available at: https://www.imf.org/ external/np/sec/pr/2009/pdf/g20_040209.pdf[Accessed 5 March 2019].

13. Heba Abou El Sood. (2012). Loan loss provisioning and income smoothing in US banks pre and post the financial crisis. International Review of Financial Analysis, 25, 64-72.

Контакти:

Проф. д-р Даниела Фесчиян

E-mail: d.feschiyan@gmail.com

Гл. ас. д-р Радка Андасарова

E-mail: radka_bl@abv.bg

КРИПТОВАЛУТИТЕ - ПАРИ ИЛИ ...

Доц. д-р Анита Атанасова
Икономически университет – Варна

Резюме

За разлика от първите години на своето развитие, днес криптовалутите са обект на внимание както на отделни физически лица, така и на сериозни икономически институции. Въпреки това не е изяснен техния характер като счетоводен обект, а оттам- тяхното счетоводно третиране. Липсва национална и международна нормативна регламентация. Разработката е опит да се представят различните счетоводни възможности по отношение на криптовалутите- от третирането им като пари, през третирането им като финансови инструменти до третирането им като нематериални активи, стоки и услуги.

Ключови думи: криптовалута, блокчейн технологии, финансови инструменти, електронни пари, виртуална валута.

CRYPTOCURRENCIES- MONEY OR

Assoc. Prof. Anita Atanassova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

In contrast to the first years of its development, cryptocurrencies today are subject to the attention of both individuals and serious economic institutions. However, their character as an accounting object, and hence their accounting treatment, has not been clarified. There is no national and international normative regulation. The paper is an attempt to present the various accounting options for cryptocurrencies- from treating them as money, treating them as financial instruments, to treating them as intangible assets, commodities and services.

Key words: cryptocurrencies, block chain technology, financial instruments, electronic money, virtual currency.

Въпросите свързани с криптовалутите са много, комплексни, с растяща сложност и важност заедно с нарастване мащаба на явлението. Към началото на април 2019 в света има 2160 вида криптова-

лути, от които по- използвани са около 200 (EBA, 2014), с пазарна капитализация на всички криптовалути от 186 милиарда долара (Coinmarketcap, 2019). Това развитие е само в рамките на 10 годишен период: първата и най- известната към момента криптовалута Биткойн е възникнала през 2009г. В началния период тя и други сходни опити са се считали по скоро за изключение, ексцентричност, експеримент, опит за усъвършенстване на софтуерното кодиране, стремеж да се спести време и разходи при разплащанията, начин да се скрият тайни сделки, средство за нелегално разплащане и пране на пари, възможност за бързи спекулативни финансови печалби. Тези черти на явлението „криптовалути“ съществуват и днес. Но криптовалутите все повече се превръщат в част от ежедневието в определени кръгове на икономиката. В някои държави криптовалутите се приемат за легално платежно средство, в други просто се толерират като такова. Навсякъде, където употребата им не е забранена, те са не само средство за разплащане, но и обект на целенасочена търговия. Днес криптовалутите са обект на внимание както на отделни физически лица, така и на сериозни икономически институции в посочените направления. Те се изучават от всички водещи световни икономически организации и дори се преподават. Същевременно тяхното дефиниране като счетоводен обект е неясно. Целта на разработката е да се представят различните възможности за третирането на криптовалутите от счетоводна гледна точка в контраста на най- масовото им възприемане като пари. Ако прецизно се дефинира тяхната същност, то ще се внесе значителна яснота по отношение изискванията за тяхната оценка, текущо отразяване, представяне във финансовите отчети и оповестяване.

Парадоксалната реалност на пазарното общество съдържа значителни противоречия по отношение на водещи икономически обекти и категории, в това число и на парите. Подобно на цените, няма единна теория за това какво представляват парите. Има две водещи направления в изясняване същността на парите. Едното направления ги разглежда като неутрален инструмент за измерване

на стойност, а другото- като израз на социално отношение, търсене и предлагане (Smithin, J.N., 2000).

Историческото развитие на парите води началото си от зората на човешката цивилизация, когато като пари са се използвали всевъзможни обекти- сол, мидени черупки, кожи, зърно, скъпоценни камъни и благородни метали. В зората на своето появяване те са били ползвани спонтанно и нерегулирано. С развитието на цивилизацията тяхното издаване и употреба все повече стават регулирани, контролирани, управлявани централизирано. Парите се превръщат в един от символите на държавна власт и суверенитет.

През 20 век изкристализират два основни вида пари:

- Представителни пари. Това са пари, зад които стои някаква ресурсна гаранция и те са измерител на този ресурс тъй като подлежат на директна обмяна срещу гаранцията си в случай на поискване. Най популярната гаранция зад паричните знаци столетия наред са били златото и среброто. Златният стандарт е въведен за първи път от Великобритания през 18 век. В края на 19 век водещите икономически държави (Германия, Ниредландия, Скандинавски държави, Франция, Италия, Испания, Австроунгария, Русия) постепенно въвеждат златния стандарт повсеместно, като последна в това отношение е била САЩ (1900г.). До Бретън Удската конференция през 1944г. се е считало, че парите на водещите икономически държави имат златно покритие и са свободно обменяеми за злато. След приемането на Бретън Удската конвенция, парите на държавите, които са я подписали се гарантират и са свободно обменяеми с американски долари, които от своя страна са гарантирани със златни резерви (вторична златна гаранция). През 1971г. САЩ официално обявява, че отказва обмяната на долари срещу злато. От този момент покритието на световните валути, макар и в модифицирана форма, окончателно отмира. Става ясно, че няма адекватна гаранция нито под формата на злато, нито под друга някаква ресурсна форма, различна от златото зад паричните знаци, издавани официално от държавите.

- Фиатни пари. Това са пари, които нямат претенции да са гарантирани от конкретно количество ресурси. Тяхната стойност се дължи единствено на гаранцията чрез авторитет, която държавата или институцията, която ги издава предоставя за тяхната употреба. По голяма част от фиатните пари се издават от националните централни банки на съответната държава. Но има пари които се издават от частни институции като Федералния резерв в САЩ за американски долар или които се издават от наддържавни институции като Европейската централна банка за евро. Във всички случаи фиатните пари са обвързани с нормативен акт на държавата или институцията която ги издава и тя има право да участва активно в управлението им. Това управление е централизирано и регламентирано. Към настоящия момент легалните пари на всички държави по света са на практика фиатни пари без реално ресурсно покритие.

В съвременната действителност се приема, че парите изпълняват три основни функции (Младенов, М., 1998):

- Мярка на стойността (разчетна единица)
- Средство за бърза размяна
- Средство за натрупване (запас от стойност).

Възниква въпросът дали криптовалутите са пари. „Криптовалути“ е един от термините, които се ползва за обозначаване на явление, набиращо постепенно все по- големи мащаби. Често като синоними се ползват изразите „електронни пари“, „виртуални пари“, „дигитални пари“, „блокчейн пари“. Електронни (дигитални) пари е понятие по- широко от криптовалути, ако се приеме в неговия технократски смисъл. В електронна (дигитална) форма могат да съществуват както фиатните пари, така и виртуалните пари. Виртуалните пари са дигитални пари, неприети официално от държавата- т.е. те не са равнопоставени на фиатните пари поне към момента. Криптовалутитте са вид виртуални пари, изискващи децентрализирана мрежова система за споделяне и разплащане, криптиращ софтуер, блокчейн технология. Блокчейн технологията е понятие по-широко от криптовалути. Тя може да се ползва и за други цели при

обработката на големи бази данни, а не само за криптовалути, например: медицински пациентски картони (Ekblaw, A., Azaria, A., 2016); документи за лични данни (Yu, E., Thompson, K., 2017); търговски стокообмен и банково кредитиране (Profit.bg, 2019); система за разплащания с официални валути- (CFO, 2019); среда за извършване на одит (Андонов, И., 2019). Като обобщение на горното може да представим връзката между понятията:

Електронни пари =Дигитални пари> Виртуални пари> Криптовалута= Блокчейн пари< Блокчейн система или технология

Горната сравнителна схема е в сила ако ползваме логическите, а не нормативните разбирания за понятията. Нормативни дефиниции съществуват за виртуални пари и електронни пари. Те са различни по смисъл от представеното по горе. „Виртуални валути означава цифрово представяне на стойност, която не е издадена или гарантирана от централна банка или публичен орган, не е непременно свързана със законно установена валута и не притежава правен статут на валута или пари, а е приета от физически или юридически лица като средства за обмен, които могат да се прехвърлят, съхраняват и търгуват по електронен път“ (Directive (EU) 2018/843). Без да е изрично указано, във всички публикации на Европейския съюз виртуална валута и криптовалута се приемат за синоними. “Електронните пари са парична стойност, съхранявана в електронна, включително магнитна форма, която представлява вземане към издателя, издава се при получаване на средства с цел извършване на платежни операции и се приема от физическо или юридическо лице, различно от издателя на електронни пари.“ (ЗПУПС; Directive 2009/110/ЕС).

Преработеното отношение между различните понятия, с оглед на нормативно регламентираните, ще изглежда по следния начин:

Електронни пари=Дигитални фиатни пари, одобрени от държавата или друга упълномощена институция =/= Виртуални пари=Криптовалути=Блокчейн пари< <Блокчейн система или технология

Опити за създаване на електронни пари от частни лица без контрола на държавата са били правени от 80-те години на 20 век. Поради различни причини те не са били успешни. Най известният и най разпространен представител на съвременните виртуални пари-Биткойн е възникнал преди около 10г. Създателят им Satoshi Nakamoto (възможен псевдоним на човек или организация) е имал намерение да създаде електронна парична система за разплащане между равнопоставени партньори, а не нов вид електронни пари (Blockgeeks, 2018). Възникването на криптовалутата Биткойн е било помощно средство за извършване на мрежови разплащания, ползвайки блокчейн криптирана електронна технология. Целта е била да се избегнат посредническите услуги, както и намесата на централна власт или централен сървър, които водят до двойни записи, повишени разходи, ограничения и забава в разплащанията. Това е бил успешен опит, изграден по подобие на мрежа за споделяне на файлове директно между независими потребители без намесата на централизирано управление.

Формална дефиниция за криптовалута не съществува в национален план или на ниво Европейски съюз. Но могат да бъдат описани отличителните черти, които ако са изпълнени дадена електронна мрежова система за разплащане може да бъде приета за криптовалута система (Lansky, J., 2018; EBA, 2014): 1.Системата за разплащане не изисква централизация. Нейното състояние се поддържа чрез мрежа от равнопоставени участници и директен разпределен консенсус. 2.Системата поддържа информация за криптовалутните единици и тяхната собственост. Собствениците на криптовалутни единици са анонимни. 3.Системата дефинира дали могат да бъдат създадени нови криптовалутни единици. Ако могат да се създадат нови криптовалутни единици, системата определя условията за техния произход и как да се определи собствеността на тези нови единици. 4.Собствеността на криптовалутните единици може да се докаже изключително криптографски. 5.Системата позволява извършването на транзакции, в които се променя собствеността върху

криптографските единици (електронно прехвърляне, натрупване, търгуване и плащане). Извлечението за извършена транзакция може да бъде издадено само от лице, което е в състояние да докаже актуалната собственост на криптовалутните единици. 6.Ако се въведат едновременно две различни инструкции за промяна на собствеността на едни и същи криптографски единици, системата изпълнява най-много една от тях. 7.Веднъж извършено, разплащането не може да се коригира, върне, отмени или изиска обратно по каквато и да е причина. 8.Разплащането се опосредства от абстрактен дигитален израз на стойност, който няма физическа форма. 9.Абстрактният израз на стойност не е гарантиран с никакъв ресурс. 10. Абстрактният дигитален израз на стойност няма правен статус на легална (фиатна) валута, освен ако не е изрично одобрен от държавата с нормативен акт. В качеството на нефиатна система, криптовалутната система не позволява намеса на държавата в транзакциите (Nakamoto, S., 2008).

Общите черти между законните фиатни пари и криптовалутите е, че и двата вида не са гарантирани от ресурси; и двата вида изпълняват трите функции на парите- служат като мярка за стойността, средство за размяна и средство за натрупване. Във функционален смисъл криптовалутите могат да играят ролята на пари. Но при парите има и легална страна на въпроса. И тук идват различията. 1.Ако приемем, че дадена абстрактна креатура изпълнява и трите функции на парите, нормативното регламентиране е решаващо за това дали тя да се признае официално за пари или не. В този смисъл криптовалутите не са официални пари, ако не са издадени от държавата или друга легитимна институция, нямат официална политическа санкция и одобрение. Държавата е в правото си да има регулация чрез паричната маса, да управлява чрез нея стопанския живот, да синхронизира цялата икономическа политика и модела на управление. Това е затвърдено от издадени от нея нормативни актове. Затова е трудно да си представим, че държавите ще се откажат от правото и възможността на предварителен и последващ контрол

върху парите. 2.Вторичен отличителен белег между криптовалутите и фиатните пари е и фактът, че фиатните пари винаги са издавани или одобрявани от един център, докато криптовалутите не ползват дори технически централизирана система. Наличието на център на управление и контрол при фиатните пари опосредства монетарното държавно управление на икономиката чрез парите в обръщение. Липсата на централизирана система за управление при криптовалутите насърчава стихийното нерегулирано от държавата преразпределение на стойност в икономиката. 3.Като последица на втората отлика, криптовалутите нямат централен курс и номинална стойност, докато фиатните пари имат. 4.При фиатните пари държавата решава дали да се издадат нови парични единици, докато при криптовалутите това се решава от софтуера на електронната система. При това електронната система, работеща с криптовалути дефинира и начина на издаване и разпределението на собствеността. 5.Собствеността на криптовалутните единици може да се докаже само криптографски и участниците в процеса са анонимни, докато доказването на собствеността при легалните фиатни пари се извършва със стандартни приети от правото доказателства и участниците в процеса не са анонимни в рамките на разплащателната система. В степента на анонимност на различните криптовалути има разлика. Биткойн системата разрешава публичен достъп до шифрираната си информация в блокчейн протокола, докато други криптовалути (като например Монеро) не разрешават такъв достъп и будят по- сериозни опасения за възможно ползване във връзка с пране на пари.

Въз основа на представената аргументация в предходните няколко параграфа, считаме, че криптовалутите не могат да се третират счетоводно като легални фиатни пари при сегашното състояние на организация и нормативна уредба. Икономическото съдържание трябва да се отчита с предимство пред правната форма при счетоводното третиране на обектите. Но парите са специфичен актив, при който индивидуалните бизнес решения не са първопричина за съществуването му при настоящото развитие на обществото. Решава-

ща е позицията на държавата. Поради тази причина, без легална санкция на държавата чрез нормативен акт, криптовалутите не могат да се третират като пари.

За да преценим като какъв счетоводен обект трябва да се разглежда криптовалутата е необходимо да се отговори на няколко въпроса:

1. Нормативно в конкретната юрисдикция как е регламентирана криптовалутата;

2. Къде в цялата верига на създаване и употреба на криптовалута се намира конкретния субект;

3. Какъв е бизнес моделът и субективните намерения на придобиващия по отношение на придобита криптовалута.

Легална дефиниция за пари няма в български нормативен акт. Съществува дефиниция за „парична единица“ на Република България, която е легално платежно средство (ЗБНБ), за „парична позиция“ (МСС 21, (МСС/ ЕС, 2018); НСС 21 МСС/НС 2015), за „електронни пари“ (ЗПУПС). Криптовалутите не отговарят на нито едно от горните определения. Няма нормативна регламентация на криптовалутите като легални пари или друг обект нито в България, нито в Европейския съюз. По мнение на Европейския съд от 4 октомври 2018г. по дело С 389/17 „биткойн не е електронни пари“(С 389/17). Ако криптовалутата не се признава за електронни пари, то няма шанс да е някаква друга форма на легални пари.

Хронологически процесът на създаване на криптовалута започва с изработката на софтуерна програма, която ще бъде среда за генериране на криптовалутни единици. Тази система има продължителен период на използване и значително количество вложен интелектуален труд за създаването си. От друга страна, съществуват очаквания, че ако тя се докаже като ефективно работеща, би имала потенциала за генериране на значителна икономическа изгода в бъдеще. Същевременно нейната употреба е ограничена програмно до количеството математически операции, които биха могли да се обработят. Това ни дава основание да считаме, че системата за гене-

риране на криптовалутни единици (създаденият базов алгоритъм и софтуер за осъществяване на процеса по постоянно генериране и решаване на криптографска задача) би следвало да се третира като нематериален дълготраен актив. След завършването на системата започва действието на нова криптовалута. Една от възможните форми на възвръщаемост за създателя на софтуерната среда е фактът, че той е имал възможността да се сдобие с големи количества криптовалута в началния етап на действие на системата когато решаването на криптозадачата е било по лесно и е отнемало по- малко време и енергия. В последствие той може да ползва тази криптовалута за различни цели: да търгува с нея, да я ползва за заплащане на стоки и услуги. Друг източник на доходи биха могли да бъдат плащания с фиатни пари от лицата, които се нуждаят от разплащания чрез системата.

ICO (initial coin offering) е първоначално предлагане на монети (като буквален превод) или първично обявяване на криптовалута (като превод по същество). Представлява дигитално набиране на предприемачески средства (Lux, T., Mathys, V., 2018). Обикновено към него прибягват стартиращи компании, които са в началния етап на разработката на платформа за криптовалута и още не са я пуснали в действие. Инвеститорите в ICO (първи вариант) плащат с легални фиатни пари или други вече утвърдили се криптовалути за придобиване на определено количество от новите криптовалутни знаци (token), които е възможно още да не съществуват. Това действие е основано на очакването, че новата криптовалута ще се представи добре след пускането си и инвеститорът в ICO ще си възвърне многократно вложеното. За компаниите обявили ICO получените средства се ползват за да доразвият софтуера за генериране на криптовалути и да създадат чрез първичен добив онези криптознаци, които дължат на инвеститорите. Описаната схема прилича на схема за финансова измама, но е факт, че действа активно през последните години. Често тя е сравняване с IPO- първоначално набиране на средства при акционерните дружества. За разлика от IPO, ICO

действат без централизирано управление и не са обект на регулации към момента. Поради това са с много по свободен и гъвкав режим, с много вариации и по- рискови. (Frankenfield, J., 2018). Набраните средства счетоводно следва да се отразят като задължение от страна на организацията инициираща ICO, ако платформата за генериране на криптовалута още не е завършена. За вложителя на средства в ICO възниква вземане. След завършването на базовия софтуер задължението следва да бъде погасено със създадените първоначални пакети криптоединици, според конкретните условия на сделката. Ако софтуерът за генериране на криптовалутни единици и разплащане вече съществува, то за да се осъществи сделка по ICO се разменят по своята калкулирана себестойност криптовалутни единици, добити като първи блоклокчейн елементи от създателите на софтуерната платежна система срещу друго платежно средство- най често легални фиатни пари. Това е по- редкият случай през последните години. Твърде вероятно е да се генерират значителни печалби за предприятията стартиращи ICO. За инвеститорите в ICO рискът от измама или просто бизнес неуспех е твърде голям.

Възможно е да има ICO (втори вариант), при което срещу вложените средства се получават дялове от капитала на дружеството, разработващо криптовалутна платформа. Този случай не се различава от други случаи на набиране на капитал по Търговския закон и други адекватни регулации. В него директно не участват криптовалути, затова не го разглеждаме по- подробно.

Засега са известни три основни групи от ICO (Frankenfield, J., 2018):

- предлагащи определен брой криптовалутни знаци при определена фиксирана цена за един криптовалутен знак;

- предлагащи определен брой криптовалутни знаци при гъвкаво формирана цената за един криптовалутен знак (цената за един знак зависи от вложените средства на външните инвеститори);

- предлагащи променлив брой криптовалутни знаци за твърдо формирана цена за един криптовалутен знак.

Същевременно криптовалутните знаци (token) могат да са различни видове, даващи различни права (Lux, T., Mathys, V., 2018):

- Криптовалутни знаци даващи право на плащане;
- Криптовалутни знаци даващи право на дигитален достъп до софтуерно приложение или услуга;
- Криптовалутни знаци даващи право на придобиване на стока;
- Смесени криптовалутни знаци с хибридни права.

Счетоводно тези особености могат да се отразят чрез различни синтетични или аналитични сметки.

Следващ по хронология е процесът по „добиване“ (mining) на криптовалутни единици. Той се осъществява чрез решаване софтуерно на криптографска задача, генерирана от системния софтуер, срещу което се получават като възнаграждение криптовалутни единици. В хода на тази дейност се изразходва огромно количество електрическа енергия. Нейният разход е толкова голям, че един от основните аргументи за избор на място за добиване на криптовалута е цената на електрическата енергия в определена държава или регион. За математическите изчисления, чиято обработка става все по сложна с времето, са необходими модерни мощни компютри. За тях следва да се начисляват амортизация. В хода на дейността се влага човешки труд, както и съпътстващи общо организационни разходи. Решаването на криптографската задача, за този който я осъществява е мотивирана от очакването за получаване на възнаграждение в криптовалутни единици. Но за тези, които дават заявка за трансфер към системата, очакването е за бързо извършване на определена транзакция и за потвърждение на собственост в дистрибутираната мрежова структура на споделени услуги. Следователно лицата които извършват процес по „добиване“ на криптовалута, чрез софтуерно решаване на криптозадача оказват услуга на тези, които имат нужда от сигурна транзакция. И двете страни в процеса остават анонимни и нямат пряк контакт. Описаните характеристики на процеса ни карат да считаме, че той може да се приеме като процес по извършване на услуга по обработка на данни от страна на лица-

та, решаващи конкретната криптозадача. При процеса на решаването й се натрупват немалки разходи. Те представляват себестойността на извършената услуга. Получените криптовалутни единици би следвало да се остойностят по себестойността на извършената услуга по решаване на криптографската задача, тъй като криптовалутата няма нито номинална стойност нито друга вътрешно присъща стойност. Поради това, ако приемем, че има процес на извършване на услуга с адекватно калкулиране и процес по продажба на тази услуга за криптовалутни единици, то между отчетната стойност на услугата и прихода от продажбата й не би следвало да има разлика. Аргументация за неначисляване на ДДС при тази сделка може да ни даде решение на Европейския съд C-16/93 Tolsma. При специфичния механизъм на добиване на криптовалути доставчикът и клиентът са анонимни, между тях няма пряка връзка и не може да се установи кой за кого е бил клиент и доставчик. Поради тази причина не може да се твърди че се разменят насрещни престации и е спорен момент дали тази активност е в обсега на сегашните разпоредби за ДДС. Би следвало този и много други неясни въпроси да бъдат конкретно уредени в нормативни актове (Правен свят, 2019).

Криптовалутата, която инвеститорите в ICO (първи вариант) и „добиващите“ (miners) получават може да се отрази по няколко различни начина:

1. Заприхождаване в групата на финансови активи, оценявани по справедлива стойност през печалбата или загубата, или като финансови активи, оценявани по справедлива стойност в друг всеобхватен доход по МСФО9 „Финансови инструменти“ (МСС/ ЕС, 2018), съгласно бизнес модела и субективните намерения на придобиващия; Според НСС32 „Финансови инструменти“ (НСС/МС, 2015) - като финансови активи обявени за продажба. Конкретното наименование на сметка се избира от предприятието. В последствие следва да се прилагат нормите за последваща оценка на съответния вид финансови инструменти. С развитие на икономиката и възможното разрастване на явлението е вероятно да се достигне до необхо-

димостта за обособяване на специална група финансови активи и развитие в счетоводните стандарти. Твърде необходима е и бъдеща нормативна регламентация на операциите и в частност- търговията с криптовалути.

2. Заприхождаване като продукция или стока ако ще се търгува активно с криптовалутите (третиране по МСС2 „Материални запаси“ или по НСС2 „Отчитане на стоково- материалните запаси“).

3. Заприхождаване като нематериален актив, във всички останали случаи извън тези по т.2. (третиране по МСС38 „Нематериални активи“ или по НСС38 „Нематериални активи“).

Последните две възможности (т.2. и т.3) се препоръчват от водещи специалисти (PWCChina, 2016; EY, 2018) и от Борда по международни счетоводни стандарти (IASB/IFRS, 2019). поради съответствие с дефиниции от посочените стандарти. Но в случая бизнес логиката, смисълът и съдържанието на операциите насочват по скоро към финансови инструменти, въпреки несъвпадението с дефинициите по МСФО 9 „Финансови инструменти“. *Въпросът кой от трите посочени варианта да се приложи остава спорен и всяко предприятие следва прецизно да аргументира и оповести избора си на счетоводна политика по отношение на криптовалутите.*

Криптовалути могат да се придобият и чрез покупка, ползвайки специални електронни платформи за търговия с тях. Заприходената криптовалута от придобиващите се третира, аналогично на горното описание. Задължително за стриктната счетоводна отчетност е да се отразява не само стойността но и броя на закупените или продадени криптовалутни единици. Криптовалутите нямат статут на ценни книжа и не са в обсега на регулациите на търговията с ценни книжа. Подобно на криптовалутите, борсите за търговия с тях нямат никаква законова регламентация в Европейския съюз, в това число и в България. Те не са част от официалния борсов сегмент. Но и не е забранена търговията с тях. Извършването на сделки при които се разменя легална валута за криптовалута или обратно са финансови сделки с други платежни инструменти. При тях не

се дължи ДДС според решение на Европейския съд С-264/14. За положителната разликата в стойността на покупката и продажбата на криптовалути (отразен счетоводен приход, който се включва в облагаемия финансов резултат) би следвало да се дължи корпоративен данък или данък върху дохода на физическо лице, в зависимост от това кой извършва търговията. Евентуална отрицателна разлика се третира като счетоводен разход.

Притежаваната криптовалута би могла да се ползва не само за търговия с цел бърза печалба от движението на стойността й, но може да се ползва и като платежно средство за придобиване на стоки или услуги. Криптовалута може да се придобие не само чрез процес по „добив“, но и чрез заплащане на парична сума, както и в резултат на размяна със стоки, материали, услуги. При размяна на криптовалута за стоки и услуги би следвало да се дължи ДДС, ако са изпълнени другите условия за облагаема сделка. За разликата в цената на придобиване на криптовалутата и стойността на последващата размяна следва да се начислява счетоводен приход или разход.

Криптовалутите могат да се пазят като съкровище с убеждението, че стойността им във времето ще се повиши с нарастване на търсене и намаляването на обема генерирани нови криптовалутни единици от даден вид. При този избор следва внимателно да се следят тенденциите на специфичния пазар, редовно да се преоценява притежаваната криптовалута според прилаганите стандарти и при необходимост да се вземат бързи решения. Разбира се, няма гаранция че това ще бъде успешна стратегия и криптовалутите няма да се окажат поредната Понци схема.

Различни клиенти могат да ползват организации- доставчици на попечителски портфейл по повод на криптовалутите (custodian wallet providers). Тези организации предоставят услуги за защита на частни криптографски ключове от името на своите клиенти, за съхраняване и прехвърляне на виртуални валути. Предоставяните от тях услуги се третират като всяка друга предоставяна услуга за коя-

то са извършени разходи и се полага възнаграждение.

Може би най- особеният случай е този при който се разменят криптовалути срещу други криптовалути. Сделката предизвиква силни съмнения относно възможното й предназначение за пране на пари. При този вид размяна стойността на придобитата криптовалута ще се измери със стойността на отдадената криптовалута.

Въпреки, че нормативната регламентация на криптовалутите е в начален стадий от своето развитие, има наченки на такава. Становището спрямо тях на различните юрисдикции не е еднозначно към момента. Има държави в които те се считат за стока (САЩ, Канада) и такива които ги третират като легално платежно средство без никакви ограничения при приемане на разплащания с тях, но без изрично да ги приравняват на легалните фиатни пари (Япония, Австралия). Нехомогенното развитие на нормативната регламентация по въпроса може да създаде допълнителни проблеми с този световен феномен. Европейският съюз полага усилия главно в посока предотвратяване на възможността за ползване на криптовалутите за пране на пари или тероризъм (Dombrovskis, 2018). В тази посока са и предложенията по отношение на нормативната регламентация, едно от които е да се въведе посредник при операциите (а не да са директни между клиентите) за да могат се контролират. (Houben, R., Snyers, A., 2018). Но това променя цялата идея на технологията за директни мрежови разплащания. Друга част от обсъжданите идеи вече са приети в Петата европейска директива против прането на пари (Directive (EU) 2018/843). Тя влиза в сила в началото на 2020г. и изисква лицензиране или регистриране и специална отчетност от участниците в процеса по съхранение и търговия на криптовалути. Същевременно се изисква от Националните разузнавателни служби да могат да идентифицират собствениците на криптовалутни знаци, което снижава значително степента на анонимност. Насърчават се собствениците на криптовалути да докладват собствеността си доброволно.

Криптовалутите са започнали своето съществуване като софту-

ерен математически алгоритъм за обмен на информация в неконтролиран от държавата или друг център вид. Тяхното бурно нарастване е съвременен феномен, свързан с цифровите технологии, но и с психологията на човека в пазарното общество. Глобално саморегулиращи се системи в началото на своето съществуване, в последствие те бавно преминават към регулирано съществуване. Това се налага поради потенциалните заплахите които криптовалутите съдържат за сигурността по отношение на пране на пари, тероризъм и подкопаване на икономическата система на държава или регион. Засега пряк контрол няма, но се забелязва раздвижване в нормативната регламентация по целия свят, особено при държавите които имат амбицията да са водещи икономически. Нещо повече: има държави, които разглеждат възможността да издават одобрени на държавно ниво национални криптовалути- Естония, Великобритания, Китай и дори Шотландия (Rathod, A., 2018; Mendick, R., 2017; Dai , S., 2017; Coleman, L., 2016).

Опитите за иновации в цялото общество, в това число и при разплащанията ще продължат. Криптовалутите са само едно от проявленията на това явления. Вече се правят опити за създаване на квантови (фотонни) пари, при които информационните сигнали се пренасят чрез управлявани партиди от светлинна енергия. Счита се, че те са с по- високи нива на защита от всички известни до сега варианти на пари или парични заместители (Saradinova, M., 2017).

В областта на счетоводството и данъчното облагане не се забелязват в предходните години опити за активна преработка на нормативни актове с цел отразяване на променената реалност. Едва през настоящата година IFRS Interpretations Committee издава документ за обсъждане на указания как да се третират криптовалутите, без да се издава нов стандарт по въпроса (IASB/IFRS, 2019). Този документ предлага да се третират криптовалутите по МСС2 „Материални запаси“ ако те са държани от предприятието в хода на обичайната стопанска дейност или с тях се търгува активно. Ако горните условия не са изпълнени, то според IFRS Interpretations

Committee следва да се прилага МСС38 „Нематериални активи“. Основният аргумент за неприлагането на МСФО9 „Финансови инструменти“ е, че за признаването на финансови инструменти се изисква двустранна договореност между легални участници в процеса, а при криптовалуите такова двустранно споразумение трудно може да се установи. Заключението на IFRS Interpretations Committee към момента е, че криптовалутите не могат да се третират като финансови инструменти. Считаме, че това е много спорно заключение. Възникването на нови обекти в бизнеса може да предизвика промяна на дефиниции, а не задължително адаптиране на новия инструмент към съществуващите правила. Твърде показателен е фактът, че при проведеното изследване от IASB 58% от участващите в изследването предприятия търгуващи с криптовалута са ги третирали като финансови инструменти, а останалите 42% като стоки или нематериални активи (IASB/IFRS 2018). Категорично ясно е, че в рамките на нормативната уредба в контекста на България и Европейския съюз, криптовалутите не могат да бъдат приравнени на легални фиатни пари. Според различните позиции на участващите субекти в процеса и различията в нормативната регламентация, криптовалутите могат да се третират като нематериален дълготраен актив, калкулирана себестойност на услуга, финансов актив (спорно), продукция, стока. С промяната на технологиите, обектите на отчитане и главно нормативната регламентация е възможно да има и други опции за счетоводно третиране- дори като пари. Неизбежно е развитието на нормативната регламентация в разглежданата област. Въпросът за третирането на криптовалутите е по- скоро политически обусловен, отколкото икономически, въпреки че те са технологичен и икономически феномен.

Използвана литература

1. Андонов, И. (2019). Публична лекция на KPMG в ИУ Варна „Бъдещето на счетоводната и одиторска професия в дигиталния

свят“ 15.04.2019г.

2. Закон за Българска народна банка (ЗБНБ), Обн. ДВ. бр.46 от 10 юни 1997г.,... изм. и доп. ДВ. бр.106 от 21 декември 2018г.

3. Закон за платежните услуги и платежните системи (ЗПУПС), „Държавен вестник“, бр. 20 от 6 март 2018 г.

4.Международни счетоводни стандарти, одобрени от ЕС (МСС/ ЕС, 2018) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:02008R1126-20180101, ползвано на 10.04.2019.

5. Младенов, М.(1998). Пари, банки, кредит. Princeps, 1998.

6. Национални счетоводни стандарти. Министерски съвет (НСС/ МС, 2015). ПМС № 46 от 21.03.2005 г.Обн. ДВ. бр.30 от 7 Април 2005г., изм. ДВ. бр.86 от 26 Октомври 2007г., изм. ДВ. бр.3 от 12 Януари 2016г.

7. Правен свят. (2019). Данъчно третиране на виртуалните валути http://legalworld.bg/78559.danychno-tretirane-na-virtualnite-valuti. html, ползвано на 10.04.2019.

8. Profit.bg. (2019). Блокчейн технология или криптовалути? Къде да инвестираме? https://profit.bg/kriptovaluti/blokcheyn-tehnologiya -ili-kriptovaluti-kade-da-investirame/, ползвано на 10.04.2019.

9. Blockgeeks. (2018). What is Cryptocurrency. https:// block-geeks.com/guides/what-is-cryptocurrency/, ползвано на 10.04.2019.

10. C 389/17. Заключение на Генералния адвокат M. Wathelet по дело C 389/17 представено на 4 октомври 2018, т.53 http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=bitcoin&docid=206465&pageIndex=0&doclang=BG&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=1794839#ctx1 ползвано на 10.04.2019.

11. C-264/14. Решение на Съда (пети състав) от 22 октомври 2015 г. (преюдициално запитване от Högsta förvaltningsdomstolen — Швеция) — Skatteverket/David Hedqvist http://curia.europa.eu/ juris/document/document.jsf;jsessionid=3E66969BE6BC1F08DE6DB694E35D644E?text=&docid=172954&pageIndex=0&doclang=BG&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=1794839, ползвано на 10.04.2019.

12. CFO (2019). IBM пуска блокчейн платформа за

трансгранични разплащания в 72 държави, http://cfo.cio.bg/1336_ibm_puska_blokchejn_platforma_za_transgranichni_razplashtaniya_v_72_darzhavi, ползвано на 10.04.2019.

13. C-16/93 Tolsma. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 3 March 1994. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61993CJ0016, ползвано на 10.04.2019.

14. Coinmarketcap (2019). https://coinmarketcap.com/, ползвано на 10.04.2019.

15. Coleman, L. (2016). Cryptocurrency among National Currency Options for an Independent Scotland. https://www.ccn.com/ cryptocurrency-for-independent-scotland, ползвано на 10.04.2019.

16. Dai , S. (2017). China's central bank is developing its own digital currency, even as it bans bitcoin and private cryptos. https://www.scmp.com/business/companies/article/2118468/chinas-central-bank-studying-its-own-digital-currency-even-it, ползвано на 10.04.2019.

17. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0110, ползвано на 10.04.2019.

18. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/? uri=CELEX%3A32018L0843, ползвано на 10.04.2019.

19. Dombrovskis. (2018). Remarks by Vice-President Dombrovskis at the Roundtable on Cryptocurrencies. European Commission– Speech. http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-1242_en.htm, ползвано на 10.04.2019.

20. EBA (2014). EBA Opinion on 'virtual currencies'. https://eba.

europa.eu/documents/10180/657547/EBA-Op-2014-08+Opinion+on+ Virtual +Currencies.pdf, ползвано на 10.04.2019.

21. Ekblaw, A., Azaria, A. (2016). MedRec: Medical Data Management on the Blockchain. https://viral.media.mit.edu/pub/medrec, ползвано на 10.04.2019.

22. EY (2018). Applying IFRS.Accounting by holders of crypto-assets. https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-applying-ifrs-accounting-by-holders-of-crypto-assets/$File/EY-applying-ifrs-accounting-by-holders-of-crypto-assets.pdf, ползвано на 10.04.2019.

23.Frankenfield, J. (2018). Initial Coin Offering (ICO). https://www.investopedia.com/terms/i/initial-coin-offering-ico.asp, ползвано на 10.04.2019.

24. IASB/IFRS (2018). Transactions involving commodities and cryptocurrencies. Potential new research project. https://www.ifrs.org/-/media/feature/meetings/2018/july/iasb/ap12d-ias37.pdf, ползвано на 10.04.2019.

25. IASB/IFRS (2019).Tentative Agenda Decision and comment letters-Holdings of Cryptocurrencies https://www.ifrs.org/projects/work-plan/holdings-of-cryptocurrencies/comment-letters-projects/tad-holdings-of-cryptocurrencies/, ползвано на 10.04.2019.

26. Lansky, J. (2018). „Possible State Approaches to Cryptocurrencies“. Journal of Systems Integration. 9/1: 19–31. https://eba. europa.eu/documents/10180/657547/EBA-Op-2014-08+Opinion+on+Virtual+Currencies.pdf, ползвано на 10.04.2019.

27. Lux, T., Mathys, V., (2018). FINMA publishes ICO guidelines. Press release. https://www.finma.ch/en/news/2018/02/20180216-mm-ico-wegleitung/, ползвано на 10.04.2019.

28. Houben, R., Snyers, A. (2018). Cryptocurrencies and blockchain. European Parliament. Study requested by Tax3. http://www. europarl.europa.eu/cmsdata/150761/TAX3%20Study%20on%20cryptocurrencies%20and%20blockchain.pdf, ползвано на 10.04.2019.

29. Mendick, R.(2017). Bank of England plots its own bitcoin-style digital currency. https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/30/bank-

england-plots-bitcoin-style-digital-currency/, ползвано на 10.04.2019.

30. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf, ползвано на 10.04.2019.

31. PVCChina (2016) Accounting for cryptocurrencies. www.pwccn.com, ползвано на 10.04.2019.

32. Rathod, A. (2018). Estonia Scales Back Its plans for National Cryptocurrency. https://toshitimes.com/estonia-scales-back-its-plans-for-national-cryptocurrency/, ползвано на 10.04.2019.

33. Saradinova, M. (2017). Olomouc Scientists First to Verify How Quantum Money Could Work https://www.zurnal.upol.cz/nc/zprava/clanek/olomouc-scientists-first-to-verify-how-quantum-money-could-work/, ползвано на 10.04.2019.

34. Smithin, J.N. (2000). What is Money? Routledge.

35. Yu, E., Thompson, K. (2017). Estonian Blockchain-Based ID Card Security Flaw Raises Issues About Identity. https://www. mccarthy.ca/en/insights/blogs/cyberlex/estonian-blockchain-based-id-card-security-flaw-raises-issues-about-identity#page=1, (10.04.2019).

Контакти:

Доц. д-р Анита Атанасова

E-mail: aatanasova@ue-varna.bg

БИТКОЙН КАТО ОБЕКТ НА СЧЕТОВОДСТВОТО

Доц. д-р Ива Банкова Монева
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”, гр. Варна

Резюме

Биткойн е нов и специфичен икономически ресурс и има стойност. В счетоводството ресурсите са активи, но те следва да бъдат признати като такива, остойностени и контролирани от предприятието. Един от големите проблеми в счетоводството е как да признаем тези активи. Други проблеми са свързани с тяхното оценяване, отчитане и оповестяване във финансовите отчети. Към момента опитите за решаване на тези проблеми са в областта на новите обекти на счетоводството.

Ключови думи: счетоводство, нови обекти на счетоводството, активи, счетоводно отчитане, биткойн.

BITCOIN AS ITEM OF ACCOUNTING

Assoc. Prof. Iva Bankova Moneva, PhD
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“, Varna, Bulgaria

Abstract

Bitcoin is a new and specific economic resource and has value. In accounting, resources are assets but they should be recognized as such, measured and controlled by the entity. One of the big problems in accounting is how to recognize these assets. Other issues are related to their measurement, accounting and reporting in the financial statements. Attempts to solve these problems are currently in the field of new accounting items.

Keywords: accounting, new accounting items, assets, accounting, bitcoin.

Биткойн е изключително популярен, сравнително нов и все по-актуален, инструмент на бизнеса, макар и не всички да разбират какво стои зад него и как работи той. Биткойн притежава своя специфика и в разбирането за него се включват много на брой и разнообразни термини. Някои от тях биха могли да бъдат обхванати и представени по следния начин:

- биткойн платежна система – система с отворен код, основана

на P2P разпределена мрежова архитектура, подсигурена от блокчейн технология[4]. Създателят на биткойн Сатоши Накамото показва своето изобретение през 2008 г. и го представя в разработка, наречена „Биткойнът: Електронна кеш система потребител-до-потребител"[5] и дефинира биткойн „като платежна система, основана на криптография, а не на доверие, която позволява на които и да е две страни да осъществяват превод на средства без участие на посредник" (Накамото, 2008, стр. 1) Системата се нарича още биткойн счетоводна система, т.к. поддържа споделена в Интернет информация на индивидуални сметки, напълно децентрализирана е и не е под контрола на която и да е институция.

- биткойн портфейл – софтуер за лесно управление на биткойни, без да е необходимо техническо познаване на биткойн протокола, в който може да се съхраняват различни баланси от биткойни. В портфейла се съхраняват линкове към криптографски пароли или „частни ключове", които осигуряват достъп до балансите и трансфера на биткойни. За всеки потребител, който си инсталира биткойн софтуера, се генерира виртуален портфейл, който може да съдържа различни акаунти, несвързани с името на собственика[6].

- биткойн единица[7] – наричана още валута, цифрова валута, виртуална валута, електронни пари или криптовалута. Криптовалутите са цифрови валути.

Цифровите валути, в частност криптовалутите, и в частност биткойн[8], представляват реална възможност за търговия и иконо-

---

4 Виж Биткойн, https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D1%82% D0%BA%D0%BE%D0%B9%D0%BD [достъпен 06/04/2019]

5 Какво е биткойн, https://admiralmarkets.bg/education/articles/forex-basics/kakvo-e-bitkoin [достъпен 06/04/2019]

6 Виж Биткойн, https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B9%D0%BD [достъпен 06/04/2019]

7 От английски: бит (bit) и монета (coin)

8 Авторът не възприема понятията „биткойн платежна система", „биткойн портфейл" и „биткойн единица" като синоними. От тук нататък, в доклада, ще се използва единствено понятието „биткойн" в значението му на „биткойн единица".

мическо развитие. Темата не е без значителни предизвикателства и е с безброй аспекти. Едно е ясно, че тази област ще се развива и то с главоломна скорост. Необходими са специалисти из областта на икономиката, финансите, счетоводството, оценяването, правото, дигиталната криминология, криптографията и прочее. Към момента опитите за решаване на тези проблеми в счетоводството въвеждат нови подходи за счетоводно третиране на биткойн и са в областта на новите обекти на счетоводството. Биткойн е съвсем различен от съществуващата до момента практика за отчитане на активи, може да се каже труден за осмисляне и пораждащ много, различни по своето естество дискусии. Това се дължи на обстоятелството, че липсва разбиране и коментар относно признаването му или ако има такъв той е оскъден и не отразява в дълбочина същността на този актив. Резерви се изразяват и по отношение на необходимостта от неговото счетоводно отразяване въобще. Ето защо темата за биткойн и неговото счетоводно интерпретиране е актуална, значима и се нуждае от повече и по-задълбочени научни изследвания. Прецизното характеризиране на биткойн е основа за неговото обективно и точно счетоводно отчитане. То ще предопредели качеството на създаваната в счетоводството информация и е предпоставка за организиране на отчетността в бизнеса с биткойн. Поради това в доклада се поставя за цел на базата на изследвания за същността и особеностите на биткойн да се маркират дискусионни въпроси и насоки за тяхното решаване, обогатяващи счетоводната теория и подпомагащи счетоводната практика. Същевременно с това би следвало да се уточни, че изследването не претендира за изчерпателност по отношение на всички проблеми от теоретико-приложен характер, свързани с биткойн. Изразява се надеждата, че са поставени отправни точки на широк кръг от научни търсения, върху част от които е акцентирано, и са предложени възможни решения и отговори, а на други е поставено началото за задълбочени по-нататъшни авторови изследвания.

И така, основният въпрос е как се индетифицира и дефинира

биткойн като обект на счетоводството. Биткойн попада извън познатата рамка на счетоводна отчетност и не отговаря на нито едно определение за счетоводен обект. ***Очевидно е, че може да се класифицира като актив, но дали това е така?*** За нуждите на разсъжденията ще се използва значението на ключовото понятие актив. Един актив е икономически ресурс, който е получен в резултат на минали събития, контролира се от предприятието и от неговото използване се очаква извличането на икономическа изгода. Основните характеристики в определението са:

- Активът е ресурс, а не разход, и е резултат от вече капитализиран труд – *Биткойн отговаря на това изискване, може да се класифицира като ресурс.*

- Активът трябва да съществува като такъв в резултат от придобиването му от предприятието в предишен момент – *Биткойн отговаря на това изискване, т.к. е добит (процесът на придобиване е чрез изчисления и се нарича „копаене", за добиването му са необходими значителни изчислителни ресурси), закупен или получен в минал момент.*

- Активът е контролиран от предприятието – *Биткойн отговаря на това изискване, самата иновация на блокчейн може да бъде в достатъчна степен контролирана.*

- Активът дава възможност от него да бъде извличана изгода, като извличането на изгода се основава на оценката на степента на входящите бъдещи икономически ползи от актива, който трябва да се признае като такъв - *Биткойн отговаря на това изискване, държи се за да се спекулира с него и за да се получава доход от продажба, използва се ѝ като средство за размяна, т.е. плаща се с него.*

Освен критерия за вероятност предприятието да получи бъдещи икономически ползи, свързани с актива, според Международните счетоводни стандарти (МСС) за да се признае актива като отделен елемент на финансовия отчет, е необходимо да е изпълнен и критерия за надежно оценяване на цената на придобиване или

стойността на актива (Общи положения към МСС). Тези два критерия са взаимносвързани, защото „от икономическа гледна точка оценката на стойността на ресурса е оценка за неговата полезност за предприятието" (Георгиева, 2016, с. 27), но ще се разгледат поотделно. Първият критерий за признаване се удовлетворява по-лесно. По отношение на втория критерий, биткойн няма издател, няма правна защита или някаква правна уредба и не поражда договорно право. Също, приема се като валута само на добра воля, не дава право за участие в капитала или в дълга на което и да е предприятие, не е обвързан с официална валута, търговията с него е на виртуална борса, без регулация, цената му не се определя въз основа на официален борсов индекс и се движи с огромни маржове. С други думи, цената на биткойн се определя от ненадежни източници и следователно е ненадежна. Това означава, че биткойн не може да се признае за актив. На това заключение е възможно да се отговори по следния начин:

На първо място, много хора все още не познават биткойн. Всеки ден все повече компании го приемат, защото искат да се възползват от предимствата, които той предлага. Може да се каже, че все още списъкът с такива предприятия е малък, но той ще нараства и този процес не може да се спре.

На второ място, наличието на сравнително малко сделки и събития или бизнес дейности оказват съществено влияние върху цената на биткойн и тя е с големи маржове. Волатилността ще намалее с развитието на биткойн - пазара и на технологията.

На трето място, биткойн - софтуерът е все още в ниска версия и много функции не са напълно завършени, но са в активно развитие. Разработват се нови инструменти, функции, услуги и приложения и като цяло биткойн е в процес на развитие.

С други думи, опасенията, че не може да се признае актив, т.к. цената му се определя от ненадежни източници и следователно е ненадежна, са безпочвени. Подобна тактика е губеща, защото на теория може да не може да се признае актив, но на практика той съ-

ществува. Следва да се изхожда от предположението, че активът може да се оцени надежно. В случаите когато не може, предприятието би могло да използва информация от други източници и други методи за оценка. По подобен начин се постъпва при оценката на финансовите активи. В този ред на мисли, светът е на прага на четвъртата индустриална революция и бизнесът се променя. Бизнесът се нуждае от иновативни решения, основани на възможностите на новите дигитални технологии и част от тези решения са свързани с усъвършенстване на счетоводството. Определението, че „счетоводството е език и философия на бизнеса" изисква все по-голям практицизъм и все по-голяма бързина в решаването на предизвикателствата, свързани с биткойн в частност и криптовалутите въобще.

Следователно, съгласно действащата приложима счетоводна рамка и направените анализ и разсъждения, биткойн е актив. Още повече, че бъдещата икономическа полза на биткойн и неговият потенциал да допринася, директно или косвено, за повишаване на положителната икономическа стойност на бизнеса го индетифицират като безспорен актив от счетоводно-правен аспект.

„Електронната монета е последователност от цифрови записи" (Накамото, 2008, стр. 2), казва бащата на биткойн. От представеното определение се вижда, че едновременно биткойн е електронна монета, но ѝ последователност от цифрови записи. Тази формулировка затруднява индетифицирането на биткойн като вид актив. От една страна, от дефиницията и от наложилата се практика, на първо четене, биткойн е валута, т.к. се използва като средство за размяна[9],

[9] Какво е биткойн, https://admiralmarkets.bg/education/articles/forex-basics/kakvo-e-bitkoin [достъпен 06/04/2019], „Според данни на www.Coin desk.com, през 2015 г. броят на търговците, приемащи биткойни, експлодира. Много от тях са онлайн търговци, но се повишава и броят на традиционните вериги, които започват да приемат плащания с биткойн. Списъкът с организациите, приемащи биткойни, продължава да расте. 1- Общи потребителски стоки; 2 - Видео игри; 3- Карти за подаръци;

основано на блокчейн технология и криптография за отчетност на транзакциите и контрол. Иначе казано, биткойн е финансов актив. От друга страна, последователността от цифрови записи, които са в същността на технологията на биткойн могат да го дефинират като нематериален актив. ***Финансов или нематериален актив е биткойн?*** Тестването би могло най-опростено да се представи по схема, основаваща се на принципа на въпроси и отговори. Схемата е следната:

Първи въпрос – Биткойн пари ли е?

- ако отговорът е ДА – отчитаме биткойн като пари;
- ако отговорът е НЕ – преминаваме към следващ въпрос;

Отговорът е „НЕ", т.к. криптовалутите не се издават или подкрепят от правителство или държава[10].

---

4 - Пътуване; 5 - Храна; 6 - Автомобили;7 - Бакшиши и благотворителност; 8 - Онлайн и офлайн магазини.
Повечето системи за обработване на плащания с биткойни, също така ще ви предоставят QR-код на касата, който представлява биткойн адреса и сумата за плащане".

10 ГРОЗДАНОВ, Д. (2017). Bitcoin и регулациите в ЕС. *Първи стъпки на общността в нормативната уредба на криптовалутите.* https://www.capital.bg/biznes/konsult/2017/10/09/3048984_bitcoin_i_regulaciite_v_es/ [достъпен 06/04/2019] – „Европейският банков орган (ЕБО) още през 2013 г. издаде предупреждение към потребителите относно рисковете от търговията с криптовалути, очертани допълнително в детайлно становище по темата от 2014 г., където регулаторът набелязва повече от 70 такива. На първо място, сред тях и до днес остава неясната правна същност на криптовалутите. ЕБО многократно и категорично застъпва становището, че въпреки възприетото в оборота наименование, те не представляват валута по смисъла на Общностното законодателство и следва да се разглеждат не като платежно, а като разменно средство, което по своя характер представлява цифрово изражение на стойност (digital representation of value). Регулаторът също така подчертава липсата на контрол върху борсите за криптовалути, големите ежедневни разлики в курсовете и възможностите на големите играчи да ги манипулират, както и затрудненото гарантиране на сигурността на преводите в сравнение с обичайните транзакции с фиатни (конвенционални) валути през банки и платежни институции, които се подчиняват на значително по-строга регулаторна рамка".

Втори въпрос – Биткойн паричен еквивалент ли е?

- ако отговорът е ДА – отчитаме биткойн като паричен еквивалент;
- ако отговорът е НЕ - преминаваме към следващ въпрос;

Отговорът е „НЕ", т.к. биткойн е твърде волатилен, следователно има значителен риск от промени в стойността[11] .

Трети въпрос - Биткойн финансов инструмент ли е?

- ако отговорът е ДА – отчитаме биткойн като финансов инструмент;
- ако отговорът е НЕ – преминаваме към следващ въпрос;

Отговорът е „НЕ", т.к. биткойн не дава на притежателя договорно право или задължение за получаване на парични средства или друг финансов актив.

Четвърти въпрос – Може ли биткойн да се класифицира като нетекущ материален актив или като инвестиционен имот?

- ако отговорът е ДА – отчитаме биткойн като нетекущ материален актив или като инвестиционен имот;
- ако отговорът е НЕ – преминаваме към следващ въпрос;

Отговорът е „НЕ", т.к. биткойн няма физическа форма и със сигурност не земя и/или сгради.

Пети въпрос – Материален запас ли е биткойн?

- ако отговорът е ДА – отчитаме биткойн като материални запаси;
- ако отговорът е НЕ – преминаваме към следващ въпрос;

Отговорът е „НЕ", но има известни колебания, т.к. материалните запаси не е необходимо да бъдат във физическа форма, но трябва да се държат за продажба в обичайния ход на стопанска-

---

[11] СОРОС, ДЖ. (2018). Криптовалутите не са надеждни. http://www.Moreto.net/novini.php?n=367887 [достъпен 06/04/2019] – „Биткойн не е валута, защото валутата трябва да е стабилна инвестиция на средства, а с валута, чийто курс се променя с 25% на ден, например не може да се изплащат заплати, защото тогава тя може да намалее с 25% за един ден. Това е спекулация, в чиято основа лежи фалшива представа".

та дейност. Въпреки това, биткойн не може да се търгуват достатъчно често, така че търговската дейност да е обичайна дейност на предприятието или поне към този момент това е така.

Шести въпрос – Биткойн нетекущ нематериален актив ли е?

- ако отговорът е ДА – отчитаме биткойн като нетекущ нематериален актив;
- ако отговорът е НЕ – преминаваме към следващ въпрос;

Отговорът е „ДА", т.к. биткойн отговаря на дефиницията за нематериален актив, може да бъде идентифициран като такъв: може да бъде продаван, обменян или прехвърлян поотделно; не е пари и не е паричен актив; няма физическа форма.

Признаването на биткойн като нематериален актив следва да се основава на наличието на безспорни доказателства за това. Нематериалните активи, например патенти, лицензии, търговски марки или други, традиционно са активи, държани за използване в обичайната дейност и основната им цел е да генерират приходи от нея. Биткойн се използва за плащане на стоки и/или услуги и за инвестиционни цели. Използването на нематериален актив е много различно от използването на биткойн. В най-краен случай биткойн може да се признае за нематериален актив, но всъщност реалността е друга. При по-задълбочено изследване на отчитането на биткойн като нематериален актив се установява, че ако се приложи основният счетоводен принцип предимство на съдържанието пред формата, съгласно който сделките и стопанските факти следва да се представят съобразно действителното им икономическо съдържание, а не просто според правната им форма, чрез която са отразени, биткойн не може да се класифицира като нематериален актив. Обратното означава, че „приложимата счетоводна база се нарушава в определен аспект, което води до намаляване на качеството на представяната от счетоводството историческа финансова информация" (Свраков, Монева и Грозева, 2013, стр. 56).

На въпроса финансов или нематериален актив е биткойн няма еднозначен отговор. ***Биткойн има характеристики на финансов***

актив, но не е финансов актив. Биткойн има характеристики на нематериален актив, но не е нематериален актив.

Анализът на същността и особеностите на биткойн дава основание да се направят няколко извода:

1. Приложението на биткойн нараства, използва се като еквивалент на валута или алтернативен инвестиционен инструмент.

2. По своята същност биткойн е актив, който генерира икономическа изгода за контролиращия го. Няма натурално-вещественa форма на проявление и има редица особености, които го отличават от останалите активи и налагат разбирането за по-различен ред на неговото признаване, а оттам оценяване, отчитане и оповестяване на информацията за него във финансовите отчети.

3. Биткойн е дигитален, базиран на информатиката, математиката и криптографията, инструмент и съществува самостоятелно като актив, извън други активи.

4. Въпросите, който се поставят на дневен ред са какъв актив е биткойн и как предприятията, които прилагат приложимите счетоводни бази да го отчитат. Следвайки логическият ход на развитието на бизнеса, влиянието му върху счетоводството и неговата еволюцията, биткойн може да се класифицира като съвсем нов вид актив, а именно ***криптоактив или дигитален актив.*** Разбирането за дигитални активи е, че са по-широкото понятие от криптоактивите.

5. Приложението на конкретните технически способи на счетоводството при отчитането на биткойн е невъзможно. Новите активи изискват прилагането на абстрактно счетоводно-правни способи, които се създават с времето от счетоводството, за да обхванат бизнес - реалността, когато е невъзможно използването на технически способи.

6. Безспорно при настоящото състояние на приложимите счетоводни бази, липсва регламентация на признаването, отчитането, оценяването и оповестяването на сделките с биткойн. Пътят до крайното и общоприето решение на този въпрос минава през промяна на приложимата счетоводна рамка. Посоките са две, или след-

ва да се приеме нов стандарт, който регламентира изцяло въпроса за криптоактивите/дигиталните активи или ще се променят и/или разширят съществуващите дефиниции и регламенти. Авторът застъпва становището за нов стандарт, като следва да се отчетат в значителна степен новите моменти, например - събиране на информация, необходимост от нови решения, оценка и анализ на последствията от прилагането на стандарта и прочее.

7. Най-подходящия метод за измерване на биткойн е справедливата стойност. Промените в справедливата стойност трябва да бъдат признати в другия всеобхватен доход.

В заключение, дефинирането и идентифицирането на биткойн в частност, и дигиталните активи въобще са важни за организирането на отчетността на предприятията на прага на Индустрия 4.0. Да не говорим, че "пълната, достоверна и открита информация трябва да предоставя всеобхватно, непрекъснато и последователно всички характерни черти и особености на изследвания обект." (Димитрова, 2015, с. 497). Това има отношение към създаването на счетоводни данни за дигиталните активи и за представянето им на различните външни и вътрешни потребители. Ето защо изследването на същността и особеностите на дигиталните активи и ясното определяне на техния обхват и параметри са важни и необходимо условие за правилното им счетоводно третиране и за вярното и честно представяне на данните за тях във финансовите отчети на предприятието.

Използвана литература

1. Биткойн, https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B9%D0%BD[достъпен 06/04/2019]

2. ГЕОРГИЕВА, Д. (2016). Счетоводна обезценка на нетекущите активи, Монографична библиотека „Цани Каляндjиев", изд. „Наука и икономика" – ИУ – Варна

3. ГРОЗДАНОВ, Д. (2017). Bitcoin и регулациите в ЕС. *Първи стъпки на общността в нормативната уредба на криптовалути-*

me.https://www.capital.bg/biznes/konsult/2017/10/09/3048984_bitcoin_i_regulaciite_v_es/ [достъпен 06/04/2019]

4. ДИМИТРОВА, П. (2015). Достъпът до информация - ключово право на потребителите на финансови отчети, Международна конференция на БСУ „Хоризонти в развитието на човешките ресурси“, ISBN 978-619-7126-11-2

5. Какво е биткойн, https://admiralmarkets.bg/education/articles/forex-basics/kakvo-e-bitkoin [достъпен 06/04/2019]

6. НАКАМОТО, С. (2008). Биткойн: система цифровой пиринговой наличности, https://bitcoin.org/files/bitcoin-paper/bitcoin_ru.pdf [достъпен 06/04/2019]

7. Общи положения към МСС, Официален вестник на ЕС на български език (ОВ L 320, 29.11.2008 г.), 2008R1126-BG-27.03.2010-004.001, http://eur-lex.europa.eu, [достъпен 18/02/2019]

8. СОРОС, ДЖ. (2018). Криптовалутите не са надеждни. http://www.moreto.net/novini.php?n=367887 [достъпен 06/04/2019]

9. СВРАКОВ, А., МОНЕВА, И. и ГРОЗЕВА, Н. (2013) Учебно ръководство по основи на счетоводството. унив. издателство, ВСУ „Черноризец Храбър”.

Контакти:

Доц. д-р Ива Банкова Монева

e-mail: ivamoneva@abv.bg

АДАПТИРАНЕ НА ИНСТРУМЕНТАРИУМА НА УПРАВЛЕНСКОТО СЧЕТОВОДСТВО КЪМ ПОТРЕБНОСТИТЕ НА ДИГИТАЛИЗИРАЩИЯ СЕ БИЗНЕС

Гл. ас. д-р Бисер Райнов
Висше училище по застраховане и финанси, гр. София

Резюме

В доклада се изследват възмжностите за разширяване на инструментариума на управленското счетоводство така, че то да отговори на потребностите на онлайн базирания бизнес. В тази връзка се прави анализ на основният процес на онлайн бизнеса, погледнат през призмата на управленското счетоводство. Поддържа се тезата, че управленското счетоводство има потенциал да посрещне потребностите на онлайн бизнеса, като по този начин ефективността на този вид дейност ще се повиши, както и атрактивността и полезността на учебната дисциплина.

Ключови думи: управленско счетоводство, онлайн бизнес, дигитализация на бизнеса.

ADAPTATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING INSTRUMENTS TO THE NEEDS OF DIGITIZING BUSINESS

Chief Assist. Prof. Biser Rainov, PhD
Higher School of Insurance and Finance, Sofia, Bulgaria

Abstract

The report explores the opportunities for expanding the management accounting toolkit to meet the needs of an online business. In this connection, an analysis of the main process of online business, viewed from the perspective of management accounting, is made. It supports the thesis that management accounting has the potential to meet the needs of online businesses, thus improving the effectiveness of this type of activity as well as the attractiveness and usefulness of the discipline.

Key words: management accounting, online business, business digitization.

Изразът „бизнесът се дигитализира“ се е превърнал в клише, но фактът, стоящ зад него, е безспорен. В същото време управленското счетоводство остава силно фокусирано върху материалното производство и процесите свързани с него. Това е валидно, както за управленското счетоводство, като учебна дисциплина, така и за начина, по който то се прилага в практиката.

Оставайки встрани от един устойчив тренд, а именно дигитализацията на бизнеса, учебната дисциплина „Управленско счетоводство“ не допринася достатъчно за подготовката на студентите за практиката. От учебната зала тази слабост се пренася в предприятията.

По този начин управленското счетоводство се присъединява към тенденцията за отдалечаване на счетоводното образование от потребностите на практиката, която Али Вейсел констатира още през 2014 г. година в свой доклад, изнесен на конференция, организирана от Икономически университет – Варна (Вейсел, 2014).

Във връзка с казаното, интерес представлява изследването на възможността инстументариумът на управленското счетоводство да се разшири така, че да обхване дейностите, свързани с онлайн бизнеса.

Тук, без претенции за дефиниране на термина, ще уточним, че за целите на този доклад под *„онлайн бизнес“* се разбира бизнес, който частично или изцяло се осъществява онлайн. Пример за бизнес, изцяло осъществяван онлайн, е оказването на хостинг услуги. Частично базиран в мрежата е бизнес е електронен магазин за търговията с физически продукти, напр. потребителска електроника. При този вид бизнес продажбата се извършва онлайн, но доставката на стоката – офлайн.

Като ограничение в доклада се въвежда това, че следващите редове се отнасят основно за бизнеси работещи в сферата на услугите, както и за такива, които продават относително скъпи физически продукти. За търговията с физически продукти, попадащи в т.нар. интервал на импулсивните покупки, чиято горна граница е 30

лв., казаното по-долу е по-скоро нерелевантно.

Това ограничение е оправдано от гледна точка на данните за БВП на регионално ниво (НСИ, 2019) за 2017 г., които Националният статистически институт публикува през Февруари тази година. От тях става ясно, че икономиката на България се разпределя по следния начин: 28% индустрия, 5% земеделие и 67% услуги. Както се вижда, услугите са доминиращата индустрия в българската икономика.

Този доклад се базира на изследване, чиято цел беше да установи и систематизира процесите, които обхваща един онлайн бизнес. В рамките на изследването беше направен анализ на софтуерните продукти, предлагащи цялостни решения за този вид бизнес. Такива продукти са Click Funnels, Convert builder и др. Анализирани бяха и продукти, предлагащи частични решения, като софтуера на HubSpot и Active campaign. В резултат на това беше изведена принципна схема на онлайн бизнеса.

За разбиране на процесите значително помогнаха и обучителните ресурси, предлагани от създателите на посочените по-горе платформи, както и от консултантски компании извършващи услуги, свързани с дигитализация на бизнеса.

В крайна сметка се получи завършена концепция, включваща принципната схема, бизнес логиката, стояща зад нея и метриките използвани за оценка на резултатите.

Докладът не навлиза в подробности, свързани с изследването и се ограничава само до това да даде общ поглед върху голямата картина. Целта е да се види, че този вид бизнес може да се впише в рамките на управленското счетоводство, като за целта неговият инструментариум трябва да се разшири.

В практиката е навлязъл и широко се използва, като професионален жаргон, изразът *„продажбена фуния“*. Зад този израз стоят процесите, започващи от момента, в който потенциалния клиент научи за съществуването на компанията и завършващи с момента, в който той се е превърнал в лоялен клиент, правещ препоръки за

компанията.

Погледната през призмата на структурата на една по-голяма компания, продажбената фуния обхваща две функции – маркетинг и търговия, както се вижда от долната схема.

Фиг. 1. Принципна схема на продажбена фуния

Източник: HubSpot Academy.

Горните два сегмента, наричани „връх на фунията“ и оцветени в тъмно жълто, са отговорност на маркетинговия отдел. Следващите два сегмента, наричани среда на фунията се поделят от маркетинговия и търговския отдел. Последните два сегмента, наричани дъно на фунията, са отговорност на търговския отдел.

По-малките компании (в които няма обособени маркетингова и продажбена структури, а тези две дейности се изпълняват от един човек или един отдел) разглеждат продажбената фуния, като едно цяло. Това не променя същността на фунията и е по-скоро въпрос на форма, отколкото на съдържание.

За продажбената фуния са дадени редица дефиниции. Ще се

спрем на две от тях, защото те обобщават характеристиките, които най-често се включват в дефинициите.

Според Мат Аскерсон от AutoGrow.co (2019), продажбената фуния е *„серия от стъпки, предназначени да насочват и водят посетителя на сайта към решението за покупка. Тези стъпки се състоят от маркетингови активи, като лендинг страници и имейли“.*

Създаденият в Силиконовата долина акселератор WildAudience дефинира продажбената фуния като *„процес, всяка стъпка от който приближава потенциалния клиент до решението за покупка. Този процес е базиран на маркетингови инструменти, като видеа, статии, автоматизирани имейли, целеви страници“.*

Вижда се, че общото в дефинициите е това, че фунията въплащава процес. По това тя се различава от „класическите“ сайтове, изпълняващи ролята на визитна картичка или рекламна брошура, позиционирани онлайн.

Ще се спрем накратко на „стъпките“, които всяка фуния обхваща.

Осведоменост (Awareness Stage)

По време на тази фаза потенциалните клиенти разбират, че дадена компания съществува. Това може да стане по два начина. Единият е да видят реклама, другият е т.нар. органичен начин. „Органичен начин“ означава да достигнат до съдържание, създадено от компанията, чрез търсеща машина, каквато е Гугъл.

Изграждане на взаимоотношения (Relationship Stage)

След като потенциалните клиенти научат за съществуването на компанията, следва етапът, в който се изграждат взаимоотношения. Основната цел на този етап е, установяване на доверие и позициониране, като авторитет.

Основните стъпки по време на този етап са:

✓ Потенциалният клиент и компанията „да се запознаят“. Това става, като потенциалният клиент предостави на компанията контактна информация, най-често име и имейл.

✓ Компанията да помогне на потенциалния клиент да повиши

степента си на информираност така, че да има разумната убеденост, че е в състояние да вземе решение за покупка отговарящо в максимална степен на неговите потребности и интереси.

Продажба (Sales Stage)

Това е фазата по време на която се извършва т.нар. „затваряне на продажбата“. В практически план това означава да бъде извършено плащане от страна на потенциалния клиент и по този начин той да стане реален клиент.

Изграждане на лоялност (loyalty)

Лоялността се изгражда във всяка една от точките на контакт с потенциалните клиенти, както и с клиентите. Добър начин за това при всеки контакт с компанията те да получават над очакванията си.

От гледна точка на изследването на продажбената фуния интерес представлява начинът, по който в практиката се измерва напредъкът по отношение на целите. Добър източник на такава информация е проучване, направено от The Marketing Score Blog, резултатите от което са представени в Marketing Score Report (Miller, 2014). Изследването е обхванало 318 души, които е трябвало да оценят по скала от 0 до 10 132 метрики, разпределени в 10 секции.

Посочените по-долу показатели са класифицирани във връзка с четирите основни цели на продажбената фуния.

Популяризиране

Основната метрика тук е *„Трафик“*. Това е броят на посетителите на сайта. Т.нар. поддържащи метрики са:

„Органични линкове към сайта“ (Inbound links) – линкове към съдържание на сайта, които са спечелени. Т.е. сайт със сходно съдържание е поставил хипервръзка към конкретно съдържание, защото го намира за полезно или за авторитетен източник, на който може да се позове.

„Посещения от органичен линк“ (Referral visits) – този показател е пряко свързан с предходния. Той показва броят на хората, посетили сайта, кликайки на органичен линк.

Информация и за двата показателя може да се вземе от Google

Analytics – безплатно приложение на Гугъл за анализи.

„Собствен обхват“ (Owned reach) – хора, абонирали се за видео канал на организацията, последователи в социалните мрежи, имейл лист. Собственият обхват показва броят на хората в целевата аудитория, до които компанията може да достигне, без да се налага да плаща за реклама.

„Нови посетители“ (New visitors) – това са хора, които никога преди не са посещавали сайта на организацията.

„Завърнали се посетители“ (Returning visitors) – хора, които вече са посещавали сайта и са се върнали на него отново.

Информация за новите и завърнали се посетители е достъпна в Google Analytics.

Генериране на последователи

Водещият показател тук е *„Общ брой на последователите“* (Total Leads). „Последовател“ е човек, попадащ в целевата аудитория, който е дал контактна информация на компанията, както и съгласието си тя да се свързва с него.

Поддържащите метрики са:

„Брой изтегляния на файл“ (Gated downloads) – обикновено става въпрос за файл, тип електронна книга. Това може да бъде кратък наръчник, сборник с темплейти и др. Тези файлове се използват, като „магнит за клиенти“, който се предоставя безплатно срещу имейл и позволение за кореспонденция по него.

„Източник на последователи“ (Lead source) – реклама, органичен трафик, имейл, социални медии.

„Цена за придобиване на един последовател“ (Cost per lead (CPL) – изчислява се, като цената, платена на източника от предходния показател се раздели на броя на последователите, придобити от него. Лесният пример е цена на реклама/брой последователи, придобити от рекламата.

„Качество на последователите“ (Lead quality score) – обикновено се измерва в точки. За всяко действие, което се очаква да предприеме посетителят на сайта се определят даден брой точки.

Напр. – свален файл – 20 т.; закупен продукт – 100 т. и т.н.

Коефициент *„последователи/потенциални клиенти“* (Lead-to-prospect ratio) - показва броят на хората, които, след като са дали съгласие компанията да комуникира с тях, продължават да проявяват интерес към развиване на взаимоотношенията.

Конвертиране на последователите в клиенти

Основният показател тук е *„Клиенти“* (Customers) – общият брой на клиентите.

Метриките, свързани с основния показател, са:

„Коефициент на конверсия“ (Conversion rate) – измерва съотношението между новопридобитите клиенти и източникът им на придобиване. Напр. посетители на сайта/клиенти; последователи/клиенти; вероятни клиенти/клиенти

„Цена за придобиване на един клиент“ (Cost of customer acquisition (COCA) – получава се, като сумата, изразходвана за придобиване на клиентите, се раздели на броя им.

Повишаване на лоялността на клиентите

Водещият показател е *„Повтарящи се приходи“* (Recurring Revenue) – това са приходи, реализирани от един и същ клиент.

Поддържащите метрики тук са:

„Активни клиенти“ (Active customers) – хората, от които идват повтарящите се приходи.

„Стойност на жизнения цикъл на клиента“ (Customer lifetime value (CLV) – сумата на приходите, които компанията ще реализира от момента, в който придобие нов клиент, до момента, в който той ще престане да бъде клиент. Ако става въпрос за счетоводна програма с 200 лв. месечен абонамент и средният период от време, в който компанията задържа даден клиент е 5 години, тогава: CLV = 5x12x200 = 12 000 лв.

„Препоръки и прегледи на продукта от клиенти“ (Customer referrals and reviews) – измерва се в броя. Отразява броя на препоръките (добри или лоши) и т.нар. ревюта, при които клиент коментира характеристиките и качествата на продукта.

„Ангажираност“ (Engagement) – в социалните мрежи, на сайта, в имейлите и т.н.

Метриките, разгледани тук, имаха за цел да създадат обща представа за това какво се измерва в практиката. Умишлено бяха изброени сравнително голям брой показатели, защото това съответства на факта, че съвременните технологии дават възможност лесно да се измери почти всичко. Това, разбира се, има своите предимства, но и недостатъци. Един от тези недостатъци е, че многото метрики водят до объркване и загуба на фокус.

Проучване на Adobe показва, че 76% от маркетолозите смятат, че измерванията са важни, но само 29% са на мнение, че се справят добре с тях. На тези числа може да се погледне и по друг начин. 71% от хората, чиято професия е пряко свързана с онлайн измрванията, са на мнение, че не се справят добре с тази дейност.

Именно това е празнината, която управленското счетоводство може да запълни. Анализът е генетично свързан с него и това е добра предпоставка за развитие и на учебната дисциплина и на практиката в посока, която ще е полезна както за бизнеса, така и за самото управленско счетоводство.

Въз основа на казаното до тук могат да се направят следните обобщения и **изводи**:

Управленското счетоводство не обхваща дейностите, на които се базира онлайн бизнеса и това може да се види в съдържанието на всеки учебник, както и да се констатира в практиката.

Основният процес в онлайн бизнеса, а именно продажбената фуния, е съпоставим като степен на сложност с темите, обхванати от управленското счетоводство, напр. производството на сериини продукти и свързаното с него калкулиране по процеси. Освен това, както се вижда от казаното по-горе, неговото разбиране не изисква специални технически познания и умения. Всичко това е предпоставка разглежданият процес да се включи в обхвата на управлеското счетоводство.

В практиката, свързана с онлайн бизнеса, съществуват „бели

петна“, по отношение на измерването и анализа на напредъка към целите. Без да се прави задълбочен анализ на разгледаните по-горе метрики се вижда, че за водещите коефициенти има какво да се каже, не са видими причинно – следствени връзки между тях, липсва достатъчно силна обвързаност помежду им, както и връзка между приоритетите на компанията и ранжирането на коефициентите. Управленското счетоводство може да допринесе значително за запълване на празнините и посрещане на потребностите на практиката в това отношение.

Евентуално включване на онлайн бизнеса в обхвата на управленското счетоводство може да се улесни и от това, че част от инструментариума, с който сега то оперира, лесно може да се адаптира към онлайн бизнеса. Примери в това отношение са универсалният анализ „Разходи – обем – печалба“, калкулирането на база дейности и др.

Дали онлайн бизнесът ще стане част от теорията и практиката на управленското счетоводство зависи от това как академичната и професионалната общности ще погледнат на идеята. Надяваме се този доклад да даде импулс по посока на позитивно и конструктивно решение.

Използвана литература

1. Рупска Т., (2015) Управленско счетоводство (основен курс), ИК - УНСС

2. Horngren C., Sundem G., Burgstahler D., (2014), Introduction to Management Accounting(16th Edition), Pearson Education Limited

3. Atkinson A., Kaplan R. (2011), Management Accounting: Information for Decision-Making and Strategy Execution (6th Edition),

4. Sahaf M., (2013), Management Accounting: Principles & Practice, Vikas Publishing House

5. The Open University, (2017), Organisations and management accounting, The Open University

6. Вейсел, А. Балансирано обучение по счетоводните специалности, доклад, конференция на тема „Проблеми при обучението по счетоводство и контрол” (сборник доклади), Икономически университет – Варна

7. http://www.nsi.bg/bg/content/2215/бвп-регионално-ниво

8. https://www.autogrow.co/best-sales-funnel-examples/(2.4.2019)

9. https://wildaudience.com/sales-funnel-guide/ (2 април 2019 г.)

10. https://www.themarketingscore.com/blog/ bid/371555/ how-to-define-critical-kpis-across-the-marketing-funnel (4 Април 2019 г.)

11. https://www.adobe.com/aboutadobe/pressroom/pdfs/Adobe_Digital_Distress_Infographic.pdf

12. https://convertbuilder.com (5 Април 2019 г.)

13. https://www.clickfunnels.com (5 Април 2019 г.)

14. https://www.hubspot.com/academy (5 Април 2019 г.)

15. https://www.activecampaign.com/ (5 Април 2019 г.)

Контакти:

Гл.ас.д-р Бисер Иванов Райнов

E-mail: brainov@abv.bg

ПРИЛОЖИМИ НАУЧНИ МЕТОДИ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА В ОБЛАСТТА НА СЧЕТОВОДСТВОТО

Доц. д-р Надежда Попова-Йосифова
Икономически университет – Варна

Резюме

Някои автори определят счетоводната наука като „паразит“, тъй като тя няма собствени изследователски методи за разлика от науки като математика, статистика, социология и пр. Подобно твърдение е до известна степен вярно, но то съдържа ненужен негативизъм. Всъщност в счетоводството, както и в много други области на знанието се използват на първо място т. нар. общи методи, които са валидни за всяко изследване и на второ място, специални методи – взаимствани от конкретни специални науки. Също така, имплицитни за счетоводната наука са принципа на двойното записване, системата на счетоводните сметки, способа за балансово обобщаване, които се явяват своеобразни методи за анализ и синтез на информацията за дейността на предприятията. Настоящият доклад има за цел да представи кратък обзор на известните в литературата изследователски подходи и методи, критичен анализ на тяхното приложение в счетоводните изследвания, както и да се посочат основни насоки за подбора на методически инструментариум при планиране на научно-изследователската работа в сферата на счетоводството.

Ключови думи: счетоводство, изследвания, икономико-статистически методи, социологически методи.

APPLIED SCIENTIFIC RESEARCH METHODS IN THE AREA OF ACCOUNTING

Assoc. Prof. Nadezhda Popova-Yosifova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

Some authors describe the accounting science as a “parasite” as it does not have research methods of its own as is the case in sciences such as mathematics, statistics, sociology, etc. To some extent a definition like this is accurate, but is unreasonably negative. As a matter of fact, in accounting as well as in not a few

other areas of knowledge, are used in the first place the so called general methods which are valid for every research, and in the second place - special methods, which are borrowed from given special sciences. And then there are the double bookkeeping principle, the accounts system and the balance sheet approach which are implicit for the accounting science, and are some kinds of methods for analysis and synthesis of the information about the activities performed by the enterprises. This report is intended to outline in brief the research approaches and methods known in literature, the critical analysis of their application in the accounting research, as well as to specify basic guidelines for selection of methodological tools in planning the scientific work in the area of accounting.

Key words: accounting, research, economic statistical methods, sociological methods.

В англоезичната счетоводна литература се срещат авторови мнения, според които изследователите в счетоводството използват работата на други специалисти, за да генерират собствените си констатации и изводи (Smith, 2011). Такива твърдения звучат в известна степен пресилено, но са до голяма степен верни, тъй като в счетоводните изследвания може да бъде приложен богат инструментариум, взаимстван от други сфери на науката. Дисциплини, от които в счетоводните проучвания се прилагат, респективно адаптират методи са икономикс, финанси, социология, психология, организационно поведение и други. За да се обясни тази интердисциплинарност в методическия апарат на счетоводните изледвания следва да се потърси отговор на въпросите: какъв е основният изследователски въпрос, респ. проблем и какво е очакваното приложение на евентуалните констатации. За подбора на методи има значение дали научната разработка има за цел да тества съществуващи теории или да достигне до нови теоретични обобщения и твърдения. В това отношение намират приложение известните в науката общи методи – дедукция и индукция. При дедуктивният подход (от лат. deductio) се достига до конкретни заключения и изводи на базата на общи положения (БАН, 1982). Противоположен е индуктивният подход, при

който от наблюдение на отделни факти и явления се установяват общи правила и закономерности. Всъщност прилагайки индуктивен подход е възможно да се достигне до нови теоретични обобщения, до ново знание. Според Malmi и Granlund (2009) теориите в една приложна област трябва да дават обяснения, които са полезни за онези, които изследваме – мениджъри, организации и общество. Към това твърдение може да се допълни, че всяко обучение се основава на теоретично знание, тъй като теориите представляват своеобразно обобщение и обяснение на съществуващата практика в дадена сфера. Следователно ползите от едно научно изследване са не само за тези, които изследваме, но и за тези, които обучаваме в дадената практическа област.

Приложението на двата основни научни подхода – дедуктивния и индуктивния се описва по интересен начин от Kolb (1984) в т.нар. четиристепенен цикъл на познанието, основан на опита:

Фиг. 1. Четиристепенен цикъл на познанието, основан на опита

Източник: Kolb, D. (1984) Experiential Learning: Experience as The Source of Learning and Development, Prentice-Hall, p.21.

Описаната по-горе цикличност е в основата на т.нар. „модел на изследване на дейността“, разработен в началото на 40-те години на XX век от Kurt Lewin. Същността на този модел се състои в това, че чрез анализ на данни и наблюдения от практиката се формират из-

води и констатации, които се ползват от участниците в практиката за промяна на тяхното поведение и за извършване на обоснован избор в нови ситуации. Аналогичен модел е описан и от John Dewey в края на 40-те години на XX век. По-различен модел, основан на опита се описва от Jean Piaget, а именно т.нар. „модел на познанието и когнитивното развитие“, при който е от значение натрупването на знания през годините или това е модел на интелигентното развитие на човека.

Счетоводните изследвания често са насочени към предлагане на решение на конкретни практически проблеми, установяване на връзки и взаимоотношения и към създаване на ново теоретично знание (Smith, 2011). Това предполага приложението на методи от различни дисциплини, за да се констатира, анализира и обясни поведението на мениджмънта на предприятията, собствениците, инвеститорите, кредиторите и други заинтересовани страни. Bennett (1991) описва четири базисни нива (етапа) на всяко изследване:

✓ Описание – отнася се до събиране и регистриране на данни относно настоящи или минали събития, извършва се описание на случая, респ. казуса;

✓ Класификация – също описателен етап, при който следва откриване на подобни, респ. еднакви черти на явленията, извършва се групиране и класифициране (често с помощта на основни статистически програми);

✓ Обяснение – опит за разбиране на извършеното наблюдение чрез изясняване на проучваните взаимоотношения и установяване на причинно-следствена връзка на базата на подходяща за случая теория;

✓ Прогнозиране – моделиране на направените наблюдения по начин, който позволява да се направят проверими прогнози или предвиждания за неизвестни събития.

Преобладаващо през последните години в англоезичната икономическа литература се срещат научни изследвания, основани на практически опит, които започват с описание на наблюдаваните

факти и завършват с прогностични виждания за бъдещи събития или поведение на наблюдаваните субекти. Може да се твърди че, научните разработки е необходимо да притежават прогностична стойност, да предлагат решения на съвременни проблеми, модели за прогнозиране на бъдещи събития, да очертават предстоящи проблеми в конкретната проблематика.

В специализираната литература се описват няколко теоретични подхода, респ. възгледи, прилагани от изследователите в областта на счетоводството (Hogue, 2010):

✓ Позитивен (традиционен) подход (Positivistic Perspectives) – счетоводството се разглежда като система за бюджетиране с цел постигане на ниски разходи и ефективност на операциите. Към този подход се отнася теорията на рационалния избор (rational choice theory), която показва ефекта на взето решение върху конкретно поведение с цел постигане на максимална полезност. Концепцията за предела на рационалността (concept of bounded rationality) и бюрократичните модели (models of bureaucracy) показват сложността на процеса по вземане на решения и необходимостта от прилагането допълнително на други социологически теории. Към този подход още се включва теорията за човешките отношения (human relations theory), която внася едно по-широко разбиране за това как тези отношния влияят на функционирането на счетоводната и контролната система. Тук се включват проучванията относно ефектите от участието в процеса на вземане на решения, мотивацията, удовлетвореността и системите за бонуси, ефекти от лидерството, практики по време на престой в работата и пр.

✓ Натуралистичен подход (Naturalistic Approach) – свързва се с т.нар. метод на фундаменталната теория (Grounded Theory Method), при който се възприема, че теорията трябва да бъде базирана на емпирично доказателство, да произтича от практически данни, а не да бъде развита априори и след това тествана;

✓ Институционален подход (Institutional Perspectives) – проучва се счетоводната практика в социалната, културна и политическа

среда в която функционира. Правният статут на предприятията е от значение за тяхното съществуване и затова тук се обръща внимание на теориите за собствеността.

✓ Критичен подход (Critical Perspectives) – теоретичните възгледи са насочени към постигане на по-добро социално ангажирано общество. Тук може да се направи до известна степен паралел с поемането от предприятията на т.нар. корпоративна социална отговорност.

Научните изследвания е необходимо да имат своята концептуална рамка, построена обичайно на базата на съществуващи теории. Атанасова (2015) в свое изследване относно теориите, подходите и методите прилагани в проучванията в областта на управленското счетоводство, обобщава, че има относителен консенсус относно групите теории, взаимствани от други науки и приложими от счетоводните изследователи. Това са:

✓ Икономически теории – теория на търсенето и предлагането, маржинална теория, теория за рационалния избор, теория за полезността и много други. Преобладаващо се ползват в изследванията през 70-те години на 20 век;

✓ Социологически теории – теория за социалния констуктивизъм, теория за социалния функционализъм, институционална теория, теория за влияние на факторите на средата и много други. Приложими са все по-често в съвременните изследвания;

✓ Психологически теории – ролева теория, теория за човешките отношения, когнитивна психологическа теория и много други;

✓ Други теории – управленски теории, теории за лидерството, стратегически теории и други, които не са съотнесени в по-горните групи, преобладаващо поради факта, че повечето от тях имат комплексен характер.

В англоезичната литература преобладава позитивния подход към счетоводните изследвания. По-конкретно, прилагайки дедуктивен подход се тества приложението на известни теории в нова или променена среда и при нови обстоятелства. Концептуалната рамка

на едно проучване следва да предложи инструментариум за изследване на причинно-следствените връзки, т.е. да се определят ключовите променливи и останалите потенциални фактори, за да се представи изследваният проблем.

След дефинирането на променливите и факторите, които потенциално оказват влияние върху тях, следва формулирането на хипотези и подбор на методи с помощта на които да се акумулират и анализират необходимите данни с цел потвърждаване, респективно отхвърляне на направените предположения в контекста на поставената цел на научното изследване.

Фиг. 2. Концептуална схема

Източник: Smith, M. (2011) Research Methods in Accounting, 2nd edition, SAGE Publications Ltd., London, p. 22

Изборът на метод, респективно методи за събиране на информация в едно изследване зависи от поставеният изследователски въпрос, както и от достъпът до необходимите данни. Известни са следните основни групи методи за акумулиране на информация:

✓ Методи, използвани в т.нар. архивни проучвания чрез употреба на информация от достъпна база с данни – статистически, подходящи са регресионен тип методи;

✓ Метод на експерименталното проучване – приложим в конкретни ситуации, за проучване на реакцията на индивидите, какви решения биха взели и каква информация им е нужна;

✓ Методи за проучване на мнения – интервюта или анкети, ка-

то тук от съществено значение е въпросът за адекватния и коректен подбор на въпроси, тъй като съществува вероятност от манипулиране на отговорите (например чрез задаване на насочващи въпроси с цел получаване на определен тип отговор и други);

✓ Методи на проучване на конкретни практически ситуации и казуси – т.нар. „fieldwork research“ и „case study research“. През последните години изследователите се насочват все повече към такъв тип проучвания, тъй като те са подходящи за изследване на проблеми с комплексен характер, при сложни ситуации, които изискват индивидуален изследователски подход. Характерно е, че тук не се работи с голяма база предварително акумулирани данни, а от направените констатации би могло да се изведат предположения за сходни практически казуси. Информацията получена чрез „case study research“ е подходяща и за провеждане на обучения в изследваната практическа област.

След приключване на процеса по акумулиране на информация (количествена и/или качествена) е нужно да се извърши подбор на методи за анализ, като обичайно се използва статистически инструментариум, а именно:

✓ Дескриптивна статистика: извършва се подбор на подходящ статистически тест според обема и характера на информацията и използваната измервателна скала; избор на равнище на значимост, сравнение между наблюдавани и очаквани стойности на променливите и прочие;

✓ Корелационни зависимости: чрез тях се установява наличието или липсата на статистически значима връзка между избраните променливи;

✓ Регресионни модели: чрез тях е възможно да се определят причинно-следствените връзки между променливите.

Наличието на статистически софтуери значително облекчава работата на изследователя, но е необходимо да се познава спецификата на всеки корелационен коефициент, респективно регресионен модел, а не шаблонно да се прилагат статистически методи в при-

видно сходни изследвания.

Освен статистическите методи за доказване на определени връзки и зависимости, в изследванията могат да се използват всякакви аналитични подходи и прийоми, особено при обработката на качествена, а не количествена информация, както и при анализа на конкретни практически казуси.

Интересен е въпросът: кои са най-добрите публикации в счетоводната област и какви методи на изследване са използвани в тях? В англоезичната литература съществува дългогодишна традиция по ранжиране на списания с публикации по счетоводна проблематика. Обичайно се използва критерият „брой цитати“, но спорно е до колко това е обективен критерий за определяне на качеството на дадено изследване. През 2017 г. група американски учени от Brigham Young University, позовавайки се на предходни изследвания и на собствени проучвания извършват ранжиране на най-добрите списания със счетоводни публикации, като са представени отделни ранжирания по тематична област - счетоводна информационна система, одит, финансова, управленска, данъчна сфера и др., и използвана методика - аналитична, архивна, експериментална и др. (Barrick, J. at al., 2017). За един доста дълъг период от 1990 г. до 2016 г. се оказва според авторите на изследването, че „top-3“ списания са: The Accounting Review, Journal of Accounting & Economics и Journal of Accounting Research. Извършеното проучване обхваща цитати от Google Scholar, като по-всеобхватен източник в сравнение с Social Sciences Citation Index (SSCI), Scopus или Web of Science. По отношение на използваната методика, списанието The Accounting Review за изследвания период е на първо място по публикуване на архивни проучвания (изследвания на базата на големи бази данни), на първо място по експериментални проучвания (за тях е типично, че изследователя може да въздейства на субектите) и на второ място по цитирани публикации с използвана аналитична методика (с употреба на математически понятия и формули с цел да се даде обяснение или да се направи прогноза). Списанието Journal of

Accounting & Economics е на второ място за периода 1990-2016 г. по архивни проучвания и на трето място по цитирани публикации с използвани аналитични методи. Що се отнася до списанието Journal of Accounting Research, същото е на първо място по цитиране на публикации с аналитична методика, на трето място за цитирани архивни проучвания и на второ място за експериментални проучвания. Авторите на изследването критикуват начините за измерване на качеството на дадена публикация (цитиранията не са достатъчни), като считат, че е адекватно да се използва анкетиране на академичните представители, както и да се проследява прегледа на публикациите от непрофесионалисти (например чрез социалните мрежи).

Таблица 1

Най-цитираните 10 счетоводни списания през периода 1990-2016 г., независимо от тематичната област и използвана методика на изследванията

№	Списание	Период 2011 г. - 2016 г.		Период 2005 г.-2016 г.		Период 1990 г.- 2016 г.	
		Ранг	H-index	Ранг	H-index	Ранг	H-index
1.	The Accounting Review (TAR)	1	42	1	75	2	113
2.	Journal of Accounting & Economics (JAE)	2	38	2	63	1	130
3.	Journal of Accounting Research (JAR)	3	24	3	43	3	100
4.	Contemporary Accounting Research (CAR)	4	17	5	21	5	27
5.	Accounting, Organizations and Society (AOS)	5	14	4	35	4	63
6.	Review of Accounting Studies (RAST)	6	8	6	16	7	15

7.	Accounting Horizons (Horizons)	7	5	8	4	8	10
8.	Auditing: A Journal of Practice & Theory (AJPT)	7	5	7	6	6	16
9.	Journal of Information Systems (JIS)	9	1	9	0	10	0
10.	Behavioral Research in Accounting (BRIA)	10	0	9	0	10	0

Източник: Barrick, J. at al. (2017), Ranking Accounting Journals by Topical Area and Methodology, Available at SSRN: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2848560

В счетоводните публикации в България, както правилно отбелязва Атанасова (2010) се наблюдава употребата предимно на дедуктивен, в частност нормативен подход към счетоводните проблеми. Това твърдение се подкрепя от следните два мотива: 1/ в българската икономическа, в частност счетоводна научна литература има традиции в публикациите с теоретичен характер и 2/ стопанската практиката у нас и законодателството, което регулира тази практика са изключително динамични и променливи. През последните години се забелязва положителна тенденция към увеличаване на изследванията с употребата на комплексен методически инструментариум – аналитични методи, статистически методи, анкетни проучвания и прочие.

В заключение, и двата основни подхода – дедуктивен и индуктивен имат своите преимущества и могат да се използват в счетоводната наука. Няма „универсална“ или „най-добра“ методика за провеждане на научните изследвания. При планирането на всяко проучване би следвало да е ясна целта на изследователя – да извлече от практиката нови изводи и обобщения или да провери приложимостта на вече известни теории в непрекъснато изменящата се практика. Необходими са повече изследвания на стопанската действителност както в България, така и по света, тестване на съществуващите теории в нови условия и при нови обстоятелства, както и

прилагане на „case study research“ при анализ на сложни практически казуси. В счетоводните проучвания е възможна употребата на методически инструментариум от други науки (математика, статистика, социология и пр.) с цел установяване на връзки и зависимости между изследваните променливи, анализ и прогнозиране на поведението на различни групи потребители на информация от счетоводството и пр. Всичко това спомага и ще продължи да допринася за формирането на теоретичното знание, което дава облика на счетоводната наука.

Използвана литература

1. Атанасова, А. (2010) Дедуктивен подход към счетоводните проблеми, Годишник на ИДЕС, 4, с. 103-128

2. Атанасова, А. (2015) Теории, направления, подходи, методи и инструменти на научно изследване в управленското счетоводство, Икономически изследвания, БАН, бр. 2, с.131-158

3. БАН (1982) Речник на чуждите думи в българския език, Изд-во на БАН, София, 1982.

4. Barrick, J. at al. (2017), Ranking Accounting Journals by Topical Area and Methodology, Available at SSRN: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2848560

5. Bennett (1991) How is Research Carried out? The Management Research Handbook, Routledge, London.

6. Hogue, Z. (2010) Methodological Issues in Accounting Research: Theories and Methods, Spiramus, London.

7. Malmi, T., Granlund, M. (2009) In search of Management Accounting Theory, European Accounting Review,Vol.18, №3, pp.597-620

8. Smith, M. (2011) Research Methods in Accounting, 2nd edition, SAGE Publications Ltd., London.

Контакти:

Доц. д-р Надежда Попова-Йосифова

E-mail: nadia_popowa@ue-varna.bg

АКТУАЛНИ ФИНАНСОВО – СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ ПРИ УПРАВЛЕНИЕ ДЕЙНОСТТА НА ОСИГУРИТЕЛИТЕ

Гл. ас. д-р Николина Николова
Университет за национално и световно стопанство, гр. София

Резюме

В непрекъснато променящя се стопански свят нараства ролята на осигурителите. Извършват се сериозни промени в организацията и регулацията на дейността им. Те засягат главно управлението на финансите, счетоводството и анализа на тяхното имуществено и финансово състояние. Във връзка с това възникват проблеми във финансовото управление, организацията и методологията на финансовото счетоводство на осигурителите. В доклада се разглеждат важни проблеми при отчитането на съществените обекти от дейността на осигурителите и тяхното представяне във финансовите отчети, каквито са финансовите активи, капиталовите и дългови финансови инструменти, формирани и управлявани от осигурителните дружества. Изследват се основните видове риск в дейността на осигурителите и се извеждат най-важните показатели за анализ на финансовото им състояние.

Ключови думи: осигурители, финансово счетоводство, анализ, финансови инструменти, финансови отчети.

ACTUAL FINANCIAL AND ACCOUNTING ASPECTS IN MANAGING THE ACTIVITIES OF INSURERS

Chief Assist. Prof. Nikolina Nikolova, PhD
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

In a constantly changing economic world, the role of insurers is increasing. Serious changes are made in the organisation and regulation of their activities. They mainly concern the management of finance, accounting and analysis of their property and financial performance. In this regard, problems arise in financial management, organisation and methodology of insurers' financial reporting. The report addresses important issues when reporting on the essential elements of the insurers' activity and their presentation in the financial state-

ments, such as financial assets, capital and debt financial instruments, formed and managed by social insurance companies.

Key words: insurers, financial accounting, analysis, financial instruments, financial statements.

Социалното осигуряване е относително обособена система от фондове, предназначена за осигуряване доходи за поддържане и възпроизводство на членове на обществото при настъпване на определени обстоятелства от обективен и субективен характер в условията и начина на живот. То може още да се определи като „механизъм за акумулиране и разпределение на парични средства в полза на бенефициентите по повод на настъпване на покрити осигурителни рискове“ (Манов, 2012, стр. 286). При нея субекти на социалното осигуряване са осигурителите, осигурените лица, осигурителните посредници и контролните институции. Осигурители са юридически и физически лица, които правят вноски или превеждат средства под друга форма в полза на осигурените лица. Такива са работодателите, самоосигуряващите се лица и трети лица, които правят осигурителни вноски в полза на осигурени лица – бенефициенти на плащанията от системата на социалното осигуряване. В специалната литература и нормативната уредба е прието да се представят като осигурители държавата, друга относително обособена от нея институция или частна институция, макар че те се явяват като посредници между платците на осигурителни вноски (осигурителите) и осигурените лица. У нас такива институции са: Националният осигурителен институт (НОИ), Националната здравно осигурителна каса (НЗОК) и частните Пенсионноосигурителни дружества (ПОД).

В България от 2000 г. функционира двойствената система за осигуряване – държавно и частно развитие на т. нар. три стълбова система на осигуряване. Първият стълб представлява универсална система за защита и се изразява в задължително обществено осигуряване, регулирано и управлявано от държавата. Вторият стълб представлява допълнителна задължителна система и се изразява в

задължително осигуряване, организирано от дружества и управлявани от тях фондове – универсални пенсионни фондове и професионални пенсионни фондове. Третият стълб се изразява в доброволно осигуряване при което осигурителни посредници (осигурители) се явяват доброволните пенсионни фондове и доброволните пенсионни фондове по професионални схеми.

Настоящето изследване на финансово – счетоводните аспекти на осигурителите се ограничава до дейността на пенсионноосигурителните дружества, които осъществяват допълнителното пенсионно осигуряване у нас в двете му форми – задължително (втори стълб) и доброволно (трети стълб). Пенсионноосигурителните дружества осъществяват дейността си въз основа на лицензия от Комисията за финансов надзор (КФН). Основните принципи по дейността на допълнителното осигуряване са формулирани в Кодекса за социалното осигуряване (КСО), те са:

- юридическа самостоятелност на пенсионноосигурителните дружества и на фондовете, които то управлява;
- прозрачност, разделност и изключителност на дейността;
- разрешителен режим и държавно регулиране;
- задължителна периодична отчетност и разкриване на информация;
- лоялна конкуренция между ПОД;
- представляване интересите на осигурените лица.

Пенсионноосигурителното дружество може да осъществява допълнително задължително пенсионно осигуряване чрез два фонда – Универсален пенсионен фонд и Професионален пенсионен фонд.

Универсалният пенсионен фонд включва задължително всички лица родени след 31 декември 1959 г. Вноската в размер на 5 % се взема от осигурителната вноска на първия стълб. Плащанията от фонда на бенефициентите са във вид на: допълнителна лична пожизнена пенсия за старост, еднократно или разсрочено плащане до 50% от средствата по индивидуалните партиди при пожизнена загубена работоспособност над 89, 99%; и еднократно или разсро-

чено плащане на суми на наследниците на починало лице и на пенсионер.

Професионалният пенсионен фонд е предназначен за задължително осигуряване за всички лица, работещи по условията на първа и втора категория труд независимо от тяхната възраст.

Пенсионноосигурителните дружества могат да извършват допълнително доброволно пенсионно осигуряване чрез създаването на два фонда – **фонд Допълнително доброволно пенсионно осигуряване** и **Доброволен пенсионен фонд по професионални схеми**.

Допълнителното доброволно пенсионно осигуряване (трети стълб) чрез двата фонда има сходни характеристики с тези на втория стълб по отношение на вносители, модел, данъчни облекчения, финансиране и начин на въвеждане.

Изведените основни характеристики и особености в дейността на осигурителите предопределят спецификата на счетоводството като система за отчитане на стопанските операции и представяне имущественото и финансовото състояние на осигурителите. Счетоводството на осигурителите се осъществява в съответствие с изискванията на Закона за счетоводството, Международни счетоводни стандарти/Международни стандарти за финансово отчитане (МСС/МСФО) и Указанията на КФН –Управление „Осигурителен надзор“. Специалните изисквания на КФН се отнасят до представяне на отделни позиции в Отчета за финансовото състояние и Отчета за печалбата или загубата и другия всеобхватен доход на осигурителите. Регламентирани са минимални изисквания за представяне и оценка на активите и са добавени допълнителни изисквания относно оповестяванията и поясненията към финансовите отчети на осигурителите.

Международните стандарти за финансово отчитане са разработени и публикувани от Съвета по международни счетоводни стандарти (СМСС) и приети от Европейския съюз в съответствие с Регламент (ЕО 1606/2002) на Европейския парламент и на Съвета, по смисъла на Закона за счетоводството (ДР §1 т.8). От приложимите

МСС/МСФО определящо значение за счетоводството на осигурителите имат МСС 19 Доходи на наети лица и МСС 26 Счетоводство и отчитане на планове за пенсионни доходи. По- важните моменти от прилагането на МСС/МСФО се изразяват в отделни процедури и подходи при признаването, оценяването, отчитането и представянето на елементите във финансовите отчети на осигурителите. Те се описват подробно в съдържанието на оповестената счетоводна политика и поясненията към финансовите отчети, в които задължително се извършват анализи и оценки на факторите влияещи на дейността и резултатите от нея заедно с присъщите за тази дейност рискове. В поясненията към финансовите отчети ръководството на Дружеството съобщава дали е приложило нови стандарти, изменения и разяснения към МСФО, разработени и публикувани от СМСС, които са задължителни за прилагане от началото на отчетния период, но нямат съществен ефект от прилагането им върху финансовия резултат и финансовото състояние на дружеството. Посочват се също така очаквани стандарти, изменения и разяснения, които не са влезли в сила и не се прилагат по рано от датата на одобрение на финансовия отчет.

Към датата на изготвяне на годишния финансов отчет се прави преценка на способността на Дружеството да продължи своята дейност като действащо предприятие и дали има достатъчно финансови ресурси за да продължи оперативната си дейност в близко бъдеще и продължава да прилага принципа на действащо предприятие при изготвяне на финансовия отчет.

Годишният финансов отчет на пенсионноосигурителното дружество се представя в съответствие с МСС 1 Представяне на финансови отчети. Обикновено осигурителните дружества представят Отчета за всеобхватния доход в един отчет. В Отчета за финансовото състояние се представят два сравнителни периода, когато дружеството прекласифицира позиции във финансовия отчет; преизчислява ретроспективно позиции във финансовия отчет; прилага счетоводна политика ретроспективно.

При съставяне на финансовите отчети пенсионноосигурителните дружества прилагат специфични счетоводни политики, най-значимите от които са систематизирани в настоящия доклад.

Финансовите отчети се изготвят при спазването на принципите за оценяване на всички видове активи, пасиви, приходи и разходи, съгласно МСФО. Освен това се използват счетоводни оценки и допускания, базирани на информация предоставена на ръководството към датата на изготвяне на финансовия отчет. Възможно е реалните резултати да се различават от направените оценки и допускания.

Приходите се оценяват по справедлива стойност на получено или подлежащо на получаване възнаграждение. Приход се признава при изпълнението на услугата или при прехвърлянето на риска върху клиента. Пенсионноосигурителното дружество признава като приходи таксите от управляваните фондове - Доброволен пенсионен фонд (ДПФ), Професионален пенсионен фонд (ППФ) и Универсален пенсионен фонд (УПФ). ДПФ и ППФ удържат таксите за управление при постъпване на осигурителните вноски на базата на сключени договори за допълнително пенсионно осигуряване във фондовете. УПФ начислява и изплаща на ПОД такси върху вноските, получени от осигурените лица, като:

- Такса в размер до 3,75% удържана от всяка вноска;
- Инвестиционна такса до 0,75 %, определена годишно върху стойността на нетните активи в зависимост от периода за който се управляват.

При продажба на активи, приходът се признава, когато са изпълнени следните условия:

- значителните рискове и ползи от собствеността са прехвърлени върху купувача;
- не е запазено продължаваща участие в управлението на активите или ефективен контрол върху тях;
- сумата на прихода може да бъде надеждно оценена;
- вероятно е икономическите изгоди от сделката да бъдат получени;

- направените разходи, които предстои да бъдат направени могат да бъдат надеждно оценени;

- приходът свързан със сделка по предоставяне на услуги се признава, когато резултатът от сделката може надеждно да се оцени.

Приходите от лихви се отчитат текущо по метода на ефективния лихвен процент. Приходите от дивиденти се признават в момента на възникване на правото на получаване на плащането.

Оперативните разходи се признават в Отчета за всеобхватния доход в момента на ползване на услугата или към датата на тяхното възникване.

Приходите от финансирания и дарения се отчитат в съответствия с приходния подход, регламентиран в МСС 20 Счетоводно отчитане на правителствения дарения и оповестявания на правителствена помощ, като финансирането и дарението се признават системно и рационално за приход в Отчета за дохода през периодите, в които са извършени съответните разходи, чието компенсиране е цел на финансирането. Финансиранията свързани с амортизируеми активи се признават за доход, за периодите пропорционално на начисляването на амортизацията.

Финансовите инструменти (финансови активи и пасиви) се признават, когато Дружеството стане страна по договорни споразумения, включващи такива. Финансов актив се отписва, когато се загуби контрол върху договорените права, които съставляват финансов актив, т.е. когато са изтекли правата за получаване на парични потоци или е прехвърлена значима част от рисковете и изгодите от собствеността. Финансов пасив се отписва при неговото погасяване, изплащане, при анулиране на сделката или при изтичане на давностния срок.

При първоначалното признаване на финансов актив или финансов пасив Дружеството ги оценява по справедлива стойност плюс разходите по трансакцията с изключение на финансовите активи и пасиви, отчитани по справедлива стойност в печалбата или

загубата, които се признават първоначално по справедлива стойност. Финансовите активи се признават на датата на уреждането.

За целите на последващото им оценяване финансовите активи на Дружеството, с изключение на хеджиращите инструменти се класифицират в следните категории:

- Кредити и вземания;

- Финансови активи, отчитани по справедлива стойност в печалбата или загубата;

- Финансови активи на разположение на продажба.

Финансовите активи се разпределят към отделните категории в зависимост от целта, с която са придобити. Категорията на даден финансов инструмент определя метода му на оценяване и дали приходите и разходите се отразяват в печалбата или загубата или в другия всеобхватен доход. Всички финансови активи, с изключение на тези отчитани по справедлива стойност в печалбата или загубата подлежат на тест за обезценка към датата на финансовия отчет. Финансовите активи се обезценяват, когато съществуват обективни доказателства за това. Прилагат се различни критерии за определяне на загубата от обезценка в зависимост от категорията на финансовите активи.

Всички приходи и разходи, свързани с притежаването на финансови инструменти се отразяват в печалбата или загубата при получаването им, независимо от това как се оценява балансовата стойност на финансовия актив, за който се отнасят и се представят в Отчета за доходите на редове „Финансови разходи“, „Финансови приходи“ или „Други финансови позиции“, с изключение на загубата от обезценка на търговски вземания, която се представя на ред „Други разходи“.

Ръководството на Дружеството използва техники за оценяване на справедливата стойност на финансови инструменти при липса на котирани цени на активен пазар. Подробности относно използваните предположения се представят в поясненията за финансови активи и пасиви. При прилагане на техники за оценяване ръководството

използва в максимална степен пазарни данни и предположения, които пазарните участници биха възприели при оценяването на даден финансов инструмент. Когато липсват приложимите пазарни данни, ръководството използва своята най-добра оценка на предположенията, които биха направили пазарните участници. Тези оценки могат да се различават от действителните цени, които биха били определени при справедлива пазарна сделка между информирани и желаещи страни в края на отчетния период.

Пенсионноосигурителното дружество управлява различни видове риск по отношение на финансовите си инструменти. Най-значимите рискове, на които е изложено дружеството и управляваните от него фондове са пазарен риск и кредитен риск. Всички търгуеми финансови инструменти са изложени на пазарен риск, който се проявява като валутен, лихвен и ценови. Политиката по управление на валутния риск, осъществявана от Дружеството е да не се извършват значителни операции и да не се поддържат отворени позиции в чуждестранна валута различна от евро, така че нетните валутни курсови разлики да са незначителни.

С управлението на лихвения риск се цели оптимизиране на нетния доход от лихви при дадени пазарни лихвени равнища в съответствие с бизнес стратегиите на Дружеството. Процедурите по управление на лихвения риск се прилагат според чувствителността на цените на активите, притежание на Дружеството спрямо промени в лихвените равнища.

Лихвеният риск се наблюдава и измерва чрез следните количествени методи – дюрация, модифицирана дюрация, конвекция и рискова премия. Дюрацията е основната мярка за чувствителността на един инструмент към изменение на нивото на лихвените проценти. Дружеството използва модифицираната дюрация и конвекцията за да измери лихвения риск и да оцени възможното отклонение в пазарната цена на инструмента вследствие изменението на лихвените нива. Рисковата премия е разликата между доходността до падеж на корпоративна, общинска, или ипотечна облигация и доход-

ността до падеж на държавни ценни книжа със сходен падеж. Дружеството анализира нивото на рисковата премия и нейното съответствие с кредитния рейтинг на емитента. Действителният ефект зависи от множество фактори, които включват промените в лихвения процент, породени от чувствителността спрямо различните периоди или валути.

Основният ценови риск, на който е изложено Дружеството е свързан с инвестициите в ценни книжа с променлив доход. Справедливата стойност на тези финансови инструменти се влияе от промени в пазарните равнища на цените на съответните ценни книжа, което от своя страна рефлектира върху финансовия резултат на Дружеството. Дружеството измерва ценовия риск на инвестициите чрез приложим за съответния пазар количествен метод – историческа волатилност, измерена чрез стандартно отклонение за период един месец. При невъзможност за прилагане на този метод се използва стандартното отклонение на индексите на регулираните пазари, на които се търгуват дадени акции.

При управление на кредитния риск Дружеството наблюдава риска от неизпълнение на ангажименти от страна на контрагенти при операции с финансови инструменти. С оглед спазване принципа на предпазливост и отразяване на вярното и точно състояние на активите и пасивите на дружеството се прави оценка на възстановимата стойност на вземанията от контрагенти. При обезценка на определени активи възникват и се отчитат разходи от обезценка.

Другите видове риск, които могат да възникнат за Дружеството са ликвиден, регулаторен и политически риск. При управление на ликвидния риск Дружеството следва задълженията за ликвидност, произтичащи от специална наредба на КФН за изискванията към състава и структурата на собствения капитал (капиталовата база) на пенсионноосигурителното дружество, към неговата оздравителна програма и към минималните ликвидни средства на дружеството и на управляваните от него фондове за допълнително пенсионно осигуряване. Регулаторният и политическият риск са рискове, които са

взаимно свързани и се отнасят до неблагоприятна промяна в нормативните разпоредби и вземане на политически решения, които да се отразят негативно на дейността, стойността на активите на управляваните фондове и съответно средствата на осигурените лица. За предотвратяване на тези рискове ръководството на Дружеството трябва да следи внимателно и взема участие във всяко едно обсъждане в промени на нормативната уредба, които могат да застрашат интересите на осигурените лица във фондовете, като предприема адекватни действия в една силно регулирана среда и динамична обстановка.

Дружеството следва политика и извършва процедури за управление на капитала с цел да осигури способността на Дружеството да продължи да съществува като действащо предприятие, да спазва регулаторните изисквания и да осигури адекватна рентабилност на акционерите.

Съгласно изискванията на КСО, ПОД трябва да разполага по всяко време със собствен капитал (капиталова база) в размер не по-малко от 50% от минималния капитал, който е определен в размер на 5 млн. лв. Заедно с това, то трябва да разполага постоянно с ликвидни средства в размер на не по-малък от текущия размер на текущите задължения на Дружеството.

Основните показатели, които характеризират финансовото състояние на ПОД са (Миланова, Начкова и Маврудиев, 2018 с.487):

- обща ликвидност – определя се като текущите активи се съпоставят с текущите пасиви на Дружеството;
- ефективност на разходите – общи приходи/общи разходи;
- рентабилност на собствения капитал – текуща печалба(загуба)/собствен капитал;
- рентабилност на активите – текуща печалба(загуба)/сумата на активите;
- рентабилност на пасивите – текуща печалба(загуба)/ сума на пасивите.

Използвана литература

1. Миланова, Е., Начкова, М. и Маврудиев, Хр. (2018) Счетоводство на застрахователите и осигурителите, ИК – УНСС, С.

2. Манов, Б. (2012) Основи на финансите, Нов Живот, С.

3. Закон за счетоводството в сила от 1.01.2019 г.

4. Кодекс за социално осигуряване от 8.02.2019 г.

5. Наредба № 10 от 26.11.2003 г. за изискванията към състава и структурата на собствения капитал (капиталовата база) на пенсионноосигурителното дружество, към неговата оздравителна програма и към минималните ликвидни средства на дружеството и на управляваните от него фондове за допълнително пенсионно осигуряване, в сила от 19.11.2018 г.

Контакти:

Гл. ас. д-р Николина Николова

e-mail: nikolina.nikolova@unwe.bg

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА КРЕАТИВНОТО СЧЕТОВОДСТВО – ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР

Ас. д-р Явор Башев
Университет за национално и световно стопанство, гр. София

Резюме

В доклада се прави опит да се изяснят същността и особеностите на креативното счетоводство. Обект на анализ и систематизиране са вижданията на водещи специалисти в тази област. Очертани са и факторите, разглеждани като причини за прилагане на креативното счетоводство.

Ключови думи: креативно счетоводство; управление на приходите; счетоводни стандарти.

ESSENCE AND FEATURES OF CREATIVE ACCOUNTING: A LITERARY REVIEW

Assist. Prof. Iavor Bachev, PhD
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

The paper clarifies the essence and features of creative accounting. Subject matter of consideration and systematization are the views of leading specialists in this field. The article also outlines the factors that are considered to be the main reasons for applying creative accounting.

Keywords: creative accounting; revenue management, accounting standards.

Финансовите отчети като краен продукт на счетоводството са източникът на информация, посредством който управленците, инвеститорите и кредиторите могат да анализират финансовото състояние на предприятието. На практика много от важните решения, които се взимат от тези заинтересовани страни, се основават върху финансовите данни, получени от финансовите отчети. Следователно точността и надеждността на тези данни имат решаващо значение за групите потребители, за вземането на подходящи решения.

Съставителите на финансовите отчети следва да прилагат обективен и последователен набор от правила за създаването на разбираеми, навременни и надеждни финансови отчети. Правилата могат да бъдат под формата на принципи, концепции или конвенции (Башева 2010). Носители на тези правила са счетоводните стандарти. Сложността и непредсказуемостта на променящата се икономическа среда правят трудно предварително да се вземат предвид всички възможни ситуации при определяне правилата в стандартите и пораждат доста неясноти в тях. Понякога постановките в стандартите са неясни, остарели или трудно разбираеми. Ето защо наличието на счетоводни стандарти които да се прилагат при съставянето на финансовите отчети, не предотвратява манипулативното поведение на съставителите на тези отчети. Това поведение се нарича „креативно счетоводство“ или „управление на приходите“. От една страна, наличието на счетоводни стандарти не може предварително да предотврати манипулативното поведение, но от друга се счита, че счетоводните стандарти могат да го ограничат (Wang, 2008).

Последиците от манипулирането на отчетите могат да се сведат до : подкопаване на качеството и надеждността на финансовото докладване; намаляване доверието на капиталовите пазари към надеждността на финансовата информация; засилване на регулаторната намеса; намаляване надеждността на капиталовите пазари и неблагоприятните ефекти върху националното икономическо развитие и просперитет (Петрова 2007).

Манипулативното поведение на управленците с цел да се получи благоприятна картина за компанията, има дълга история. Според Balaciu и Vladu (2010) амбицията данните да се правят по-привлекателни е толкова стара, колкото и счетоводството. Първи Лука Пачиоли не само е дефинирал какви счетоводни правила е нужно да се прилагат, но е систематизирал и оформил практиките на креативното счетоводство. В книгата си De Arithmetica той посочва, че независимо от отразяването на сделките чрез метода на

двойното записване, отразяването на операциите с мастило в основни и спомагателни книги,ако се появят някакви несъответствия, калъфът с мастило от време на време се уврежда, за да направят записите нечетливи.

Един от първите изследователи, които говорят за манипулацията на финансовите отчетите, е Copland (1968). Той посочва съществуващата възможност за субективно увеличаване или намаляване на отчетения доход от страна на мениджмънта, но не дефинира термина.

По-късно креативното счетоводство най-напред става популярно като термин сред икономическите журналисти в медиите на Обединеното кралство и се дефинира като набор от средства, чрез които се постига отклонение между сметките (Türker и Demrhan 2013). Подобно е и становището на Mulford и Comiskey (2002). Според тях счетоводните принципи позволяват известна степен на гъвкавост и възниква проблем, когато компаниите използват тази гъвкавост, за да създадат илюзии в своите финансови отчети- илюзии, които са нещо друго освен истинско и справедливо отчитане.

Една от най-цитираните дефиниции е дадена от Healey и Whalen (1999). Те дефинират креативното счетоводство като използване на преценка от мениджърите за промяна на финансовите отчети, за да бъдат подвеждани някои заинтересовани страни относно основните икономически резултати и показатели на компанията или да се окаже влияние върху договорни отношения, които зависят от отчетените данни. Nelson (2003) прави извода, че съществуват три вида управление на приходите: управление на приходите, което е в съответствие с GAAP;управление на приходите, което е трудно да се разграничи от GAAP; и управление на приходите, което очевидно не е като GAAP, а е умишлено неправилно прилагане на правилата за признаване на приходите.

В литературата има различни дефиниции на креативното счетоводство. Една част от изследователите идентифицират само и единствено термина „креативно счетоводство“, други считат тер-

мините „креативно счетоводство“ и „управление на приходите“ за синоними, а трети ги дефинират по различен начин.

Според Amat и Gowthorpe (2004) креативното счетоводство е термин предпочитан повече в Европа, докато в САЩ по-често се използва термина "управление на приходите".

Могат да бъдат изведени пет особености на креативното счетоводство.

Първа особеност: Креативното счетоводство се свързва с игнориране на действащите счетоводни правила или с експлоатиране на съществуващи пропуски и неясноти в стандартите. Например Naser (1993) определя креативното счетоводство като процес на трансформиране на счетоводните данни до желаните чрез използване на съществуващите правила, като се игнорират някои или всички от тях. Shah (1998) го обяснява като активна експлоатация на пропуски или неясноти в счетоводните правила от управленците, с цел да представят по предпочитан от тях начин картината на финансовото състояние на компанията. Yaping (2005) определя креативното счетоводство като практики на манипулация на приходите, които не нарушават счетоводните стандарти или корпоративните закони поради липсата на съответни стандарти или закони- например когато компаниите се занимават с бизнес иновации.

Втора особеност: Креативното счетоводство предполага избор на правила ,които съществуват в приложимата счетоводна нормативна база. Amat и Gowthorpe (2004), използват като синоними термините „креативно счетоводство“ и „управление на приходите“ ,като креативното счетоводство е преобразуване на финансовите отчети посредством избори на правила, оценки и други практики, разрешени от счетоводната регулация.

Трета особеност: Креативното счетоводство обслужва интересите на съставителите на финансови отчети. По същността си то е използване на гъвкавостта в счетоводството в рамките на регулаторната рамка за управление на оценяването и представянето на финансовите отчетите така,че те да обслужват интересите на със-

тавителите, а не на потребителите (Jones 2011).

Четвърта особеност: Креативното счетоводство има много проявления и се реализира чрез различни техники . Според Belkaoi (2004) креативността в счетоводството може да приеме различни форми в зависимост от целите на съставителите на финансови отчети. Той ги групира като **big bath accounting** и **creative accounting**. **Big bath accounting** се свързва със стъпките, предприети от ръководството, за драстично намаляване на текущите печалби от акция през даден отчетен период , за да се увеличат бъдещите печалби от акция . Jones (2011), като прави задълбочен преглед на литературата за управлението на приходите, класифицира тези изследвания в три различни групи. *Първата група* проучвания обикновено използват термина „изглаждане на доходите (income smoothing), което означава увеличаване на печалбите в лоши и намаляване на печалбата в добри години за компанията. *Втората група* проучвания се отнасят до счетоводните промени в дохода, свързани с поддържането и не нарушаването на договорите за заем. Тези проучвания установяват, че мениджърите се опитват да манипулират доходите и баланса така, че да не нарушават съотношението дълг/собствен капитал. *Третата група проучвания* разглеждат управлението на приходите от гледна точка на мениджърите, които управляват приходите и получават по-високи бонуси. Като цяло те се стремят да намират доказателства, съответстващи на очакванията им. Stolowy и Breton (2000) разработват рамка за манипулиране на отчетите и приемат, че тези манипулативни дейности са насочени към промяна на възприятието на инвеститорите за системния и финансовия риск. Според тях чрез манипулирането на отчетите управленците се опитват да променят показателите за доходност на акция и / или съотношението дълг / собствен капитал. Те групират „изглаждането на доходите (income smoothing**)** и „голямата баня“ **(** big bath accounting**)** в рамките на по-широка концепция за управление на приходите, и разглеждат креативното счетоводство в тесен смисъл.

Пета особеност:Крайна форма на креативно счетоводство е

„измамното“ счетоводство (Fraudelent accounting)[12]. Fong (2006) споменава, че управлението на приходите обхваща практики от консервативно счетоводство до "измамно“ счетоводство, което е негова крайна форма. Според Mulford и Comiskey (2002) креативното счетоводство включва всички стъпки, използвани за игра с финансови номера, включително агресивен избор при прилагането на счетоводни принципи и измами във финансовите отчети. Yaping (2005) прави разлика между манипулиране на приходите и управление на приходите. Yaping дефинира манипулирането на приходите (earnings manipulation) като умишлени стъпки, предприети от ръководството за постигане на отчетени приходи до желаното ниво като се нарушават счетоводните стандарти и корпоративните закони. Ако тази манипулация се упражнява по преценка, предоставена от счетоводни стандарти и корпоративни закони, Yaping го нарича управление на приходите (earnings management).

В литературата има много фактори, разглеждани като причини за прилагането на креативно счетоводство. Джени (1991) дефинира осем причини за показване на по-добро финансово състояние на предприятието: получаване на заеми; ощетяване на нови съдружници; успокояване на разтревожени съдружници или кредитори; намерение да се продаде предприятието; намерение да се преобразува предприятието; изплащане на дивиденти; увеличаване на курса на акциите; раздаване на големи тантиеми.

Един от най-цитираните фактори е очакваното увеличаване на **цените на акциите** на компанията (Türker и Demrhan 2013) . Това не е изненадващо, тъй като крайната цел на всяка компания е максимизиране на нейната стойност. Способността на компанията да генерира устойчив и вероятно нарастващ поток от приходи, които осигуряват постоянен паричен поток, има положителен ефект

[12] В Съединените щати креативното счетоводство е дефинирано в по-широка перспектива включва и измами, докато в Обединеното кралство и в Европа това е считано като използване на гъвкавостта в рамките на регулаторната система, но без измами (Jones, 2011).

върху цената на акциите, тъй като инвеститорите търсят и в крайна сметка плащат по-високи цени за корпоративна печалба. За да има ефект върху цената на акциите, този паричен поток или трябва да бъде предоставен в момента, или трябва да има голяма вероятност, че ще бъде получен в бъдещи периоди. Използването на техниките на креативното счетоводство е един от начините да се съобщи на инвеститорите, че компанията има потенциал за по-високи доходи, което спомага за повишаване цената на акциите (Mulford и Comiskey 2002).

Креативното счетоводство може да спомогне за поддържането или увеличаването на цената на акциите както чрез намаляване на очевидните нива на заеми, така че компанията да изглежда, че е носител на по-малък риск, така и чрез създаване на външен вид на добри и устойчиви тенденции за печалби (Amat и Gowthorpe 2004).

Увеличаването на цената на акциите не е единственият мотивационен фактор за креативното счетоводство.Наличието на нестабилна печалба може да направи компанията уязвима и дори да се стигне до нейното агресивно поглъщане. Компании с нестабилна печалба се възприемат като по-рискови и по-малко добре управлявани в сравнение с компании с постоянни печалби (Jones 2011).

Компенсациите и бонусите въз основа на финансовите резултати могат също да накарат мениджърите да прилагат техники на креативното счетоводство и да манипулират финансовите отчети (Gunny 2010).

При някои обстоятелства, когато не е в интерес на компанията, може да се стигне до креативно счетоводство по изключение и до приемане от ключовите играчи на ниско ниво на печалба като нещо легитимно (Mulford и Comiskey 2002). Например петролните компании по време на войната в Персийския залив са използвали счетоводни политики, намаляващи приходите, за да се избегнат политическите последици от по-високата печалба, произтичаща от увеличените цени на дребно (Han и Wang 1998).

Заключение

По своята същност креативното счетоводство е трансформиране на данните от финансовите отчети до желаните чрез използване на съществуващи в стандартите и законите счетоводни правила. Крайна форма на проявление на креативното счетоводство са измамите във финансовите отчети. Неговото съществуване е обусловено от обективни фактори. Креативното счетоводство има много проявления и се реализира чрез различни техники.

Използвана литература

1. Башева,С (2010) Концептуални основи на счетоводството,ИК Стопанство,УНСС

2. Джени, Е (1991) Измами и злоупотреби в счетоводството,Наука и изкуство,

3. Петрова, Д(2007) Ползване на приблизителни счетоводни оценки и измамното финансово отчитане, доклад на конференция „Теория и практика на финнасовите престъпления“.

4. Amat, Oriol, Catherine Gowthorpe (2004), Creative Accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues, UPF Working Paper, No. 749.

5. Balaciu, Diana, Alina Beattrice Vladu (2010), “Creative Accounting – Players And Their Gains and Loses”, Annals of Faculty of Economics, Vol.: 1, issue: 2, pp. 813-819.

6. Belkaoi, Ahmed Riahi (2004), Accounting Theory, Thompson Learning, 5th ed.,London.

7. Copland, Ronald M. (1968), “Income Smoothing”, Journal of Accounting Research, Vol. 6, pp. 101-116.

8. Fong, Alexandra (2006), “Earnings Managementin Corporate Accounting: AnOverview”, Cross-sections, Vol: 2, pp.81-95

9. Gunny, Katherine A. (2010), “The Relation Between Earnings Management UsingReal Activities Manipulation and Future Performance: Evidence from Meeting Earnings Benchmarks”, Contemporary Accounting Research, Vol. 27, No. 3, pp. 855–888.

10. Han, Jerry C.Y , Shiing-wu Wang, (1998), "Political costs and

earnings management of oil companies during the 1990 Persian Gulf Crisis.", The Accounting Review, Vol: 73, pp.103-117.

11. Healey, Paul and James Whalen (1999), “A Review of the Earnings Management Literature and its Implication for Standard Setting” Accounting Horizons, Vol: 13, Issue 4,pp.365-383.

12. Jones, Michael (2011 г.), Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals, John Wiley &Sons Ltd., England.

13. Mulford, Charles W., Eugene E.Comiskey (2002), The Financial Numbers Game Detecting Creative Accounting Practices, John Wiley & Sons, Inc., New York.

14. Nelson, Mark W., John A. Elliott, Robin L. Tarpley (2003), “How Are Earnings Managed? Example From Auditors”, Accounting Horizons, Supplement 2003, pp.17-35.

15. Naser,Kamal H.M (1993), Creative Financial Accounting. Its Nature and Use, Prentice-Hall International, London.

16. Shah, Atul K. (1998), “Exploring the influences and constraints on creative accounting in the United Kingdom”, The European Accounting Review , Vol.:7, No:1,pp.83–104.

17. Stolowy, Herve, Gaeton Breton (2000), “A Framework for the Classification ofAccounts Manipulations”, HEC Accounting & Management Control Working Paper, No.708/2000.

18. Susmus Türker, Dilek Demrhan(2013) Creative Accounting: A Brief History And Conceptual Framework, "3rd Balkans and Middle East Countries Conference on Accounting and Accounting History" between 19-22 June, 2013.

19. Yaping, Ning (2005), “The Theoretical Framework of Earnings Management”, Canadian Social Science, Vol.1 No.3, pp.32-38.

20. Wang, Cui (2008), A Close Examination on Creative Accounting from Theoretical, Practical and Subjective Perspectives, Unpublished Thesis of MA in Finance and Accounting, University of Nottingham.

Контакти:

Ас. д-р Явор Башев

e-mail: iavorbachev@hotmail.com

ФИНАНСОВО И НЕФИНАНСОВО ОТЧИТАНЕ – СИМБИОЗА ИЛИ АНТАГОНИЗЪМ?

Ас. д-р Атанас Атанасов
Икономически университет – Варна

Резюме

Съвременното икономическо развитие оставя своята отличителна черта и променя начина, по който се възприемат и оценяват компаниите като цяло. Целта на тази публикация е да се направи обзор на обхвата и възможностите за прилагане на финансово и нефинансовото отчитане, като на тази основа се анализира и обоснове необходимостта от въвеждане на единни практики при оповестяване на нефинансовата информация и начините, по които ръководството на предприятието комуникира тази информация със заинтересованите страни.

Застъпва се тезата, че основната част от оповестената нефинансова информация следва да бъде „структурирана“ и подходящо обвързана с финансовите показатели на предприятието като част от единен интегриран отчет за дейността.

Keywords: нефинансово отчитане (NFR), интегрирано отчитане (IR), финансово отчитане, счетоводно регулиране

FINANCIAL AND NON-FINANCIAL REPORTING - SYMBIOSIS OR ANTAGONISM?

Assist. Prof. Atanas Atanasov, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

Contemporary economic development leaves its distinctive trait and changes the way companies are perceived and valued in general. The purpose of this paper is to review the scope of the options for applying financial and non-financial reporting as well as to analyze and justify the need to introduce unified disclosure practices for non-financial information and how the management of the entity communicates this information with interested parties.

We believe that the major part of the disclosures of non-financial information should be “structured” and appropriately linked to the entity's financial

performance as part of a single integrated activity report.

Key words: non-financial reporting (NFR), financial reporting, integrated reporting (IR), accounting regulation.

Въведение

Съвременното икономическо развитие оставя своята отличителна черта и променя начина, по който се възприемат и оценяват компаниите като цяло. Докато в традиционния модел за оценка ценността на предприятието основно се гради върху използването на материалните ресурси, то днес цялостната оценка за едно предприятие задължително включва влиянието на все повече нематериални ресурси, които носят стойност за компанията, както и значително количество нефинансови фактори, които са потенциално важни при вземането на инвестиционни решения. Наличието на различни международни организации като Международния съвет за интегрирано отчитане (IIRC), Глобалната инициатива за отчитане (GRI), Международната федерация на счетоводителите (IFAC), Борда за Международни счетоводни стандарти (IASB), Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD), Европейския съюз (EU) и др., които работят в тази посока, направи нефинансовото отчитане по-масово, тъй като компаниите отговарят на очакванията за по-голяма прозрачност по отношение на начина, по който различни нефинансови индикатори оказват въздействие върху стойността на бизнеса.

Целта на този доклад е да се анализират възможностите за оповестяване на нефинансова информация от предприятията и обвързването й с основните параметри на финансовото отчитане в контекста на съвременните предизвикателствата пред корпоративната отчетност.

Необходимост от нефинансово отчитане

Нефинансовата информация по своята същност е неколичест-

вена информация. Тя съдържа по-скоро качествени характеристики за обектите на отчитане и за предприятието като цяло, включена в годишните финансови отчети (ГФО) или оповестена по друг официален начин. Към тази информация може да се причислят: информацията за корпоративния мениджмънт и стратегията на предприятието, информация относно корпоративната социална ангажираност на компанията, средата в която функционира, пазарния дял, който има, броя на клиентите, текучеството на персонала, информация за формирани корпоративни културни ценности, заложените стратегии за развитие, политики по опазване на околната среда и т.н. Много често на тези нефинансови показатели за бизнеса се възлагат надежди за изясняване на модела, свързан с дългосрочното създаване на стойност от предприятията извън обхвата на финансовите показатели за дейността, които основно са базирани на исторически данни.

Нарасналите нужди на заинтересованите страни в областта на нефинансовата информация доведоха до развитие в търсенето на начини за докладване на различен тип нефинансова информация, като в тази връзка бяха разработени множество рамки, класации, инструкции и показатели, свързани с нефинансовото отчитане, които много често се дублират или пък не съдържат необходимата конкретика. Своеобразната „инвазия“ на нефинансовата отчетност, която се наблюдава след 2010 г. може да се обясни с факта, че в много случаи традиционните финансови показатели „разказват“ само част от ценността на компанията без да могат да дадат обяснение за начините, по които предприятието създава стойност. Тази констатация се подкрепя и от факта, че в съвременната дигитална епоха традиционните бизнес модели се развиват към модели, ориентирани към технологии, с по-голям акцент върху иновациите и знанията. В този смисъл стойността на една компания все повече се влияе от нематериални активи като търговски марки, бази данни, талант и клиентска база, които често не са обхванати от финансовите отчети. Това от своя страна може да доведе до възникването на

значителни разлики между пазарната капитализация и счетоводната стойност на капитала на предприятията. Нещо повече, цифровизацията създаде нови бизнес модели и дълбоко промени начина, по който се разпространява и предоставя достъп до корпоративната информация. Именно тези бързи промени в бизнес средата, както и в информационните нужди на инвеститорите и на останалите заинтересовани страни, доведоха до широк обществен дебат за това дали корпоративната отчетност продължава да изпълнява целите си и дали е в крак със социалното, икономическото и технологичното развитие.

Оповестяването (задължително и доброволно) на корпоративна информация (финансова и нефинансова) е инструмент, който може да се разглежда като част от цялостната управленска стратегия на ръководството на предприятието за достигане до по-голям брой заинтересовани страни с цел анонсира по подходящ начин резултатите от дейността и управлението на предприятието. Така например според C. Demartini и S. Trucco е възможно е да се определят три нива на анализ на корпоративите оповестявания, дори ако тези три нива на анализ не са независими един от друг и относителните граници не са лесно откриваеми и дефинирани: задължително и доброволно оповестяване; оповестяване на финансова и нефинансова информация; оповестяване на прогнозна и историческа информация. (Demartini & Trucco, 2017)

Посочената теза се застъпва и от Beyer и др., според които корпоративното оповестяване има двойствено измерение. Първата роля се отнася до възможността за разкриване на информация, която да позволи на инвеститорите и доставчиците на капитал да оценят възвращаемостта на инвестиционните възможности. В този контекст, инвеститорите и доставчиците на капитали имат по-малко информация от мениджърите, тъй като са външни лица, докато мениджърите могат да „разкрасят“ икономическите резултати на фирмите, за да привлекат капитал, което може да доведе до генериране на бъдещи проблеми. Освен това посредством опове-

стяванията може да се дефинира системата за корпоративно управление и да се следи използването на капиталовите ресурси. (Beyer, Cohen, Lys, & Walther, 2010) В крайна сметка, корпоративното оповестяване се използва от мениджмънта като механизъм за справяне с пазарните несъвършенства, като по този начин се намалява информационната асиметрия между мениджърите и инвеститорите. Корпоративното оповестяване обаче се занимава и с вътрешната потребност на една компания да разкрие правилно информацията на пазара за неговото изпълнение, като по този начин намалява несигурността за инвеститорите и като резултат - цената на капитала. (Lambert & Verrecchia, 2015).

В същото време в свое изследване Root и Grumman стигат до извода, че „репутацията на фирмата може да се увеличи само ако нейното разкриване (на информацията) е надеждно“ (Root & Grumman, 1998).

В изследване, включващо световна извадка от 4900 компании, които включват 100-те най-големи компании по приходи във всяка от 49-те страни, проучени в това проучване, консултантската компания KPMG установява, че повечето от най-големите световни компании сега интегрират финансови и нефинансови данни в своите годишни финансови отчети (78%), което предполага, че тази информацията е подходяща за инвеститорите. Същото изследване показва, че повече от три четвърти от най-големите 250 компании в света вече включват поне някои „нефинансови“ данни в годишните си финансови отчети. (KPMG, 2017)

Brown и др. посочват, че в световен мащаб съществуват повече от 30 международни рамки за устойчиво нефинансово отчитане. (Brown, 2009). При това разнообразие от рамки за отчитане и оповестяване, отнасящи се до нефинансовата информация, много често предприятията изпитват трудности при определянето коя от тях да използват, за да докладват особеностите в дейността си. Тези рамки се различават по тяхното предназначение и някои автори се опитват да ги класифицират според техните характеристики и да ги оценят

според измерението, върху което се фокусират.

Таблица 1

Основни инициативи за оповестяване на нефинансова информация

Органи-зация	**Основни потребители**	**Форма на предоставяната информация**	**Основно съдържание**
GRI	Широк кръг заинтересовани страни	Отчет за устойчивото развитие	Изграждане на устойчиви решения чрез установени стандарти и глобална мрежа от заинтересовани страни
IIRC	Доставчиците на финансов капитал	Интегриран годишен отчет или Самостоятелен отчет	Създаване на интегрирано отчитане и мислене в рамките на общата бизнес практика както за публичния, така и за частния сектор
SASB	Инвеститори в американски публични компании	SEK 10-K, 20-K	Създаване и подобряване на специфични показатели по отделни сектори на иконмиката за инвеститорите в САЩ
ISO	Ръководството и външни заинтересовани страни	ISO сертифи-циране (ISO 26000:2012 Указания за социална отговорност)	Декларира отговорност на организацията за въздействието на нейните решения и дейности върху обществото и околната среда чрез прозрачно и етично поведение. Включва 7 основни теми, свързани със социалната отговорност.

Източник: Официални интернет страници на посочените организации

В практико-приложен аспект наличието на множество различни рамки за нефинансово отчитане и оповестяване води до своеобразен „миш-маш“ от информация, която в много от случаите дори се дублира и води до объркване сред ползвателите й. Този факт е в основата на защитаваната теза, че при оповестяването на нефинансова информация не следва да се прекалява, тъй като може да доведе до т.нар. „претоварване с информация“, за което говорят Eppler и Mengis. (Eppler & Mengis, 2004)

Изложените аргументи ни позволяват да считаме, че качеството на оповестяване е определящ фактор за затваряне на информационната пропаст между компаниите и заинтересованите страни, които се интересуват от количествено-качествени данни. Качественото оповестяване намалява информационните пропуски от този вид и напълно отговаря на изискванията на заинтересованите страни, както по отношение на задължителните документи, като тези от икономически и финансов характер, така и по отношение на доброволни документи, като например доклади за устойчивост, социална отговорност и др.

Един от най-важните въпроси, които стоят пред корпоративните мениджъри, е по отношение на стойността на инициативите за оповестяването на нефинансова информация и дали и доколко тези дейности добавят стойност за акционерите на компанията. В свое изследване консултантската компания Deloitte посочва, че „фирмите, които активно се стремят към подобряване на метриката на нефинансовото отчитане обикновено имат по-ниски разходи за капитал и по-високи показатели по отношение на цените на акциите“. (Deloitte, 2016)

Според проучване на ACCA (ACCA, 2013), 92% от инвеститорите споделят виждането, че финансовата и нефинансовата информация трябва да бъдат интегрирани, което, според тях, се превръща в нова бизнес тенденция, тъй като повечето от нефинансовата информация може да се оповестява заедно с финансовите отчети.

Нормативно регулиране

Съществеността на въпросите относно нефинансовото отчитане се оказва движещ мотив в законодателното регламентиране в рамките на Европейския съюз. Законодателството на ЕС изисква от големите компании да разкриват определена информация за начина, по който работят и управляват социалните и екологичните предизвикателства. През 2014 г. Европейският парламент и Съветът на Европейския съюз приеха Директива 2014/95/ЕС по отношение на оповестяването на нефинансова информация и на информация за многообразието от страна на някои големи предприятия и групи, с която на практика Съюзът призна значението на оповестяването на информация, свързана с устойчивостта, като социални и екологични фактори, от страна на предприятията с цел определяне на рисковете за устойчивостта и увеличаване на доверието на инвеститори и потребители. Правилата, залегнали в Директивата на ЕС относно нефинансовата отчетност, се прилагат само за големи дружества с обществен интерес с повече от 500 служители. Това, по оценки на самият ЕС, включва около 6000 големи компании и групи в целия ЕС, включително публични компании, банки, застрахователни дружества, други дружества, определени от националните органи като предприятия от обществен интерес и т.н.

Посочената Директива изисква от компаниите да публикуват ежегодни доклади за политиките, които прилагат в няколко ключови области:

- ✓ опазване на околната среда;
- ✓ социална отговорност и отношение към служителите;
- ✓ зачитане на правата на човека;
- ✓ антикорупционни практики;
- ✓ разнообразие в бордовете на компаниите (по отношение на възраст, пол, образование и професионален опит).

Интерес представлява фактът, че Директива 2014/95 / ЕС не предписва задължителен формат на оповестяванията, а предоставя

на предприятията значителна гъвкавост при оповестяването на съответната информация по начин, който те считат за най-полезен. Отделните предприятия могат да се позовават на международни, европейски или национални насоки и рамки за оповестяване с цел да представят определената от тях релевантна информация, като например: Глобалния договор на ООН, насоките на ОИСР за мултинационални предприятия, ISO 26000, Рамката за международно интегрирано отчитане, Глобалната инициатива по отчетност и т.н.

Приложението на Директивата е транспонирано и в националното ни законодателство с въвеждането на изискването за съставяне на нефинансова декларация от определен кръг предприятия. В чл. 41 от Закона за счетоводството (ЗСч, 2019) е определен кръгът от задължените лица, които следва да включат в доклада за дейността си и нефинансова декларация. Приема се, че предприятието е изпълнило изискванията по закона, ако в доклада за дейността са включени информация и анализ, които в съдържателен аспект покриват съдържанието на нефинансвата декларация или ако е изготвен отделен доклад за информацията, изисквана за нефинансовата декларация, при условие че този доклад:

а) се публикува заедно с доклада за дейността;

б) е общественодостъпен в срок до 30 юни на следващата година на интернет страницата на предприятието, като това обстоятелство се посочва в доклада за дейността.

Най-общо казано нефинансовата декларация следва да включва следната информация, посочена в чл. 48, ал.2 от Закона за счетоводството:

1. кратко описание на бизнес модела на предприятието - цел, стратегия, организационна структура, инфраструктура, продукти, следвани политики по отношение на основните и спомагателните дейности на предприятието и други;

2. описание на политиките, които предприятието е приело и следва по отношение на екологичните и социалните въпроси, включително дейностите, които е извършило през отчетния период

и резултатите от тях;

3. целите, рисковете и задачите, които предстоят по отношение на екологичните и социалните политики, включително описание на такива дейности, които биха довели до неблагоприятно въздействие върху екологията, служителите или други социални въпроси;

4. описание на основните показатели за резултатите от дейностите, свързани с екологичните и социалните въпроси.

Освен по реда на счетоводното законодателство следва да се отбележи, че определени предприятия имат задължение за оповестяване на специфична нефинансова информация и пред различни регулаторни органи, което е още едно доказателство за нейната важност.

Въведените изисквания за оповестяване на релевантна информация по посочените въпроси поставят определени предизвикателства не само към корпоративните мениджъри, но и към съставителите на финансови отчети, тъй като посочените области на оповестяване изискват интердисциплинарни познания в различни области, както и познаване на цялостната бизнес стратегия на предприятието. Това от една страна ще позволи на съставителите на отчетите и докладите за дейността да имплементират адекватно нефинансовата информация с оповестените финансови данни, но от друга страна поставя въпроса за подготвеността на мениджмънта и финансово – счетоводните специалисти за набавянето на уместна нефинансова информация.

Съвременното финансово отчитане

Бурното развитие на нефинансовата отчетност безспорно дава възможност за по-цялостно разбиране и анализ на бизнеса, но в същото време предизвиква объркване и безпокойство. Както споделя Hans Hoogervorst (председател на БМСС) „ако цялата тази информация бъде поискана и предоставена, ще можем ли още да видим гората от дърветата? Не става ли въпросът за претоварването с ин-

формация и разкриване на информация все по-голям и по-голям? Не става ли финансовата отчетност в класическия смисъл по-малко релевантна? Какво е бъдещето за създателите на счетоводни стандарти и всъщност за счетоводната професия?“. (Hoogervorst, 2017) Все въпроси, чиито отговори са от особена важност не само за съставителите на финансови отчети и ръководителите на компаниите, а за всички ползватели на финансова информация като цяло.

Въпроси, които са включени и в дневния ред на БМСС, който като основен регулатор на финансовата отчетност е осъзнал, че трябва да се адаптира към променящия се свят на корпоративната отчетност, като повишава ефективността на комуникацията на финансовите отчети, улеснява електронното потребление на финансови данни и насърчава интегрираното отчитане. В изпълнение на тези функции Бордът осъществи няколко важни стъпки:

✓ *публикувана беше нова концептуална рамка за финансово отчитане*, която разшири кръга на основните потребители на информацията от финансовите отчети като използва по-широкото понятие „доставчици на капитал“; преразгледано беше ранжирането на качествените характеристики на информацията във финансовите отчет; обвързването на бизнес дейностите на предприятието с естеството на оповестяваната информация във финансовите отчети. (IASB, 2018) Това, както справедливо отбелязва Филипова, означава, че „очевидно идеалният модел за финансово представяне дейността на предприятието е да бъде мост между вътрешната управленска информация, използвана от ръководството, и оценъчния и анализен процес, извършван от инвеститори и финансови аналитици“. (Filipova, 2018)

✓ *Инициатива за оповестяване* – през 2013 г. БМСС стартира своята Инициатива за оповестяване в отговор на необходимостта да се подобри ефективността на оповестяванията във финансовите отчети. Обратната връзка показа, че проблемът с оповестяването е многостранен и ще изисква ангажирането на много заинтересовани страни, за да се намерят решения. Съветът вече е изпълнил четири

проекта като част от Инициативата за оповестяване. Основният фокус на инициативата е върху:

- Принципът на оповестяване на бележките към финансовите отчети - включително целите и границите на бележките, и принципите за организация, разположение, формат и свързване на информация;
- Информация, която следва да бъде включена в пълен набор от финансови отчети - фокусиране върху представянето на информация, различна от МСФО, и сравнителна информация;
- Оповестявания по отношение отчитането на паричните потоци;
- Оповестяване на междинна финансова информация.

✓ *Управленски доклад за дейността (MCPS)* – През ноември 2017 г. Бордът за МСС добави в своята програма въпросът за MCSP. Целта на предстоящата ревизия е да направи управленския доклад по-информативен, като добави информация извън финансовите отчети, която съдейства за тълкуването на пълния набор от финансови отчети или подобрява способността на потребителите да вземат пообосновани икономически решения. По този начин доклада за управлението ще се превърне в документ, който предоставя финансова и нефинансова информация, полезна за потребителите на финансовите отчети. Към настоящия момент MCPS представлява своеобразна незадължителна рамка, основана на принципи, за представяне на съответното съдържание, насочена основно към инвеститорите въз основа на специфичните характеристики на бизнеса. Това не се очаква да се промени, но при актуализацията акцентът е поставен върху разкриването на информация, свързана с разбирането на бъдещото развитие на финансовите отчети, поглед върху стратегията на компанията за създаване на акционерна стойност във времето, напредъка при прилагането и потенциалното въздействие върху бъдещите финансови резултати, които все още не са обхванати от финансовите отчети.

Посочените инициативи за ревизиране на съществуващите правила във финансовото отчитане, както и за изработване на нови регламенти, покриват значителна част от предизвикателствата пред съвременната корпоративна отчетност. Стоят обаче редица въпроси за бъдещето на корпоративното отчитане.

Възможните решения

За сериозността на разглеждания проблем доказателство е и проведената под егидата на ЕС в края на м. ноември 2018 г. конференция „Бъдещето на корпоративното отчитане в дигитална и устойчива икономика“. Основният кръг от въпроси, обект на разглеждане, бяха свързани с:

- Все още ли е подходящ моделът на корпоративното отчитане за целите и предстоящите предизвикателства?
- Счетоводните правила за капиталовите пазари в ЕС съответстват ли на целите на политиката на ЕС за насърчаване на дългосрочни и устойчиви инвестиции?
- Към търсене на подходящо оповестяване на устойчивостта.
- Корпоративното отчитане: време за приемане на цифровата революция?

С решаването на тези въпроси считаме, че всички регулаторните органи (национални, международни, правителствени, неправителствени и т.н.) следва да отговорят на един съществен въпрос, а именно: трябва ли да се насърчава тенденцията за отделно отчитане извън годишния отчет на предприятието, като с подходящи гаранции се сведе до минимум рискът от подкопаване на полезността на годишния отчет пред инвеститорите и по-важни ли са предимствата на единно, всеобхватно и надеждно средство за корпоративна комуникация с широк кръг заинтересовани страни?

Едно от най-големите предизвикателства, а именно – измерването на нефинансовата информация и събирането на нефинансови данни в рамките на дадена компания - с днешните технологични

подобрения, софтуерните пакети и системите за контрол на информацията, може по-лесно да бъде преодоляно. Въпреки това колкото по-голям обем информация стане достъпна, толкова по-голяма е нуждата от съпоставимост, стандартизация и контрол на качеството на оповестената информация. Към настоящия момент счетоводните стандарти имат за цел да постигнат това, въз основа на стабилни икономически принципи, докато принципите на докладване на нефинансова информация все още са трудни за верифициране.

Ето защо застъпваме тезата, че миксът между финансово и нефинансово отчитане, респ. финансова и нефинансова информация, която ще бъде оповестена от компанията, може да бъде отличен пример за **симбиоза**, когато тя преследва едни и същи цели и бъде изградена и логически обвързана с начините, по които предприятието създава стойност както за отделните „доставчиците на капитал“, така и за обществото като цяло. Реализирането на тази симбиоза преминава през **създаването на адекватни интегрирани отчети**, които да обвържат на едно място финансова и нефинансова информация.

Считаме, че интегрираното отчитане (IR) като концепция е подходящ инструмент, тъй като е изградено около седем ключови компонента: бизнес модел; външна среда; възможности и рискове; стратегия; производителност; бъдещи перспективи; и управление. Чрез свързването на съдържанието в тези компоненти интегрираният отчет може да „изгради“ историята на бизнеса от описанието на бизнес модела, чрез външните фактори, влияещи върху стратегията на бизнеса и управлението за справяне с тях, до обвързването им с текущите финансови показатели от дейността и влиянието им върху бъдещото развитие на компанията. Това дава възможност за анализиране не само на резултатите, но и на перспективите и управлението на бизнеса по начин, който се фокусира върху най-важните му аспекти.

Важно е да се отбележи, че интегрираният отчет не изключва

финансовия отчет, а напротив – той остава основната част от него посредством проверената и доказана във времето верифицируема информация. Той се явява своеобразен обединител на разнообразната нефинансова информация, която предприятията и към момента оповестяват чрез различни канали по отношение отделни аспекти от дейността с екологичен, социален, и организационен характер или по отношение на използването на нематериалните активи и интелектуалния капитал, рисковете и заплахите за бъдещото развитие на предприятието.

Въз основа на изложените аргументи считаме, че могат да бъдат направени следните изводи и обобщения по отношение на приложимостта на финансовото и нефинансовото отчитане:

➢ Настоящото изискване за съставяне на нефинансова декларация е вид решение в полето на нефинансовото отчитане, но то е частично. Важно е всички аспекти от дейността на предприятието да бъдат логически обвързани в един отчет. Фактът, че сегашният формат на нефинансовата декларация не предписва конкретика и не предполага изискване за структурирано представяне на информацията, дава възможност за **формално изпълнение на изискванията** на европейската директива;

➢ Интегрираната отчетност може да се разглежда като своеобразно **средство за канализиране на комуникационната стратегия** и разпространяването на корпоративна информация чрез различни канали, което често обърква потребителите;

➢ Считаме, че е необходимо да се въведат изисквания по отношение на оповестяваната нефинансова информация. Тя следва да бъда класифицирана в два основни вида: **структурирана** и **неструктурирана** информация. *Структурираната* информация следва пряко да бъде **логически обвързана** с конкретни финансови показатели от дейността, към които има отношение. *Неструктурираната* информация е тази, която не може пряко да бъде обвързана с конкретни финансови показатели и следва да бъде представена поскоро по отделни ключови области на оповестяване – човешки ре-

сурси; екология и устойчиво развитие, социална отговорност и т.н. От особена важност за успеха на цялостното корпоративно отчитане е **обемът на неструктурираната информация да бъде по-малък от структурираната**.

➢ Наличието на **структурирана информация** дава възможност за по-сериозен акцент върху изясняването на начина, по който ключовите нематериални бизнес активи (като клиентската база, интелектуалната собственост и репутацията) се управляват и подобряват в съответствие с бизнес стратегията и промените във външната оперативна среда;

➢ Интегрираното оповестяване на обвързана финансова и нефинансова информация би довело до акцентиране върху обяснението на факторите, които стимулират бъдещото представяне и **увеличаване на прогностичните свойства** на оповестяванията от гл.т. оценката на риска и оптимизиране на бъдещите решения на заинтересованите страни (информация за бъдещето);

➢ Считаме, че е наложително цялостното въвеждане на електронен формат на отчетност, който ще доведе до по-бързото обработване и разпространяване на информацията, както и ще повиши аналитичните й свойства;

➢ Категорично считаме, че интегрираната отчетност **не следва да се превръща в модна тенденция**, в своеобразна индулгенция пред обществото в търсене на имиджов ефект от наличието на термини като „зелена“, „социална“ и т.н. в документите на компанията, а да бъде **резултат от осъзната отговорност** на мениджмънта. Само така тя може да изпълни основното си предназначение и да бъде ефективна.

Заключение

Повишеното търсене на нефинансова информация от заинтересованите страни предполага обединени усилия на регулаторни органи, автори на счетоводни стандарти и професионални организа-

ции, така че ползите, свързани с нейното разкриване, за някои заинтересовани страни да не изглеждат дългосрочни и трудни за точно преизчисляване в количествени единици.

Сериозният интерес в областта на изследването на причините за създаването на корпоративната стойност и възможностите за бъдещото развитие на компаниите ни дават увереност, че финансовите отчети ще останат основен крайъгълен камък за инвеститорите при оценката им на дадена компания и именно наличието на логически връзки между оповестената финансова нефинансовата информация е от съществено значение за успеха на интегрираното отчитане и наличието на симбиоза, а не на антагонизъм.

Използвана литература

1. ACCA, T. A. (2013). *What do investors expect from non-financial reporting?* ACCA.

2. Beyer, A., Cohen, D. A., Lys, T. Z., & Walther, B. R. (2010). The financial reporting environment: Review of the recent literature. *Journal of Accounting and Economics, 50*(2-3), 296-343.

3. Brown, H. d. (2009). Building institutions based on information disclosure: lessons from GRI's sustainability reporting. *Journal of Cleaner Production, 17*(6), 571-580.

4. Deloitte. (2016). *Sustainability disclosure: Getting ahead of the curve.* Deloitte Development LLC.

5. Demartini, C., & Trucco, S. (2017). Integrated Reporting. От *Integrated Reporting and Audit Quality. Contributions to Management Science*. Springer, Cham.

6. EC. (2018). *Summary Report of the Public Consultation on the Fitness Check on the EU framework for public reporting by companies.* European Commission. European Commission. Извлечено от https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/business_economy_euro/banking_and_finance/documents/2018-companies-public-reporting-feedback-statement_en.pdf

7. Eppler, M., & Mengis, J. (2004). The concept of information overload: A review of literature from organization science, accounting, marketing, MIS, and related disciplines. *Information Society, 20*(5), 325-344.

8. Filipova, F. (2018). The Problem of Measurement in the Revised Conceptual Framework of IFRS. *7th International Conference On Application Of Information And Communication Technology And Statistics In Economy And Education (ICAICTSEE – 2017), November 3 - 4 th, 2017* (стр. 1-6). Sofia: UNWE.

9. Hoogervorst, H. (18 September 2017 г.). IASB Chair's speech: The times, they are a-changin'. Brussels, Belgium. Извлечено от https://www.ifrs.org/news-and-events/2017/09/iasb-chairmans-speech-the-times-the-are-achangin/

10. IASB. (2018). *Conceptual Framework for Financial Reporting.* IASB.

11. Khan, M., Serafeim, G., & Yoon, A. (2016). Corporate Sustainability: First Evidence on Materiality. *The Accounting Review, 91*(6), 1697-1724.

12. KPMG. (2017). *The road ahead. The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting 2017.*

13. Lambert, R., & Verrecchia, R. (2015). Information, illiquidity, and cost of capital. *Contemporary Accounting Research, 32*(2), 438-454.

14. Root, S., & Grumman, N. (1998). *Beyond COSO: internal control to enhance corporate governance.* NY.

15. Закон за счетоводството. (2019). *Закон за счетоводството.* Обн. ДВ. бр. 95 от 8.12.2015 г., изм. и доп. ДВ. бр. 13 от 12.2.2019 г.

Контакти:

Ас. д-р Атанас Цв. Атанасов

atanasov_at@ue-varna.bg

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРИ ПРИЛАГАНЕТО НА СТАНДАРТА ЗА ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ ЛЕЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ – ТЪРГОВСКИ ДРУЖЕСТВА

Доц. д-р Любомира Коева-Димитрова
Гл. ас. д-р Минчо Минев
Медицински университет "Проф. д-р Параскев Стоянов" – Варна

Резюме

Част от лечебните заведения, с преобладаващо държавно участие, се намират в недобро или лошо финансово състояние. Факторите, които го обуславят са много и комплексни. В този контекст, през Април 2018, влезе в сила Стандарт за финансово управление на държавните лечебни заведения – търговски дружества. С въвеждането на стандарта се цели да се стабилизира финансовото състояние на болниците, чрез въвеждане на единни правила за управление на финансовите и човешките ресурси, възлагането на обществени поръчки, текущо наблюдение и отчитане на дейността им. В настоящият доклад ще се фокусираме върху тези аспекти от стандарта, чието прилагане представлява предизвикателство пред финансово-счетоводните отдели на лечебните заведения.

Ключови думи: финансов мениджмънт в здравеопазването, счетоводство на лечебните заведения.

IMPLEMENTING THE STANDARD FOR FINANCIAL MANAGEMENT OF STATE-OWNED HOSPITALS – ACCOUNTING CHALLENGES

Assoc. Prof. Lyubomira Koeva-Dimitrowa, PhD
Chief Assist. Prof. Mincho Minev, PhD
Medical University of Varna "Prof. Dr. Paraskev Stoyanov", Varna, Bulgaria

Abstract

Some of the state-owned hospitals in Bulgaria are experiencing poor financial condition. The factors leading to this are many and are very complex in their nature. In this context, a unified standard for financial management of the state-owned hospitals was enacted on April First, 2018. The standard aims to strengthen the financial condition of state-owned hospitals by setting new re-

quirements to the planning and accountability, investment policy, human resource management, and public procurements. In this paper we focus on the accounting challenges faced by the hospitals, resulting from some of these requirements.

Key words: financial management in healthcare, financial management in hospitals, hospital accounting.

Увод

През Юни 2017, чрез свое решение, Народното събрание възложи на министерството на здравеопазването задачата да разработи и приложи стандарт за финансово управление на лечебните заведения с преобладаващо публична собственост. На 1.4.2018, след кратко, но интензивно обществено обсъждане, влезе в сила единен Стандарт за финансово управление на държавните лечебните заведения – търговски дружества (Стандарт) (Министерство на здравеопазването, 2018). Стандартът е задължителен за прилагане от всички лечебни заведения с над петдесет на сто държавно участие, които към Април 2019 са шестдесет и четири на брой. Предвид ограничените правомощия на министъра на здравеопазването, прилагането на стандарта и от общинските лечебни заведения е само с препоръчителен характер.

С въвеждането на стандарта се цели да се стабилизира финансовото състояние на болниците, чрез въвеждане на единни правила за управление на финансовите и човешките ресурси, възлагането на обществени поръчки, текущо наблюдение и отчитане на дейността им. Мотив за разработването и въвеждането на такъв стандарт са индикациите за слабости при финансовото управление на лечебните заведения – държавна собственост. Счита се, че тези слабости са сред основните причини за лошото, а в някои случаи и критично финансово състояние на редица държавни лечебни заведения (Любомира Коева-Димитрова, 2017) (МЗ, 2017).

Настоящата публикация има за **цел** да се систематизират предизвикателствата пред управителите, финансовите мениджъри и

финансово-счетоводните отдели на лечебните заведения, попадащи в обхвата на стандарта, при неговото прилагане.

Материал и методи

За постигане на зададената цел е извършен критичен анализ на Стандарта. Изследвани са актуалните достижения, в сферата на финансовият мениджмънт в здравеопазването, чрез *проучване на релевантна българска и чуждестранна литература*. Извършен е *сравнителен анализ* между утвърдените в литературата принципи, способи и ограничения пред финансовия мениджмънт от една страна, и изискванията пред финансовия мениджмънт, заложени в Стандарта. На тази основа са откроени силните и слабите страни на Стандарта, като са предложени варианти за прецизиране на някои негови текстове. Направено е практическо изследване под формата на събеседване със специалисти от лечебни заведения, попадащи в обхвата на стандарта. На база на това събеседване, чрез прилагане на *метода на индукцията* са откроени основните практико-приложни предизвикателства, пред които са изправени финансово-счетоводните отдели на лечебните заведения, при прилагане разпоредбите на стандарта.

Изложение

На първо място ще бъдат изложени някои концептуални разбирания за финансовото управление на лечебните заведения и начина, по-който същите са транспонирани в стандарта, с акцент върху някои недостатъчно ясно поставени изисквания за прилагането на тези концепции. На второ място, ще посочим основните практико-приложни аспекти на стандарта, касаещи дейността на финансово-счетоводните отдели, с фокус върху предизвикателствата при прилагане на новите изисквания към текущото и периодично счетоводно отчитане в лечебните заведения.

Предизвикателства, свързани с концепциите и ограниченията

пред финансовия мениджмънт в здравеопазването

В трета точка от стандарта, ключовите принципи за доброто финансово управление са определени по следния начин: **отчетност и отговорност**; адекватност; икономичност; ефикасност; ефективност; **прозрачност**; **устойчивост** и законосъобразност.

По отношение на *отчетността и отговорността*, се уточнява, че финансовата политика следва да гарантира отчетност и отговорност на управляващите органи на лечебните заведения за болнична помощ.

Принципът на *прозрачност*, подчертава изискването за подобряване информираността на обществото, чрез осигуряване на публичен достъп до информация за дейността на лечебното заведение. В тази връзка следва да отбележим, че година след влизането на стандарта в сила, липсва публично достъпна информация, на база на която да се направи оценка на ефектите от неговото прилагане върху финансовото управление и финансовото състояние на лечебните заведения.

Под *устойчивост* следва да се разбира *поддържането на текущите нива на приходите и разходите* без риск за платежоспособността на лечебните заведения за болнична помощ или за способността за покриване на задължения в дългосрочен план. Не споделяме виждането, че поддържането на текущите нива на приходите и разходите е необходимо, още по-малко достатъчно, условие за устойчиво развитие на едно лечебно заведение. В този си вид, текста едва ли не ограничава увеличаването на приходите на лечебните заведения до техните исторически нива. Считаме за разумно, в тази си част текста да се ревизира, като отпадне ограничението за поддържане на приходите на едно равнище и да се отчете факта, че с нарастването на приходите е нормално да е налице и увеличение в нивата на променливите разходи.

Параграф 45 от Стандарта гласи, че същия ще бъде неразделна част от договора за възлагане на управлението. Това на практика означава, че на всеки ръководител на лечебно заведение с над 50%

държавна собственост ще бъде вменено задължението да го спазва. Очаква се да се предвидят и санкции при неизпълнението му (МЗ, Официален уебсайт, последно видяно 28.03.2019) (ЗЛЗ). Това е и един от дискусионните моменти при прилагане на стандарта. Както бе посочено по-горе, в стандарта са налице изисквания, които надхвърлят ограниченията, които са поставени пред финансовия мениджмънт, а в някои случаи и мениджмънта въобще, в сферата на здравеопазването. При прилагане на стандарта е възможно да се попадне в ситуация, мениджърите да понасят материална отговорност за настъпването на процеси и явления, които са извън техните сфери на влияние. Така например, имайки предвид, че извършените дейности за сметка на НЗОК, са основен източник на приходи за тези ЛЗБП (НЦОЗА, 2018), то същите разчитат на тяхното ритмично и срочно изплащане, за да покриват текущите си задължения. При това положение, едно забавяне в плащанията от страна на НЗОК, върху което мениджърите не могат да имат контрол, значително би влошило ликвидността на лечебното заведение.

Като слабост, в процеса на подготовка и въвеждане на стандарта, може да се определи слабата комуникация между принципалът в лицето на МЗ и засегнатите лечебни заведения. Приемането на подобен стандарт, следва да е предшествано от консенсус между Министерството на здравеопазването, лечебните заведения, които попадат в обхвата му и представители на академичните среди, с интереси и експертиза в сферата на финансовият мениджмънт.

Добро впечатление правят изискванията за въвеждане на конкретни контролни дейности в лечебните заведения, които да дават увереност за ограничаване на съществените рискова. Считаме, че би могло да се помисли за прецизиране на тези текстове и евентуалното им допълване с конкретни насоки и механизми, които да водят до подобряване на системите за вътрешен финансов контрол в лечебните заведения (Недялкова, 2015).

Предизвикателства от практико-приложен аспект

Четвърти раздел на стандарта поставя конкретни изисквания

към счетоводната отчетност на лечебните заведения. Със стандарта се утвърждават единни форми за отчитане на лечебните заведения за болнична помощ (Единна електронна отчетна форма – Приложение 1 към Стандарта) (МЗ, 2018). В Приложение 1 към Стандарта са представени основните показатели и техните съставни елементи, групирани по определени признаци. Формата се състои от общо 16 на брой електронни таблици за попълване на изискваната информация. Попълването на тази форма следва да се извършва на тримесечна база. Въведено е изискването счетоводната политика и аналитичността на сметкоплана да позволяват генериране на данни по Единната електронна отчетна форма.

Тук следва да се отбележи, че лечебните заведения, държавна собственост, подават и други специфични отчетни форми пред редица институции. Те следва да отчитат дейността си пред НЦОЗА, Регионалните здравни инспекции, НСИ и РЗОК. Следва да изготвят и подават междинни и годишни отчети, съобразно Постановление No114 на Министерския съвет от 2010 г. за наблюдение и контрол върху финансовото състояние на държавните предприятия и търговските дружества с над 50 на сто държавно участие в капитала (Министерски съвет, 2010). Въвеждането на нова отчетна форма, която се явява допълнителна и не замества вече подаваните, представлява допълнителна административна тежест за лечебните заведения. Стандартът налага промени и частична реорганизация в счетоводното отчитане на дейността на лечебните заведения.

Една от отчетните форми, които следва да се попълват от лечебните заведения, попадащи в обхвата на Стандарта, а именно „Икономически показатели за дейността“ включва набор от показатели, използвани за целите на финансово-счетоводния анализ. Същите са представени в следващата таблица:

Таблица 1

Показатели за ФСА, включени в „Единната отчетна форма“

Показатели за ликвидност
Обща (текущи активи / текущи задължения)
Бърза (текущи активи - материални запаси / текущи задължения)
Незабавна (текущи активи - материални запаси - краткосрочни вземания / текущи задължения)
Показатели за финансова автономност
Коефициент на покритие на собствения капитал (сума на актива / собствен капитал)
Отношението на собствения дълг към собствения капитал (Пасиви / Собствен капитал)
Отношението на нетекущи пасиви към собствения капитал (Дългосрочни пасиви / Собствен капитал)
Показатели за обращаемост в дни
Коефициент на обръщаемост на запасите - съотношение между годишния размер на продажбите и средната наличност на материалните запаси (краткотрайните материални активи).
Среден срок за събиране на вземанията (средна продължителност или възраст на вземанията)
Среден срок на плащане – средният размер на задълженията към доставчици, разделен на среднодневните разходи за покупка на суровини, материали, стоки и услуги
Обръщаемост на дълготрайните активи - продажби към балансова стойност
Обръщаемост на всички активи - продажби към балансова стойност
Коефициенти за рентабилност
Коефициент на ефективност на оперативните разходи
Коефициент на ефективност на приходите от оперативна дейност
Коефициент на възвръщаемост на активите

Източник: Единна електронна отчетна форма - Приложение 1 към Стандарт за финансово управление на държавните лечебни заведения – търговски дружества.

Както е известно, показателите, използвани за целите на финансово-счетоводен анализ, са многобройни и липсва консенсус между специалистите, по въпроса коя точно комбинация е най-добрата основа за анализ на финансовото състояние на предприятието. (Коева-Димитрова, 2016) (Костова, 2010) (Касърова, 2005). В тази връзка възниква въпросът на какъв принцип са подбрани точно тези показатели, и защо не е включен примерно коефициентът на рентабилност на приходите, който се е утвърдил като ключов показател за финансово-счетоводен анализ, давайки база за сравнения между предприятията.

На второ място, следва да отбележим, че в групата на коефициентите за рентабилност са посочени всъщност показатели, които измерват ефективността на разходите и приходите, а не рентабилността. Коефициентите за ефективност (в т.ч. на приходите и разходите) са от съществено значение при извършването на финансово-счетоводен анализ и според нас следва да се обособят в отделна група, извън тази на коефициентите за рентабилност.

Включените в отчетната форма коефициенти биха могли да се използват за сравнение на представянето на лечебното заведение през годините и за сравнение между лечебните заведения, след подходящото им групиране, съобразно степента им на специализация и други подходящи признаци. Следва да се има предвид, че величините на тези показатели и тяхната динамика през годините са по-скоро проявления на протичащите процеси на финансово оздравяване, устойчивост или влошаване на финансовото състояние. За да могат мениджърите и специалистите, които отговарят за финансовия мениджмънт на лечебните заведения да извлекат максимална полза от тяхното изчисление, следва да се изяснят и факторите, които обуславят динамиката в показателите. Без извършване на факторен анализ, който да очертае причинно-следствените връзки, водещи до определеното ниво на „финансово здраве“, прилагането на стандарта би спомогнало само за диагностициране, но не и за решаване на евентуалните проблеми.

Заключение

Констатациите за влошаващото се финансово състояние на някои от лечебните заведения, с преобладаващо държавно участие, са притеснителни и изискват прилагането на адекватни и навременни мерки. В тази връзка, приемането на Стандарта за финансово управление на държавните лечебни заведения – търговски дружества, може да се определи като стъпка в правилната посока. Считаме, че за постигането на целта, изложена в Стандарта, е необходимо някои негови текстове да бъдат прецизирани. Друго необходимо условие е принципалът на лечебните заведения да осъществява качествен контрол върху прилагането на добрите принципи на финансовия мениджмънт. В противен случай, Стандартът може да се окаже добра идея, която в крайна сметка се превръща в поредното административно бреме за финансово-счетоводните отдели на лечебните заведения.

Използвана литература

1. Касърова, В., 2005. Диагностика на финансовото състояние на предприяти. София: Ръкопис, депозиран в ЦТБ – No374/2005.

2. Коева-Димитрова, Л. Д., 2016. Анализ на финансовото състояние на диагностично-консултативните центрове - методични и приложни аспекти. Варна: Издателска къща СТЕНО.

3. Костова, Н., 2010. Финансово-счетоводен анализ. Варна: „Актив-К“ ООД.

4. Любомира Коева-Димитрова, М. М., 2017. Анализ на финансовото състояние на лечебните заведения за болнична помощна територията на област Варна. Варна, Изследователски институт - ИУ–Варна.

5. МЗ, Официален уебсайт, последно видяно 28.03.2019. Единен стандарт за финансовото управление на държавните болници, София, 30.03.2018: Министерство на здравеопазването.

6. МЗ, 2018. Единна електронна отчетна форма - Приложение 1

към Стандарта, София: Министерство на здравеопазването.

7. МЗ, М. н. з., 2017. Доклад за текущото финансово състояние на държавните и общински лечебни заведения за болнична медицинска помощ, София: МЗ.

8. Министерски съвет, 2010. Постановление № 114 на МС от 10.06.2010 г. за наблюдение и контрол върху финансовото състояние на държавни предприятия и търговски дружества с над 50 на сто държавно участие в капитала и на дружествата, които те контролират, София: Министерски съвет, (обн. ДВ бр.46 от 2010г.).

9. Министерство на здравеопазването, 2018. Стандарт за финансово управление на държавните лечебни заведения, София: Министерство на здравеопазването.

10. Недялкова, П., 2015. Проектиране и оценяване на системата за вътрешен контрол. Варна, Сб. с докл. от междунар. науч.-практ. конференция Посветена на 45 г. кат. “Приложна математика” Унив. изд. Наука и икономика, стр.. 236 - 245.

11. НЦОЗА, 2018. Бюлетин ”Икономически анализ на дейността на лечебните заведения за болнична помощ в системата на общественото здравеопазване в Р България за периода 2010-2017 г.”:, София: НЦОЗА.

Контакти:

Доц. д-р Любомира Коева-Димитрова

E-mail: liubomira.koeva@mu-varna.bg

Гл. ас. д-р Минчо Минев

E-mail: mincho.minev@mu-varna.bg

НОВИ МОМЕНТИ, СВЪРЗАНИ С ОЦЕНЯВАНЕ НА АКТИВИТЕ И ПАСИВИТЕ В ОТЧЕТНОСТТА НА ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

Доц. д-р Даниела Георгиева
Икономически университет – Варна

Резюме

Целта на разработката е да се представи основните концепции, залегнали в проекта за счетоводен стандарт *Оценяване* в пакета на Международните счетоводни стандарти за публичния сектор, както и особеностите на някои специфични оценъчни бази по отношение на активите и пасивите на бюджетните организации, а именно – базата за оценка на активи Разходи за замяна и базата за оценка на пасиви Разходи за изпълнение.

Ключови думи: оценка, бюджетни организации, МССПС.

NEW ASPECTS RELATED TO THE ASSETS AND LIABILITIES MEASUREMENT IN THE PUBLIC SECTOR ACCOUNTING

Assoc. Prof. Daniela Georgieva, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The aim of the paper is to present the main concepts laid down into the draft accounting standard *Measurement* of the Public Sector Accounting Standards Package, as well as the peculiarities of some the assets and liabilities of the budget organizations measurement bases, namely measurement base for assets Replacement costs and measurement base for liabilities Cost of fulfilment.

Key words: Measurement, Budget organizations, IPSAS.

През февруари 2019 г. Съветът за Международни счетоводни стандарти за публичния сектор (СМССПС) публикува Стратегия и работен план за периода 2019-2023 г. Набелязаната водеща цел в работата на Съвета е подпомагане управлението на публичните финанси чрез разширяване на приложението на МССПС и базата за текущо начисляване. За реализиране на целта са посочени две основни области на дейност, фокусирани върху публичния интерес

(IPSAS, Strategy and Work Plan, 2019):

- Развитие на МССПС и други висококачествени ръководства за финансово отчитане в публичния сектор;
- Повишаване на осведомеността за МССПС и ползите от тяхното приемане.

Във връзка с двете области на дейност, СМССПС насочва своята работа в пет конкретни стратегически задачи: 1/ Разработване на нови стандарти по специфични за публичния сектор въпрос и задача; 2/ Поддържане на конвергенцията с МСФО и отчетността за нуждите на Държавната финансова статистика; 3/ Насоки за удовлетворяване на по-широките нужди на потребителите от финансови отчети; 4/ Насърчаване на приемането и приложението на МССПС; 5/ Изясняване на ползите от базата „текущо начисляване" за управлението на публичните финанси. В рамките на работната програма, Съветът предвижда въвеждане на нови счетоводни стандарти по специфични за публичния сектор въпроси.

Целта на настоящата разработка е да се представят основните концепции, залегнали в проекта за счетоводен стандарт *Оценяване* в пакета на Международните счетоводни стандарти за публичния сектор, както и особеностите на някои специфични оценъчни бази по отношение на активите и пасивите на бюджетните организации, регламентирани в него.

От гледна точка на икономическата наука оценката на стойността на ресурса е оценка за неговата полезност за предприятието. „Процесът на оценяване се характеризира с нормативна определеност и управленски избор. Управленският избор се базира на регламентираните оценъчни бази" (Фесчиян, 2016, стр.89). Последните могат да се определят като съвкупност от критерии, в рамките на които се определя стойността на даден ресурс. Обосновано е при избора на оценъчна база и определяне на конкретната стойност, имуществото на предприятието да се оценява не само според обективните доказателства за неговата цена, платена навремето, а и според преценката на полезността, която този ресурс има за неговите

ползватели към настоящия момент и според бъдещите им очаквания.

От друга страна, както посочва Н. Костова „оценките се разглеждат като инструмент за отразяване на икономическата реалност.” (Костова, 2013, стр. 130). Следователно оценяването на активите и пасивите в публичния сектор следва да бъде съобразено с редица негови специфични характеристики:

✓ Основната цел на повечето предприятия от публичния сектор е да предоставят услуги на обществеността, а не да реализират печалби и да генерират възвръщаемост на вложения капитал. В тази връзка видът на активите и пасивите, които притежават субектите от публичния сектор са следствие от тяхната специфична основна цел, както и от цялостната държавна политика. Основната причина за притежаването на активи е техният потенциал за оказване на услуги на обществото, а не тяхната способност да генерират парични потоци.

✓ Поради спецификата на дейността (предоставяните обществени блага), значителна част от активите, притежавани от предприятията от публичния сектор, е специализирана - например инфраструктурните обекти, обектите, свързани с националната сигурност и отбрана др.

✓ Спецификата на активите на бюджетните организации води до обстоятелството, че може да има ограничен пазар за тях или да се нуждаят от значително адаптиране, за да бъдат използвани от други предприятия. В този аспект оценяването от позицията на пазара би било затруднено.

✓ Някои организации от публичния сектор могат да притежават предмети, които допринасят за историческия и културен характер на една нация или регион - например, съкровища на изкуството, исторически сгради и други артефакти. Те могат също така да отговарят за националните паркове и други области от природно значение с местна флора и фауна. Тези активи обикновено не се държат за продажба, дори ако съществуват пазари, а предприятията от пуб-

личния сектор имат отговорността да ги запазят и поддържат за настоящите и бъдещите поколения.

✓ В някои случаи организации от публичния сектор поемат определени задължения, свързани с изпълнение на техните цели за предоставяне на услуги в полза на населението. В тези случаи пасивите на бюджетните предприятия са следствие от неразменни (нетърговски) операции, а произтичат от задължения, свързани с предоставяне на обществени услуги като социални помощи, здравеопазване, образование, поддържане на обществения ред и др.

✓ Не на последно място, значение за оценяването на активите и пасивите има обстоятелството, че отчетността от публичния сектор в болшинството от страните е основана на съчетаването на принципите „текущо начисляване" и „касова основа"[1]. По отношение на редица операции в България се прилага отчитане на модифицирана касова основа (при отчитане на неусвоени субсидии и временни безлихвени заеми, възстановяване на косвени данъци и надвнесени данъци и др.) (Захариев и др., 2015).

Посочените особености на публичния сектор без съмнение дават отражение върху определянето на ценност (полезност) на ресурсите и техните източници в бюджетните организации. Това обстоятелство следва да намери отражение и в подходите за тяхната счетоводна оценка.

В България оценяването на активите и пасивите в публичния сектор се подчинява на общите постановки на Закона за счетоводството, Националните счетоводни стандарти, както и конкретни указания на Министерство на финансите относно приложението на НСС, сметкоплана на бюджетните организации и други (ДДС 20/2004). У нас няма разработен и приет специален набор от нацио-

---

[1] Съгласно изследване на консултантската група PricewaterhouseCoopers от 2015 г,в което са обхванати 120 държави от Европа, Северна и Южна Америка, Азия, Австралия и Африка, в 30% от държавите е налице пълно прилагане на текущото начисляване. В останалите 70 % от страните се прилага отчетност на касова или на модифицирана основа.

нални счетоводни стандарти за публичния сектор, нито са официално приети международни стандарти.

МССПС са разработени с цел унифициране и стандартизиране на отчетността в публичния сектор в различните държави и поддържане на информация на начислена основа, необходима за бюджетното наблюдение на европейските сметки. В Концептуалната рамка към стандартите (КР) се разглеждат въпросите, отнасящи се до оценяването на активите и пасивите във финансовите отчети. Регламентирани са пет оценъчни бази, отнасящи се до активите и пет бази, приложими за пасивите на бюджетната организация, на които предприятията да се позовават, когато конкретен МССПС изисква избор. Посочва се, че тези оценъчни бази следва да отразяват:

✓ разходите за оказваните услуги (на база исторически или текущи данни),

✓ оперативния капацитет (капацитета на отчетната единица да поддържа осигуряването на услуги в бъдеще чрез наличните ресурси)

✓ финансовия капацитет (капацитета на отчетната единица да осигури с парични средства своите дейности) на предприятието по начин, който е полезен за отчитане на предприятието и за целите на вземането на решения (IPSAS, Handbook, 2017).

Идентифициране на подходящи оценъчни бази с оглед специфичните характеристики на публичния сектор, нуждите на потребителите на финансова информация, целите на публичните субекти, различните видове активи и пасиви, както и потенциала им за оказване на услуги в полза на обществото се различава от целите и базите за оценяване, регламентирани в концептуалната рамка към МСС/МСФО предназначена за юридическите лица от частния сектор, тъй като последните работят с цел печалба и оценяват активите и пасивите по отношение на способността им да генерират бъдещи икономически изгоди чрез фокусиране върху бъдещите парични потоци.

За определяне на подходящата база за оценяване следва да се има предвид:

- ✓ целта е да се установи входна или изходна оценка;
- ✓ има ли активен пазар за подобни активи;
- ✓ специфичен ли е активът,
- ✓ съществуват ли ограничения относно разпореждането с актива.

Таблица 1

Бази за оценка, регламентирани в Концептуалната рамка към МССПС

Бази за оценка на активи	*Бази за оценка на пасиви*
историческа цена платеното възнаграждение за придобиване или разработване на актив, което представлява сумата на паричните средства или паричните еквиваленти или стойността на друго предоставено възнаграждение към момента на придобиването или разработване на актива.	**историческа цена** полученото възнаграждение за поемане на задължение, което представлява паричните средства или паричните еквиваленти, или стойността на другото насрещна престация, получена в момента на възникване на задължението
пазарна стойност сумата, за която един актив би могъл да бъде разменен между заинтересовани и желаещи сделката страни в условия на пълна конкуренция.	**пазарна стойност** сумата, за която пасивът може да бъде уреден между заинтересовани и желаещи страни при сделка в условия на пълна конкуренция.
цена на заместване най-ниската сума на разходите, необходими на предприятието, за да замени потенциала на даден актив за оказване на услуги на отчетната дата	**разходи за изпълнение** разходите, които предприятието ще понесе при изпълнение на задълженията, при положение, че го прави по най-евтиния начин.
нетна продажна цена активът се оценява според сумата,	**разходи за освобождаване** сумата, която или кредиторът ще

която предприятието може да получи от продажбата му след приспадане на разходите за продажба	приеме при уреждане на вземането си, или трето лице би таксувало да приеме прехвърлянето на задължението от длъжника.
стойност в употреба настоящата стойност за предприятието на остатъчния потенциал на услугата или способността й да генерира икономически ползи, ако тя продължава да бъде използвана, както и на нетната сума, която предприятието ще получи от освобождаването си в края на полезния живот.	**цена на поемане на пасиви** сумата, която предприятието би било рационално да желае да приеме в замяна на наличието на съществуващ пасив.

Към настоящия момент Съветът предвижда въвеждане на самостоятелен счетоводен стандарт, който да разглежда въпросите, свързани с оценяването в рамките на публичния сектор. Стандартът е във фаза на разработване, като е предвидено да влезе в сила през 2021 г. Целта на проекта е превръщане на принципите за оценяване от Концептуалната рамка в по-подробно ръководство, което ще спомогне да се гарантира сравнимостта на данните и оценката на съотношението качество / цена при управление на активите и пасивите в публичния сектор. В обхвата на проекта на стандарт *Оценяване* попада дефиниране на приложими бази за оценяване на активи и пасиви в публичния сектор, насоки за това как да се прилагат тези бази и какви оповестявания са необходими, а други конкретни МССПС ще посочват кои бази за измерване са допустими или трябва да се използват в конкретен случай, за конкретен отчетен обект (IPSAS, Public Sector Measurement, 2019).

Съгласно предложения на обсъждане проект на счетоводен стандарт са регламентирани следните оценъчни бази:

- ✓ *Историческа цена*
- ✓ *Справедлива стойност*

- ✓ *Разходи за заместване*
- ✓ *Разходи за изпълнение*

Оценъчната база **Историческа стойност** е аналогична на тази, представена в КР към МСС / МСФО. **А**ктивите и пасивите се оценяват според платеното възнаграждение за придобиване или разработване на актив, което представлява сумата на паричните средства или паричните еквиваленти или стойността на друго предоставено възнаграждение към момента на придобиването или разработване на актива. Полученото възнаграждение за поемане на задължение, което представлява паричните средства или паричните еквиваленти, или стойността на друга насрещна престация, получена в момента на възникване на задължението Историческата цена е входна стойност, специфична за предприятието стойност. Както и при предприятията от частния сектор, при модела на историческата цена първоначално активите се отчитат по себестойността, направена при тяхното придобиване. След първоначалното признаване, този разход може да бъде разпределен като разход за отчетните периоди под формата на амортизация за определени активи, като потенциал за услуга или способност за генериране икономическите ползи от тези активи се изразходват през полезния им живот. След първоначалното признаване, оценката на актива не се променя, за да отразява промените в цените или увеличенията на стойността на актива. По модела на историческата цена сумата на актива може да бъде намалена чрез признаване на обезценки. Обезценката е степента, до която потенциалът или способността на услугата да генерира икономически ползи, предоставени от даден актив, са намалели поради промени в икономическите или други условия, за разлика от тяхното потребление. Това включва оценка на възстановимостта. Обратно, сумата на даден актив може да бъде увеличена, за да отразява стойността на добавките и подобренията (с изключение на увеличенията на цените за неподписани активи) или други събития, като натрупване на лихви по финансов актив.

При измерване на задължения по модела на историческата це-

на първоначалните оценки могат да бъдат коригирани, за да отразят фактори като натрупване на лихви, натрупване на отстъпка или амортизация на премия. Когато стойността на даден пасив е съществена - например, когато период на уреждане е дълъг - сумата на бъдещото плащане се дисконтира, така че в момента на първо признаване на пасива, тя представлява настоящата стойността на сумата, необходима за погасяване на задължението. Разликата между сумата на бъдещото плащане и сегашната стойност на пасива се амортизира през целия срок до падежа на задължението.

Оценъчната база **Справедлива стойност** е пазарно ориентирано оценяване, а не специфично за предприятието измерване. Целта на оценката на справедливата стойност е да се определи цената, на която ще се осъществи сделка за продажба на актива или за прехвърляне на задължение между пазарни участници към датата на оценката при текущи пазарни условия (т.е., изходяща цена към датата на оценяване от гледна точка на участник на пазара, който държи актива или дължи задължението). От гледна точка на публичния сектор оценката по справедлива стойност има сравнително ограничено приложение. Например при безвъзмездно прехвърляне на активи между отделни бюджетни предприятия оценката е тяхната балансова стойност, а не тяхната справедлива стойност. Единствено при безвъзмездно придобити активи от предприятия или лица от частния сектор се прилага оценка по справедлива цена. Ограниченото прилагане на справедливата стойност е обусловено и от обстоятелството, че за някои активи и пасиви може да няма налична пазарна информация, поради строго специфичния им характер. Както посочва И. Монева (2015), въпреки безспорната полезност на ползвателите на финансовите отчети, при необичайни пазарни условия, справедливата стойност е критикувана за неточни резултати. Когато цената за идентичен актив или пасив не е цена на активен пазар, предприятието оценява справедливата стойност, като използва друга техника за оценка, която максимизира използването на съответните наблюдавани входящи данни и минимизира използва-

нето на ненаблюдаеми данни. Тъй като справедливата стойност е пазарна оценка, тя се оценява, като се използват предположенията, които участниците на пазара ще използват при ценообразуването на актива или пасива, включително предположения за риск. В резултат на това намерението на предприятието да притежава актив или да уреди или по друг начин изпълни пасив не е от значение при оценяването на справедливата стойност. Определението за справедлива стойност се фокусира върху активите и пасивите, тъй като те са основен предмет на счетоводно измерване.

Специфична база за оценяване на активите в публичния сектор, предвидена в КР на МССПС и по-подробно разписана в проекта на стандарт *Оценяване* е стойността на **разходите за замяна**. Разходите за замяна представляват най-ниската сума на разходите, необходими на предприятието, за да замени потенциала на даден актив за оказване на услуги на отчетната дата. Следва да се обърне внимание, че в случая се търси еквивалент на потенциала на актива за оказване на определени услуги, а не замяна на самия актив. Този вид оценка се различава от оценката по пазарната стойност, тъй като има специфичен за предприятието характер - отразява икономическата позиция на конкретното предприятието, а не позиция на хипотетични пазарни участници относно полезността на актива. (Например, стойността на замяна на превозното средство е по-малка за бюджетна организация, която обикновено придобива голям брой превозни средства в една сделка и е в състояние да договаря отстъпки, отколкото за предприятие, което купува превозни средства по отделно.)

Когато се оценяват разходите за замяна, предприятието следва да вземе предвид характеристиките на самия актива, които включват:

а) местоположението на актива – характеристиката е относима към земи, сгради, които най-често имат конкретно предназначение, изискващо конкретно местоположение (например училища, болници), както и към активите със значение за националната сигурност.;

б) предназначението на актива;

в) спецификациите на актива – има отношение към конвенционални сгради, но със специални функции, исторически сгради, инфраструктурни активи (язовири; водни пътища; пътища и пътни съоръжения; железопътни мрежи; мрежи за доставка на електроенергия и газ) ;

г) състояние на актива – при оценката на стойността на заместване следва да се оценят физическото остаряване на актива (необходимите допълнителни разходи за бъдеща поддръжка); функционалното остаряване (в резултат на технологичния напредък) и икономическото остаряване (отнася се до всяка загуба на полезност, причинена от икономически или други фактори извън контрола на предприятието)

д) ограничения, ако има такива, относно продажбата или използването на актива - за целите на оценката да се предвидят екологични въпроси, прогнозните демографски промени; политики за местно и национално планиране за използване

е) Декомпозиране – разграничими съставни части се оценяват самостоятелно.

Базата **Разходи за замяна** би била подходяща за оценка на активи, които представляват инфраструктурни обекти, особено когато не е налице информация за тяхната историческа стойност. Такъв е примерът с отчитането на инфраструктурните активи у нас. Съгласно указанията на Министерство на финансите до 2014 г. бе възприет подход за тяхното счетоводно третиране като разход при придобиването им. След 2014 г. се промени редът за отчитането им, а именно – капитализиране на тези активи.

Базата също би била подходяща за оценка на историческо и културно наследство чрез оценка на разходите за реконструкция включително и допълнителните разходи за възстановяване на исторически значимия външен вид на тези обекти.

Друга специфична оценъчната база, относима към пасивите на бюджетните организации е базата **Разходи за изпълнение**. Тя се

дефинира като сума на разходите, които предприятието ще понесе при изпълнение на задълженията си, при положение, че го прави по най-евтиния начин. При оценката на стойността не следва да се включват допълнителните разходи, които могат да възникнат за предприятието при изпълнение на операцията. Разходите за уреждането на задължението следва да се оценят при обичайни обстоятелства, а не в условия на възникнали спешни ситуации.

Измерването на разходите за изпълнение изисква предприятието да определи:

а) конкретното задължение, което е предмет на оценка;

б) начинът, по който ще бъде уредено задължението;

в) очакваният срок за уреждане на задължението;

г) техниката за оценка.

Подходът регламентира както оценка на конкретно задължение, така и на група задължения, породени от една операция в бюджетната организация. При анализиране на оценявания пасив, следва да се вземат предвид:

а) очакванията на предприятието относно размера и времето на бъдещия изходящ поток от ресурси;

б) Рискът, че действителният бъдещ изходящ поток от ресурси може в крайна сметка да се различава от очакваните (т.е. рискова премия).

Когато цената на изпълнението зависи от несигурни бъдещи събития, всички възможни резултати се вземат предвид в прогнозните разходи за изпълнение, които имат за цел да отразят всички възможни резултати по безпристрастен начин.

Ако изпълнението на задължението изисква допълнителна работа, която трябва да се направи - например, когато е поета отговорност да се възстанови екологичната равновесие - съответните разходи са тези, които предприятието ще поеме. Това може да бъде цената на операцията, която субектът може да извърши сам, или цената, посочена в договор с външно лице за извършване на работата. Разходите за сключване на договор с външно лице обаче са прило-

жими като оценка, когато наемането на изпълнител е най-евтиният начин за изпълнение на задължението. При условие, че изпълнението ще бъде извършено от самото предприятие, разходите по изпълнението не следва да включват никаква надбавка над себестойността на извършените работи.

Когато изпълнението се извършва за продължителен период, паричните потоци е целесъобразно да се дисконтират, за да отразят стойността на задължението към отчетната дата.

Техниката на оценяване има отношение към получаването на достоверни данни, както и данни, които представляват предположенията, които участниците на пазара биха използвали при оценка на задължението.

Оценъчната база **Разходи за изпълнение** би било удачно да се прилага по отношение на оценяването и балансовото признаване на задълженията за пенсионни плащания, социални обезщетения, помощи и др.

От гледна точка на оценяването на стойността на ресурсите и техните източници възниква въпросът дали преките разходите по сделката следва да намерят отражение в тази оценката. В работния проект на стандарта *Оценяване* към настоящия момент не е предвидено обръщане на внимание на този въпрос. В Концептуалната рамка не се разглежда изрично третирането на преките разходи по сделката за различни бази за оценяван, с изключение на базата „нетната продажна цена“, където разходите по сделката за продажба на актива се приспадат. Предвижда подходът за третиране на преките разходи да зависи от това оценката входна или изходна стойност е:

✓ когато базата за измерване е входна стойност и е специфична за предприятието, разходите за транзакция вероятно ще бъдат включени.

✓ ако базата за измерване е или стойност на излизане, или се очаква да бъде специфична за отделните предприятия, тогава не се включват разходите по сделката.

Както историческата цена, така и базата разходи за заместване представляват входни оценки на ресурсите, при историческата цена разходите по сделката се капитализират в цената на придобиване на актива, което означава че третирането следва да бъде аналогично и при базата Разходи за заместване. За историческа цена разходите за капитализиране биха били действителните направени разходи по сделката. За разходите за заместване, разходите биха представлявали оценка на разходите по сделката, които би трябвало да бъдат направени, за да се замени потенциалът за услуга, оказвана с актива към отчетната дата.

Аналогичен подход следва да се приложи и по отношение на оценяване на задълженията по тяхната цена на изпълнение. Сумата за уреждане на задължения следва да включва всички разходи, които ще бъдат направени, включително и допълнителните разходите по сделката.

Доколкото преките разходи за изпълнение на сделката не са специфични за бюджетната организация и по-често се включват в оценката на стойността на актив или пасив, то по отношение на разходите по заеми подходът следва да бъде противоположен. Разходите по заеми са специфични за предприятието разходи, тъй като зависят от възможностите му за финансиране. В публичния сектор, често зависят от цялостната държавна политика за финансиране на бюджетен дефицит. Капитализацията на разходите по заеми би довела до оценка на сходни активи на различни суми, тъй като предприятията имат различни финансови профили и различни начини за финансиране на придобиването на активите.

Същевременно, ако разходите по заеми се признават като текущ разход, то потребители на финансовите отчети на организациите от публичния сектор, биха получили полезна информация за цената на финансирането на дейността.

Може да се обобщи, че както в пазарния, така и в публичния сектор счетоводните стандарти са все повече принципно базирани ръководства. Характеристиките на двете специфични счетоводни бази: разходи за изпълнение и разходите за замяна показват посока-

та на бъдещото развитие на оценяването, а именно – все по-широкото използване на приблизителни оценки на отчетните обекти, базирани на субективни предположения. Това до известна степен е в противовес с необходимостта от стандартизация в отчетността на бюджетните организации, продиктувана от нуждата за предоставяне на максимално прозрачна и обективна информация за публичните финанси.

Използвана литература

1. IPSAS, Strategy and Work Plan 2019–2023, Available from: https://www.ipsasb.org/, [Accessed 30/03/2019]

2. Костова, Н., Организационни и методологически аспекти на оценката на предприятие, Наука и икономика- ИУ Варна, 2013,с.130

3. Захариев, П. и др., Бюджетно счетоводство, ИК Геа Принт, Варна, 2015.

4. ДДС № 20/14.12.2004г. относно прилагането на Националните счетоводни стандарти от бюджетните предприятия.

5. IPSAS 2017 Handbook, Available from:https://www.ipsasb.org/, [Accessed 30/03/2019].

6. IPSASB Meeting Papers, Public Sector Measurement, 2019, Available from: https://www.ipsasb.org/projects/public-sector-measurement, [Accessed 30/03/2019]

7. Монева, И. Настояще и бъдеще на справедливата стойност, Е-Литера, Варна, 2015, стр.12-13.

8. Фесчиян, Д., Савова, К., Подходи и политики на счетоводството в публичния сектор, Издателски комплекс – УНСС, 2016, с. 89.

Контакти:

Доц. д-р Даниела Александрова Георгиева

E-mail: daniela_georgieva@ue-varna.bg

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ПЕНСИОННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Павлина Иванова
Икономически университет – Варна

Резюме

Пенсиите - най-вече от публичната схема са основният източник на доход за по-възрастните българи, които представляват значителна и все по-голяма част от населението на страната. Макар и вече реформирана, пенсионната система продължава да бъде усъвършенствана и адаптирана постоянно с редица промени в нормативната база. Това създава несигурност и поражда съмнение и недоволство в обществото, и прави въпросите, свързани с пенсионната система все по-актуални. Целта на настоящия доклад е да се представят ключовите промени в пенсионното осигуряване в България и на базата на последните нормативни промени да се разкрият предизвикателствата, които системата поставя пред настоящите и бъдещи пенсионери в страната.

Ключови думи: осигуряване, пенсия, индивидуален коефициент.

THE CHALLENGES OF THE PENSION SYSTEM IN BULGARIA

Chief Assist. Prof. Pavlina Ivanova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The pensions - mostly from the public scheme - are the main source of income for older Bulgarians, who represent a significant and growing part of the country's population. Although reformed, the pension system continues to be refined and adapted constantly with a number of changes in the regulatory framework. This creates uncertainty and raises doubts and dissatisfaction with society, and makes issues related to the pension system increasingly relevant. The purpose of this report is to present the key changes in pension insurance in Bulgaria and on the basis of the latest regulatory changes to reveal the challenges the system poses to current and future retirees in the country.

Key words: insurance, pension, individual coefficient.

Въведение

Устойчивостта и адекватността на една пенсионна система зависи от начините на финансиране, условията за пенсиониране и условията на пазара на труда. Те трябва да бъдат организирани по такъв начин, че да се постигне балансирано съотношение между вноски и права, между броя на трудово заетите вносители на осигуровки и този на пенсионираните бенефициери. Пенсионната политика на страната трябва да създаде система, която е финансово устойчива и осигурява адекватни пенсионни доходи и позволява на възрастните хора да имат достоен стандарт на живот и икономическа независимост.

Пенсиите - най-вече от публичната схема (държавното обществено осигуряване) са основният източник на доход за повъзрастните българи, които представляват значителна и все по-голяма част от населението на страната. Застаряването на населението е сериозна ситуация не само в България, но и в останалите европейски страни. Проучване на Европейския съюз сочи, че броят на работещите хора в трудоспособна възраст (20 – 59 години) ще спада ежегодно през следващите десетилетия. Прогнозира се увеличаване на продължителността на живота до 2060 г. средно с 7,2 години в сравнение с 2010 г. и това съвсем не е далечно бъдеще (Бяла книга, 2012). Всичко това прави въпросите, свързани с пенсионната система все по- актуални. Целта на настоящия доклад е да се представят ключовите промени в пенсионното осигуряване в България и на базата на последните нормативни промени да се разкрият предизвикателствата, които системата поставя пред настоящите и бъдещи пенсионери в страната.

Пенсионните реформи през годините

След началото на прехода към пазарна икономика в България неизбежно започват и промени в социалната политика на страната, осигурителната и пенсионната система. Началото на широкообх-

ватна реформа на осигурителната система се поставя през 1995 г. с приемането на Закон за фонд „Обществено осигуряване” и създаването на Националния осигурителен институт. Установяват се нови принципи на осигурителния тристълбов пенсионен модел, обновени са законодателството и институционалното устройство на носителите на новите осигурителни отношения (НОИ, пенсионноосигурителни дружества, пенсионноосигурителни фондове, осигурителен надзор). С ключова промяна в Закона за пенсиите през 1996 г. се променя начина на изчисляване на пенсиите, като е въведен индивидуалният коефициент на пенсионера. Обособен е самостоятелен фонд „Обществено осигуряване” със собствен бюджет, отделен от държавния. Това дава възможност за по-ефективно използване на средствата и осъществяване на контрол на всички равнища на управление. През 1999 г. е приет законът за допълнителното доброволно пенсионно осигуряване, регламентиращ третия стълб на пенсионната система. Усъвършенстването на законодателството продължава с приемането на Кодекса за социално осигуряване (КСО). Той определя фондово обособяване на средствата за държавно обществено осигуряване (ДОО). Бюджетът на ДОО, който се приема с отделен закон от Народното събрание включва бюджетите на отделните фондове и този на Националния осигурителен институт, за срок от една календарна година.

Създадената тристълбова система за пенсионно осигуряване цели съчетаване на предимствата на разходопокривния (солидарен) и капиталовия принцип на осигуряване, т.е. социалната функция на държавата и индивидуалния принос на осигурените лица (фигура 1). Този модел дава възможност, в допълнение към държавната пенсия (от първи стълб), лицата да получават и пенсии от фондовете за допълнително пенсионно осигуряване (втори и трети стълб), управлявани от частни пенсионноосигурителни дружества.

ПЪРВИ СТЪЛБ

- Включва задължителното пенсионно сигуряване (част от ДОО)
- Функционира посредством т.нар. разходопокривен (солидарен) принцип - т.е. работещото поколение осигурява пенсионните доходи на пенсионерите
- Администрира се от държавата чрез НОИ

ВТОРИ СТЪЛБ

- Допълнително задължително пенсионно осигуряване
- Функционира на капиталово-покривен принцип - т.е. вноските постъпват по индивидуална партида на лицето и натрупаната сума е несеквестируема и унаследяема
- Обезпечава ранното пенсиониране
- Постъпилите средства се управляват и инвестират от частни пенсионни фондове: универсален (УПФ) за родените след 31.12.1959 г. и професионален (ППФ) за работещите при първа и втора категория труд

ТРЕТИ СТЪЛБ

- Допълнително доброволно осигуряване
- Функционира на капиталово-покривен принцип
- Участието е доброволно и по желание
- Средствата се управляват и инвестират от частни доброволни фондове

Фиг. 1. Структура на пенсионноосигурителната система в България

Финансовото устройство на фонд „Пенсии” от ДОО се организира по формулата „приходи – разходи” за едногодишни периоди. Приходите се набират от: осигурителни вноски от осигурители, осигурени и самоосигуряващи се лица; суми от държавния бюджет за провеждане на осигуряването на държавните служители, военнослужещите, лицата, които са полагали грижи за инвалиди с трайно намалена работоспособност/вид и степен на увреждане над 90 на сто и суми от бюджета на съдебната власт за съдиите, прокурорите, следователите, държавните съдебни изпълнители, съдиите по вписванията и съдебните служители, както и членовете на Висшия съдебен съвет и инспекторите в инспектората към Висшия съдебен съвет; трансфери от държавния бюджет; такси, лихви и дивиденти; дарения и завещания.

Средствата по фонд "Пенсии" се разходват и трансферират за:

изплащане на пенсии за осигурителен стаж и възраст, пенсии за инвалидност поради общо заболяване, наследствени пенсии и добавките към тях; осъвременяване, индексиране и компенсиране на пенсиите; други разходи, свързани с пенсионното осигуряване; помощи за профилактика и рехабилитация.

Във фонд „Пенсии" задължително се осигуряват всички лица получаващи трудови възнаграждения и самоосигуряващите се лица подразделени в две групи – родени преди 31 декември 1959 г. и родени след тази дата. За родените след 31 декември 1959 г. размерът на осигурителната вноска е по-малък, тъй като те внасят осигурителна вноска и за допълнително задължително осигуряване в универсален пенсионен фонд.

Вторият стълб на пенсионната система е допълнителното задължително пенсионно осигуряване (ДЗПО), което функционира на базата на капиталовия принцип на финансиране, по схемата с дефинирани вноски. Задължителната допълнителна форма на осигуряване се прилага само по отношение на пенсионното осигуряване и представлява законово регламентирана дейност по набиране и управление на средства във връзка със защита срещу определени рискове, свързани с трайната нетрудоспособност. Тази система допълва действието на публичната (основната задължителна) система по отношение на осигурителната защита. При ДЗПО участват всички лица, включени за осигуряване и в ДОО. Допълнителното задължително социално осигуряване се управлява не от Националния осигурителен институт, а от лицензирани частни осигурителни дружества. При тази форма на осигуряване се съблюдава личният еквивалент и липсва преразпределението, основано на солидарността. Осигурителните дружества имат свободата в рамките на определени параметри, да инвестират набрания ресурс на капиталовия пазар, чрез което се постига по-голяма ефективност и възвращаемост на доходите.

Третият стълб на пенсионната система е допълнителното доброволно пенсионно осигуряване (ДДПО). То допълва и компенсира

някои слаби страни на задължителните форми на осигуряване. Право на осигуряване има всяко лице, навършило 16 – годишна възраст. В доброволното осигуряване могат да участват всички лица, които разполагат с допълнителни средства за инвестиране и желаят допълнителна по-висока защита или по-висок размер пенсия. Участието на лицата е изцяло доброволно и не зависи от осигуряването в предходните два стълба.

Макар че законодателно и институционално осигурителната система вече е реформирана, процесът на нейното усъвършенстване и адаптиране продължава и до днес. Последните промени влизат в сила от 01.01.2019 г. и касаят методиката на изчисляване на индивидуалния коефициент при определяне на пенсиите. В таблица 1 е представен исторически преглед на по-значителните промените в пенсионната система след 1989 г.

Таблица 1

Исторически преглед на промените в пенсионноосигурителната система

Година	**Промени в пенсионноосигурителната система**
1994 г.	Поставя се началото на новият осигурителен модел. Преминава се към т.нар. многоколонна (многопластова) система.
1996 г.	В Закона за пенсиите е извършена ключова промяна в начина на изчисляване на пенсията и е въведен индивидуалният коефициент на пенсионера, като средно претеглена величина на съотношението между осигурителния доход на лицето и осигурителния доход за страната.
1997 г.	Със Закона за бюджета на фонд „Обществено осигуряване“ за 1997 г. е приет първият самостоятелен бюджет на държавното обществено осигуряване, след отделянето на средствата от държавния бюджет.
1999 г.	С приемането на Закона за допълнителното доброволно пенсионно осигуряване се регламентира дейността на частните пенсионни фондове и се изгражда третият стълб на пенсионната система.

2003 г.	Приет е Кодексът за социално осигуряване (КСО), който регламентира принципите, обхвата, функциите и институционалното обслужване на трите стълба на пенсионната система в България.
2006 г.	Регламентира се възможността за създаване на фондове за допълнително доброволно пенсионно осигуряване по професионални схеми, администрирани от дружества за допълнително доброволно пенсионно осигуряване.
2008 г.	Закон за Държавния фонд за гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система или т.нар. „Сребърен фонд“. Фондът има за цел постигане и гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система чрез акумулиране, инвестиране и трансфериране на допълнителни средства към бюджета на ДОО за фонд „Пенсии“.
2015 г.	Регламентира се възможност родените след 31 декември 1959 г., които се осигуряват в универсален пенсионен фонд да могат да променят осигуряването си, като насочат вноските си към държавен фонд „Пенсии”.
2019 г.	Променя се методиката на изчисляване на индивидуалния коефициент на пенсиите за трудова дейност.

Източник: Собствено проучване

Предизвикателствата на пенсионната система

Ниският размер на пенсиите в България ги превръща в особено болезнена тема за обществото. Постоянно увеличаващите се възраст и необходим осигурителен стаж за придобиване право на пенсиониране превръщат пенсионирането в мираж за определена част от възрастното население. Драстичните промени в условията за пенсиониране и методиката за определяне размера на пенсиите създават несигурност и пораждат съмнение и недоволство в обществото. Така се случи и с последните промени в КСО, Закона за бюджета на ДОО за 2019 г. (ЗБДОО) и Наредбата за пенсиите. В резултат на възникнало обществено недоволство и последвал медиен дебат през

месец април 2019 г. се наложи Народното събрание да преразгледа собствените си решения три месеца след влизането им в сила. Това постави на дневен ред редица въпроси: защо са необходими тези промени и грешка ли са те?; кои са засегнатите лица?; ще има ли ощетени?; какъв е изхода?; и др.

Съществената промяна се състои в начина на определяне на индивидуалния коефициент. За пенсии отпуснати с начална дата до 31.12.2018 г. индивидуалният коефициент се изчислява от дохода на лицето, върху който са внесени осигурителни вноски за периода от три последователни години от последните 15 години осигурителен стаж до 1 януари 1997 г. по избор на лицето и от дохода за периода след тази дата до пенсионирането му (виж формула 1).

$$\text{ИК} = \frac{\text{БМ1} * \left(\frac{\text{СОД1}}{\text{СРЗС1}}\right) + \text{БМ2} * \left(\frac{\text{СОД2}}{\text{СОДС2}}\right)}{(\text{БМ1} + \text{БМ2})} \qquad (1)$$

където: СОД1 - средномесечния осигурителен доход на лицето за периода до 31 декември 1996 г.

СРЗС1 - средномесечната работна заплата за страната за същия период, обявена от Националния статистически институт

СОД2 - средномесечния осигурителен доход на лицето за периода след 31 декември 1996 г.

СОДС2 - средномесечният осигурителен доход за страната за същия период, обявен от Националния осигурителен институт

За пенсиите, отпуснати с начална дата след 31 декември 2018 г., индивидуалният коефициент се изчислява от осигурителния доход на лицето за периодите след 31 декември 1999 г. до датата на отпускане на пенсията, но за период, не по-малък от 36 месеца (виж формула 2). Тази промяна беше известна още в началото на 2018 г., но във формулата се включваше периода от 01.01.1997 г. до датата на отпускане на пенсията. В края на месец декември 2018 г. с допълнителните разпоредби на ЗБДОО годините от 1997 до 1999 от-

паднаха.

$$ИК = \frac{\sum_{i=1}^{n} ОДi * (1 - КФi) / СОДСi}{\sum_{i=1}^{n} (РДi / КРДi)} \quad (2)$$

Където: ОДi - осигурителен доход на лицето за x_i работни дни през i-тия месец

$Кф_i$ - коефициент, представляващ съотношение между размера на осигурителната вноска за УПФ и размера на вноската за фонд „Пенсии" за трета категория труд за лица, родени преди 01.01.1960 г., за i–тия месец

СОДС*i* - среден осигурителен доход за страната за i-тия месец

РД*i* - брой на работните дни, за които се отнася осигурителният доход на лицето за i-тия месец от периода

КРД*i* - брой на работните дни през i-тия месец по календар от периода

Проучване на НОИ (2019) сочи неутрален ефект от отпадането от формулата на годините от 1997 до 1999 г., но преобладаваща част от лицата, които се пенсионират в момента, са с придобит осигурителен стаж и осигурителен доход преди 2000 г. Част от тях през този период са получавали високи трудови възнаграждения, върху които реално са били осигурявани, а в края на трудовата си кариера, поради различни причини са извършвали по-ниско платена дейност. Поради това новата методика е по-неблагоприятна за тях и това основателно наложи преразглеждане на вече влезлите в сила нови правила.

През месец април 2019 г. Народното събрание прие на второ четене нов текст към преходните и заключителните разпоредби на КСО, според който до 1 януари 2023 г. едновременно с подаването на заявление за отпускане на пенсия, свързана с трудова дейност, с начална дата след 31 декември 2018 г., лицата ще имат право да избират размерът на пенсията им да бъде определен с индивидуален

коефициент, изчислен по реда на старата методика, ако това е по-благоприятно за тях. В тези случаи отново ще се налага към заявлението за пенсия задължително да се прилагат документи за брутното трудово възнаграждение или доход, върху които са внесени осигурителни вноски за три последователни години от последните 15 години осигурителен стаж по избор на пенсионера преди 1 януари 1997 г. Трябва да се приложат и документи за брутното трудово възнаграждение или доход, върху които са внесени осигурителни вноски за осигурителния стаж след тази дата до 31 декември 1999 г. включително.

В 6-месечен срок от влизането в сила на промените лицата с подадени заявления за отпускане на пенсия, свързана с трудова дейност, с начална дата след 31 декември 2018 г., както и тези, на които е отпусната такава пенсия до влизането в сила на тези промени, може да упражнят еднократно правото си на избор. В тези случаи пенсията ще се отпуска в новия размер от същата начална дата, ако това е по-благоприятно за съответното лице.

Възможността за избор по коя методика да се изчислява размерът на пенсията ще се прилага до 2023 г. Очаква се дотогава делът на хората, за които изчисляването на индивидуалния коефициент по стария ред е по-благоприятно, да намалее значително.

Разликата между двата варианта може да бъде илюстрирана от следния действителен пример за лице, което придобива право на пенсия за осигурителен стаж и възраст на 01.08.2019 г., и на което е изчислена прогнозна пенсия по двата варианта на определяне на индивидуален коефициент (таблици 2 и 3).

Таблица 2

Прогнозна пенсия, изчислена с вариант 1 на индивидуален коефициент

ВАРИАНТ 1
Необходими условия за пенсиониране на мъжете през 2019 г.: възраст: 64 г. 2 мес. и осигурителен стаж: 38 г. 8 мес.

Профил на лицето: мъж, роден на 31.05.1955 г. с придобит осигурителен стаж 40 години и 3 месеца
Данни за лицето до 31.12.1996 г. Избран 36 месечен период: от 01.09.1984 г. до 31.08.1987 г. Осигурителен доход на лицето за целия период: 10 181,30 лв. Средномесечен осигурителен доход на лицето за периода: 282,81 лв. Средна работна заплата за страната за периода: 7 919,32 лв**.** Средна месечна работна заплата за страната за периода: 219,98 лв.
Данни за лицето след 01.01.1997 г[2]. Прогнозен осигурителен доход на лицето за целия период: 129 352,16 лв. Прогнозен средномесечен осигурителен доход на лицето за периода: 479,01 лв. Прогнозен среден осигурителен доход за страната за периода: 128 004 лв. Прогнозен среден месечен осигурителен доход за страната за периода: 472,75 лв. Прогнозен среден осигурителен доход за страната за 12-те календарни месеца преди месеца на отпускане на пенсията от 01.08.2018 г. до 31.07.2019 г. : 910 лв.[3]
Прогнозен краен индивидуален коефициент на лицето (ИК): 1,1 Доход, от който се изчислява пенсията: 1001 лв. = (910 лв .*1,1) Общ осигурителен стаж: 40 години и 3 месеца Възраст спрямо дата на пенсиониране: 64 години 2 месеца
ПРОГНОЗНА ПЕНСИЯ = 1001*((40,2*1,2)/100) = 480,48 лв.

Източник: Собствени изчисления.

[2] Данните са прогнозни, като в изчисленията е заложено отработване на месеците от април до юли 2019 г., осигуряване за месеците от април до юли върху същия осигурителен доход като през месец март 2019 г. и среден осигурителен доход за страната за периода от март да юли 2019 г. същия като последния обявен от НОИ за месец февруари 2019 г.

[3] Посоченият осигурителен доход е прогнозен, тъй като последният обявен от НОИ среден осигурителен доход за страната е за месец февруари 2019 г. – 904.73 лв.

Таблица 3

Прогнозна пенсия, изчислена с вариант 2 на индивидуален коефициент

ВАРИАНТ 2
Необходими условия за пенсиониране на мъжете през 2019 г.: възраст: 64 г. 2 мес. и осигурителен стаж: 38 г. 8 мес.
Профил на лицето: мъж, роден на 31.05.1955 г. с придобит осигурителен стаж 40 години и 3 месеца
Данни за лицето след 31.12.1999 г. Отработени дни от лицето за периода от 01.01.2000 г. до 31.07.2019 г.: 4 837дни Работни за страната за периода от 01.01.1997 г. до 31.07.2019 г.: 4 956 дни Осигурителен доход на лицето от 01.01.2000 г. до 31.07.2019 г.: 124 100,67 лв. Общ осигурителен стаж: 40 години 3 месеца Възраст спрямо дата на пенсиониране: 64 години 2 месеца Прогнозен среден осигурителен доход за страната за 12-те календарни месеца преди месеца на отпускане на пенсията от 01.08.2018 г. до 31.07.2019 г. : 910 лв.
Прогнозен индивидуален коефициент (ИК): 0,928
Доход, от който се изчислява пенсията: 844,48 лв. = (910 лв.*0,928)
ПРОГНОЗНА ПЕНСИЯ = 844,48*((40.2 *1,2)/100) = 405,35 лв.

Източник: Собствени изчисления.

Разгледаният пример показва, че е възможно разликата между двата варианта да е значителна, но разбира се тя ще е строго индивидуална за всеки отделен случай. Това поставя още едно предизвикателство пред настоящите и бъдещи пенсионери: кой ще определи кой вариант е по-благоприятен за тях? Все още от разпоредбите не става ясно дали НОИ след предоставени документи ще направи изчисления по двата варианта и ще отпусне пенсия по по-

благоприятния или лицата ще трябва сами да правят предварителни изчисления.

Остава и въпросът въпреки направените промени дали все пак ще има ощетени. Част от лицата, които в края на 2018 г. се възползваха от възможността да се пенсионират до 1 година по-рано от навършването на необходимата възраст само за да им се изчисли пенсията по старата методика пожизнено ще получават пенсия в намален размер. Тази категория лица не очакваха през 2019 г. нормативната уредба да бъде променена и да им се даде възможност за избор на начина на изчисляване на пенсиите. Техните пенсии са отпуснати с начална дата преди 01.01.2019 г. и всъщност ще се окажат ощетени. По данни на НОИ през 2018 г. броят на новите пенсионери с пенсии,отпуснати при условията на чл.68а от КСО (пенсии за осигурителен стаж и възраст в намален размер, отпуснати до една година преди достигане на възрастта), е 3 612, с недостигащи средно 10,66 месеца до навършване на възрастта по чл. 68, ал. 1 от КСО. Техният дял е 7,0 % от пенсионерите с новоотпуснати лични пенсии за осигурителен стаж и възраст (4,9% през 2017 г.), а броят им е с 1000 (38,3%) по-висок в сравнение с предходната година (Информационен бюлетин на НОИ, 2019).

Заключение

Пенсионната система, на една страна трябва да е устроена така, че да е финансово устойчива и да осигурява адекватни пенсионни доходи, достоен стандарт на живот и икономическа независимост на възрастните хора. От своя страна честите промени в пенсионното законодателство създават несигурност и пораждат съмнение и недоволство в обществото, така се случи и с последните нормативни промени. Те влязоха в сила от 01.01.2019 г. и предизвикаха общественото недоволство и широк медиен дебат. Ревизираните разпоредби на КСО поставят нови предизвикателства пред настоящите и бъдещи пенсионери свързани с избора на начина, по който да се из-

числяват пенсиите им, набавянето на необходимите документи и несигурността от евентуални нови промени.

Използвана литература

1. Европейска комисия (2012) Бяла книга.Програма за адекватни, сигурни и устойчиви пенсии. Брюксел. COM (2012) 55 final.

2. Кодекс за социално осигуряване [Online] Available from: http://www.nssi.bg/ legislationbg [Accessed: 18/4/2019]

3. Закон за бюджета на ДОО 2019 г. [Online] Available from: http://www.nssi.bg/ legislationbg [Accessed: 18/4/2019]

4. Наредба за пенсиите [Online] Available from: http://www.nssi.bg/legislationbg [Accessed: 18/4/2019]

5. Информационен бюлетин на НОИ [Online] Available from: http://www.nssi.bg/newsbg [Accessed: 18/4/2019]

Контакти:

Гл.ас. д-р Павлина Любенова Иванова

E-mail: p.ivanova@ue-varna.bg

РЕПУТАЦИЯТА В КОНСОЛИДИРАНИТЕ ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ – МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ

Гл. ас. д-р Лиляна Камбурова
Университет за национално и световно стопанство, гр. София

Резюме

В доклада е изследвана еволюцията на репутацията в консолидираните финансови отчети като оценка и представяне. Представени са различни становища, които са отразявали разбиранията за този сложен обект на счетоводството. Интерес представлява изследването за вътрешно и външно създадената репутация в концепциите за консолидираните финансови отчети във времето. Представени са предимствата и недостатъците на съвременната концепция за репутация при консолидация.

Ключови думи: репутация, консолидирани финансови отчети, МСФО 3 Бизнес комбинации.

GOODWILL IN CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS – PAST AND PRESENT

Chief Assist. Prof. Lilyana Kamburova, PhD.
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

The report reviews the evolution of goodwill in consolidated financial statements, regarding its valuation and presentation. Different views are presented that reflect the understanding of this complex subject of accounting. The study of internally and externally generated goodwill in the concepts of consolidated financial statements over time is of particular interest. The report evaluates the advantages and disadvantages of the present concept of goodwill in consolidated financial statements.

Key words: goodwill, consolidated financial statements, IFRS 3 Business Combinations.

Консолидираните финансови отчети, аналогично на индивидуалните финансови отчети, имат за цел да предоставят информация, която е полезна за настоящите и потенциалните инвеститори, зае-

модатели и други кредитори. Информацията, предоставяна в неконсолидираните финансови отчети обикновено **не** е достатъчна, за да удовлетвори информационните потребности на настоящите и бъдещи инвеститори, заемодатели и други кредитори на предприятието майка (Концептуална рамка за финансово отчитане, 2018). Една от причините е, че в консолидираните финансови отчети се представя информация, която не се съдържа в индивидуалните отчети на предприятието майка – репутацията и неконтролиращото участие (малцинствено участие).

1. Еволюция на дефиницията за репутация

През годините въпросите, свързани с репутацията, са обект на обстойно и противоречиво дебатиране в академичната литература. В проведено изследване от Muller (2011) в осем области на груповото счетоводство (1. обхват на консолидацията, 2. методи за бизнес комбинация, 3. пропорционална консолидация и метод на собствения капитал, 4. техники на консолидация, 5. репутация - признаване, първоначално и последващо оценяване, 6. теории за консолидираните отчети, 7. общи аспекти на консолидацията и 8. образование в областта на консолидираните финансови отчети) се установява, че най-голям интерес сред осемте области има към репутацията. Водещата причина за това е, че репутацията се третира като една от най-противоречивите концепции в консолидационното счетоводство поради своята сложност.

През годините липсва единодушие относно терминологията, подходяща за описване на разликата между цената на придобиване на акциите и нетната стойност на активите. „Репутацията при консолидацията“ е може би най-познатият термин (Walker, 2006). Ние също приемаме този термин, защото под репутация може да се разбира, както вътрешно-създадената в самото предприятие, така и „външно“ създадената в резултат на бизнес комбинация. За вътрешно-създадената репутация няма нормативна регламентация, защото

не се признава за счетоводни цели. Тя намира своето „признаване“ чрез бизнес комбинация, когато се трансформира в репутация при консолидация.

Дискусиите в литературата за този уникален обект на счетоводството имат широк обхват. Те са свързани с:

- изчисляване на позицията „положителна репутация“
- представянето на „репутация“ в баланса.
- последващото й оценяване
- признаване и непризнаване на вътрешно създадената репутация.

Обект на изследване в настоящия доклад е само репутацията при консолидация.

Предмет на изследване е оценката и представянето на репутацията в консолидираните финансови отчети – минало и настояще.

Стойностна оценка на репутацията при консолидация

В най-ранните години интерпретирането на репутацията е през призмата на бизнес комбинации. За да има някаква стойност, репутацията трябва да бъде повече или по-малко устойчива и с определена продължителност, трябва да съществува в резултат на бизнес придобиване и трябва да бъде измерима в парично изражение (Seetharaman, Balachandran and Saravanan, 2004).

Някои автори дефинират репутацията като настоящата стойност на бъдещите печалби на предприятието, което ще бъде придобивано. При този подход бъдещите печалби се определят като репутация. Въпреки това репутацията определена по този начин е много трудно измерима и предвидима, а следователно и много субективна. Други автори се присъединяват към субективността, която е неразривно свързана с оценка, но открояват още един проблем - потенциалната променливост на тази обща оценка. Затова този модел е неприложим. Той е и в противоречие с принципа за предпазливост. (Seetharaman, Balachandran and Saravanan, 2004).

Тъй като репутацията при консолидация е резултативна величина, то изчисляването на нейната стойност ще зависи от компо-

нентите, които определят тази стойност. Това са цената, заплатена при придобиването на акции, неконтролиращото участие и стойността на нетните активи на придобитото предприятие. В случаите, когато акциите на дъщерните дружества са придобити в брой, цената е лесно установима. Но когато акциите на дъщерните дружества са придобити чрез емитиране на акции от компанията майка (или друга компания от групата), въпросът е по-сложен. В литературата са посочени различни бази – от счетоводна стойност на акциите до използването на пазарната стойност на тези акции. Независимо от използваната база за изчисляване на цената на придобиване, положителна репутация (или отрицателна репутация) е разликата между тази цена и дела в собствения капитал на дъщерното дружество, принадлежащ на акционерите. Ако нетната сума на активите на дъщерните дружества е изчислена от счетоводните данни, то следва да се признае, че сумата, приписана на „репутация при консолидация“, може да е функция зависима от избора на счетоводни методи (например изборът на метод за амортизация може да окаже съществено влияние на стойността на репутацията посредством балансовата стойност на активите), а не като индикация за значението и очакваните ползи от придобиването на дъщерното дружество. От това следва, че може да се установи корелация между репутация и оценка на активите.

От друга страна прехвърлената престация за получаване на контрол може да бъде в резултат на субективни очаквания за придобиване на печеливш бизнес, достъп до пазари, ограничаване на конкуренция, икономии от мащаба. С други думи да няма пряка корелация между заплатената цена и балансовата стойност на активите.

Някои автори изразяват опасения за така определената репутация и предполагат, че несъответствията между цената на инвестицията в дъщерни дружества и балансовата стойност на придобитите активи биха могли да покажат надценяване на активите на дъщерните дружества (Walker, 2006).

Друг дискусионен въпрос е дали в определянето на репутацията да участва и неконтролиращото участие. Привържениците на включването на малцинството участие са тези, които преимуществено разглеждат репутацията при консолидация от гледна точка на икономическата й същност, а не просто като балансираща стойност.

Ние също се застъпваме за тезата, че репутацията трябва да се представи в пълен размер, защото неконтролиращото участие също ще има дял в реализираните печалби след придобиването, а те могат да бъдат в резултат именно на репутацията при консолидация.

Представяне на репутацията в консолидирания баланс

Нееднозначни са и мненията относно представянето на репутацията в консолидирания баланс. Те варират от елиминирането й до представянето в групата на нематериалните активи. Мненията за това как да бъде представена репутацията зависят от това как тя ще се третира – като актив, който трябва да бъде включен в баланса или като балансиращ елемент.

Пиксли разглежда репутацията като важна категория в счетоводството. Според него репутацията е „сегашната стойност на очакваните бъдещи свръхпечалби, т.е. такива бъдещи свръхпечалби, които постъпват в предприятието над нормата на възвръщаемост на вложения капитал, като се вземат предвид рисковете, присъщи на бизнеса". Пиксли твърди, че репутацията е присъща на всяко предприятие със свръхпечалба, но по чисто технически причини в счетоводството може да се отчете само закупената положителна репутация, т.е. репутацията, възникнала от покупко-продажба на бизнеса. Пиксли подчертава, че закупената репутация е винаги по-малка от потенциалната, тъй като продавачът на компанията не може да получи цялата сума на дисконтираните стойности на бъдещите свръхпечалби от купувача, иначе придобиването би се обезсмислило. По този начин той прави разграничение между репутацията, която е настоящата стойност на всички свръхпечалби, и репутацията, която е предмет на счетоводството – само част от настоящата стойност на бъдещите свръхпечалби, плащани от купувача на продавача.

Разликата между пазарната стойност на акциите и нетната стойност на активите на компанията е част от настоящата стойност на очакваните свръхпечалби. По този начин репутацията може да се прояви както при закупуване на даден бизнес, така и при придобиване на дял/акция от всяка печеливша компания (Соколова, 2005).

Други автори като Портър и Фиске (1936, по цитат на Walker, 2006) твърдят, че терминът „репутация“ следва да се използва само в случаите, когато оценките на активите на дъщерните дружества показват, че цената на придобиване действително надхвърля „реалната“ стойност на активите на придобитата компания. В противен случай трябва да се предпочитат термини като „превишение на инвестициите в дъщерни дружества над покупната им стойност“. Изчислената „репутация“ при придобиване на дялове на дъщерните дружества, ще бъде запазена в последващите счетоводни баланси. През 1940 г. Комисията по ценни книжа и фондови борси на САЩ има подчертано негативно отношение към „надписването“ на дълготрайните активи. Поради тази причина повечето предприятия не са склонни да признаят репутацията като част от активите. Правилата на комисията по ценни книжа и фондови борси по онова време ясно изискват репутацията да бъде идентифицирана и оповестена отделно, а не обединена с други активи.

Според други автори репутацията може да се разглежда в две основни перспективи: отгоре-надолу и отдолу-нагоре. От гледна точка на перспективата отгоре-надолу, репутацията се разглежда като актив, защото тя е част от по-голям актив, т.е. инвестицията в придобиваното предприятие. При втората перспектива отдолу-нагоре репутацията е просто остатък, без никакви отделни качества. Това, мнение акцентира на определянето на репутацията от гледна точка на нейното измерване, а не от дефинирането й. (Giuliani and Brännström, 2011)

В зависимост от акцентът, който се поставя при дефинирането на репутацията се получават и различни стойностни оценки при нейното измерване.

2. Репутацията и концепциите за консолидация

Въпросите свързани с концепциите за консолидация датират от началото на 20-ти век, а същите тези въпроси не са загубили актуалност и до днес. Различните концепции на базата, на които се изготвят консолидирани финансови отчети варират в зависимост от три основни въпроса – защо, какво и как да се консолидира. В счетоводната литература са разработени няколко водещи концепции за консолидацията, които служат като база за разработването на съвременните международни счетоводни стандарти и изисквания – концепция на предприятието майка, разширена концепция на предприятието майка, концепция на собствениците, концепция на икономическата единица.

При концепцията на икономическата единица се набляга на икономическото единство на всички предприятия в групата и се отдава еднакво значение на всички акционери, които имат мнозинство или малцинствено участие (Башева, 2007). И двете страни имат право на глас и би следвало да се третират качествено еднакво, а количествено различно.

Според концепцията за икономическата единица репутацията се определя като разликата между цената на придобиване (пазарната цена) и справедливата стойност на нетните активи на дъщерното предприятие. Така определената репутация представлява цялата репутация от придобитото предприятие, а не само делът от репутацията, притежаван от предприятието майка.

Според концепцията за предприятието майка в икономическата група водеща роля и значение имат акционерите, които притежават мажоритарен дял. Следователно, тази теория се основава на допускането, че консолидираните финансови отчети са продължение на индивидуалните отчети на предприятието майка и трябва да бъдат подготвени от гледна точка на акционерите на това предприятие (Beams et. al., 2009). Малцинственото участие се третира като пасив и като такъв не е притежател на капитала на дъщерното предприятие.

Според концепция на предприятието майка, репутацията се определя като разликата между цената на придобиване (пазарната цена) и справедливата стойност на нетните активи на дъщерното предприятие. Предприятието майка включва в консолидирания отчет единствено дял от репутацията еквивалентен на нейното участие в капитала на дъщерното предприятие.

Основните характеристики на разширената концепция за предприятието майка за представяне на репутацията са сходни с тези на концепцията за предприятието майка.

Според концепция на собствениците репутацията се определя като разликата между цената на придобиване (пазарната цена) и справедливата стойност на нетните активи на дъщерното предприятие. Предприятието майка включва в консолидирания отчет единствено дял от репутацията еквивалентен на нейното участие в капитала на дъщерното предприятие

3. Съвременна концепция/аспекти за репутация при консолидация

От гледна точка на придобиващия, възнаграждението, което е предоставил за придобиване на ново дъщерно дружество, трябва да бъде разпределено за всички идентифицирани придобити активи и поети пасиви. Въпреки че не е възможно да се разпредели прехвърлената престация за всички участващи активи и пасиви, оставащата разликата, която трябва да бъде разпределена, принадлежи на репутацията. Следователно репутацията е остатъчната сума между прехвърленото възнаграждение и преоценените нетни активи (които се състоят от придобити активи и поети пасиви по техните справедливи стойности).

В зависимост от придобитото предприятие репутацията обикновено включва няколко компонента:

- Нематериални активи, неотчетени от счетоводство на придобиваното предприятие.

Определени активи не подлежат на признаване съгласно изискванията на МСФО 3 Бизнес комбинации. Освен това позиции, които не отговарят на определението за актив, но имат някаква стойност за придобиващия, се включват в репутация. Примери за такива компоненти на репутацията са човешкият капитал, събраната работна сила или потенциалните договори с клиенти.

- Активи и пасиви, които не могат да бъдат надеждно оценени

Това се отнася особено за нематериални активи, които не са отделими от придобивания, имат несигурни парични потоци или не осигуряват надеждна база за измерване.

- Очаквани синергии

Често се очакват синергии от придобиващия по различни търговски причини. Типичните очаквания са икономии от мащаба, взаимно допълване, нови пазари или достъп до пазари и други подобни причини. Такива синергии могат да бъдат създадени единствено чрез успешни колаборации между придобиващия и придобивания - към нови интегрирани структури. Макар че някои проучванията показват, че очакваните синергии са надценени от ръководството при повечето придобивания.

Стойностната оценка на репутацията се влияе и от процента на придобитите акции. Ако не са придобити всички акции, миноритарните акционери имат неконтролиращо участие, което трябва да се има предвид. МСФО 3 Бизнес комбинация (ревизия 2008) въведе алтернатива за отчитане на репутацията, като се вземат предвид неконтролиращите участия. Тази опция може да се прилага поотделно за всяка бизнес комбинация, както е посочено в стандарта.

На разположение на придобиващия са два варианта за представяне и измерване на репутацията:

- *Метод на частичната положителна репутация*

Този метод е наричан още метод на закупената репутация. Той признава само репутацията, която се приписва на придобиващия. Този начин на оценяване е в противоречие с концепцията за иконо-

мическата единица, според която в консолидирания отчет се представят всички активи и пасиви независимо от дяловото участие на предприятието майка.

• *Метод на пълна положителна репутация*

Методът на пълната положителна репутация признава цялата репутация на придобиваното предприятие и следователно признава и тази част от репутацията, която принадлежи на неконтролиращи участия. В резултат на това, признатата репутация има по-голяма стойност в сравнение с репутацията оценена по предходния метод.

Включването на неконтролиращите участия при определянето на репутацията чрез прилагане на метода на пълната репутация изисква неконтролиращите участия да се оценят по справедливи стойности. Следователно, общите принципи за измерване по справедлива стойност се прилагат не само за придобитите активи и поетите задължения, но и за неконтролиращите участия. В подкрепа на оценяването на неконтролиращото участие по справедлива стойност, респективно признаване на цялата репутация при консолидация е и това, че неконтролиращото участие е компонент на собствения капитал в консолидирания финансов отчет на придобиващия и оценяването му по неговата справедлива стойност към датата на придобиване е в съответствие с начина, по който се оценяват други компоненти на собствения капитал. Така например, акциите в обръщение на предприятието майка, включително акциите, емитирани на бившите собственици на придобиваното предприятие за осъществяване на бизнес комбинацията, се оценяват във финансовия отчет по справедливата си стойност (пазарна цена) на датата, на която са емитирани. Справедливата стойност на неконтролиращите участия може да се извлече от котираната цена на активните пазари или от техники за оценка при липса на активни пазари.

Поради възможността за индивидуално оценяване на неконтролиращите участия за всяка бизнес комбинация, може да се приложи или закупената репутация или пълната репутация. Това про-

тиворечи на последователното прилагане на счетоводните политики, както се изисква от МСС 8 Счетоводна политика, промени в счетоводните приблизителни оценки и грешки. Защото алтернативните счетоводни методи намаляват съпоставимостта на финансовите отчети.

В последните изменения на МСФО 3 Бизнес комбинации се изисква качествено описание на факторите, които съставляват признатата репутация, като очаквана синергия от комбиниране дейностите на придобивания и придобиващия, нематериалните активи, които не отговарят на условията за отделно признаване и други фактори. Така стандартът обединява двете концепции за репутацията – като остатъчна величина и изисква нейното дефиниране.

Заключение

Развитието на счетоводната теория и практика способства за намиране на отговори на противоречиви обекти на счетоводството, какъвто е и репутацията при консолидация. Стремежът на счетоводните регулатори за задоволяване на информационните потребности на потребителите на счетоводна информация намира отражение в промяна на правилата за счетоводно представяне и отчитане на репутацията. Невъзможността да се използва само един метод за оценка на репутацията за пореден път доказва природата на този „спорен“ в счетоводството обект. В настоящия доклад се представи еволюцията в дефиницията и оценката на репутацията при консолидация.

Използвана литература

1. Башева, Сн. (2007), Финансово счетоводство – специализиран курс, УИ – Стопанство, София.

2. Концептуална рамка за финансово отчитане (2018), IFRS Foundation.

3. МСФО 3 Бизнес комбинации.

4. МСФО 10 Консолидирани финансови отчети.

5. Соколова, Н. А. (2005), Учет и анализ гудвила, диссертация

6. Giuliani, M., Brännström, D., (2011) „Defining goodwill: a practice perspective“, Journal of Financial Reporting and Accounting, Vol. 9 Issue: 2, pp.161-175

7. Beams, F. A., Clement R. P., Anthony, J. H., and Lowensohn, S. H. (2009), Advanced Accounting (10th Edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall

8. Muller V. (2011), Academic Research on Group Accounting over the Past Fifty Years International, Journal of Business Research

9. Porter, C.H. and W. P. Fiske (1936), Accounting, New York: Henry Holt and Co.

10. Seetharaman, A., Balachandran, M., Saravanan, A.S. (2004) "Accounting treatment of goodwill: yesterday, today and tomorrow: Problems and prospects in the international perspective", Journal of Intellectual Capital, Vol. 5 Issue: 1, pp.131-152

11. Walker, R. G. (2006), Consolidated statements: a history and analysis, Sydney University Press

Контакти:

Гл. ас. д-р Лиляна Камбурова

E-mail: l.kamburova@unwe.bg

CIMA И ДИНАМИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В ПРОФЕСИОНАЛНАТА ОБЛАСТ

Гл. ас. д-р Драган Георгиев
Гл. ас. д-р Илиян Христов
Икономически университет – Варна

Резюме

Целта на доклада е да идентифицира и анализира ключовите инициативи, предприети от Института на сертифицираните управленски счетоводители (CIMA - The Chartered Institute of Management Accountants), за да запази своите лидерските позиции при настоящите демографски, бизнес и пазарни тенденции, както и съобразно необходимите професионални компетенции в новата дигитална ера. Предприетите инициативи от организацията могат да послужат като ключови индикатори за всички заинтересовани страни, относно развитието на теорията и практиката на управленското счетоводство, както в обозримо бъдеще, така и в дългосрочен план.

Ключови думи: CIMA, управленско счетоводство, динамични промени, дигитална ера.

CIMA AND THE DYNAMIC CHANGES IN THE PROFESSIONAL AREA

Chief Assist. Prof. Dragan Georgiev, PhD
Chief Assist. Prof. Ilyan Hristov, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The purpose of the paper is to identify and analyze the key initiatives taken by the Chartered Institute of Management Accountants (CIMA) to maintain its leadership position in the current demographic, business and market trends as well as the required professional competencies in the new digital age. The initiatives taken by the organization can serve as key indicators for all stakeholders on the development of theory and practice of management accounting, both in the foreseeable future and in the long term.

Key words: CIMA, Management Accounting, dynamic changes, digital age.

С ускоряване на темпа на развитие на новите технологии и внедряването им в бизнеса, ще става все важно за финансови специалисти да развиват своите умения и тези на екипа си, ако желаят да адаптират финансово-счетоводната функция на предприятието към променящия се свят. Целта на доклада е да идентифицира и анализира ключовите инициативи, предприети от Института на сертифицираните управленски счетоводители (CIMA - The Chartered Institute of Management Accountants), за да запази своите лидерските позиции при настоящите демографски, бизнес и пазарни тенденции, както и съобразно необходимите професионални компетенции в новата дигитална ера. Предприетите инициативи от организацията могат да послужат като ключови индикатори за всички заинтересовани страни, относно развитието на теорията и практиката на управленското счетоводство, както в обозримо бъдеще, така и в дългосрочен план. Това ще им позволи да бъдат в крак с най-актуалната проблематика в областта и да се подготвят за "новия" финансов свят в дигиталната ера. Действията, предприети от организацията, могат да бъдат групирани в следните ключови направления, според техния фокус:

- промени в структура, обхвата и дейността й чрез сътрудничество с други организации;
- приноси към теорията и практиката на управленското счетоводство;
- въвеждане на нови или актуализирани методи на обучение, на нови учебни ресурси и услуги за членовете и студентите на организацията;
- актуализация на учебната програма на професионалната квалификация.

Промените и приносите във всички изброени направления са израз на комплексния подход и сериозните намерения, с които работи CIMA в амбицията си да бъде лидер в своята сфера и да подпомага по най-добрия начин своите членове и обучаващи се специалисти.

1. Сътрудничеството между CIMA и AICPA или как „Обединението прави силата”

Американският институт на дипломираните експерт-счетоводители (AICPA - The American Institute of Certified Public Accountants) и базираният в Лондон Институт на сертифицираните управленски счетоводители (The Chartered Institute of Management Accountants - CIMA) повече от десетилетие взаимно си сътрудничат в процеса на разработване и популяризиране на нова глобална квалификация по управленско счетоводство, както и в инициативата по създаване на съвместна професионална организация (Journal of Accountancy, 2011). Основните цели, които си поставят още тогава двете организации, са първоначално чрез взаимно сътрудничество, а в последствие чрез джойн венчър, управленското счетоводство да се изведе на по-високо ниво в Съединените щати,[1] да се усъвършенства научната дисциплина в световен мащаб и да се популяризира американската квалификация CPA (Certified Public Accountant), като най-висок професионален стандарт в областта счетоводството. Съвместната организация трябва да обедини силите на AICPA в САЩ и на CIMA в Европа, Близкия Изток, Африка, Азия и в други части на света. Заедно организациите имат повече от 550 000 членове и обучаващи се към момента на обединението, а днес броят им надвишава 650 000.

И двете организации са наясно още преди десетилетие, че едно съвместно сътрудничество би подпомогнало мисията да се подготвят и сертифицират професионалисти с високо ниво на знания, уме-

---

[1] Andrew Harding, изпълнителен директор на Асоциацията споделя, че “Професионалната квалификация на CIMA винаги е предоставяла мобилност на притежателите ѝ, но преди всичко в рамките на Британската общност, а след това Китай и Централна и Източна Европа, но никога не е било лесно да получи признание в САЩ. След обединението се увеличава степента ѝ на признаване в най-голямата икономика в света. При основаването на Асоциацията CIMA е имала приблизително 1 000 члена в САЩ, а днес те наброяват повече от 50 000 души.

ния и компетенции в областта на управленското счетоводство, стратегическия мениджмънт и оценката на представянето по целия свят. Освен това, новото предприятие би разполагало с несъпоставим обем ресурси, с които да посрещне нуждите на двете организации и техните отделни членове във всяка точка на света.

До момента на официалното създаване на Асоциация на международните сертифицирани професионални счетоводители (Асоциацията), AICPA и CIMA натрупват успешен опит в сътрудничеството и лидерството, като например, съвместно разработват насоки за теорията и практиката на управленското счетоводството, както и счетоводни проучвания, относно устойчивото развитие и управлението на риска в предприятията.

През 2012 г. CIMA и Американският институт на дипломираните експерт-счетоводители създават новата професионална квалификация CGMA (Chartered Global Management Accountant) ('Chartered Institute of Management Accountants', 2019). Новата квалификация е създадена въз основа на задълбочени международни изследвания, за да се спази най-висока степен на съответствие, спрямо нуждите на бизнеса/практиката и да се развият най-търсените от тях компетенции в наеманите на работа специалисти. Професионалистите, придобили CGMA, се считат за напълно подготвени бизнес стратези, които могат да обвържат целите на мениджмънта с останалите направления в организация, да подпомагат вземането на критични бизнес решения и да постигат устойчив бизнес успех.

През 2017 г. CIMA и AICPA създават Асоциацията на международните сертифицирани професионални счетоводители, за да обединят и укрепят позициите на счетоводната професия в световен мащаб. Като влиятелна професионална мрежа от повече от 667 000 членове и студенти по управленско и финансово счетоводство, Асоциацията подготвя професионалистите, така, че да посрещнат днешните сериозни предизвикателства и да вникнат в бъдещите възможности за развитие във финансовата сфера.

Може да се обобщи, че Асоциацията интегрира операциите,

стратегиите и управлението на двете организации за насърчаване на бъдещата съвместна работа и постигане на икономии от мащаба, като по този начин се стимулира засилената подкрепа и разпространението на финансовото и управленското счетоводство (Journal of Accountancy, 2016). Интеграцията има за цел също така да ускори и разшири научните изследвания, ресурсите и услугите, които предлагат двете организации.

2. „В крак с времето" - актуализация на учебната програма на CGMA в съответствие с нарастващата степен на дигитализация на управленската счетоводство

Програмата за професионална квалификация на CIMA от февруари 2019 запазва общата си структура, тоест, разделена на три стълба - предприятие (E - enterprise), изпълнение (P - performance) и финанси (F - Financial) и три нива - оперативно, управленско и стратегическо. Учебната програма включва общо девет дисциплини, всяка от които обхваща специфична област от знания и съдържание. На всяко ниво, уменията и компетенциите на обучаващите се ще бъдат оценявани чрез изпит с казуси, реални бизнес сценарии и ролеви игри, при решаването на които е необходимо да демонстрират своите техническите, бизнес, лидерски умения и компетенции, както и личностни качества (PQ Magazine, 2019b).

Извършените промени отразяват напредъка в областта на съвременните финанси и бизнес средата. По този начин квалификацията продължава да отговарят на нуждите на трудовия пазар, както от страна на работодателите, така и на специалистите. Въпреки, че е запазена основната структура, брой, формат и продължителност на изпитите, са добавени към основните счетоводни, финансови и бизнес теми нови ключови области, като дигитални технологии, бизнес модели, интегрирано отчитане и кибер сигурност (PQ Magazine, 2019a).

В допълнение към промените в учебната програма за профе-

сионална квалификация на CIMA са разработени и се въвеждат първите схеми на изпити (exam blueprints) в областта на управленското счетоводство. Те изясняват какви са изискванията към изпитваните и показват как и на какъв материал ще бъдат оценявани. По този начин се гарантира, че обучаващите се ще придобият необходимите умения за успешна бизнес кариера.

От CIMA правят всичко възможно, за да се уверят, че всички обучаващи се имат подсигурени условия да продължат своето обучение. За целта те провеждат консултации с обучаващите партньори и осигуряват дълъг период от време, за да се улесни преходът към актуализираната програма. (PQ Magazine, 2019b). Създадена е и нова електронна услуга Transition tool, която да помогне на обучаващите се да преминат към актуализираната програма на професионалната квалификация на CIMA, колкото е възможно по-гладко – чрез въвеждане на идентификационен номер на обучавания се установява кои изпити ще се полагат по програмата от 2015-та и кои по програмата от 2019-та година и съответните срокове.

Придобивайки професионална квалификация от CIMA, професионалистите получават и званието CGMA, като по този начин официално стават част от световна общност от висококвалифицирани финансови специалисти със сходни възгледи. Двете звания са символ за задълбочени познания в областта на счетоводството и финансите, за стратегическа проницателност и за постоянно развиващи се компетенции, които високо се ценят от работодателите в цял свят. Те са своеобразен глобален паспорт, с който притежателят му може да гради стабилна кариера и да разполага с достъп до набор от инструменти за обучение и водещи ресурси, в т.ч. ексклузивни доклади, изследвания и обучение, посредством които да надгражда своето мислене и да подобрява възможностите си за заетост във високо конкурентния международен пазар на труда.

3. Асоциацията е „рамо до рамо” с професионалистите, за да посрещнат и преодолеят заедно предизвикателствата на дигиталната ера

През последните години CIMA и AICPA имат сериозен принос към теорията и практиката на управленското счетоводство, като всяка инициатива се базира на задълбочени проучвания на възгледите на двете основни заинтересовани страни - бизнеса и управленските счетоводители. В рамките на своето сътрудничество двете организации създават първите принципи и стандарти по управленско счетоводство, въвеждат и допълнителни курсове с актуална проблематика, отразяваща спецификите на съвременните условия във финансовия свят. Освен това, въвеждат нови или актуализират стари методи на обучение, предоставят нови учебни ресурси и услуги за членовете на организацията, с които да развиват съвременни знания, умения и компетенции.

През 2014 г. CIMA и AICPA, публикуват Международните принципи по управленско счетоводство (Принципите), а през следващата 2015 година е оповестена новата Рамката от компетенции за CGMA (‘Chartered Institute of Management Accountants’, 2019). Тя представлява набор от технически, счетоводни и финансови умения, които управленските счетоводители е необходимо да притежават, за да изпълняват своите професионални ангажименти. Състои от четири области на знанието: технически умения, бизнес умения, личностни и лидерски умения, които се основават на принципите на етиката, почтеността и професионализма.

През 2016 г. CIMA спонсорира създаването на първия в света стандарт по управленско счетоводство: PAS 1919: 2016 Ръководство за прилагане на принципите по управленско счетоводство. Стандартът, публикуван от Британския институт по стандартизация, кодифицира универсална рамка от най-добрите практики при вземане на управленски решения. Компании като Sky, The Environment Agency, Fujitsu, NHS и Siemens участват дейно в неговото разработване

(‘Chartered Institute of Management Accountants’, 2019) . Създаден като ръководство с най-добрите практики по управленско счетоводство, той позволява на организациите да сравняват финансовото си направление с тези на най-добрите (бенчмаркинг) и да “отключат” пълния принос, който може управленското счетоводство да донесе на мениджмънта.

През 2016 година двете организации разширяват функционалността на техния уебсайт за обучение и развитие на финансови специалисти (Competency and Learning на AICPA-CIMA https://competency.aicpa.org) с нови функции за обучение и ресурси за развитие на компетенции, за да ги подпомагат във всички основни области на управленското и финансовото счетоводство (California CPA, 2016). Уебсайтът позволява на потребителите да получат индивидуален подход към обучението, основан върху концепцията “учене през целия живот”. Предоставя и редица услуги за кариерно развитие. Интернет страницата предлага функции за самооценка, които позволяват на специалистите да анализират какви умения са им необходими, за да запазят или достигнат челни работни позиции в условията на бързо променяща се бизнес среда. Те „насочват“ потребителите към подходящи материали с обем повече от 2500 учебни ресурси, в т.ч. статии, видеоклипове, публикации, уебкаст и онлайн курсове.

В рамките на обширно проучване Re-inventing finance for a digital world (Farrar, 2019), Асоциацията се опитва да установи как ще се развива финансовата функция на предприятията в дигиталната ера и как това засяга финансовите специалисти по отношение на тяхната професионална компетентност.

В изследването се разкрива ролята на високите технологии и възможностите, които те предоставят за оптимизиране на управлението на финансите в предприятието. За да се възползват от тях, обаче, финансовите екипи трябва да притежава и да развиват подходящи умения и компетенции и именно тук е ролята на CIMA да ги подпомогне. Необходимите знания, умения и компетенции са

добре очертани в препоръките (Noah, 2019) към финансовите лидери в цитирания доклад, като организацията адаптира, съобразно тях, предлаганите услуги и ресурси.

На първо място, CIMA подчертава пред мениджърите на финансови екипи необходимостта да се използват технологични решения. Те трябва да прозрат как дигиталните технологии влияят на бизнес модела на организациите и след това да търсят адекватни решения. Лидерството, съпричастността, творчеството, способността за вземане на решения и правилната преценка са уменията, които машините не могат да възпроизведат. Колекцията на CIMA "Human Intelligence" предоставя видеа и ресурси, за да помогне специалистите да развият и усъвършенстват тези компетенции и други софтуерни умения, които са жизнено важни в дигиталната ера. От CIMA подчертават и необходимостта финансовите екипи непрекъснато да се обучават, включително, като им се помага да развият дигитално ориентирано мислене, за да прилагат новите технологии. Новият пакет Digital Mindset предлага курсове за професионално развитие по автоматизация, блокчейн, киберсигурност, анализ на данни и етика. От изключителна важност е да поддържат всеобхватни дигиталните умения на хората в екипа. Колкото повече финансовите специалисти тясно се специализират в конкретна технология, толкова по-лесно могат да бъдат заменени от машини. Рамката от компетенции за управленските счетоводители (CGMA), при чиято скорошна актуализация е поставен акцент върху дигиталните умения, цели да начертае пътя за развитие на компетенциите на финансовите екипи.

Очевидно CIMA, като част от Асоциацията, успява да бъде в крак с промените във финансовия свят и да подкрепи своите членовете и студенти при новите условия в дигиталната ера.

Новосъздадената Асоциация, както и стартирането на новата съвместна международна квалификация по управленско счетоводство CGMA (Chartered Global Management Accountant) са индикатори, че протича процес на глобализация на професионалните квали-

фикации, като по този начин се обединяват ресурси и се разширява влиянието и признанието им в световен план. CIMA продължава своята традиция да подмога развитието на теорията и практиката на управленското счетоводство - през последните години създава първите глобални принципи и стандарти за управленско счетоводство, въвежда и допълнителни курсове по актуална проблематика, отразяваща спецификите на съвременните условия във финансовия свят. Освен това, предлага нови или актуализира вече утвърдени методи на обучение, на нови учебни ресурси (в т.ч. програмата на квалификацията) и услуги за членовете на организацията, които да ги подпомагат в процеса на развитие на съвременни знания, умения и компетенции. В рамките на задълбочени и широкообхватни изследвания става ясно, че счетоводителят на бъдещето ще бъде успешен, тогава, когато постигне конкурентно съчетание между широк набор от знания, умения и компетенция в условията на дигиталната ера, с проактивно отношение към своята квалификация и постоянно развитие по принципа "учене през целия живот". Съобразно тези възгледи, Асоциацията развива своите ресурси, така, че да осигури възможностите за успешно кариерно развитие на финансовите специалисти.

Всичко това очертава лидерската роля на CIMA (като част от Асоциацията) в развитието на управленското счетоводство и професионалистите в тази област. Цялостната дейност и предприетите инициативи от организацията, разгледани в доклада, може да се използват като своеобразен компас за бъдещето на професионалната област от всички заинтересовани страни - финансови специалисти, работодатели, академична общност, обучаващи организации и други.

Използвана литература

1. California CPA. 2016. AICPA and CIMA Add New Competencies to Personalized Learning Site, *California CPA*: 10.

2. ‘Chartered Institute of Management Accountants’ (2019) Wikipedia. Available at https://en.wikipedia.org/wiki/Chartered_ Institute_of_Management_Accountants (Accessed: 14 April 2019).

3. Farrar, M. 2019.Re-inventing finance for a digital world. Available at: https://www.cimaglobal.com/Documents/Future%20of%20Finance/future-re-inventing-finance-for-a-digital-world.pdf (Accessed: 14 April 2019).

4. Journal of Accountancy. 2011. AICPA, CIMA joint venture would offer new management accounting designation. Journal of Accountancy (May): 74-75.

5. Journal of Accountancy. 2016. AICPA, CIMA propose deeper partnership. Journal of Accountancy (January): 13

6. Noah, A. 2019. The Future of Finance: How to thrive in the digital age. Available at: https://www.cimaglobal.com/Members/did-you-know/Insights/The-Future-of-Finance-How-to-thrive-in-the-digital-age/ (Accessed: 3 April 2019)

7. PQ Magazine. 2019b. CIMA gives qualification digitally focused boost. PQ Magazine [Online] (April): 24-25. Available from: https://issuu.com/pqpublishing/docs/pq_april_058160501484a6 [Accessed 14/04/2019]

8. PQ Magazine. 2019a. Future-proofed. PQ Magazine [Online] (March): 14. Available from: https://issuu.com/pqpublishing/docs/pq_march_2019 [Accessed 14/04/2019]

Контакти:

гл. ас. д-р Драган Георгиев

E-mail: dragan.georgiev@ue-varna.bg

гл. ас. д-р Илиян Христов

E-mail: ilian_hristov@ue-varna.bg

Секция II
ТЕОРЕТИЧНИ И ПРАКТИКО-ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ НА ВЪТРЕШНИЯ И ВЪНШНИЯ ОДИТ. МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ И ПРИЛОЖЕНИЕ НА ФИНАНСОВИЯ АНАЛИЗ

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДОКУМЕНТИРАНЕ НА ИСКАЛНИЯ КОНТРОЛ

Проф. д-р Емилиян Тананеев,
Доц. д-р Пепа Стойкова,
Гл. ас. д-р Желъо Желев,
Докторант Гергана Николова[1]
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме

Фискалният контрол е сравнително нова за страната ни форма за контрол, която се прилага за предотвратяване на данъчни измами и отклонения от данъчно облагане. Укриването на данъчни задължения може да се осъществи по много начини и с разнообразни средства и способи. Основно значение за ефективността на контролното въздействие има организацията на процесите и тяхното документиране.

Ключови думи: фискален контрол; организация; документиране; грешки; злоупотреби.

ORGANIZATION AND DOCUMENTATION OF FISCAL CONTROL

Prof. Emiliyan Tananeev, PhD
Assoc. Prof. Pepa Stoykova, PhD
Chief Assist.Prof. Zhelyo Zhelev, PhD
Gergana Nikolova, PhD student
„D. A. Tsenov“ Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

Fiscal control is a relatively new form of control for our country, which used to prevent tax fraud and deviations from taxation. Tax evasion can be done in many ways and with different procedures ways and means. The organization and documentation of processes is fundamental to the effectiveness of the control action.

Key words: fiscal control; organization; documentation; errors; abuse.

---

[1] Авторско участие: Е. Тананеев – IV; П. Стойкова – резюме, ключови думи, I; Ж. Желев – III; Г. Николова – II.

I. Актуалност на фискалния контрол

Защитата на фискалните интереси е дейност, която гарантира сигурността на обществените отношения. Основен приходоизточник за финансиране на публичните дейности е данъкът върху добавената стойност (ДДС). На национално ниво, приходите от ДДС, съставляват 43.93% от общите данъчни приходи в централния и местните бюджети към 31 декември 2017 г. (финансите, 2019). Актуалността на проблематиката се потвърждава от решенията, взети на среща на икономическите и финансови министри на държавите-членки на Европейския съюз (ЕКОФИН). Съобразно приоритетите за следващия институционален цикъл е установена ролята на данъчното облагане в подкрепа на икономическия растеж на ЕС (ЕС, 2019). Противодействието на данъчните измами и отклонението от данъчно облагане е национален и европейски приоритет. Възползването от различните административни юрисдикции, води до прилагане на нееднакви разпоредби, съответстващи на националната народопсихология, но и юрисдикция. Подмяната на статута на задължените субекти от местни лица, трансформирани в лица, ползващи регистрации в офшорни зони, води до всеобщо намаляване на данъчните приходи. Организират се сложни схеми за агресивно данъчно планиране, които се ползват за умишлено и преднамерено постигане на нереално ниско данъчно облагане. Ползването на посредници и прикриването на действителния собственик на капитала целят затрудняване на служителите, осъществяващи контролното въздействие за правомерно определяне на данъчните задължения.

Значимостта на фискалният контрол и необходимостта да бъде организиран по оптимално ефикасен начин са предпоставките, предизвикали обществена дискусия. Същата е проведена през декември 2018 г. и е по инициатива на ръководството на Националната агенция за приходите (НАП). С обществеността обсъждане на проекто-промени в ДОПК, отнасящи се до фискалния контрол, се отговаря на професионалните очаквания на счетоводители, одитори, инспек-

тори, мениджъри и други заинтересовани лица. Въпросите, задавани в дискусионни форуми, се отнасят до полезността на реформите в данъчната система и възможността да бъдат приложени практически. Актуализирането на настоящата организация на процедурите и документирането на фискалния контрол се изразява в оповестеното намерение на НАП, да въведе от началото на септември 2019 г. предварително декларираме на вътреобщностната доставка (ВОД) и вътреобщностното придобиване (ВОП), за всички стоки с висок фискален риск. За да бъде апробирана системата и за по-леко възприемане от задължените лица, се организира тестова употреба през предходните два месеца. От началото на юли 2019 г., декларирането ще бъде доброволно, като по-ниските количествени нива на обработени документи, предоставя възможност да се установят проблемите при практическото ползване на новата система. Декларациите ще се подават, чрез електронния портал на НАП, а задължени лица ще бъдат получателите при ВОП, изпращачите при ВОД или упълномощен спедитор. Към настоящия момент няма законово изискване, вписано в Наредба № Н-2/2014 за нотариална заверка на пълномощното. Предвидени са възможности за корекция на вписания регистрационен номер на превозното средство и се обмисля предложение на Националното сдружение на българските спедитори (НСБС), отнасящо се до въвеждане на общ протокол, с който да бъдат приключени протоколите, разкрити на ГКПП ((НСБС), 2019).

II. Проблеми в организацията на фискалния контрол

Видно от функционалните характеристики на отделните структурни звена на приходната агенция, Главна дирекция „Фискален контрол“ (ГД ФК) е една от организационните форми (другата е отдел „Разследване на особени случаи“ – РОС) за превенция и противодействие на ДДС измамите и борба със сивата икономика. Данните, оповестени от Национална агенция за приходите (https://nap.bg/search?searchText=%D0%A4%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%95%D0%9D+%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A2%

D0%A0%D0%9E%D0%9B1 2019 г.), сочат, че през 2017 г., Главна дирекция „Фискален контрол“ е с численост от 670 служители, от които 650 са органи по приходите и съставляват 9% от общата численост на експертния състав на приходната агенция (Основна щатна численост на администрацията, 2018)

Анализът на данните от годишния отчет на НАП (Годишен отчет за 2017 г., 2018) показва:

Един експерт от ГД ФК извършва за една година (2017 г.) 470 проверки на транспортни средства и осъществява поставяне на 138 бр. транспортни средства за контрол (ТСК), като в резултат се повишава декларираната данъчна основа на ВОП при доставка на СВФР от 861,3 млн. лв. на 1195, 7 млн. лв. Съобразно механизма на начисляване на ДДС, декларираната при ВОП данъчна основа няма пряк фискален ефект и следователно не е налице директен приход за бюджета. Следователно с отчитането на ръст декларирана данъчна основа не е налице обективен критерии за ефективността от фискалния контрол.

Таблица 1

Декларирана данъчна основа

	мерна единица	**2014 г.**	**2015 г.**	**2016 г.**	**2017 г.**
Декларирана данъчна основа на ВОП при доставка на СВФР	млн. лева	373,0	605,5	861,3	1195, 7
Ръст на декларирана данъчна основа на ВОП при СВФР	процент	20,07%	16, 5 %	18, 2%	11,9%
Стоки с висок фискален риск	Броя	111	334	427	555

Източник: https://nap.bg/

- Независимо от увеличения 5 пъти брой на стоките с висок фискален риск (от 111 за 2014 г. на 555 –през 2017 г.), броят на из-

вършените проверки на транспортни средства е между 133 хиляди и 308 хил., като съпоставката на данните за 2016 г. и 2017 г. сочи намаление с 14 хиляди проверки.

Предвид разпоредбите на чл. 11 от Наредба № Н-2 от 30 януари 2014 г. за условията и реда за осъществяване на фискален контрол върху движението на стоки с висок фискален риск на територията на Република България и изискванията към фискалните контролни пунктове, действията по фискален контрол върху движението на стоки с висок фискален риск включват: спиране на транспортно средство, превозващо стока на територията на Република България; проверка дали с транспортното средство се превозва стока с висок фискален риск; проверка на самоличността на водача и на лицето/лицата, придружаващо/ придружаващи стоката; проверка на документите, придружаващи стоката; поставяне на технически средства за контрол на транспортното средство, превозващо стока с висок фискален риск; отстраняване на поставените технически средства за контрол; проверка и оглед на превозваната стока в транспортното средство и на мястото на нейното получаване/разтоварване. С оглед изложеното съществена част от фискалния контрол е поставянето на ТСК и предвид публикуваните от НАП данни, че се поставят такива контролни средства само при около 30 % от извършваните проверки на транспортни средства е налице индикация за неефективност при осъществените контролни дейности.

Таблица 2

Транспортни средства – проверени и индикирани

	мерна единица	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Извършени проверки на транспортни средства	брой	133418	280040	322957	308391
Поставени технически средства за контрол	брой	50591	73314	94146	92316
		37,91%	26,17%	29,15%	29,94%

Източник: https://nap.bg/

По отношение данните за налаганите обезпечения следва да се отбележи, че за периода 2014-2016 г. е налице относително нарастване, както на брой обезпечения, така и на броя задължени лица. За 2017 г. при увеличение само с 18 броя на наложените обезпечения е налице намаляване с 121 броя на лицата, за които органите по приходите са установили, че при последващо разпореждане със стоката събирането на дължимите данъци ще бъде невъзможно или значително ще се затрудни. Налагащият се извод е, на едни и същи лица са извършвани по няколко обезпечителни действия. Индикираното сочи на неефективност на прилаганата конкретна форма на данъчен контрол.

Таблица 3

Обезпечения

	мерна единица	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Наложени обезпечения	брой	265	1367	1459	1477
Лица с наложени обезпечения	брой	231	755	973	852
Обща стойност на обезпеченията	млн. лева	3,3	12,0	11,3	13,2

Източник: https://nap.bg/

Видно е повишаване на общата стойност на обезпеченото имущество по реда на чл.121 а, ал. 3 от ДОПК, от 3,3 млн. лв. за 2014 г., на 2017 г. - 13, 2 милиона лева. Въпреки изложеното, не могат да се направят обобщаващи изводи за ефективността на структурата и наличен фискален ефект, без да се изследват данни, обективиращи последващите действия – освобождаване на запорираните стоки и предприети контролни действия. Данните за предприетите конкретни контролни действия сочат, че възложените ревизионни производства значително са намалели от 252 през 2015 г. до 39 през

2017 г., за сметка на проверките, които бележат относителна стабилност в размер от 222 до 299 броя (с изключение на първата година от дейността на фискалния контрол – 2014 г.). Независимо от липсата на данни за допълнително начислените публични приходи следствие извършените производства, може да се изведе, че от извършени между 133 и 308 хиляди проверки на транспортни средства, превозващи стоки с висок фискален риск, производствата за установяване на дължими данъци се извършват на под 1% от данъчно-задължените лица.

Таблица 4

Показатели	**мерна единица**	**2014 г.**	**2015 г.**	**2016 г.**	**2017 г.**
Възложени ревизии във връзка с анализи по повод наложени обезпечения от дирекция ФК	брой	19	252	133	39
Промяна спрямо предходна година			x	-47%	-70,67%
Възложени проверки във връзка с анализи по повод наложени обезпечения от дирекция ФК	брой	24	238	299	222
Промяна спрямо предходна година			x	25,60%	-25,75%

Източник: https://nap.bg/

- Съгласно разпоредбите на чл.127ж от ДОПК действията на органите по приходите при извършване на фискален контрол върху движението на стоки с висок фискален риск могат да се обжалват в 14-дневен срок от извършването им пред териториалния директор по местонахождение на обекта, който се произнася с мотивирано

решение в еднодневен срок от постъпването на жалбата. С решението териториалният директор може да отхвърли жалбата или да я уважи, като разпореди преустановяване на обжалваните действия. При непроизнасяне на териториалния директор в установения срок или при отхвърляне на жалбата действията за обезпечаване на доказателства се обжалват в 7-дневен срок пред административния съд по местоизвършване на действията по отношение на тяхната законосъобразност. По този ред, видно от актовете, обявени чрез информационна система Лакорда (https://web.lakorda.com/lakorda/) са 1188 съдебни акта. От тях, постановените през 2019 г. са 57, през 2018 г. -163, 2017 г. -500, за 2016 г. -298, 2015 г. -160 и -10 през 2014 г. Съответно, съобразно подсъдността на спора са налични произнасяния от Административни съдилища -1148, както следва:

Административен съд Благоевград, постановени 2 бр.

Административен съд Бургас -66 бр.

Административен съд Варна -156

Административен съд Велико Търново -62 бр.

Административен съд Враца -7 бр.

Административен съд Пловдив -273 бр.

Административен съд София - град -581 бр.

Административен съд Ямбол -1 бр , както и

Окръжни съдилища -1 бр.

Районни съдилища -16 бр.

Постановени са следните съдебни актове: 1108 бр. определения, 74 бр. решения и 4 разпореждания, които за целите на настоящото изследване са обект на анализ. В резултат е установено, че от общо 1108 определения, с които съответният съд се произнася за законосъобразността на действията по обезпечаване на доказателства по реда на чл.121а от ДОПК, отменителни по отношение действията на органите по приходите, извършващи фискален контрол са 987 бр. Мотивите на съда са различни, но общото в тях е, че дейността по отнемане на стоки от патримониума на търговец, с цел обезпечаване на бъдещо публично вземане, чието събиране би било

невъзможно или значително затруднено, са незаконосъобразни, немотивирани и противоречащи на закона. С оглед изложеното е налице трайна съдебна практика, сочеща наличие на неефективност на осъществявания фискален контрол.

III. Документиране на фискалния контрол

При оказано контролно въздействие, всички установени факти и обстоятелства, свързани с данъчното облагане, се систематизират и описват в определени документи. Релевантната информация, структурата и реквизитите на документите са регламентирани и отразяват направените констатации, в съответствие с правомощията на проверяващия орган. Документирането е процес за писмено доказване на установени реални състояния, свързани с нарушения и отклонения от предварително установени норми и изисквания, при осъществяването на данъчно облагателния процес.

Законодателят е определил точно редът, формата и съдържанието за съставяне на необходимите документи при установени по безспорен начин нарушения и отклонения. Дейността на проверяващите и обстановката в която се оказва въздействието, налагат в определени случаи извършването не само на сложни но и на нестандартни проверки в екстремални условия. Проявяват се непредвидени проблеми, които водят до определени затруднения при документиране на резултатите от осъществен контрол.

Спецификата на конкретните казуси, индивидуалността при реагиране на различните обстоятелства от страна на контролираните лица, създават уникални ситуации, при които е обусловано допускането на грешки и отклонения при документиране. Известно е, че законодателят прави разлика между грешки и злоупотреби. Грешките са неточности, допуснати несъзнателно, без стремеж към постигане на цел, свързана с облагодетелстване. Грешките са присъща характеристика на човешката дейност, които могат да възникнат в процеса на контролната дейност. Съобразно спецификата на

фискалния контрол, същите могат да се определят, като грешки при документирането, в резултат на:

- допуснати технически неточности;
- неправилно тълкуване на действащите в момента законови изисквания;
- погрешно приложени подходи за документиране на резултатите от осъществен контрол.

Високата степен на обществена отговорност и подчертаната икономическа значимост на фискалния контрол, осъществяван в бързо променяща се и трудно предвидима ситуация, изискват документирането да бъде непосредствено обвързано с:

- оперативност, организираност и инициативност;
- професионализъм в съчетание с определен интелект;
- независимост и свобода на действие.

Обективно погледнато трябва да се отчете обстоятелството, че е невъзможно осъществяване на контролна дейност без грешки и пропуски, което оказва влияние и върху правилността на документиране на въздействието. (Тананеев, 2012) Това е една от обективните дадености на фискалния контрол и дори при спазването на определени изисквания от технически, организационен и друг характер, грешките са неизбежни. Част от по-важните условия и предпоставки, които фиксират границите на допусканите при документирането грешки и отклонения е възможно да се систематизират в следната примерна последователност:

Първо. Липса на необходимите умения, познания и опит, в резултат на ниска професионална компетентност. В основния линии проблемите произтичат от сравнително слабото познаване на основните направления при данъчното облагане с рискови стоки, което пряко рефлектира и върху качеството на документиране на осъществените контролни процедури.

Второ. Недостатъчна ориентация в бързо променящите се икономически и други условия по време на осъществяване на фис-

калния контрол. Новосъздадените условия за проверка повишават реалния риск от допускане на грешки и отклонения в процеса на документиране. Темповете на настъпващите изменения изпреварват дори и оперативната намеса на проверяващите, което е логически обвързано и с допускането на редица грешки при оформяне на първичната документация.

Трето. Наличието на съществени ограничения при документиране на резултатите от проведен контрол от организационен, технически, субективен, финансов, технологичен и друг характер в дейността на проверяващия орган. Посочените трудности генерират последващи грешки и отклонения в процеса на документирането на вече установени факти и обстоятелства.

Четвърто. Проверяващият орган, без необходимата самокритичност и обективна преценка за всяка конкретна ситуация при осъществяването на проверките, приема за нормално и естествено допускането на грешки и отклонения в документирането. В определени случаи това е свързано и с липсата на желание за ограничаване на направени грешки и отклонения.

IV. Грешки и отклонения при осъществяване на фискален контрол

При документиране на резултатите от осъществен фискален контрол, допусканите грешки и отклонения обхващат главно две направления.

Първото е свързано с отклонения от формата и съдържанието на регламентираната задължителна документация. Причината за това е слабото познаване /възможно е дори и непознаването/ в подробности на действащите в момента нормативни изисквания и параметри.

Второто направление обхваща неубедителното констатиране на нарушения, което поражда колебание, и в много от случаите неправилно документиране, на определени факти и обстоятелства.

Липсва яснота и категоричност на установените отклонения и следователно не добра професионална ориентация в установените неизпълнения. Подобно състояние рефлектира пряко върху тематиката и подходите на осъществените проверки, в резултат на което резултатите са неправилно отразени в съответните документи.

За да се разкрие генезиса на допусканите грешки и отклонения при оформяне на документацията е наложително да се отчете основанието за тяхното допускане. В конкретен план, за да се ограничат грешките и отклоненият при документиране на резултатите от осъществен фискален контрол, могат да се направят следните предложения:

1. Разрешаване на сега срещаните проблеми свързани с обучението на органите за фискален контрол за правилно оформяне на необходимата документация. Това е в обхвата от задължения на ръководството на приходната администрация. Обучението освен че трябва да бъде ефективно в организационно отношение, следва да се прилагат подходящи за всеки контингент от обучаваните средства, способи и техники.

2. Поставяне на акцент върху деформиращите влияния върху документирането. Отнася се за точното спазването на всички описани от законодателя изисквания и процедури при документирането.

3. Активно приложение на обратната връзка към оперативните контролни органи от ръководството на приходната администрация. Осъществяване на методическа и друга помощ, относно правилното документиране на установени нарушения и отклонения.

4. Одитиране в определени периоди от време на качеството на съставената от органите за фискален контрол документация. Като резултат на получената от одита информация е възможно да се наложат промени и в системата за обучение.

Един от най-важните въпроси в дейността на фискалния контрол е качеството на кадрите заети в тази сфера. Това обстоятелство

определя и качеството на съставената документация и нейната полезност по нататък в целия данъчно облагателен процес. Обективно погледнато трудностите в това отношение, освен от липсата на достатъчно квалифицирани и подготвени органи за контрол, кореспондират пряко с: ограничената, или въобще липсващата, вътрешна нагласа за качествена работа; слаба или въобще липсваща, мотивация за резултативност на оказваното въздействие; влагане на допълнително умствено, интелектуално и дори емоционално натоварване в процеса на документиране; прилагат се стари стереотипи за контрол и документиране, като се ползва добре познатия механизъм за рутинност, механичност и автоматизъм. От субективна гледна точка тези подходи са по-удобни и в крайна сметка по-приемливи, тъй като изискват и по-малки натоварвания. Обобщено може да се посочи, че това са и едни от най-трудните за преодоляване бариери пред всеки субект, включително и за органите за фискален контрол.

Използвана литература

1. (НСБС). Промени в Данъчно-осигурителния процесуален кодекс (ДОПК). [Онлайн] Available at: http://nsbs.bg/bg/novini/

2. Годишен отчет за 2017 г., 2018. www.nap.bg.[Онлайн] Available at: https://nap.bg/page?id=100 &textMode= 0&sId209cP=1.

3. ЕС. Бюлетин „Основни икономически и политически решения в ЕС: април 2019 г.“. [Онлайн] Available at: http://www.minfin.bg/bg/210

4. Основна щатна численост на администрацията, 2018. www. iisda.government.bg. [Онлайн] Available at: https://iisda. government. bg/annual_report/324.

5. Тананеев, Е., 2012. Изследване на възможностите за ограничаване на проблемите в данъчния контрол . От: Б. О. и. наука, ред. Монография. Свищов: Академично издателство „Ценов“ при Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ .

6. Финансите, М. н., 2019. Отчет на данъчните приходи за 2017

г. [Онлайн] Available at: http://www.minfin.bg/bg/1294

Контакти:
проф. д-р Емилиян Тананеев, e-mail: tananeev@abv.bg
доц. д-р Пепа Стойкова, e-mail: stoykova@abv.bg
гл. ас. д-р Жельо Желев, e-mail: zh.zhelev@uni-svishtov.bg
докторант Гергана Николова, e-mail: gnik@abv.bg

ВЛИЯНИЕ НА КОНТРОЛНИЯ РИСК ВЪРХУ ОДИТОРСКИЯ ПОДХОД И ИЗВАДКАТА

Доц. д-р Силвия Костова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме

Преценката на одитора относно одиторската извадка и нивото на риска са важни при определяне на подходящ одиторски подход, който трябва да намали до приемливо ниско ниво възможността съществени отклонения да останат незабелязани от одиторите. Изпълнението на подходящ обем тестове на контрола (ТК) и процедури по същество (ПС) би осигурило по-висока увереност, че изразеното одиторско мнение се основава на сигурна база, в която са включени съществени позиции от годишния финансов отчет. Високото ниво на увереност от своя страна намалява до приемливо ниско ниво потенциалния одиторски риск.

Ключови думи: одиторски риск, контролен риск, одиторски подход, одиторска извадка.

IMPACT OF CONTROL RISK ON AUDIT APPROACH AND SAMPLE

Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD
„D.A. Tsenov“ Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

The auditor's judgment on audit sampling and level of risk are important in determining the appropriate audit approach that should be reduced to an acceptably low level ability significant deviations go unnoticed by the auditors. Implementation of appropriate volume tests of controls and substantive procedures would provide greater confidence that express an audit opinion based on a secure base, which includes major items of the financial statements. The high level of confidence reduced to an acceptably low level potential audit risk.

Key words: audit risk, control risk, audit approach, audit sample.

Въпросите, свързани с избор на адекватен одиторски подход съобразно оценката на рисковете в одитираното дружество са от

съществено значение при планирането и изпълнението на ангажимента. ***Одиторският подход*** е метод за определяне на вида и обема на одитните процедури, необходими за постигане на ниво на разумна увереност при одита. Избраният одиторски подход отразява ***конкретния вид, обем (количество) и съотношение между тестове на контрола и процедури по същество*** и се документира в програмата за изпълнение на независимия финансов одит.

Ключова особеност при одиторския подход за оценка на риска е съсредоточаването върху спецификите, относими както за одитираната организация, така и за съответния финансов отчет. Одиторът не трябва да прилага винаги напълно еднакво едни и същи процедури и видове тестове към отделните дружества. Приема се, че те се различават и съществуват специфики, които следва да бъдат взети под внимание при планиране и изпълнение на одиторския ангажимент. В тази връзка, одиторът трябва да определи(Сметна палата на Р България, 2017):

- специфичните ***рискови фактори***, относими към одитираната организация на ниво финансов отчет и на ниво твърдение за вярност;
- съществените ***позиции*** от финансовия отчет и взаимообвързаните ***твърдения за вярност***;
- въведените от ръководството ***контролни дейности***, които минимизират риска в разумни граници.

Оценката на риска дава възможност на одиторите да подобрят и разширят разбирането си за дейността на компанията и да (IFAC, 2011):

а) установят класове сделки, операции, салда по сметки или оповестявания, които са засегнати от потенциални рискови фактори;

б) идентифицират и анализират рисковете, които са съществени за изготвяне на финансов отчет в съответствие с приложимата обща рамка за финансово отчитане;

в) проучат как се идентифицират, оценяват и управляват рисковете;

г) установят дали са въведени контролни дейности и как те се прилагат;

д) фокусират одита върху области с висок риск;

е) определят обхвата на одита, чрез избор на високорискови сделки, операции, салда по сметки или оповестявания;

ж) планират одитните процедури за етап изпълнение.

При изпълнение на процедурите за оценка на риска, следва да се подхожда с разбирането, че присъщият и контролният риск, ***произтичат от дейността*** на дружеството и следователно не могат да бъдат повлияни от одитора. Решението на одитора за това как да изпълни одиторския ангажимент ***е в пряка зависимост с изпълнените към определен етап процедури на междинна база, свързани с оценката на риска.***

Одиторският подход се основава и отразява оценката на одитора за ефективността на вътрешния контрол да минимизира „средните“ и „високи“ присъщи рискове на ниво финансов отчет и на ниво твърдения за вярност.

Оценката на одиторския риск включва оценките на трите му елемента - присъщ риск (ПР), контролен риск (КР) и риск на разкриване (РР), които се разглеждат чрез ограничен по обхват и обем одитни процедури ***по време на първия етап***, когато получават ***предварителна оценка***. По време ***на втория етап*** рисковете се проследяват, изпълняват се допълнителни одитни процедури (процедури по същество и тестове на контрола), които целят ***да потвърдят*** предварителната оценка на идентифицираните рискове.

Отправна точка при избора на подход са оценките на присъщия и контролния риск, като целта е да се определи обема на тестовете за постигане на необходимото ниво на разумна увереност. **Целта е да се снижи одиторският риск, което ще доведе до повишаване качеството на одиторската дейност и качеството на изразеното одиторско мнение** (РАДЕВА, 2010, стр. 32)**.** За целта е необходим висок професионализъм от страна на одитора и неговия екип и добросъвестно отношение при изпълнението на одитните процедури и

операции.

В резултат на изчисления риск се определя и нивото на сигурност:

Одиторска сигурност(100% -ОР %) = вътрешноприсъща сигурност (100%-ВР %) х контролна сигурност(100%-КР %) х сигурност на разкритията (детайлна)(100%-РР %).

Максималният обем на тестовете (ТК+ПС) е равен на максималното ниво на разумна увереност от **95%.** Изхождайки от оценката на присъщия риск и контролния риск (ефективността на контролите), одиторът преценява каква част от нивото на увереност ще бъде постигната чрез тестове на контрола и каква трябва да е частта на процедури по същество, която ще допълни обема на необходимите процедури за достигане на разумна увереност от 95 на сто, като обемът им варира в зависимост от оценките за ПР и КР.

Колкото **по-високи са нивата на ПР и/или КР**, толкова по-нисък е риска на разкриване. Високият КР, означава „средна“ или „ниска“ ефективност на контролите. Това изисква изпълнение на **повече процедури по същество и по-малко ТК**, тъй като одиторът не може да се довери само или с предимство на контролите за постигане на разумна увереност. И обратно, колкото **по-ниски са нивата на ПР и/или КР**, толкова по-висок е РР. Ниският КР, означава „средна“ или „висока“ ефективност на контролите. Това позволява изпълнение на **по-малко съществени процедури и повече тестове на контролите**, тъй като одиторът може да се довери в определена степен и на контролите за постигане на разумна увереност, че одитираният финансов отчет не съдържа съществени отклонения.

Целта на одиторския подход е да намали одиторския риск до 5%, като одиторът се стреми да постигне 95% ниво на увереност, че финансовите отчети не съдържат съществени отклонения. Одиторът е отговорен да избере подходящи процедури, които да му позволят да управлява и контролира риска на разкриване.

На етапа на планиране, одиторският екип извършва ***оценка на всеки от компонентите на одиторския риск,*** като се прилага

комбиниран подход (качествен, и количествен). При качествения подход се използват категориите „висок”, „среден” и „нисък”. При количествения подход се използват точки или проценти. **При извършване на финансови одити се унифицира практиката чрез прилагане на комбинация между двата подхода.**

Независимо от това, че одиторът определя и оценява риска на етапа на планиране, той трябва да го наблюдава до края на изпълнение на одиторския ангажимент. Промени в дейността на организацията и/или ръководството, както и установяване на определени факти и обстоятелства в един по-късен момент, могат да обосноват необходимостта от коригиране на определените оценки за риска (ИДЕС, 2018). Изпълнените одитните процедури могат да установят ниво на отклоненията, които са несъвместими с първоначалната оценка на риска. Това са някои от причините, поради които одиторът трябва да преглежда приетото ниво на риска и да обмисли необходимостта от промяна в естеството и обхвата на одитните процедури.

Контролният риск се свързва с възможността за настъпване на съществени отклонения, които могат да се проявят, поради слабости в системата за вътрешен контрол (Крышкин, 2015, стр. 121). Във връзка с това одиторът трябва да идентифицира контролни дейности, които могат да предотвратяват или да разкрият и коригират съществени отклонения. Необходимо е да се получи разбиране за контролите и те да се свържат с твърденията за вярност, в контекста на процесите и системите, в които те съществуват. Обикновено за адресирането на даден риск са необходими няколко контроли, заедно с други елементи на вътрешния контрол.

Идентифицираните контролни дейности при всеки от рисковете подлежат на оценка за тяхната ***адекватност*** и ***прилагане***, в резултат на което се дава оценка за тяхната ***оперативна ефективност***. За да се приеме, че контролната дейност удовлетворява изискването за ***„оперативна ефективност”,*** трябва да се установи, че същата постига целите за които е създадена, прилага се през целия

одитиран период и предотвратява или своевременно разкрива отклоненията във финансовия отчет.

Независимо от целите на одитора при идентифицирането и оценката на вътрешните контроли той трябва на етапа на планиране да (Johnstone et al, 2014, стр. 66):

➢ оцени ***адекватността*** на вътрешните контроли, свързани с одита, като провери дали контролите, индивидуално или в комбинация с други контроли, са в състояние ефективно да предотвратят, разкрият и коригират възможни отклонения (т.е. дали са подходящи);

➢ установи дали контролите са ***прилагани*** (т.е. дали те съществуват и организацията ги прилага).

Някои от контролните дейности са всеобхватни по своя характер и служат за това дадено отклонение да бъде предотвратено или разкрито и коригирано след като е настъпило. Други контроли се отнасят до рисковете, свързани с конкретни сделки и операции (като ведомости, продажби и покупки) и са проектирани конкретно за предотвратяване или разкриване и отстраняване на отклонения.

Адекватната система за вътрешен контрол осигурява (Сметна палата на Р България, 2017):

➢ спазване на нормативните изисквания и утвърдените вътрешни актове на одитираното дружество;

➢ опазване на активите и информацията;

➢ разкриване на надеждна, пълна и достоверна информация, която да се представи своевременно на ръководството за целите на управлението;

➢ осигуряване на вярно и честно представяне на финансовото състояние и имуществото във финансовите отчети в съответствие с приложимата рамка за финансово отчитане.

Най-важните изисквания към контролите, които предопределят могат ли те да постигнат целите си и ще бъдат ли ефективни са:

а) да имат ***подходящо съдържание*** за минимизиране на съответния присъщ риск;

б) да бъдат разположени на ***подходящо място в съответната област на изследване*** - преди или след като настъпи резултата от дейността;

в) да бъдат разположени на ***подходящо ниво*** в дружеството - по хоризонтала и вертикала според организационната и управленска структура.

Всеки от идентифицираните присъщи рискове може да бъде минимизиран чрез една или няколко различни по вид КД, както и с една КД могат да се минимизират няколко присъщи риска. Контролните дейности най-общо могат да бъдат разглеждани като три основни категории(Сметна палата на Р България, 2017):

- ***превантивни*** контролни дейности;
- насочени към ***разкриване***;
- ***коригиращи*** отклонения и несъответствия.

Превантивни (да/не контроли) са контролите, които имат за цел да предотвратят проявяването на рисковете и възникването на нежелани събития и последици. Тези контроли обикновено се изпълняват чрез: ***одобрение (оторизиране/разрешаване);*** контрол, свързан с ***физическото опазване на активите***; ***предварителен контрол.***

Разкриващите контроли (направляващи) се изпълняват с цел откриване на евентуални отклонения или несъответствия, които е възможно да са допуснати при обработването на информацията или в процеса на текущо изпълняваните дейности от служителите на дружеството. Примери за такива контроли са извършването (периодично и в края на годината) на равнения: между финансовите отчети и счетоводните данни; между аналитични и синтетични сметки; равнение на банковата сметка; данните от счетоводната система с информацията от първичните счетоводни документи и др.

Коригиращи контроли (последващи), които имат за цел да поправят нежеланите последици от проявените рискове и се изпълняват ***след като*** е настъпил резултатът от дейността.

Определянето на вида на анализираната КД като ***превантив-***

на, разкриваща или коригираща зависи от ***два*** компонента. ***Първият*** компонент е ***мястото, на което е разположена КД*** в изследвания процес - преди да се реализира резултатът от изпълняваната дейност или след като резултатът е настъпил. ***Вторият*** компонент е ***целта на контролната дейност*** - да предотврати появата на отклонение или несъответствие, или да разкрие съществуващо несъответствие и да го коригира. *Целта на КД* се определя в зависимост от мястото, на което е разположена в изследвания процес, а в зависимост от целта ѝ се определя къде е подходящото място, на което е поставена. Дали мястото на дадена КД в процеса е подходящо се преценява от различни фактори, в т.ч.: целта на КД, нивото на компетентност на лицата, които я изпълняват (дали е подходящо, за да се постигне целта ѝ), ресурсите (разходите), които са необходими за прилагането ѝ (дали не превишават ползите, които се очаква да донесе КД) и др.

За идентифицираните рискове е необходимо одиторът да разработи и изпълни одитни процедури, които представляват конкретен отговор на съответния риск и осигуряват необходимото високо ниво на увереност (ИДЕС, 2018). По време на предварителното проучване и контрол на периодичните отчети на одитираните организации, одиторът изпълнява процедури, които са насочени към получаване на надеждна и уместна информация за оценката на риска. ***Броят и видът на единиците***, които ще бъдат тествани се определят по преценка на одитора, в зависимост от генералната съвкупност на съответните салда по сметки, операции или отчетна стойност.

В повечето случаи, одиторът решава да тества само определен брой единици от цялата съвкупност, чрез формиране на статистическа или нестатистическа извадка (Димов,1997, стр. 36). Нейният размер ще зависи от нивото на увереност, което одиторът очаква да получи от прилагане на тестваните контроли. Когато одиторът определя подхода си при избор на единици, той трябва да се основава на очакване, че в извадката няма отклонение. Ако по време на тест-

ването се установят такива, той трябва да разшири броя на тестваните единици. Този подход е известен в теорията като ***двустепенна извадка*** (Герхаурд, 2009, стр. 86). Ако се установи отклонение и в разширената извадка, това е доказателство, че контролът не действа и одиторът не следва да му се доверява. В този случай, одиторът преминава към изпълнение на тестове на други ключови контроли или само към процедури по същество. Препоръчително е тестовете на контрола и по същество да се изпълняват върху одитни извадки, които включват идентични индивидуални единици.

Тестване на ***всички единици*** в определена област (група от сметки или салдо по конкретна сметка) се изпълнява за популации, които са съставени от малък брой единици или оценката на риска за тях е висока. Друг фактор, който е възможно да обуслови такъв подход е наличието на повтарящи се автоматично изчисления или действия от информационната система, което прави ефективен подобен преглед. Понякога е подходящо след тестване на определен брой стопански операции на извадков принцип, ако се установят съществени отклонения, които е твърде вероятно да обхващат и останалите единици извън извадката, да се извърши всеобхватна проверка за останалите записвания от изследваната популация (подпопулация), които не са били включени в тестовете до момента. ***Резултатите от такива проверки ще бъдат конкретни и не е необходимо екстраполиране на очакваните отклонения.***

При тестване на детайлите е възможно да се изберат ***специфични обекти*** – с ***висока стойност*** (всички обекти над определен стойностен праг) или ***ключови*** позиции, оценени от одитора като високо-рискови и съществени за финансовия отчет.

Когато се формира извадка за тестове на контрола, обичайно единиците се избират независимо от стойността им, с оглед проверка на ефективното функциониране на контролите. При изпълнение на процедури по същество, одиторът използва извадка за тестване на сумите във финансовите отчети. За тази цел, извадката често се състои от единици с по-висока стойност. Полезно помощно средст-

во при този подход е стратификацията, тъй като тя осигурява възможност за тестване на голям дял от стойността на популацията с относително малко на брой единици в нея. Прилагането на този избор в много случаи е ефективно, но одиторът не получава сигурност за цялата популация, а само за изследваните единици. Що се отнася до останалите единици от съвкупността, одиторът трябва да изпълни допълнителни тестове, освен ако те са несъществени или оценката на риска за тях е ниска (Steward, 2008, стр. 48).

Не се третира като извадково изследване т.нар. „единична извадка“, изразяваща се в проследяването на една операция във всички счетоводни документи, с което се цели формиране на разбиране от одитора за системата на вътрешен контрол (Милър, 2007, стр. 42). Определящото за извадката е целта на одитора да даде заключение за салдо или вид операции. Извадката не е селекция, основаваща се на осъзнат преднамерен подбор. Например, вземането на решение, че ще се проверяват само единици над определена стойност означава, че изводите, които ще бъдат направени не могат да се отнесат към цялата популация, а са валидни само за конкретните обекти на тестване.

Използването на одитна извадка има за цел не само да намали обема на единиците, спрямо които ще се изпълнят одитните процедури, но и да позволи оценките, които се формират на база на извадката, при възможност да се **разпространят (екстраполират)** върху цялата популация, която се изследва. Когато одиторът прецени, че ще прилага одитна извадка, се спазва следната процедура (Guy, 2002, стр. 52):

а) определя се **популацията,** от която ще се прави извадката;

б) определя се **видът на извадката (**статистическа, нестатистическа**)**, която ще се ползва**;**

в) определя се **методът** за формиране на извадката;

г) определя се **размерът на извадката**, като взема решение за броя на единиците от популацията, които ще бъдат изследвани;

д) определят се **конкретните единици от популацията**, които

ще бъдат изследвани;

е) **изпълняват се** предвидените одитни процедури спрямо единиците, попаднали в извадката;

ж) **оценяват се резултатите от извадката**, което включва анализ на установените отклонения, причините за допускането им и евентуалното им екстраполиране върху цялата съвкупност, ако е използвана статистическа извадка.

Нестатистическата извадка може да е по-подходяща, когато при изпълнение на тестове на контролите, анализът на одитора за естеството и причината за отклоненията е по-важен, отколкото статистическият анализ единствено на наличието или отсъствието им (т.е. преброяването). При тази ситуация нестатистическата извадка може да е по-подходяща от статистическата. При тестване на *контролите*, установеното отклонение на дадена контрола и общата сума на грешките се определя като степен (*процент*) на отклонението или честота на отклонението. ***Атрибутивно извадково изследване*** (Герхаурд, 2009, стр. 88) е най-подходящ при прилагане на ***тестове за контроли*** (*оценка на оперативната ефективност на контролите*). Той има за цел да открие на каква част от популацията са присъщи или не едни или други характеристики, наречени ***атрибути***, попаднали в обема на извадката. От гледна точка на одита, ***атрибутивната извадка съдържа*** извадкови единици, които могат да заемат една от ***две възможни стойности – 0 или 1***. ***Целта*** тук е да се установи ***дали има (1) или не (0)*** отклонение/грешка от предписаните процедури за контрол. В случая одиторът ***не се интересува от сумата (размера, стойността) на отклонението/грешката***, която може да е различна в различните ситуации, а само от нейното наличие или отсъствие.

Когато одиторът разглежда идентифицираните отклонения, той трябва да установи, дали изпълнените тестове на контрола предоставят подходяща база за използването им като одитни доказателства; дали са необходими допълнителни тестове или дали трябва да се адресират потенциалните рискове от отклонения и несъответствия

чрез изпълнение на процедури по същество.

Одиторът трябва да оцени резултатите от тестовете на контрола на равнището на всяка отделна ключова контрола, за да достигне до ***обща оценка*** на ефективността на контролите (ИДЕС, 2018). Оценката на резултатите от тестовете на контрола изисква висока степен на професионална преценка, тъй като резултатите влияят върху одиторския подход. Неочаквано високата степен на извадкова грешка в тестовете на контролите може да доведе до повишаване на оценения риск от съществени отклонения или несъответствия, ако не се получат допълнителни одитни доказателства в подкрепа на получената оценка. В този случай, одиторът трябва да оцени дали от ръководството са установени отклоненията, каква е неговата реакция и предприети ли са коригиращи действия.

В заключение може да се посочи, че одиторът планира и изпълнява тестове на контрола с цел получаване на доказателства за оперативната ефективност на съответните контроли, ако оценката на одитора на рисковете от съществени отклонения на ниво твърдение за вярност включва очакване, че контролите работят ефективно. Одиторът следва да тества контролите за конкретен период от време или през целия период, през който одиторът възнамерява да разчита на тях. Ако одиторът планира да разчита на контроли върху риск, който одиторът е определил за съществен риск, одиторът тества тези контроли в текущия период. При установени отклонения в резултат на тестове на контрола проверява може ли да се разчита на тези контроли, възможност за допълнителни тестове на контрола и преминаване към тестове по същество. При отклонения, установени от процедури по същество, одиторът оценява дали това не означава, че контролите са неефективни (т.е. не може да се получи сигурност чрез тестове на контрола).

Използвана литература

1. ГЕРХАУРД, Н. (2009) Международни одиторски стандарти. Системи за вътрешен контрол. София: Икономика-прес.

2. ДИМОВ, А. (1997) Определяне на одиторската извадка. София, списание ИДЕС (2).

3. КРЫШКИН, ОЛ. (2015) Настольная книга по внутреннему аудиту. Риски и бизнес-процесов. 2-е издание. Москва: Апина паблишер.

4. МИЛЪР, Р. (2007) Съвременен вътрешен одит. Теория и практика. София: Аспро ЕООД.

5. РАДЕВА, К. (2010) Модел на одиторския риск и одиторски извадки – елементи, взаимовръзки и практически аспекти на приложение. София, списание ИДЕС (6).

6. Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги на Съвета по международни одиторски стандарти и стандарти за изразяване на сигурност. (2018) ИДЕС, електронно издание. Достъпно на https://www.ides.bg/media/1658/isa-2018-part-1.pdf.[02/05/2019].

7. СМЕТНА ПАЛАТА НА Р БЪЛГАРИЯ. (2017) Наръчникът за прилагане на международно признатите одитни стандарти и одитната дейност в Сметната палата. София: СП на РБ

8. IFAC (2011) Guide to Using International Standards on Auditing in the Audits of Small- and Medium-Sized Entities. Volume 2 – Practical Guidance. IFAC.

9. GUY, D., D. GARMICHAEL, AND R. WITTINGTON (2002) Audit Sampling. John Wiley&Sons: INC.

10. JOHNSTONE, K., A. GRAMLING, AND L. RITTENBERG. (2014) Auditing: A Risk Based Approach to onducting Quality Audit, Tenth Edition: Cengage Learning.

11. STEWARD, T. (2008) Technical Notes on the AICPA Audit Guide Audit Sampling. AICPA.

Контакти:

Доц. д-р Силвия Димитрова Костова

E-mail: s.kostova@uni-svishtov.bg

ПРОЦЕДУРИ ЗА КОНТРОЛ ВЪРХУ ИЗПИРАНЕТО НА ПАРИ

Доц. д-р Пепа Стойкова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме

Изпирането на пари е дейност, която съществува при наличието на „сива“ икономика и подходящи условия за легализиране на доходите и приходите от нелегални дейности. Въвеждането в обращение на нелегален финансов ресурс, създава асиметрии в пазарната среда и оказва вредно въздействие върху конкурентните отношения между икономически активните лица. Подходящите процедури за контрол върху изпирането на пари реализират превантивното въздействие на законовите разпоредби.

Ключови думи: Контрол; изпиране на пари; превенция; процедури.

PROCEDURES FOR THE CONTROL OF MONEY LAUNDERING

Assoc. Prof. Pepa Stoykova, PhD
„D. A. Tsenov“ Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

Money laundering is an activity that exists in the presence of a "gray" economy and appropriate conditions for legalizing the income from illegal activities. The entry into circulation of illegal financial resources creates asymmetries in the market environment and has a detrimental impact on competitive relations between economically active persons. Appropriate procedures for controlling money laundering fulfill the preventive effect of legal provisions.

Key words: Control; money laundering; prevention; procedures.

I. Предпоставки за наличие на дейности по изпирането на пари

Усъвършенстването на *техническите възможности* е в основата на прехода от аграрна към индустриална икономика. *Урбанизационните процеси* продължават и сега, като деформират пазарните принципи, поставяйки ги в зависимост от демографските специфики на съответния тип населено място. Все повече се увеличава

населението в столиците и градовете, притежаващи икономическа, туристическа, климатична или друга, притегателна за населението предпоставка. Оформят се агломерации, притежаващи сходни характеристики в „ритъма“ на обществения живот. В центровете на урбанизация са съсредоточени не само полезни възможности за развитие на лицата, но и *рисковете*, спрямо физическия, менталния и финансовия интегритет на личността. Необходимостта от адаптиране към бързо променящата се среда, изисква от индивида да пренебрегне някои лични разбирания за граници на собствената си неприкосновеност. Все повече навлизат в ежедневието високотехнологични съоръжения, изискващи регистрации, *достъп до данни* за идентифициране, за определяне на местоположение, управление на електроуреди, електронни системи за входящ и изходящ контрол и много други. Продуктите на комуникационната техника изместват традиционни системи за лична, битова и фирмена безопасност, като ключове, катинари, сейфове. Съхранението и опазването на ценности и пари не може да се гарантира, което поставя нови предизвикателства при участие в инвестиционни проекти. Независимо от възможностите за диверсификация на риска, всяка инвестиционна дейност, съдържа несигурност. Неблагоприятните икономически условия, след световната финансова криза през 2008 г., се отразиха на банковите дейности, управлението на държавния дълг и цялостната стопанска дейност, като доведоха до увеличаване на рисковите операции при инвестиране на свободни капитали.

Глобализацията допълнително ускорява и прави достъпни нелегалните дейности с международен елемент. В мигрантските процеси, освен бежанци има присъединили се нелегални икономически емигранти. Преминаването им през границите на различни държави, в редица случаи е съпътствано от занижен контрол върху разполагаемите средства и техният произход. В ислямските финанси съществува форма на безналични плащания („Хавала“, Hawala), при която определена сума пари, сменя собственика си, но без физически те да бъдат премествани. Парите се предават на доверено лице от

„мрежата“ на „хаваладарите“, което гарантира получаването им в договореното количество, но в друга географска точка. По този начин се избягва възможността да бъдат установени средствата, които трансферира пътуващото лице, тъй като те не го „придружават“. Невъзможно е също и да бъде установен произходът на посочените средства. Те може да са били генерирани в следствие на престъпна дейност, но това не може да се докаже. Логичен е изводът, че ползваните методи за контрол върху движение на паричните потоци не е адаптиран към този и подобните му форми за безналичен „превод“ на пари.

Основна предпоставка за съществуване на явлението „изпиране на пари“ е наличието на *нелегални дейности*. Когато една дейност се осъществява при наличен порок на формата, на волята, грешки или злоупотреби, тази дейност не трябва да съществува, а ако е започнала – се преустановява до решаване на проблема. Когато дейността подлежи на разрешителен или регистрационен режим, е необходимо спешно да се вземат мерки, за да се отстрани порокът, който е правната пречка за нейното осъществяване. При неефективен контрол върху стопанската и финансовата дейност, не се преустановява изпълнението, а генерираните финансови ресурси не се отчитат и се превръщат в т.нар. „сив сектор“ на икономиката. В случай, че се контролира ефикасно стопанската активност, няма да има генериране на доходи и приходи, които в последствие да се налага да се „изпират“. Когато нелегалните дейности съществуват в условията на негласна търпимост, паралелно на официално обявените, се създават условия за „изкривяване“ взаимодействието между участниците в пазарните отношения. Финансовият ресурс, който не съществува на правно основание е трудно доказуем и не участва в данъчно-облагателния процес. С него могат да бъдат намалени ценовите нива на стоки и услуги, което създава нелоялна конкурентна среда. Този резултат на пръв поглед е положителен за потребителите, защото те биха имали възможност да закупят същите стоки или услуги, но на по-ниска цена, защото не са платени данъчните

задължения. Отрицателният ефект е в това, че при по-ниска цена, вероятно ще има по-голям оборот, а той би могъл да се разпредели и за поддържане на нелегалните дейности, чрез подкупи, изнудване и др. п. По този начин намалена цената, се получава резултат, който в по-широк обхват и при по-голям времеви период, оказва много по-силно отрицателно въздействие от картелно споразумение за цените, към което има подобаващо контролно внимание.

II. Значение на изпирането на пари

Влиянието върху националните бюджетни постъпления и общите икономически условия за осъществяване на пазарни отношения, определят дейностите по изпиране на пари, като една от основните заплахи за икономиките на държавите-членки на Европейския съюз. Процесите на глобализация интернационализират изпирането на пари и позволяват да се синхронизира избягването на финансов и граничен контрол. Възможно е да има възползване от различията в националното законодателство. Това означава, че някои държави акцентират на контрол в един етап от процесите по генериране на финансов ресурс и изпиране на пари, а други държави, разчитат на други контролни правомощия. Когато една престъпна дейност започне в една държава, завърши във втора, а в нея участват лица, които не принадлежат към административната юрисдикция на нито една от държавите по изпълнение на бизнес активността, се установява кое е приложимото законодателство. Изследват се условията по договор, анализира се допустимостта на действащото законодателство и се установяват приложимите материални и процесуални разпоредби. Установява се наличието на арбитражни клаузи и съставомерността на деянията. Доказването на противоправно деяние може да бъде затруднено, поради наличието на правомерно поведение – такова, каквото не се санкционира в съответната държава. В тези случаи е необходимо да бъдат събрани доказателства, които се разглеждат по своята съвкупност. Възможен резултат е да данните

да се отнасят до деяния, които не съставляват изпиране на пари, но са релевантни към доказване на агресивно данъчно планиране (Желев, Жельо, 2015) или друго наказуемо деяние.

III. Правна рамка на мерките, за противодействие на изпирането на пари

Противодействието на изпирането на пари е регламентирано в редица актове от последните над 30 години (Базелската декларация за принципите, отнасящи се до предотвратяване на престъпно ползване на банковата система за целите на изпирането на пари, 1988). От последвалите разпоредби, съществено значение към настоящия момент имат:

- Четиридесетте препоръки на Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force), (Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force));

- Деветте специални препоръки на FATF (Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force));

- Четвъртата директива – Директива (ЕС) 2015/849 на Европейския парламент и на Съвета, за предотвратяване използването на финансовата система за целите на изпирането на пари и финансирането на тероризма (Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force));

- Петата Директива (ЕС) 2018/843 на Европейския парламент и на Съвета – за прозрачност при криптовалутите. Тя влиза в сила на 9 юли 2018 г. и трябва да е транспонирана в националните законодателства на страните-членки до януари 2020 г. (Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force));

- Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП), Обн. ДВ. бр.27 от 27 Март 2018г., изм. ДВ. бр.94 от 13 Ноември 2018г.; (Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП), 2018);

- Правилник за прилагане на Закона за мерките срещу изпирането на пари, приет с Постановление № 357 от 31 декември 2018 г.,

Обн. ДВ. бр.3 от 8 Януари 2019г. (parliament.bg/, 2018).

IV. Контролът върху изпълнението на мерките срещу изпирането на пари се осъществява от контраразузнавателната агенция на страната ни – Държавна агенция за национална сигурност (ДАНС). В обхвата на нейната дейност се реализират политики и процедури за контрол върху изпирането на пари.

~ *Политиките*, реализирани от ДАНС са в съответствие с политиките на Европейския съюз (ЕС). Общите политики на ЕС обхващат почти всички обществени сфери (селскостопанска, регионална, околна среда, транспорт, енергетика, вътрешен пазар и др.), като някои от тях са с традиционно национален характер (риболов, търговска политика, многоезичие) и включването им в европейските политики е насочено към интеграционните процеси. Други политики на ЕС са свързаните с наднационални ценности (икономически и парични въпроси, сигурност, цифрово общество). Такива са и политиките, отнасящи се до мерките срещу изпирането на пари и финансиране на тероризъм. Тяхната значимост се основава на необходимостта от опазване и гарантиране на общочовешките ценности и лични права – на живот, труд, равнопоставеност, конкурентоспособност, развитие, балансираност между интересите на потребителите и данъкоплатците, екологична и устойчива среда, здраве и др. Релевантната политика на Европейския съюз е за борба с измамите. Измамите, свързани с бюджета на ЕС, злоупотребите от европейските институции, корупцията и цялостното опазване на финансовите интереси на ЕС, се разследват от OLAF – Европейска служба за борба с измамите, към Европейската комисия. Конкретно, по въпросите за изпирането на пари е създадена Комисия за борба с изпирането на пари.

~ *Процедурите* за контрол върху изпирането на пари са онези действия или операции, които са насочени към индикиране и превенция на изпирането на пари. Те могат да бъдат личностни и автоматизирани (програмно осигурени). Необходимо е да отговарят ми-

нимално на следните изисквания – да имат функционалност и резултативност.

- *Функционалността* се установява, на основата на решения на съответните органи и власти. Тя се характеризира с конкретни нива на полезност и може да бъде насочена към следните приложни сфери:

- Информационна
- Контролна
- Мениджърска
- Екологична
- Здравеопазна
- Холистична

- *Резултативността* се установява, като се съпостави изпълнението с предварително определените параметри. За целта се определят критериите и въз основа на тях се прави оценка. Структурната характеристика на резултатите се анализира и показва резултатите от обучението. След систематизиране на резултатите, същите се докладват на ръководния орган, за вземане на управленски решения.

V. Конкретните процедури, които осъществява ОЛАФ, в борбата с финансовите измами в ЕС, включват: (https://ec.europa.eu/anti-fraud/policy/preventing-fraud_bg, 2019)

- въвеждане на стратегии за борба с измамите по сектори в Комисията;

- изясняване и прилагане на различните отговорности на съответните заинтересовани страни;

- гарантиране, че стратегиите обхващат целия цикъл на разходите и че мерките за борба с измамите са пропорционални и икономически ефективни;

- събиране и споделяне на информация – одити, доклади, данни от открити източници – журналистически статии, публични регистри, търговски източници.

Създадени са няколко *системи* за акумулиране и обмен на информация за финансови измами. Основната цел е създаването на база данни, която може да бъде потребна при обосновка за вземане на решения. Такива системи са:

1) Системата за управление на нередностите (IMS). Тя съдържа подробности за онези измами и нередности, които вече са установени, при използването на средствата, управлявани от Комисията и националните органи;

Процедурите, реализирани от IMS, включват: *анализиране, докладване, структуриране, селектиране, вземане на решение за подписване* на сметките за проведени оперативни програми.

2) Системата за ранно откриване и изключване (EDES). Тя съдържа данни за маркирани за изключване или изключени заявители (хора и организации), които кандидатстват за финансиране от ЕС. Посочените две стъпки (ранно откриване и изключване), се предприемат, когато е маркирана заплаха от измами за финансовите интереси на държавата. При изключването, лицето попада в списък, съдържащ идентификация на субектите, за които е забранено прякото финансиране от ЕС.

Критериите, за изключване от възможностите за финансиране, съдържат данни за следните три групи лица:

= които са в несъстоятелност;

= които са нарушили в значителна степен, условията на предишен договор на ЕС;

= лица, които са признати за виновни за измама, корупция, злоупотреба със служебно положение или с финансови средства.

Когато изключено лице е подало документи за европейско финансиране, от органите на ЕС се решава, какви мерки да бъдат предприети за защита на финансовите интереси. Мерките са насочени към запазване европейският интегритет, минимизиране на заплахите за правилното функциониране на европейските системи и елиминиране на рисковете за репутацията и финансите на Европейския съюз.

VI. Национални органи, осъществяващи процедури за контрол и противодействие на изпирането на пари

За изпълнение на обществените си ангажименти, Европейската служба за борба с измамите (ОЛАФ), разчита на мрежа от национални структури. От българска страна, Държавната агенция за национална сигурност (ДАНС) е партньор на ОЛАФ. Активното сътрудничество на двустранна и многостранна основа, позволява да бъдат синхронизирани видовете процедури за противодействие на изпирането на пари. Съвместните форуми и партньорски обучения са в основата на правилното прилагане на мерките срещу изпирането на пари.

Защитата на националната сигурност, се реализира от Агенцията, като се изпълняват процедури по *разкриване, предотвратяване, пресичане и неутрализиране* на заплахите за държавата, институциите, обществото и индивида. Въведени са унифицирани правила, валидни за всички лица, които имат задължения, свързани с прилагане на процедури за борба с изпирането на пари. Основните направления, в които се реализират действията на задължените лица са: (https://www.dans.bg/, 2019)

- установяване и докладване на съмнителни операции/сделки/клиенти по ЗМИП, които биха могли да бъдат свързани с нередности и измами със средства на ЕС;

- докладване по Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП) и Закона за мерките срещу финансирането на тероризма (ЗМФТ);

- изготвяне на План за въвеждащо и продължаващо обучение на служителите, съгл. чл. 67, ал.1 от ППЗМИП;

- заявяване за вписване на информация и данни за физически лица, които се считат за действителни собственици на юридическите лица с нестопанска цел, в регистъра на юридическите лица с нестопанска цел при Агенция по вписванията.

В *заключение*, може да се обобщи, че процедурите за контрол

върху изпирането на пари, са в съответствие с Общите политики на Европейския съюз и най-вече с политиката за борба с измамите. Поради негативното отражение на резултатите от изпирането на пари, противодействието на това финансово престъпление е дейност, към която имат отношение не само европейски и национални институции, а и широк кръг от юридически и физически лица от различни сфери на дейност. В разпоредбите на актуалното национално законодателство (ЗМИП), задължения имат 35 (тридесет и пет) групи лица, някои от които вътрешно структурирани. Целта е да се създаде обществена нетърпимост към лицата, които извършват нелегални дейности, от които се генерира финансов ресурс, подлежащ на въвеждане в легалния стоково-паричен оборот.

Критерий за успех в борбата срещу изпиране на пари би бил минимизираният дял на сивата икономика. Когато усилията се насочат към прецизен стопански и финансов контрол върху нелегалните дейности, няма да се генерират съществени обеми от „нечисти“ пари, предизвикващи необходимост от „изпиране“. Толерантното отношение и широкообхватната обществена търпимост към нелегални дейности, подпомагат създаването на „мръсни“ пари. От тази гледна точка, „изпирането на пари“ е общественоопасно противоправно деяние, което акумулира потенциал, зависим от разкриваемостта на други престъпления, от които са извлечени облаги. Превенцията на предикатните престъпления е от решаващо значение в борбата с изпирането на пари.

Комплексният характер на икономическите злоупотреби изисква съвместни усилия от контролиращи и разследващи органи. Необходими са допълнително обучени и специализирано подготвени кадри с икономическо и юридическо образование, които да бъдат подготвени за специфичните дейности по разкриване, документиране и доказване на измами в икономиката.

Използвана литература

1. Базелска декларация за принципите, отнасящи се до предотвратяване на престъпно ползване на банковата система за целите на изпирането на пари. (1988). Свалено от Базелска декларация: www.europarl.europa.eu/

2. ЕС, Б. „. (30 май 2018 г.). ДИРЕКТИВА (ЕС) 2018/843 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА. Свалено от https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32018L0843

3. Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП). (27 Март 2018 г.). Свалено от Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП), Обн. ДВ. бр.27 от 27 Март 2018г.: dv.parliament.bg/

4. Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force). (н.д.). Свалено от FATF (Financial Action Task Force): www.fatf-gafi.org/

5..https://ec.europa.eu/anti-fraud/policy/preventing-fraud_bg. (2019). Изтеглено на април 2019 г. от OLAF - Anti-fraud policy: https://ec.europa.eu/anti-fraud/policy/preventing-fraud_bg

6. parliament.bg/. (2018). Свалено от dv.parliament.bg/

7. Базелската декларация за принципите, отнасящи се до предотвратяване на престъпно ползване на банковата система за целите на изпирането на пари. (1988). Свалено от Базелска декларация: www.europarl.europa.eu/

8. ЕС, Б. „. (30 май 2018 г.). ДИРЕКТИВА (ЕС) 2018/843 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА. Свалено от https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32018L0843

9. Желев, Жельо. (10 2015 г.). Контрол върху агресивното данъчно планиране . Годишен алманах. Научни изследвания на докторанти на СА Д. А. Ценов - Свищов, стр. 208-225.

10. Закон за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП). (27 Март 2018 г.). Свалено от Закон за мерките срещу изпирането на

пари (ЗМИП), Обн. ДВ. бр.27 от 27 Март 2018г.: dv.parliament.bg/

11. Специалната група за финансови действия FATF (Financial Action Task Force). (н.д.). Свалено от FATF (Financial Action Task Force): www.fatf-gafi.org/

Контакти:

Доц. д-р Пепа Монова Стойкова

E-mail: stoykova@abv.bg

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА КОНТРОЛА ПРИ ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА РАЗХОДИ ЗА ТРАНСГРАНИЧНО ЗДРАВНО ОБСЛУЖВАНЕ

Доц. д-р Андрияна Андреева
Доц. д-р Галина Йолова
Икономически университет – Варна

Резюме

Докладът изследва особеностите на контрола при възстановяване на разходи от трансгранично здравно обслужване в светлината на нормативната уредба и съответстващата й система за контрол и отчетост. Анализират се някои особености в същността, упражняването и режима на трансграничното здравно обслужване. На нивото на общия и специален контрол на Изпълнителна агенция "Медицински надзор" и делегираните й контролни правомощия се изясняват особеностите на прилагания механизъм за контролно въздействие и свързаните с него субекти и правомощия.

Ключови думи: трансгранично здравно обслужване, медицински надзор, медицински одит.

FOR SOME PECULIARITIES OF THE CONTROL IN CASE OF REIMBURSEMENT FOR EXPENSES FOR CROSS-BORDER HEALTHCARE

Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD
Assoc. Prof. Galina Yolova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The report examines the peculiarities of the control in case of reimbursement of expenses for cross-border healthcare in the light of the normative regulation and its corresponding system for control and accountability. Analyzed are some peculiarities in the essence, exercise and regime of the cross-border healthcare. On the level of the general and special control of the Medical Supervision Executive Agency and the control powers delegated to it are clarified the peculiarities of the applied mechanism for control impact and the subjects and powers related to it.

Key words: cross-border healthcare, medical supervision, medical audit.

Въведение

Здравното обслужване в рамките на Европейския съюз (ЕС) е подчинено на комплексното действие на наднационалните норми на европейското право и специалната национална нормативна уредба на конкретната страна членка. Гражданите на ЕС имат право на достъп до здравно обслужване във всяка страна членка, респективно на възстановяване на извършените разходи от Националната здравноосигурителна каса[1].

Трайното установяване на трансграничното здравно обслужване[2] в обема на престациите, дължими на субектите по задължителното здравно осигуряване, начинът на реализиране и компенсиране поставя множество въпроси, касаещи нормативни, морални и социални аспекти. (Йолова, 2018, pp. 262-270). В посочените насоки са налице някои установени недостатъци на осигурителната система, препятстващи адекватната достъпност като цяло и последващото потребяване на престацията.

Актуалността на изследваната проблематика се определя от една страна от необходимостта от познаването и правилното прилагане на нормите, свързани със закрила на човешкото здраве. От друга страна българските граждани срещат затруднения при реализация на здравните си права свързани с трансграничното здравно обслужване поради несъвършенства на националната ни уредба-тромави процедури, неадекватен контрол са само част от проблемите, които изискват поставяне на въпроса на доктринално ниво.

Предвид горепосоченото **цел** на изложението е да анализират

---

1 https://ec.europa.eu/health/cross_border_care/overview_bg

2 Съгласно 2, чл.80 ЗЗО, трансграничното здравно обслужване е здравно обслужване, предоставено или предписано в държава - членка на Европейския съюз, различна от държавата членка по осигуряване. Лицата могат да упражнят правото си на трансгранично здравно обслужване, когато здравното обслужване е включено в пакета здравни дейности, финансирани от бюджета на НЗОК или от бюджета на Министерството на здравеопазването.

някои особености в същността, упражняването и системата на контрол при възстановяване на разходи на трансграничното здравно обслужване. В посочения аспект **предмет на анализ** е нивото на общия и специален, респ. предварителен и последващ контрол, както и прилагания механизъм за контролно въздействие и свързаните с него субекти и правомощия.

За осъществяване на целта авторите си поставят **следните задачи, а именно:** актуален анализ на действащата национална уредба свързана с трансграничното здравно обслужване; изясняване на видовете контрол осъществяван при възстановяване на разходи на трансграничното здравно обслужване; извеждане на обобщения и препоръки.

Използваните при изследването методи са сравнително-правен и аналитичен анализ. Изследването е съобразено със законодателство към 31 март 2019 г.

Изложение

Нормативните източници относими към изследваната тематика са комплексни – международни и национални. В доразвитие на общите принципи на Директива 2011/24/ЕС на Европейския парламент и на Съвета за упражняване на правата на пациентите при трансгранично здравно обслужване е и следващото им цялостно реципиране във вътрешното ни законодателство посредством Закона за здравното осигуряване (ЗЗО), Закона за здравето (ЗЗ) от 2014 г. и Наредба № 5 от 2014 г. за условията и реда за упражняване правата на пациентите при трансгранично здравно обслужване.

Общата бланка следваща от общия закон и специализираната Наредба е, че при упражняване правото си на трансгранично здравно обслужване лицата заплащат на лечебното заведение в държавата членка по местолечение стойността на предоставеното им здравно обслужване. Лицата имат право да им бъдат възстановени разходите за предоставеното им здравно обслужване в държавата членка

по местолечение до размера на разходите, които Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) или Министерството на здравеопазването (МЗ) заплащат за съответното здравно обслужване, ако е извършено на територията на Република България.

В случай, че стойността на предоставеното в друга държава членка здравно обслужване е по-ниска от стойността, която НЗОК или МЗ заплащат за съответното здравно обслужване, ако е извършено на територията на Република България, на лицата се възстановяват действително направените разходи (чл. 5, ал.1-3). Във всички случаи следва да се има предвид, че последното предполага възстановяване на разходи, включени в обема на трансграничното обслужване, без услуги, изрично изключени по дефиниция на нормите от неговия обем[3].

Базисен принцип на покриване и възстановяване е, че разходите се възстановяват от НЗОК въз основа финансова документация за доказване заплащането на пряко свързаните с извършеното здравно обслужване разходи в размера на разходите, които НЗОК заплаща за същото здравно обслужване, в случай че се предоставя на територията на Република България. Налице е пълно съответствие с принципът на реимбурсиране[4], установен в чл. 7 (4) от Директивата, който гласи, че разходите за трансгранично здравно обслужване

---

[3] Съгласно чл. 4, ал.1 Наредбата, във вр. чл.. 80 д ЗЗО това са предоставянето на органи с цел трансплантация и достъпа до такива органи, дългосрочните грижи за пациенти с хронични физически или психически увреждания, дейностите по национални и общински имунизационни програми, случаите, в които се прилагат механизмите/правилата за координация на системите за социална сигурност или действащи двустранни спогодби за социална сигурност с други държави членки, включващи в обхвата си здравно осигуряване, както и продажбата на лекарствени продукти и медицински изделия по интернет.

[4] Може да се каже, че моделът на реимбурсиране е най-либералният модел, стоящ най-близо до пазарните принципи. Пазарите на здравните осигуровки са отделни от пазарите на медицински услуги. На едните лицата "закупуват" бъдеща осигурителна защита чрез плащане на определени вноски към осигурителната институция. На вторите – се получават необходимите здравни услуги (Благойчева, 2016, с.216).

следва да бъдат „възстановени или директно заплатени от държавата-членка по осигуряване до размера на разходите, които биха били поети” от същата тази държава, стига същото това лечение да бъде предоставяно и на нейна територия. Налице е съществено разширяване в обема на възстановяване по необходимост следващо от същността на транспониране на нормите на общностното право, в отлика от старите нормативни разпоредби, предполагащи разрешение за покриване на разходи в случай, че осъществените медицински услуги не могат да бъдат предоставени в България (Средкова, 2012, p. 530)

В посочения смисъл следва да обобщим, че контролните правомощия по възстановяване на разходите се установяват на нивата **предварителен и последващ контрол** (Андреева, А., Димитрова, Д. 2017, 1, 14 - 19., 2017)

На нивото на предварителния контрол различаваме две основни хипотези на контролно въздействие по същество **представляващи компетенции по отказ, респ. предварително разрешение.** Така от една страна предвидено като обща клауза (чл.80е, ал.3, ЗЗО) е правилото, че правото за възстановяване на разходите не следва да се отнася за здравно обслужване, предоставено на задължително здравноосигурени лица в Република България от лечебни заведения, установени на нейна територия, които не са сключили договори за оказване на медицинска помощ с НЗОК и не се финансират или субсидират със средства от бюджета на Министерството на здравеопазването.

На нивото на предварителния контрол с Наредбата по чл. 80е, ал. 4 ЗЗО е предвиденото, по предложение на управителя на НЗОК, да се определят здравните услуги, лекарствените продукти и медицинските изделия, възстановяване на разходите, за които се изисква предварително разрешение.

Така предварително разрешение може да се изисква по отношение на здравно обслужване, което:

➢ е зависимо от изисквания за планиране, свързани с необходимостта от гарантиране на достатъчен и постоянен достъп до оп-

ределено висококачествено лечение в Република България или с цел контролиране на разходите и избягване разхищението на финансови, технически и човешки ресурси, и включва настаняване на пациента в лечебно заведение най-малко за една нощувка или налагат ползването на високоспециализирана и свързана със значителни разходи медицинска инфраструктура или медицинско оборудване;

➢ включва лечение, което излага пациента или населението на риск;

➢ се предоставя от лечебно заведение, което в отделни случаи предизвиква сериозни и конкретни съмнения за качеството или безопасността на обслужването, с изключение на здравно обслужване, за което се прилага правото на Европейския съюз, гарантиращо минимално ниво на безопасност и качество.

В частност, лимитативно и императивно е изискването за отказ на разрешение от страна на НЗОК или МЗ, в случаите, когато съгласно заключението на медицински специалист пациентът ще бъде изложен на риск за неговата безопасност, който не може да бъде смятан за медицински обоснован предвид възможната полза за пациента от търсеното трансгранично здравно обслужване или може да се предположи с относителна сигурност, че населението ще бъде изложено на съществен риск за неговата безопасност в резултат на трансграничното здравно обслужване. Основание за отказ е и случай, при който е установено, че здравното обслужване се предоставя от лечебно заведение, което предизвиква сериозни и конкретни съмнения относно спазването на стандартите и насоките за качество на обслужването и безопасност на пациентите, независимо дали последните са предвидени в законови или подзаконови разпоредби или посредством системи за акредитиране, създадени в държавата членка по местолечение.

Същевременно обаче, извън останалите три хипотези, разрешение може и да не бъде дадено, когато здравното обслужване може да бъде предоставено на територията на Република България в рамките на срок, който е обоснован от медицинска гледна точка, ка-

то се отчита настоящото здравословно състояние и вероятното развитие на заболяването на пациента. [5]

Адекватен законов механиизъм за рефлекс е възможността, в сила на нормата от 01.01.2019 г. отказът, издаден от министъра на здравеопазването да подлежи на обжалване пред съответния административен съд по реда на Административнопроцесуалния кодекс.

От друга страна, при вече осъществено трансгранично здравно обслужване, безусловно е указанието, че не подлежат на възстановяне разходи за здравни услуги, които не са в обхвата или са изключени от правото на трансгранично здравно обслужване, лекарствени продукти, които не са включени в Позитивния лекарствен списък (ПЛС) по чл. 262, ал. 1 от Закона за лекарствените продукти в хуманната медицина (ЗЛПХМ), медицински изделия, които не са включени в списъка на медицинските изделия по чл. 30а, ал. 1 от Закона за медицинските изделия и не са определени от надзорния съвет на НЗОК съгласно чл. 56, ал. 2 от Закона за здравното осигуряване, с изключение на медицинските изделия, които се заплащат от Център "Фонд за лечение на деца", както и диетични храни за специални медицински цели, които не са определени от надзорния съвет на НЗОК съгласно чл. 56, ал. 2 от Закона за здравното осигуряване (чл.5,ал.4 от Наредбата).

Предвид прокламираното пълно транспониране на нормите в националното законодателство и принципът за реимбурсиране съгласно Директивата, разходите за трансгранично здравно обслужва-

---

[5] Националната здравноосигурителна каса или Министерството на здравеопазването не може да откаже да даде предварително разрешение, когато здравното обслужване е сред здравните дейности, гарантирани от бюджета на НЗОК или на Министерството на здравеопазването, и когато здравното обслужване не може да бъде предоставено на територията на Република България в обоснован от медицинска гледна точка срок, въз основа на обективна медицинска оценка на здравословното състояние, историята и вероятното развитие на заболяването на пациента, степента на болка при пациента и/или естеството на увреждането на пациента към момента на подаване на искането за разрешение.

не следва да бъдат „възстановени или директно заплатени от държавата-членка по осигуряване до размера на разходите, които биха били поети” от същата тази държава, стига същото това лечение да бъде предоставяно и на нейна територия. Този принцип цели да осигури на пациентите правото им да се ползват от трансгранично здравно обслужване по същия начин, по който би било предоставено лечението в сходна ситуация в тяхната държава-членка по осигуряване, независимо, че все пак тази разпоредба не създава задължение за държавите-членки, а само им позволява да прилагат принципа за еднакво третиране на мобилните с местните пациенти. (Славчева, 2018).

В компетентност на Управителят на НЗОК е да издава писмено разрешение за възстановяване на разходи за предоставено здравно обслужване в друга държава членка, в което се посочва основанието и конкретният размер на сумата, подлежаща на възстановяване. Същевременно той е компетентен да издава мотивиран отказ за възстановяване на разходите, в случай, че лицето, на което са предоставени здравните услуги в друга държава членка, не е здравно осигурено или е с прекъснати здравноосигурителни права към момента на получаване на здравните услуги, предоставените здравни услуги не са в обхвата на медицинската помощ по чл. 45, ал. 1 от Закона за здравното осигуряване или подлежат на предварително разрешение за възстановяване на разходите, и такова не е издадено, както и когато услугите не попадат в обхвата на трасграничното обслужване.

Същевременно орган по даване на разрешение е и МЗ, относно възстановяване на разходите за здравно обслужване, получено в друга държава членка, без да е необходимо издаването на предварително разрешение и касаещо един профилактичен преглед на здравно неосигурена бременна жена, реактиви за изследвания, включени в Наредба № 26 от 2007г. за предоставяне на акушерска помощ на здравно неосигурени жени и за извършване на изследвания извън обхвата на задължителното здравно осигуряване на деца и бременни жени (ДВ, бр. 51 от 2007 г.), здравни услуги, заплащани по реда

на методиката за субсидиране на лечебните заведения за съответната година, издадена от министъра на здравеопазването по реда на чл. 106а, ал. 1 от Закона за лечебните заведения, здравни услуги, свързани с диагностика и лекарствен мониторинг на реципиента в следтрансплантационния период, както и лекарствени продукти, включени в приложение № 4 на ПЛС и за заболявания, които се заплащат по реда на Наредба № 34 за реда за заплащане от републиканския бюджет на лечението на българските граждани за заболявания, извън обхвата на задължителното здравно осигуряване .[6]

Последващия контрол по възстановяване на разходи е в рамките на общата компетентност по административен контрол на Изпълнителна агенция „Медицински надзор“, в правомощията си да контролира дейностите по надлежно осигуряване от страна на НЗОК предоставянето на пакета от здравни дейности, гарантиран от бюджета на касата, в това число и трансграничното здравно обслужване.

Очевидно същият е в рамките на общите контролни правомощия, присъщи на органа, без специфицирано отграничаване в насоките контрол на информация, документация и реализиране на административнонаказателна отговорност (Цанков, П., Андреева, А., Йолова, Г., Димитрова, Д., 2006, р. 124). (Матеева, 2016)

Същевременно в насоките на финансовия контрол е налице общата бланка на ЗЗО, съгласно която контролът по изпълнението на бюджета на НЗОК се осъществява от Сметната палата (СП), като цялостният финансов контрол на НЗОК се осъществява по реда на Закона за държавната финансова инспекция. Същевременно в компетенциите на управителят на НЗОК е да упражнява цялостен контрол върху дейността по задължителното здравно осигуряване. Очевидно, в това число и по отношение на разходи за трансгранично здравно обслужване, е и правомощието му да възлага проверка в 14-дневен срок от получаването на одитния доклад на председателя на

---

[6] Предвид ограничения обем на изложението няма да се разгледат процедурите за възстановяване на разходи за здравни услуги, заплащани от бюджета на Министерството на здравеопазването.

СП по чл. 57, ал. 1 от Закона за Сметната палата за търсене на имуществена или административнонаказателна отговорност.

Заключение

Извършеният нормативен анализ на националната нормативна уредба и приложимите към предмета на изследването европейски норми позволява да бъдат направени някои **изводи, обобщения, както и отправени критики и препоръки.**

На първо място очевидна е липсата на систематика в националния контрол, като същият във вида си на последващ и по същество е дефиниран в рамките на най - общите контролни компетентности.

На второ място при регламентиране на контролните правомощия в националното законодателство не се отчита факта на особеностите на реимбурсирането на специфичните по естеството, характера и основанието си за възникване на разходи.

От една страна контролът е дефиниран преимуществено, като предварителен на нивото на тромава и условна система от разпоредби за отказ, предварително разрешение и допустимост.

От друга страна, на ниво последващ контрол е слабо специализиран, с отсъстващ специфичен за направлението механизъм.

Нито административният, а още по – малко финансовият контрол са конкретизирани в специализирания закон, като се извеждат на нивото на общите процедури без нужната регламентация в специалната норма.

Предвид отправените критики могат да бъдат дадени предложения към националния законодател да преосмисли регламентацията на контрола в няколко посоки- ясна систематизация на видовете контрол и включването им в рамките на специалната уредба, опростяване на процедурите и обезпечаване на българските граждани на правата им по здравно трансгранично обслужване.

Използвана литература

1. Андреева, А., Димитрова, Д. 2017, 1, 14 - 19., 2017. Контрол за спазване на реда при провеждане на обществени поръчки в Р България. *Известия на Съюза на учените - Варна. Сер. Хуманитарни науки,* pp. 14-19.

2. Благойчева, Хр., 2016. Осигурителни системи и фондове. Трето допълнено и преработено издание, Изд. „Наука и икономика" при ИУ–Варна

3. Йолова, Г., 2018. *Обемът и достъпът до медицинска помощ - тенденции и особености на недискриминационно прилагане.Защита срещу дискриминацията: Правна уредба, проблеми и тенденции: Сборник с доклади от национална научна конференция на ИУ - Варна,.* Варна, СТЕНО.

4. Матеева, Ж. Д. Д., 2016. Административнонаказателна отговорност по новия Закон за обществените поръчки.. *Правната наука и бизнесът - заедно за устойчиво развитие на икономиката, Варна: Наука и икономика,* pp. 215-225.

5. Славчева, Н., 2018. *Принципът за равно третиране и недискриминационният критерий при възстановяването на разходи за трансгранично здравно обслужване. Защита срещу дискриминацията: Правна уредба, проблеми и тенденции : Сборник с доклади от национална научна конференция на ИУ - Варна,.* Варна, Стено.

6. Средкова, К., 2012. *Осигурително право.* Четвърто преработено и допълнено издание ред. София: Сиби.

7. Цанков, П. Андреева, А., Йолова, Г. Димитрова, Д., 2006. *Основи на публичното право.* Варна: Наука и икономика, ИУ–Варна.

Контакти:

Доц. д-р Андрияна Йовчева Андреева

E-mail: a.andreeva@ue-varna.bg

Доц. д-р Галина Огнянова Йолова

E-mail: ina_yolova@ue-varna.bg

МАРКЕТИНГОВ ОДИТ

Гл. ас. д-р Пламен Илиев
Нов български университет – София

Резюме

В доклада се разглеждат функциите на управлението, през призмата на маркетинга и в аспекта, че тези функции, също подлежат на контрол. Като неизменна част от маркетинга, **маркетинговия одит** оценява начина на работа. Дали създадената организация на работа, съществуващите правила и процедури, осигуряват необходимите предпоставки за постигане на маркетинговите цели и не водят до повишаване на рисковете над присъщите пазарни рискове, а **маркетинговия контрол** оценява постигнатите пазарни резултати, направените маркетингови разходи и степента на постигане на маркетинговите цели.

Маркетинговият одит, като част от вътрешния одит**,** е средството за постоянна, независима и обективна оценка на адекватността на начина на организиране на маркетинговата дейност и на решенията и действията на сътрудниците от звената, които осъществяват маркетинговата дейност на фирмата.

Ключови думи: одит, маркетинг, контрол, планиране, стратегии.

MARKETING AUDIT

Chief Assist. Prof. Plamen Iliev, PhD
New Bulgarian University – Sofia, Bulgaria

Abstract

The report examines the functions of management, through the prism of marketing and in the aspect that these functions are also subject to control. As an indispensable part of marketing, marketing audit evaluates how it works. Whether the organization of work, the existing rules and procedures provide the necessary prerequisites for achieving the marketing objectives and do not increase the risks to the inherent market risks, and the marketing control assesses the achieved market results, the marketing costs incurred and the degree of achievement of the marketing goals.

The marketing audit, as part of the internal audit, is the means of constant,

independent and objective evaluation of the adequacy of the organization of the marketing activity and of the decisions and actions of the collaborators from the units that carry out the marketing activity of the company.

Keywords: Audit, Marketing, Control, Planning, Strategies.

Възникване на маркетинговия одит

За разлика от контрола, който е известен от много по-отдавна, идеята за маркетингов одит ни изпраща в 50-те години на миналия век. Рудолф Далмайер, бивш директор в „Бууз Алън и Хамилтон“, си спомня идеята за водеща роля на маркетинга през 1952. Робърт Лавидж, президент на „Елрик и Лавидж“, датира използването на маркетинговия одит в неговата фирма по същото време. През 1959 Американската Мениджмънт Асоциация публикува първата книга посветена на маркетинговия одит под името „Анализиране и подобряване на маркетинговото представяне”. През 60-те маркетинговия одит получава подобаващо място в листите с предлагани услуги на фирмите консултиращи мениджмънта. Дори допреди турбулентните години на 70-те , успява да привлече мениджърското внимание.

Важен принцип при маркетинговият одит е да се започне с мястото на пазара, изследване на настъпващите промени и какви проблеми и възможности съдържат те.

След това се изследват обектите на маркетинговите стратегии, организацията и системите. Накрая **одиторът, който може да е както вътрешен, така е външен**, трябва да изследва една или повече ключови функции, които са полагащи за маркетинговото представяне на фирмата в детайлност.

Същност на маркетинговия одит

Маркетингът представлява начина на мислене, според който без потребител няма стопанска дейност и работейки за формиране на своите клиенти, фирмата работи за своите печалби.

По своята същност маркетингът обединява в себе си дейности

по: създаване на нови продукти, реализация на съществуващите, стимулиране на производители и потребители, ценообразуване и различни по вид комуникации. Всички те са подчинени на една обща стратегия, неречена цел.

Чрез маркетинга освен постигане на висока печалба може да се търси постигане на други цели – увеличаване обема на продажбите, съответно увеличаване на пазарния дял, повишаване на имиджа на фирмата и продуктите, изместване на конкуренцията или свиване на нейния пазарен дял и постигане на лидерска позиция.

Неизменна част от маркетинга са, маркетинговият одит и маркетинговият контрол. Най-общо **маркетинговият контрол** оценява постигнатите пазарни резултати, направените маркетингови разходи и степента на постигане на маркетинговите цели.

От своя страна, пък **маркетинговият одит** оценява начина на работа. Дали създадената организация на работа в маркетинговия отдел, съществуващите правила и процедури, осигуряват необходимите предпоставки за постигане на маркетинговите цели и не водят до повишаване на рисковете над присъщите пазарни рискове.

Класическо виждане за **маркетинговия одит** най-общо може да се определи, като всеобхватно, систематично, независимо и периодично обследване на маркетинговата среда, целите, стратегиите и дейността на фирмата или нейни бизнес единици с цел да се идентифицират проблемни области и неизползвани възможности и да се предложи план за действие, целящ подобряване на маркетинговите резултати на фирмата.

Обхват на маркетинговия одит в последното десетилетие се характеризира със значителни промени в маркетинговата теория и практика. Основните направление на промените могат да се систематизират в няколко направления.

Първото направление се характеризира с това, че акцентът се измества от стремеж за задоволяване на потребителските предпочитания по-добре от конкурентите на всяка цена, към търсене на максимална възвръщаемост, на вложените в маркетинг средства.

Второто направление гласи, че маркетинговата теория и практика борави с модерен и бързо развиващ се инструментариум. Това налага постоянна промяна в начините за набиране, обработка и оценка на маркетинговата информация.

Третото направление се свързва с това, че поради нарастващата маркетингова компетентност на фирмите и изпреварващото нарастване на предлагането, конкуренцията чувствително се изостря и за фирмите става много по-трудно да постигат трайно конкурентно предимство. Това изисква постоянен мониторинг на целите, стратегиите и тактическите ходове за тяхното постигане. По-чести са и промените, които се налагат в организацията на маркетинговата дейност.

Всичко изброено води до нарастване на вътрешните и външни рискове за организацията и в частност за успеха на нейната маркетингова дейност. Този факт подтиква фирмите към търсене на адекватни подходи за реакция на промените.

Маркетинговият контрол, като част от контролната функция във фирмата се подчинява на общата логика на контролния процес-диагностика на резултатите, оценка на резултатите, целеполагане и коригиращите действия.

Направление на маркетингов контрол върху резултатите са именно- направление на контрола отговорен за изпълнението, цел на контрола и обхват на анализа.

Контролът върху годишните резултати има за основна задача да оцени до каква степен са постигнати целите, заложени в маркетинговия план. По тази причина ангажимент за неговото осъществяване има висшето ръководство. Обект на анализ и оценка при него са всички основни области на маркетинговата дейност, както от гледна точка на постигнатите резултати, като продажби, пазарни дялове, степен на потребителска удовлетвореност и т.н. , така и в контекста на направените маркетингови разходи. Тук могат да се включат, някои от следните: - анализ на продажбите, анализ на пазарния дял и промените в него, анализ на финансовите резултати

свързани с пазарните позиции на фирмата, оценка на потребителската удовлетвореност, оценка на „стойността на марките”, собственост на фирмата, оценка на резултатите от продуктовите иновации, обща оценка на ефективността на маркетинговите разходи.

Контролът има за задача да оцени възвръщаемостта от направените маркетингови разходи. Оценката на възвръщаемостта се налага от фактът, че разходите за маркетинг би трябвало да се разглеждат, като инвестиция с определена възвръщаемост. Също така, контролът върху ефикасността на маркетинговата дейност е насочен към оценка на резултатите, в контекста на това, дали маркетинговите ресурси на фирмата се използват пълноценно.

Маркетинговият контрол е и т.нар. стратегически маркетингов контрол. Неговата основна задача е да установи доколко се постигат стратегическите цели на организацията и дали създадената организация на работа създава необходимите предпоставки за това. Този контрол не акцентира върху конкретно направление на маркетинговата дейност или върху определена група маркетингови разходи. Той се съсредоточава върху организацията на маркетинговата дейност , като цяло и по тази причина не борави с инструментариум от показатели и методи. Значението на стратегическия маркетингов контрол е да генерира информация за степента на съответствие между маркетинговите цели и маркетинговата практика във фирмата. Стратегическият маркетингов контрол е ангажимент на висшето ръководството.

Маркетинговият одит поставя акцент върху четири характеристики – всеобхватност, систематичност, независимост и периодичност.

- Всеобхватността означава, че одита покрива всички сфери и направления на маркетинговата дейност. Той не се разглежда като поредица от независими обследвания на различните области на маркетинговата дейност - работа на търговския персонал, процедури по избор на рекламни агенции, разработване на нови продукти и други. Маркетинговият одит е система от взаимосвързани дейности,

които покриват цялостната активност на организацията в сферата на маркетинга.

- Систематичността на маркетинговия одит изисква неговото осъществяване да бъде непрекъснат процес, който покрива целия управленски цикъл включващ планиране, реализация, контролни и оценъчни процедури.

- Независимостта е ключова предпоставка за постигане на целите на одита. Тя се постига чрез гарантиране на функционална и организационна независимост.

- Периодичността означава непрекъснатост на одитния процес. Той не би трябвало да се разглежда като еднократен акт, а като последователност от стъпки, които включват оценка, формулиране на препоръки, оценка на изпълнението, формулиране на нови препоръки и т.н.

Маркетинговият одит има три основни полета, които отговарят на три фундаментални въпроса:

Как фирмата обслужва своите пазари и доколко добре задоволява своите клиенти?;

Каква е „стойността" на продуктите и услугите, които фирмата предлага?

Каква е ефикасността на действията, които фирмата извършва за реализиране на тези продукти на пазара?

Контролът се отъждествява с вътрешния одит на маркетинговата дейност. През последните години обаче вътрешния одит, включва, покриваща маркетинговата дейност, която се е обособила, като самостоятелно направление в работата на фирмите.

В заключение на казаното може да се обобщи, че **докато маркетинговият контрол** има за задача да оцени степента на съответствие между планирано и постигнато в сферата на маркетинга, както и да потърси неизползваните резерви**, то маркетинговият одит** е средството за постоянна, независима и обективна оценка на адекватността на начина на организиране на маркетинговата дейност и на решенията и действията на сътрудниците от звената, кои-

то осъществяват маркетинговата дейност на фирмата.

Маркетингово планиране преди одита и контрола

В преобладаващата част от фирмите, планът за маркетингова дейност се разработва след разработването на плана за цялостната дейност на фирмата. Маркетингът е само част, макар и много важна от структурата на плана на фирмата. Други структурни компоненти на общия план са плановете за производството, изследванията и разработките, финансите, кадровата дейност и т.н. Ефективността при планирането на маркетинга съществено се повишава, когато то е съобразено с планирането във фирмата, като цяло и плана за маркетингова дейност се разработва в състава на стратегическия план на фирмата.

Задачите на маркетинга трябва да са ориентирани към потребителите, постоянно да следят за техните потребности и също така да наблюдават поведението на конкурентите, да определят слабите и силните им страни и възможностите им за пазарно поведение. В този смисъл маркетинговата функция е водеща. Тя е определяща за техническата, за производствената политика на предприятието, за стила и характера на управлението на цялата предприемаческа дейност.

Цикълът на управлението на маркетинга завършва с контрол, който едновременно с това поставя началото на нов цикъл за планиране на маркетинговата дейност.

Контролът на маркетинга е процес на измерване и оценяване на резултатите от реализирането на стратегиите и плановете на маркетинга, изпълненията на коригиращите действия, осигуряващи постигането на маркетинговите цели. В резултат на контрола се внасят корективи в маркетинговата дейност. Например, ако обемът на продажбите е по-нисък от очаквания, е необходимо да се определи от какво е обусловен и какво трябва да се направи, за да се промени ситуацията. Ако обемът на продажбите е над очакванията, то

следва да се прецени от какво това е предизвикано и може би е възможно да се повиши цената на продукта. Това може да доведе до известно намаляване на обема на продажбите, но е възможно да осигури по-висока печалба.

Обикновено се разграничават четири вида контрол на маркетинга - контрол на годишните планове; контрол на рентабилността; контрол на ефективността и стратегически контрол.

Осъществяването на маркетинговата дейност предполага съществени разходи и тяхната рационалност и ефективност се осъществява именно при контрола.

Анализът на съотношението между разходите за маркетинг и обема на продажбите позволява на фирмата да оцени ефективността на маркетинговите разходи и да определи техния най-приемлив размер. Обикновено такъв анализ се прави по отношение на отделни компоненти на маркетинговите разходи. Такива като: разходите за реклама; разходи за маркетингови изследвания; разходи за стимулиране на продажбите; разходите на търговците и всички те отнесени към обема на продажбите. Резултатите от този анализ следва да бъдат оценени от гледна точка на финансовите резултати на фирмата. Това е необходимо, за да се разбере за сметка на какво и откъде фирмата получава пари.

Финансовият анализ се провежда с цел да се разкрият факторите, които определят възвращаемостта на вложените средства. Повишаването на дадения показател, обикновено, се осъществява в две направления:

- първо, чрез увеличаване на печалбата за сметка на увеличаване обема на продажбите и/или съкращаване на разходите.;

- второ, чрез ускоряване оборота на капитала, което се постига за сметка на увеличен обем на продажбите или намаляване на активите (материални запаси, основни фондове, броя на неплатените сметки и т.н.). По този начин се разкрива ролята на маркетинговите фактори за осигуряване финансовата стабилност на фирмата.

Една от първите стъпки в процеса на маркетинговото планира-

не е осъществяването на детайлен маркетингов одит, чиято цел е да се разкрият областите, в които съществуват проблеми и нови възможности, и да се направят препоръки за разработване на план за повишаване на ефективността на маркетинговата дейност.

С други думи маркетинговият одит е структуриран, логически последователен подход за събиране и анализ на информация, чиято цел е:

- да се изясни пазарната позиция на фирмата в настоящия момент;

- да се разкрият потенциалните възможности и заплахи във фирмената среда;

- да се определят възможностите на организацията да отговори на "изискванията", отправени към нея от страна на свързаните с нея субекти (потребители, посредници, доставчици, конкуренти).

Според Ф. Котлър, **маркетинговият одит** е: всеобхватна, системна, независима и периодична ревизия на фирмената маркетингова и обкръжаваща среда, на целите, стратегиите, дейностите от гледна точка на определянето на проблемните области и възможности и разработването на план за подобряване на дейността на компанията.

За разлика от контрола, одитът на маркетинга трябва да включва: анализ на външната среда и вътрешното състояние на компанията; сравнителна оценка на сегашните дейности с резултатите от минали периоди; определяне на бъдещи възможности и заплахи, пред които би се изправила компанията.

Бързо променящите се икономически процеси налагат преосмисляне на стратегиите годишно, дори месечно. Конкурентите създават нови продукти, клиентите сменят полето на бизнеса си, дистрибуторите губят ефективността си, цените на рекламата удрят тавана, правителствените ограничения навлизат, и потребителските съюзи атакуват. Много компании усещат нуждата от периодични анализи и изследвания на техните маркетингови операции, но не знаят как да подходят. Някои компании правят просто малки про-

мени, които са икономически и политически приложими, но не се справят със същността на проблема. Правилно, компаниите разработват маркетингов план, но ръководството не поема съсредоточен и обективен поглед върху маркетинговите стратегии, политики, организации и операции базирани в начална точка. В другата крайност, компаниите предприемат топ маркетинг ръководство, с надеждата да разтърсят пазара. Някъде по средата може би се намира истината в преориентирането на маркетинговите операции, на база променящите се външни влияния и възможности.

В заключение може да се обобщи, че докато **маркетинговият контрол** има за задача да оцени степента на съответствие между планирано и постигнато в сферата на маркетинга и възвращаемостта на вложените разходи за маркетинг, както и да потърси неизползваните резерви**, то**

маркетинговият одит е средството за постоянна, независима и обективна оценка на адекватността на начина на организиране на маркетинговата дейност и на решенията и действията на служителите, които осъществяват маркетинговата дейност на фирмата.

А дали **маркетинговият одит** е достигнал своята зрялост, отговорът по- скоро е още не, но все пак нарастващата нужда от уеднаквяване на практиките може да доведе до един разумен прогрес в тази сфера до няколко години.

Маркетинговият одит може и да не е пълният отговор към съживяването на маркетинговите стратегии, но представя един обобщен механизъм в преследване на тази необходима цел. Всяка компания може да извлече полза от компетентно направен одит на различните маркетингови операции и той може да бъде от изключителна полза, и да донесе максимални резултати.

Използвана литература

1.Младенова Г., Маркетингови анализи. „Тракия-М“, 2000.

2.Класова Св., колектив., Маркетинг. УИ „Стопанство“. 2002.

3.Котлър Ф., колектив, Еволюция на маркетинга. „Класика и стил“, 2003

4.Котлър Ф., Управление на маркетинга: структура на управлението на пазарното предлагане. „Класика и стил“, 2002.

5.Гъргаров, З. , Китанов, Я. 2009. Маркетинг.

Контакти:

Гл. ас. д-р Пламен Илиев

E-mail: kaviplas@abv.bg

ОДИТНИТЕ КОМИТЕТИ, НОВОТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО В ПУБЛИЧНИЯТ СЕКТОР

Гл. ас. д-р Ивелина Петкова
Университет за национално и световно стопанство, гр. София

Резюме

Създаването на одитните комитети в публичния сектор се налага с оглед ефективно управление на финансовите средства в бюджетните организации и осъществяване на качествен контрол върху разходите. Целта на настоящият доклад е да разгледа основните механизми за функциониране на одитните комитети и идентифициране на проблемни области при работата им.

Ключови думи: одитни комитети, публичен сектор.

AUDIT COMMITTEES, THE NEW CHALLENGE IN THE PUBLIC SECTOR

Chief Assist. Prof. Ivelina Petkova, PhD
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria

Abstract

The establishment of audit committees in the public sector is required in order to effectively manage the financial resources in the budget organizations and to implement quality control over the costs. The purpose of this report is to examine the key mechanisms for the functioning of audit committees and to identify problem areas in their work.

Key words: audit committee, public sector.

Одитните комитети в публичният сектор се очертават, като предизвикателство и същевременно налагана колективна форма на контрол. Редица автори разглеждат от различни позиции тези форми на контрол. Според Йорданов (2015) ефективността на одита и контрола следва да е обвързан с контрол на качеството. Той приема че „контролът на качеството трябва да дава разумно доверие за планиране, организиране и провеждане на одитът и той да се из-

вършва по начин, който гарантира ефективното използване на ресурси и постигане на целите му.“ (Yordanov, 2015, p.38). Контролът на качеството се явява ключов момент на всеки един етап от процесите, но преди това следва да се изградят действащи системи за финансово управление и контрол, които да бъдат наблюдавани и съответно коригирани. Това може да бъде постигнато чрез наблюдаване на съществени области свързани с организациите, като се наблегне на одита и се „доближава до по широкото понятие за контрол“.(Йорданов, 2001, стр.217)

Динева (2015) счита, че в основата на всяка организация и нейното функциониране заема вътрешният контрол. Според авторката, „важно място в системата за вътрешен контрол по отношение на устойчивото развитие заема отчетността и докладването.“ (Динева В, 2015, стр.60). Концепцията за контрола има широко приложение в организациите, но тя е фокусирана основно върху крайният резултат. В по-широк смисъл може да бъде разгледана и организационната промяна. В този смисъл при въвеждане на нови форми и механизми в една организация според Киряков (2017), самият процес има експериментален характер. Според автора „въпреки комплексния характер на процеси и явления в организацията, трябва да се експериментира и търси оптимално решение“ (Киряков, 2017, стр.104). Вижданията на автора, привърженик на мултидисциплинарният подход са „ориентирани към динамиката и развитието“ (Киряков, 2017, стр.115). Подкрепям вижданията на автора, като всяка една нова промяна свързана с ефективно управление и контрол следва да извърви логично своя път и да се интегрира ефективно в структурата на организацията. В този смисъл закономерно е необходимо време и съзряване в служителите и ръководителите на организацията за да създадат подобни колективни форми на контрол, като одитните комитети.

Одините комитети, като механизми за контрол до 2016 г.

Възможностите за създаване на одитен комитет не е нещо ново, законодателят е предвидил тази колективна форма на контрол още със създаването на Закона за вътрешният одит в публичният сектор /ЗВОПС/ през 2006 г. Още тогава в чл. 18 ал.1 от ЗВОПС е предвидена възможността ръководителят на организацията да сформира одитен комитет от външни за организацията лица с подходяща квалификация и опит в областта на финансовото управление и контрол, вътрешния или външния одит. Не се посочва каква е именно тази"подходяща квалификация" и съответно какви са критериите, на които следва да отговарят тези външни лица. От друга страна одитният комитет разгледан от позицията на тогавашната редакция на закона се ограничава единствено и само с дейността по вътрешен одит. В чл.18 ал.3 от Закона за вътрешният одит изчерпателно са описани правомощията на одитният комитет, които са да „подпомага вътрешния одит, като дава становище по статута на звеното за вътрешен одит, стратегическите и годишните планове за дейността по вътрешен одит, запознава се и взема отношение по докладите от одитните ангажименти, годишния доклад за дейността по вътрешен одит и по всички значими въпроси, свързани с вътрешния одит." На практика в тази редакция на ЗВОПС от 2006 г. до 2016 г. съществува правна възможност за създаване на одитен комитет, но със силно ограничени правомощия отнасящи се основно в дейността по вътрешен одит. Субективната преценка, която се дава като възможност на ръководителят на организацията да създаде или да не съществува такъв колективен орган, предопределя и логичният избор в публичният сектор и липсата на такива органи. Регламентирането на одитните комитети до 2016 г. в ЗВОПС по никакъв начин не насърчава ръководителите на организациите да създават такива структури. От друга страна липсват текстове в закона, които да определят конкретната линия на докладване на одитният комитет, както и подробно разписване на правомощията и дейността му.

Съществуващият до 2016 г. ЗВОПС поставя логично и въпросът отнасящ се до необходимостта от създаването на одитни комитети и обхвата на техните правомощия. ЗВОПС детайлно описва реда и начина на докладване на вътрешните одитори на ръководителят на организацията, но на колективният орган, като одитният комитет липсва описан такъв ред. Същевременно ролята, която е отредена на одитният комитет е да подпомага вътрешният одит, като съответно взема отношение по всички значими въпроси. Така се създава втора структура в рамките на една организация, която осъществява форма на контрол върху вътрешният одит, но няма ясна линия на докладване. Ръководителят на организацията от една страна чрез дейността по вътрешен одит се информира за функционирането на системите за финансово управление и контрол и за съществените проблемите, но одитният комитет, който би следвало да подпомага вътрешният одит няма правомощия да информира ръководството на организацията. Законът в този вид по отношение на одитните комитети дълго време не търпи промени, като от своя страна и в публичният сектор се наблюдава изключително пасивна позиция на ръководителите на организациите, като не се инициират почти никакви действия за създаване на такъв тип колективни форми на контрол. Създаването на одитен комитет в периода 2006-2016 г. в публичният сектор обикновено е в резултат на изпълнение на препоръки отправени от външни одитори. Така например в този период се създава одитен комитет към ДФЗ, чийто инициране произтича в изпълнение на План за действие и отправени препоръки от външен одит. През 2008 г. Генерална дирекция „Земеделие и развитие на селските райони” към Европейската комисия осъществява одит в периода 26-30 май 2008г. по прилагането на Програма САПАРД в България. В одитният доклад една от препоръките ориентирана към наблюдаване на процесите по финансово управление и контрол и управление на риска е свързана именно със създаването на Одитен комитет. Целта на тази препоръка е засилена ефективност на одита, подобрено докладване от страна на отдел”Вътрешен одит". В кратки сроко-

ве след извършеният одит на 21.07. 2008 г. се провежда и първото заседание на новосформираният одитен комитет.

Ефективността на одитен комитет в публичният сектор създаден в периода 2006-2016 г. в голяма степен се подлага на сериозна дискусия поради посочените по-горе проблеми и липсата на адекватна линия на докладване. Това е и причината в този период в публичният сектор да не се създават подобен вид структури в организациите.

Нормативни регулации и изграждане на одитни комитети след 2016 г.

С промените в Закона за вътрешният одит през 2016 г. се поставя началото на едно ново виждане за значението и ролята на вътрешният одит в публичният сектор и съответно мястото и ролята на одитните комитети. За първи път в „допълнителните разпоредби“ на закона се дава легално определение какво е одитен комитет, а именно „независим консултативен орган към ръководителя на организацията, осъществяващ наблюдение върху дейността на организацията, включително върху дейността на вътрешния одит, като не участва пряко в управлението и контрола на организацията и не носи управленска отговорност. Одитният комитет има за цел да подпомага ръководството на организацията по отношение на финансовото отчитане и вътрешния контрол и да спомага за осигуряването на независимост на вътрешния одит в организацията“. В старите редакции на ЗВОПС липсва, каквото и да е определение свързано с одитен комитет.

Промените в ЗВОПС от 2016 г. включват вече задължително изграждане на одитни комитети във всички министерства и общини с вътрешен одит. До този момент сформирането на одитни комитети е предоставено на преценката на ръководителите на организации и на практика такива одитни комитети липсват в публичният сектор. В страните от ЕС има широко разпространение и изграждане на

одитни комитети. Чрез тях се допринася за поддържане на организационната и функционалната независимост на вътрешния одит. От друга страна одитните комитети имат съществено значение и роля в наблюдение на процесите в организацията, като и в Стандартите за вътрешен одит в публичния сектор, се подчертава значението да осигуряват необходимата професионална подкрепа на вътрешния одит пред ръководството на организацията. Промените в ЗВОПС от 2016 г. въвеждат необходимите и нужни изменения регламентиращи именно дейността на одитните комитети и съответно реда и начина на докладване. Мотивите за съществуването на одитните комитети вече намират израз в ясно изразената и създадената със закона „двойна линия“ на докладване на резултатите от дейността на вътрешния одит - пред ръководителя на организацията и пред одитния комитет. Неясните текстове от предходната редакция на закона вече имат конкретика, като например броят на членовете на одитният комитет. В новата редакция на чл.18 ал.1 изр.първо от Закона за вътрешният одит в публичният сектор конкретно и ясно се посочва, че „В министерствата, в общините с изградени звена за вътрешен одит и в Държавен фонд "Земеделие" - Разплащателна агенция, задължително се създават одитни комитети, които се състоят от 3 до 5 членове, включително и председател, като най-малко две трети от тях са външни за организацията лица. „ В практиката по вътрешен одит в международен аспект външни членове за организацията особенно в общините са представители на местната общественост. Участието на такива външни членове в голяма степен засилва ефективността на одитния комитет, тъй като те са заинтересована страна по отношение на процесите в общината. В международната практика по вътрешен одит одитните комитети, освен тези функции, изпълняват и функции, присъщи на комитетите по риска, каквито има в някои бюджетни организации от централната администрация, както и координационни функции с външния одит. В редакцията на ЗВОПС от 2016 г. за външните членовете на одитният, законодателят е конкретизирал каква образователна степен

следва да притежават, както и минималният изискуем професионален опит и областите в които следва да е придобит. Тези промени могат да бъдат отразени, като една положителна тенденция, тъй като вече отсъства общият текст действаш в периода 2006-2016 г. „подходяща квалификация и опит“.

Новите промени в ЗВОПС не създават субективизъм, а дават възможност външните членове на одитният комитет да притежават сериозни познания и умения в областта. Кумулативното изискване за притежаване на образователно-квалификационна степен „магистър“ и най-малко 5 години стаж в областта на управлението и контрола, вътрешния или външния одит са предпоставка в състава на одитният комитет да учавстват членове със задълбочени знания и умения свързани със системите за финансово управление и контрол. Придобиването на подобен вид компетенции изисква професионален опит в организации от публичният сектор или в организации извършващи външен независим одит. От една страна подобно изискване дава необходимата сигурност и увереност в знанията и уменията на членовете на одитния комитет, но от друга страна създава и известна несигурност по отношение на възможността да бъдат ангажирани лица с тези компетенции. По данни на Министерство на финансите към момента на обсъждане и приемане на ЗВОПС в мотивите към него е отбелязано, че има 52 незаети места за вътрешни одитори в общините и 81 в министерствата, което поставя дискусионен проблемът с необходимостта от посочване на точно определен професионален опит в нормативният акт.

С измененията в ЗВОПС се дава възможност в състава на одитните комитети да бъдат включени доказани професионалисти с необходимите компетенции. Положителен момент свързан с измененията на закона е задължението за приемане от Министерски съвет на наредба относно процедурата за определяне на състава и дейността на одитните комитети в организациите от публичния сектор. С подноормативният акт се дава възможността детайлно да се разпишат изискванията към членовете на одитните комитети, тех-

ните правомощия, сроковете и действията които следва да се предприемат. Наредбата за процедурата за определяне на състава и дейността на одитните комитети в организациите от публичния сектор /Наредбата/ е приета и обнародвана в ДВ. бр.11 от 31 Януари 2017г., като обстойно в нея е разписан реда и начина на провеждане на конкурсите за членовете на одитни комитети, приемането на статут и правила на одитният комитет, правомощията на членовете и председателят на одитният комитет.

Най-същественият момент свързан с предишни пропуски в нормативната уредба, свързан с реда на докладване във наредбата вече е решен, като точно и ясно е описан вида и характера на действията, които следва одитният комитет, както и сроковете в които докладва. Приемането на Наредбата е една положителна стъпка към утвърждаване на значението и ролята на одитните комитети в публичният сектор. Очакванията след приемането на измененията в ЗВОПС и Наредбата са свързани с процес, който следва да даде възможност на общините и министерствата в кратки срокове да изградят тези колективни органи.

Идентифицирани проблеми при структурирането на одитните комитети

За двегодишният период в който вече действат новите правила свързани с одитните комитети ситуацията в страната е доста критична. По данни на информационната система за финансово управление и контрол в публичният сектор на Министерство на финансите общият брой на създадените одитни комитети към 30.03.2019 г. в страната е 14.

Разпределението на одитните комитети по разпоредители в страната е следното: 7 общини са създали одитни комитети и съответно 7 министерства. От големите общини единствено община Сливен и Столична община са създали одитен комитет. Останалите 5 общини са със сходен бюджет и проблеми. Тенденцията, която се

наблюдава е негативна, като следва да се търсят причините свързани с нежеланието за създаване на одитни комитети. На следваща таблица сме представили одитните комитети в публичният сектор създадени за период от две години от приемането на Наредбата.

Таблица 1

Одитни комитети в публичният сектор към 31.3.2019 г.

Одитни комитети в общини	Одитни комитети в първостепенни разпоредители
Велинград	Министерство на финансите
Кричим	Министерство на културата
Марица	Министерство на образованието
Първомай	Министерство на околната среда и водите
Сливен	Министерство на регионалното развитие и благоустройството
Столична община	Министерство на труда и социалната политика
Стражица	Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията

Източник: По данни на Информационната система за финансово управление и контрол в публичният сектор /ИСФУКВО/ на Министерство на финансите.

След приемане на Наредбата първата община, която обявява конкурс за външни членове на одитен комитет е община Велинград. В изискуемите срокове по Наредбата приключва конкурса и членовете на одитният комитет са определени. В четири от общините, като Кричим, Първомай, Сливен и Стражица след първоначалната обява за конкурс за избор на членове на одитен комитет, се наблюдава липса на интерес от външни членове и това налага повторно обявяване на конкурс. В някой по-малки общини, като Раднево например се наблюдава липса на интерес от страна на кандидати за външни членове и това проваля конкурсът. За периода от две години на практика създадените одитни комитети в общините са изключително малобройни. На ниво централни разпоредители с бюджет

тенденцията, която се очертава при създаването на одитни комитети също не е благоприятна. От общият брой на разпоредителите на ниво министерство в страната, като се изключва Министерство на българското председателство на ЕС 17 бр. са създадени само 7 одитни комитети в министерства. Едни от първите конкурси за избор на одитни комитети на ниво министерство се провеждат в Министерство на образованието, Министерство на труда и социалната политика и Министерство на културата. Около година след приемането на Наредбата и Министерство на финансите създава одитен комитет. В конкурсите на ниво министерства не се наблюдава изключително висок интерес също от страна на кандидати за членове на одитен комитет. Обикновено кандидатите са около между 5 и 10 души, като съответно от тях се определят двама.

При обявяване на конкурсите за членове на одитен комитет се наблюдава и една интересна тенденция във връзка с техният брой. В ЗВОПС в чл.18 ал.1 е дадена възможността членовете на одитният комитет да бъдат между 3 и 5 души. В чл. 3 от Наредбата е дадена свободата на ръководителят на организацията да определя със заповед броя на членовете на одитния комитет, в съответствие с изискванията на чл. 18, ал. 1 от Закона за вътрешния одит в публичния сектор. Налага се трайна практика ръководителите на организациите да определят броят на членовете на одитния комитет до 3 души. В създадените до момента одитни комитети в 14 организации от публичният сектор, общият брой на членовете на одитните комитети не надвишава 3 души. Причините за това се дължат на необходимостта от обезпечаване предварително на финансов ресурс свързан с осигуряване на заплащането на външните членове на одитния комитет. Това се явява донякъде и един от сериозните проблеми свързани със създаването на одитни комитети. Към момента на приемане на Наредбата, Министерство на финансите няма все още категорична и ясна позиция от чий бюджет ще бъдат изплащани средства за осигуровки и възнаграждения на външните членове на одитните комитети. След около година по време на създаването на оди-

тен комитет към Министерство на финансите този въпросът е изяснен, като на общините се превеждат допълнителни средства за осигуряване заплащането на членовете на одитните комитети. Създалите година по-рано общини изплащат от собственият си бюджет средствата за членовете на одитните комитети. В края на 2018 г. на създалите одитни комитети ведомства, се възстановяват сумите за възнаграждения и осигуровки на външните членове. Такива средства се осигуряват само за 2018 г, като. за предходната година сумите изплатени за външните членове на одитните комитети не се възстановяват на разпоредителите създали такива колективни органи.

С цел да се ускори процесът на създаване на одитни комитети, с промяната в ЗВОПС от 2019 г. са въвеждо нова административно наказателна разпоредба, която би следвало да мотивира, ръководителите на организациите да създадат одитни комитети. За ръководителите на организациите, които не са създали одитен комитет се налага глоба от 200 до 600 лева. Законодателят счита, че с въвеждането на такъв вид санкция ще се ускори процесът по създаване на одитни комитети.

От анализът на нормативната уредба свързана със създаването на одитните комитети, както и очерталите се тенденции в публичният сектор могат да се направят следните изводи:

✓ Създаването на одитни комитети в публичният сектор се очертава, като сериозно предизвикателство поради нежеланието на ръководителите на организациите да инициират такива структури;

✓ Пренебрежително ниската административно-наказателна санкция за неизпълнение на задължението на ръководителите на организациите от публичният сектор да създадат одитни комитети не води до ускоряване на процесът.

✓ Трайно наложеното виждане на ръководителите на звената за вътрешен одит в публичният сектор, че със създаването на одитните комитети, на практика те ще бъдат подложени на постоянен контрол от страна на одитните комитети е предпоставка за забавяне на създаването на тези колективни органи.

✓ Липсата на гарантиран финансов ресурс за осигуряване на заплащането на външните членовете на одитните комитети са причина за липсата на инициатива за създването им.

✓ Очерталата се линия на докладване на одитните комитети на Министъра на финансите, колективните органи за управление, общински съвет е допълнителен мотив за забавяне на процесът.

Процесът по създаване и функциониране на одитните комитети в публичният сектор е дискусионна тема, която все по-често ще поставя проблемите свързани с ефективното управление. Изграждането на действащи системи за финансово управление и контрол и разпределението на финансовите ресурси в публичният сектор предполага създаване на необходимата контролна среда и предпоставки за осъществяване на нужните контролни механизми.

Използвана литература

1. YORDANOV, K. (2015)*The new circumstances in the management of the Bulgarian National Audit Office and the control of the* audit, KSI Transactions on KNOWLEDGE SOCIETY, 8 (1), p. 35-40.

2. ЙОРДАНОВ, К. (2001) *Ролята на държавният одитинг за устойчивото развитие на пазара на обществени поръчки.*, сп. Управление и устойчиво развитие. кн. 1-2, стр. 216-219

3. ДИНЕВА, В. (2015) Вътрешният одит в подкрепа на управлението на устойчивото развитие, Управление и устойчиво развитие, т.1 /50/, стр. 59 -63,

4. ВЕЛИКОВ, И., КИРЯКОВ З. (2017), *Организационно развитие в публични организации от сферата на сигурността*,изд. EHSEM Publishing, Пловдив

Контакти:

Гл.ас. д-р Ивелина Петкова

E-mail: ivapetkov@abv.bg

ЕТИЧНИ КОНФЛИКТИ В РАБОТАТА НА СЧЕТОВОДИТЕЛЯ

Гл. ас. д-р Ралица Данчева
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме

Проблемът с етичните конфликти през последните десетилетия е една от най-важните теми за изследване на учени от различни области на науката. Основната причина за голямото внимание към този въпрос е трудната решимост на такива конфликти, които освен това се превърнаха в един от най-честите източници на противоречия. Обект на настоящето изследване е етичният конфликт, а негов предмет е поведението на счетоводителите. В настоящия доклад се изследва същността и особеностите на етичните конфликти в работата на счетоводителя.

Ключови думи: етичен конфликт, етика, счетоводство, поведение на счетоводителя.

ETHICAL CONFLICTS IN THE ACCOUNTING PROFESSION

Chief Assist. Prof. Ralitsa Dancheva, PhD
„D. A. Tsenov“ Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

The quest for ethical confluence in recent decades is one of the most important research topics of scientists from different fields of science. The main reason for the great attention to this issue is the resolution of such conflicts, which have also become one of the most common sources of contradictions. The object of the current study is the ethical conflict, particularly focusing on the behavior of accountants. This report examines the nature and characteristics of the ethical conflict in accountant`s work.

Key words: ethical conflict, ethics, accounting and behavior of account tant.

Понятието „конфликт” (произлиза от лат. conflictus – сблъсък, сериозно разногласие, остър спор) – проявление на труднорешими противоречия, липса на взаимно разбиране по различни въпроси. Той е следствие и отражение на противоположни и несъвместими

интереси. От науката конфликтология „конфликтът“ се определя като социално явление. **Чумиков** (ЧУМАКОВ, 1995, стр. 16) определя конфликта като динамичен тип социално отношение, свързано с противоречията на субектите на базата на някои противоречиви съзнателни предпочитания, интереси или ценности. Следователно концепцията за конфликта е етимологически и концептуално близка до понятието „противоречие”. Необходимо е да се направи едно уточнение, че противоречието и конфликтът не са тъждествени понятия, най-малко поради факта, че противоречията могат да съществуват продължително време, без да прераснат в конфликт. Понятието „конфликт” се използва много по-ограничено, само по отношение на определен кръг противоречия – социални, политически, морални и т.н. В природата съществуват противоречия, катаклизми и т.н., но не и конфликти. Следователно може да се заключи, че в основата на конфликта са тези противоречия, при които има несъвместимост на интересите; потребностите или ценностите; разлики във възприемането на думи, ситуации и мотиви, и др.

Реализирането на едни ценности изключва, частично или изцяло, реализирането на други. Ценностите най-често са несъизмерими, тъй като няма единна скала, чрез която да се изразят и сравнят. Следователно ценностните конфликти не могат да се разрешат на конкуриращи се основания, а чрез постигане на съгласие и разбиране за обусловеността на различни ценности (СОТИРОВА, 2009, стр. 279). Моралният конфликт е ситуация, в която предметът на дейност се сблъсква с необходимостта, да се избере една от две взаимно изключващи се форми на поведение или в по-общ смисъл една от две морални ценности.

Конфликтът е сблъсък на противоположни интереси, форма на социално взаимодействие, противоборство на страните, при което едната страна насочва своите действия срещу другата. Той имат важно етично измерение. В този случай, всяка страна се стреми да защити позициите си. Конфликтът е явление, което не е желано от хората, те често се стремят към избягването му, а при невъзможност

се опитват да го разрешат веднага след възникването му. Важен елемент от организационната и етичната компетентност на счетоводителите е познаването на съвременните теории за конфликтите и спецификата на моралните конфликти.

В основата на всеки конфликт е ситуация, която включва или противоположни позиции по даден въпрос (личностни различия), или противоположни цели, или средства за постигането им, или несъответствие на интереси, желания, жизнени нагласи на опонентите; разлики в начина на постигане на целите; незадоволителна комуникация; психологически различия; статусно различие; материални ресурси и т.н.

Всеки конфликт е процес на преход от едно състояние в друго, който се характеризира със съответното напрежение между страните. За да се развие конфликтът е необходим инцидент, когато една от страните нарушава интересите на другата. Всяко поведение е мотивирано от някакъв интерес. Инцидентите са ситуации, провокиращи конфликтни ситуации, които възникват в резултата на съчетаване на обстоятелства и причини за конфликта. Инцидент може да възникне, както по инициатива на противните страни, така и независимо от тяхната воля. В зависимост от реакцията на отсрещната страна, конфликтът може да прерасне в пряк конфликт или в непряк, разрушителен или конструктивен.

Следователно по своя характер и природа всеки конфликт може да се раздели на два вида: *обективен* (неличностен) – не зависи от волята на засегнатите страни, от техните личностни качества, включително от техния морал и етика – напр. обект на конфликта; участници в конфликта; среда на конфликта, и *личностен* – зависи от психологическите, етичните и поведенческите характеристики на отделния участник в конфликта, които оказват влияние върху възникването и развитието на конфликтната ситуация – напр. черти на личността, навици, чувства, воля, интереси, мотивация и др.

Конфликтната ситуация е в основата на конфликта. Тя включва предмет и обект на конфликта. Всеки конфликт възниква само при

наличие на **обект**, т.е. сблъсъкът между индивиди или групи не е неоснователен, но се случва само ако участващите страни не могат да „поделят” нещо помежду си. Ценността, по повод на която възниква сблъсък на интереси се нарича обект на конфликта, т.е. обектът е частта от действителността, която е свързана с взаимодействието със субектите на конфликта. Обектът на конфликта може да бъде различни видове – материален, духовен, субективен и т.н. Той е конкретната причина, мотивацията, движещата сила за конфликта.

Наред с понятието обект на конфликта се използва и понятието предмет на конфликта. **Предметът** на конфликта е противоречието, което възниква между взаимодействащите страни, които се опитват да го решат чрез конфронтация. Предметът отразява специфичните интереси, цели и ценности на субектите. Той разкрива характеристиките на обекта, който е причинил конфликта.

Следователно може да се обобщи, че конфликтът възниква по повод обекта, но неговата същност се изразява в предмета на конфликта. Разрешаването на конфликта е свързано с отстраняването на неговия обект, а не на неговия предмет, но това не изключва факта, че двете могат да се случат едновременно. Освен това може да се случи така, че обектът на конфликта вече да не съществува, но противоречието между субектите на конфликта да остане. Обектът на конфликта може да бъде както реален, така и потенциален, лъжлив, илюзорен, но предметът на конфликта винаги е реален и релевантен. Обектът може да бъде както явен, така и скрит, но предмета на конфликта – противоречието между страните винаги се проявява явно. Най-активна роля в появата и развитието на конфликта имат **субектите** (участниците) – вземащите участие в конфликта страни. Субектите в конфликта са активната страна, която може да породи конфликта и да му повлияя съобразно своите интереси. Това участие може да бъде съзнателно или несъзнателно.

Важен елемент от всеки конфликт е различието в етичните ценности на страните. Етичните норми са един от основните регулатори на човешкото поведение. Те изразяват идеите за добро и зло,

справедливо и несправедливо, правилно и грешно. Влизайки в контакт хората съзнателно или не се основават на тях, в зависимост от това как всеки разбира моралните норми, до каква степен ги е приел, как се повлиява решаването на възникналия въпрос или проблем, или какво предизвика възникването на конфликта. Етичните норми и правила за поведение имат своите особености в различните сфери на човешката дейност.

Всеки конфликт преминава през няколко етапа, които не са задължителни, но последователността им във всеки конфликт е една и съща. Тези етапи са следните: *етап на развитие на конфликта*: предконфликтна ситуация, инцидент (формалният повод за сблъсък между страните); развитие на конфликта; кулминация; разрешаване на конфликта; преговори; *следконфликтен етап* (МАРКОВ, 2013, стр. 30-37).

В конфликтна ситуация има сериозна вътрешна борба, когато се анализират всички обстоятелства, за да се разберат и предвидят възможните последици от дадения избор. Съществува йерархията на моралните ценности, чрез която човек решава конфликтите. Претеглянето на моралните ценности е в зависимост от тяхната значимост. Общоизвестно е, че счетоводителите трябва да дадат предимство на общите интереси пред личните. Когато се направи избор в полза на една ценност, винаги ще се усеща съжаление за ценността, която е изгубена.

Всяко взаимодействие между счетоводителя и обкръжаващата го социална среда се контролира и определя от категории, като морал и нравственост. Взаимодействието между счетоводителя и неговата среда е оценявано на принципа на „етично-неетично". Конфликтът, свързан с прилагането на основни етични принципи, се нарича етичен конфликт. Той представлява ситуация, в която има противоречие между етичните норми и обстоятелствата, които са формирани в процеса на осъществяване на дейността.

Frankel (FRANKEL, 1989, стр. 109-115) коментира, че професиите имат етичен характер и специалистите съставляват група от

етични индивиди, които имат широко споделени цели и сходни вярвания, за това как да използват подходящите подходи за постигане на тези цели. При прилагането на тези характеристики към счетоводството възниква ангажимент към обществото. Счетоводителите винаги са осъществявали своята дейност в интерес на обществото, а не на определена група лица. Това обаче е много по-лесно да се каже, отколкото да се направи. Когато съществува конфликт между личен интерес и обществен интерес, счетоводителите трябва да действат етично, т.е. в интерес на обществото. Те за разлика от други професии, по-често се сблъскват със сложни дилеми и е необходимо да балансират интересите на своите клиенти, инвеститорите и обществото. Следователно етиката е едно от най-важните личностни качества на счетоводителите. Хората често мислят, че да си етичен означава да спазваш правила, закони или стандарти (MELE, 2005, стр. 97-109). Етиката обаче е свързана с моралната отговорност към общественото благо. Да се действа етично надхвърля границите на това да не се нарушават правилата, законите или стандартите (VELAYUTHAM, 2003, стр. 483-503).

Често обслужването на обществения интерес се свежда до спазване на Етичния кодекс, който дава насоки на счетоводителите относно това как трябва или не трябва да се постъпва. Правилата и стандартите не могат да дадат насоки на счетоводителите, как да реагират във всяка една ситуация. Вземането на решение според **Lere** (LERE, 2003, стр. 365-379) е нещо повече от спазването на етичния кодекс, защото съществуват и други съображения при вземането на решения за поведение, отколкото избиране на етично действие от кодекса.

Последните години на този век представляват голямо предизвикателство за продължаването на счетоводната професия. Предизвикателството се съсредоточава върху необходимостта на професията да засили общественото доверие, неговата ефективност и етика. Социалната загриженост по отношение на счетоводната етика се фокусира върху взаимодействието между етиката и професиона-

лизма, и подчертава значението на саморегулирането. В своето изследване **Loeb** стига до извода, че за професия разчитаща на самоконтрол, спазването на етичния кодекс зависи до голяма степен от широкото приемане на разпоредбите на кодекса.

Счетоводната професия притежава специфична привилегия в замяна, на която тя приема отговорност към обществото, т.е концепцията за „професионализъм" трябва да бъде в основата на поведението на счетоводителите. Критиците твърдят, че текущото счетоводство е слабо в области като етика, професионална преценка, отговорност, както и количеството и качеството на етичното покритие в счетоводните текстове.

Етическият конфликт представлява сбор от ситуации, при която е налице противоречие между нормите на професионалната етика и обстоятелствата, преобладаващи в хода на официалната дейност. Проблемът на сблъсъка на етичния конфликти са нормите на поведение или по-скоро отклонението на един от субектите от установените норми или ориентацията на субектите към различни норми на поведение.

Обстоятелствата, при които работят счетоводителите могат да причинят заплаха от нарушаване на етичните принципи. Повечето потенциални заплахи могат да бъдат разделени на следните категории: заплахи от личен интерес; заплахи за самоконтрол; заплахи за ходатайство; заплахи от близко познанство; заплахи от изнудване и др. Невъзможно е да се опиша всички ситуации, в които възникват такива заплахи и да се определят подходите към тяхното решаване. Следователно могат да възникват различни заплахи, които изискват различни защитни мерки. В тези случаи, не е достатъчно счетоводителите да следват набор от правила, които могат да бъдат оспорени, но е необходимо да определят и оценят заплахите, като служат на обществения интерес. Кодексът съдържа основните положения, спазването на които може да помогне на счетоводителите да определят, оценят и да реагират на заплахите за нарушаването на основните морални принципи.

Етичното поведение поставя редица въпроси пред счетоводителите: биха ли желали да предприемат действие, което би могло да доведе до отрицателни лични последици – загуба на работа, повишение или загуба на приятел; рискуване да останат без работа и т.н.

Етичното поведение може да бъде представено схематично (вж. Схема № 1) по следния начин:

Схема 1. Етично поведение на счетоводителя

Етичното поведение илюстрира подобряване репутацията на професията. Процесът на етично мислене е свързан с: възприемането на ценността на професията; запазване на фокуса на заинтересованите страни; спазването на законите, професионалните стандарти и политики.

За да се развие способността да се държат етично във всяко професионално положение, счетоводителите трябва да следват определени стъпки: нагласа (манталитет); преценка на ситуацията; анализиране на етичния проблем и алтернативи; заключение и съвет; комуникация.

Най-важният аспект на оценката на ситуацията е признаването от страна на счетоводителите, че са изправени през етичен въпрос. Етичният проблем е ситуация или проблем, при който действията на им или действията на предприятието, могат да навредят на един човек или повече хора или заинтересовани страни или да нарушат това, което се смята за правилно или добро. Понякога етичните проблеми са лесни за откриване (напр. ако ръководителят иска от

счетоводителя да извърши счетоводно записване, което не е позволено от нормативната уредба), докато в други са по-малко очевидни (напр. разпространяване на конфиденциална информация по невнимание). За да могат счетоводителите да постъпват по най-подходящият начин е добре да познават етичните въпроси и да ги практикуват.

Етично разрешеното действие е това, което е позволено от всички етични ограничения, както е показано на следната схема (вж. Схема № 2):

Схема 2. Етично разрешеното по примера на The CPA Way 7 – Ethical Behaviour (The CPA Way 7 – Ethical Behaviour)

В някои случаи не съществуват възможности, които да отговарят на всички етични ограничения или на поне едно. Но въпреки всичко се изисква вземането на решение, тогава е необходимо да се направят етични компромиси, които най-малко ще навредят на засегнатите страни. В други случаи съществува повече от една етична алтернатива. След това счетоводителят трябва да избере най-етичната алтернатива, която често включва компромиси.

Разработените морални норми и правила в счетоводната професия, помагат на счетоводителите да регулират отношенията им с другите лица. Една от проявите на разнообразието от морални правила и норми е Етичният кодекс на професионалните счетоводители. Спазването им спомага за предотвратяване на конфликти. Изискванията към счетоводители се повишават с осъзнаването, че за успешен бизнес е необходимо спазването не само изискванията на правото, но и на морала и етиката.

Етичен конфликт възниква, когато даден счетоводител среща едно или всяко от следните условия:

- пречки, които не позволяват да се следва подходящият курс на действие поради вътрешен или външен натиск;
- конфликт при прилагането на съответните професионални и правни стандарти.

Начините за справяне с конфликти са толкова, колкото самите конфликтни ситуации. Въпреки това те могат да бъдат сведени до следните:

- **тактики за оттегляне или избягване от конфликта** – популярен начин на поведение в конфликтни ситуации. Същността на този метод е да се игнорира конфликта, т.е. страните оказали се в конфликтна ситуация, предпочитат да не предприемат никакви конструктивни стъпки за разрешаването или изменението й;

- **силно потискане или метод на насилие** – използването му показва по-висока степен на готовност за разрешаване на конфликта, поне на една от страните. Същността му се състои в налагане на решението на една от страните;

- **едностранни отстъпки или приспособяване** – за решаването на този метод съществуват редица специфични предпоставки, свързани със специфичните особености на конфликтната ситуация: намиране на грешката направена от една от страните; при необходимост правене на необходимите отстъпки от една от страните. При тези обстоятелства, една от страните предотвратява възмож-

ността за значително освобождаване на конфликтна енергия и по този начин се стреми към примирие. Слабостта на този метод е, че конфликтът се решава в полза само на една от страните и това може да породи в бъдеще ново напрежение;

- **компромис или сътрудничество** – най-ефективният от изброените методи. Този метод на взаимни отстъпки в бъдеще може да се превърне в най-надеждната основа за дългосрочно сътрудничество. Компромисът се разбира, като път на взаимни отстъпки, създаване на условия за частично задоволяване на интересите на отсрещната страна. Следователно компромисът е вид търсене на взаимно приемлива позиция по спорни въпроси. Механизмът за решаването включва две задачи: събиране на изчерпателна информация и организационни действия и поведение на участниците в конфликта, осигуряващи успешното му решаване. Трансформацията на отношенията на конфликт в съгласие се постига, в резултат на следните действия: отделяне на време за комуникация, разговори и обсъждания; осигуряване на благоприятна среда за целия период на срещата; спазване на основните правила за обсъждане на проблема – изразяване на надежда за постигане на взаимно решение, формулиране на същността на проблема и покана на събеседника да изразш своето виждане за ситуацията и поставяне на началото на преговорите.

Лесно може да се установи, че в основата на тази класификация е нивото на готовност на страните да се срещнат с възникването на конфронтация.

В заключение може да се обобщи, професионалната дейност на счетоводителите не остава извън засегнатите дейности от конфликти. Те не изчерпват дейността на счетоводителите, а представляват само част от него. Етичните конфликти или дилеми често се срещат на работното място и произхождат от ситуации, при които счетоводителят или отделен екип от счетоводители трябва да вземат решение между две възможности, където отговорът не винаги е „черен” или „бял”. Често моралът и етиката се считат за абстрактни, тъй ка-

то се отнасят до размисъла върху основите на моралния живот, като норми и принципи.

Използвана литература

1. FRANKEL, M. S. (1989). Professional Codes: Why, How and with What Impact? *Journal of Business Ethics* .

2. LERE, J. C. (2003). The Impact of Code of Ethics on Decision Making: Some Insights from Information Economics. *Jornal of Business Ethics* .

3. MELE, D. (2005). Ethical Education in Accounting: Integrating Rules, Value and Virtues. *Journal of Business Ethics* .

4.The CPA Way 7 – Ethical Behaviour. https://www.cpacanada.ca/-/...cpa/.../en-the-cpa-way-7-ethical 5. VELAYUTHAM, S. (2003). The Accounting Professions` Code of Ethics: Is It a Code of Ethics or a Code of Quality Assurance? *Critical Perspectives on Accounting* .

6. МАРКОВ, К. (2013). *Конфликтология.* Велико Търново: Издателски комплекс при НВУ „Васил Левски”.

7. СОТИРОВА, Д. (2009). *Бизнес етика. Луксът, който си заслужава, без да струва много.* София: Издателство на Нов български университет.

8. ЧУМАКОВ, А. (1995). *Конфликт в системе социально-политических процессов переходного периода: автореф. Дисс. М.*

Контакти:

гл. ас. д-р Ралица Данчева

E-mail: r.dancheva@uni-svishtov.bg

ПРОБЛЕМИ, СВЪРЗАНИ С ДОКУМЕНТИРАНЕТО И ДОКЛАДВАНЕТО НА РЕЗУЛТАТИ ОТ ВЪТРЕШНИЯ ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

Докторант Мариета Спасова
Стопанска Академия „Димитър А. Ценов“ – Свищов

Резюме

Одитната дейност в публичния сектор има съществено значение, поради специализираното предоставяне на независимо и обективно мнение на заинтересованите лица. Одитната дейност в публичния сектор, се осъществява от органи за външен одит и от вътрешни одитори. Независимо от характерните особености, тези органи ползват сходен инструментариум. В много от случаите одитните екипи от различните институции, ползват взаимно информация от резултатите, документирани от другите одитори, постигайки икономия на одитен ресурс. Професионално извършеният одит, в значителна степен улеснява вземането на управленски решения като ръководителите, които ефективно се ползват от тези услуги имат по-голяма способност да идентифицират рисковете, които ги застрашават. Запознаването на ръководството с установените слабости и грешки изисква представяне на информацията в подходящ обем, структура и яснота, предоставящи възможност за допълнителен анализ и заключения. Неразбирането или недостатъчното разбиране от страна на ръководството би могло да доведе до вземането на управленски решения, които не са базирани на информацията в нейната цялост и пълнота.

Ключови думи: вътрешен одит, независимост, обективност, документиране, докладване на резултати.

ISSUES, RELATED TO DOCUMENTING AND RESULTS REPORTING FROM INTERNAL AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR

Marieta Spasova, PhD student
„D. A. Tsenov“ Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

Audit activity in the public sector is essential due to the specialized provision of an independent and objective opinion to stakeholders. Auditing in

the public sector is carried out by external audit bodies and by internal auditors. Regardless of the specific features, these bodies use similar tools. In many cases, the audit teams of the different institutions share information from the results documented by other auditors, achieving audit resource savings. The professionally conducted audit greatly facilitates decision-making, as managers who effectively use these services have a greater ability to identify the risks that threaten them. Introducing guidance to identified weaknesses and errors requires that the information be presented in an appropriate volume, structure and clarity to provide additional analysis and conclusions. Misunderstanding or lack of understanding on the part of management could lead to management decisions that are not based on information in its entirety and completeness.

Key words: internal audit, independence, objectivity, documentation, reporting results.

От съществено значение е ролята на лицата, извършващи одитна дейност при докладване на резултатите от одитният ангажимент. Документирането играе важна роля при извършването на одитните ангажименти. (Стойкова, П., 2018) Целта на документирането е проверяващият да разполага с достатъчна и адекватна документация, която да отразява заключенията му. Тези документи доказват, че одитът е планиран и изпълнен в съответствие с приложимите одитни стандарти, законови, и други нормативни изисквания.

Основните проблеми свързани с документирането, могат да бъдат очертани в следните насоки:

1. Несвоевременно изготвяне на необходимата документация.

2. Не документиране на извършените проверки и не докладване на получените резултати.

3. Окомплектоване на непълни досиета. Постоянно или текущо досие на одитен ангажимент.

4. Промени в документацията.

1. Несвоевременно изготвяне на необходимата документация

Одиторът следва да изготви достатъчно работни документи на база на прегледани документи (доказателства), които да са основа за направените от него заключения. Изготвените документи следва да са съотносими и да потвърждават направените от него констатации. Своевременното изготвяне на необходимите работни документи подпомага одитора при представянето на резултатите от извършения одитен ангажимент. В глобален мащаб използването на електронни документи все повече се застъпва и в одитната дейност. Наличието на електронни документи „позволява да се осъществи дистанционна връзка и контрол с цел установяване на факти и обстоятелства“. (Желев, Ж., 2017, р. 79). Изготвените на електронен носител работни документи, изготвени от одитора следва да отговарят на изискванията на международните стандарти и други законови изисквания. За да се онагледят идентифицираните рискове при изготвянето на работните документи, е подходящо те да бъдат представени в табличен вид.

Таблица 1

Идентифицирани рискове при изготвянето на работни документи

На етап планиране	- Недетайлно разработени одитен план и работна програма; - При оценката на риска не се документират ключови рискови области; - Не се извършва оценка на съществени рискове на ниво финансов отчет и ниво групи сделки и операции, салдо по сметки или оповестявания.
На етап извършване на проверките	- Не се документират процедури за оценка на необходимостта от проследяващи оценки; - Не се документират резултатите от проверка на приблизителни оценки;

На етап докладване	- Недокументиране на идентифицирани индикатори за измама; - Недокументиране на докладването на идентифицираните индикатори за измама.

Анализирането на рисковете при изготвянето на работни документи, може да бъде обобщено, като се систематизира на основата на следните етапи:

На етап *планиране* на проверката често не се разработват детайлни програми за изпълнение на ангажимента. При извършването на оценка на риска не се документират ключови контроли и заключение за използването им. Не винаги при извършването на финансови одити се изготвят детайлни оценки на риска свързани с идентифицирани съществени рискове на ниво финансови отчети.

На етап *извършване* не се документират процедури за оценка на необходимостта от проследяващи оценки и резултатите от проверката на приблизителните оценки.

На етап *докладване* е възможно да бъдат идентифицирани индикатори за измама, които да не бъдат докладвани по съответния ред или докладването им да не е извършено своевременно.

Следователно в структурата, извършваща одитна дейност (звено и/или дирекция) възниква необходимостта да бъдат възприети ясни стандарти и правила свързани с:

- документиране на доказателствата и извършените проверки,
- окомплектоване на документацията като цяло;
- линии на докладване;
- създаване на процедури за навременно преглеждане и документиране на отговори и съгласувания с одитираната единица и др.

Подходящо е да бъде организирано запознаването на одиторите с посочените изисквания. Участието в достатъчно и подходящо разпределени във времето обучителни и опреснителни курсове, могат да допринесат за повишаване качеството на одитната дейност. Отказът от участие и формалното ангажиране с повишаване на зна-

нията и квалификацията е необходимо да бъдат включени в процедура, която се отразява на оценката на изпълнението на служебните задължения. Предписанията за следващ атестационен период, служат за насока и избор на подходящи способи за усъвършенстване на одиторите.

2. Не документиране на извършените проверки и не докладване на получените резултати

Работните документи изготвени от одитора са основа за проследяване на работата му, включително и начина на формиране на неговото мнение. Те съдържат оценки, описания на работата и извършените процедури, ситуации от особено значение, специфични мнения и обсъждания.

Одиторът следва да изготвя работните документи така, че при проверката им от друг одитор, да бъдат направени същите изводи. Процесът на достигане до тези заключения трябва да е ясен и проследим. Резултатите от направените заключения, следва да са на база на прегледани доказателства, получени при проверката на значими въпроси.

Желанието за изследване на даден въпрос от различни гледни точки може да доведе до неефикасност на контролната дейност поради прекалено разширен обем на работа (например излишни потвърждаващи процедури, „предокументиране“), както и да предостави възможност за тълкуване на причините за някои нередности от благоприятна за проверяваните гледна точка. Това особено ясно може да се прояви в случаите, когато не се установява неспазване на правна норма, а се касае за констатирана „лоша практика“, което от правна страна не кореспондира с административно нарушение или престъпление. Запознаването с работните документи от проверката, осигуряването на повторен преглед и одобрение, по-подробни описания на обхвата на тестването и на констатациите могат да са ефективни контролни дейности за минимизиране на този риск

(Иванов, Г.; Костова, С.;, 2012).

Често в практиката са налице случаи, когато не се събират достатъчно доказателства, (Стойкова, П., 2013) събраните не се изследват достатъчно задълбочено или не се документират всички обстоятелства при извършването на одитните ангажименти. Например:

- не се изследват/документират достатъчно подробно случаите, когато има противоречие между събраните доказателства;

- когато е налице информация, която поставя под въпрос надеждността на документите и отговорите на проучващите запитвания, които ще бъдат използвани като доказателства;

- налице са условия, които могат да се квалифицират като индикатори за измама;

- налице са обстоятелства, които предполагат необходимост от разширяване на обхвата на извършвания одит;

- недокументиране на обстоятелства, които могат да се счетат като ограничаване в обхвата;

- накърняване независимостта на вътрешния одит.

За избягване на тези проблеми е необходимо да се създаде и поддържа подходяща система за контрол на качеството, която да документира необходимите контролни процедури и да гарантира, че те са извършени съгласно нормативните изисквания в областта на вътрешния одит (Институт на вътрешните одитори в България, 2009). При събирането на необходимите доказателства не трябва да се разчита само и единствено на твърденията на ръководството на проверяваната единица. Конкретно, това означава членовете на екипа да бъдат информирани чрез срещи, съвещания, писмени и устни указания за задължителните процедури и целите, които трябва да бъдат изпълнени с тях. Простото изброяване на приложените доказателства не е достатъчно условие за разбиране на представените констатации и предполага задълбочено познаване от ръководството на всички процеси (The Institute of Internal Auditors, 2009). Оценката на получената информация, вкл. от попълнени „чек-листове“ трябва да бъде извършена чрез определен целенасочен анализ, което опре-

деля важното място на документирането на извършените аналитични процедури (документално отражение на резултатите и изводите от оценката на получените доказателства и съответно документиране на резултатите от противоречия или обсъждания между членовете на проверяващия екип).

В практиката се използват типични работни документи (бланки, формуляри, образци), които се включват в документацията от проверката. Например, в областта на управлението на държавната собственост могат да бъдат обобщени определени рискове, които изискват повишено внимание. Проверката им трябва да бъде документирана, като: динамика в правния режим, липса на вътрешна нормативна уредба, липса на стратегии и планове за управление на имотите, липса на правила за взаимодействие и координация между структурните звена в администрацията, на които са възложени функции по управление на имотите и др. Подобен подход все по-често се възприема и при одита на обществените поръчки или на законосъобразното разходване на средствата по фондове и програми на Европейския съюз (The Institute of Internal Auditors, Audit Executive Center., 2010).

Одити с такъв предмет предполагат предварително задаване на необходимите процедури за проверка, съответно до голяма степен е предварително ясно, какви документи ще бъдат приложени и може да се определят до голяма степен слабите места на одитираната единица.

Когато обаче се проверява ефективността, ефикасността или икономичността на дейността на дадена организация, по-трудно може да говорим за предварително формализиран процес, който да се поддава на метода на „чек-листа“, тъй като при тези видове одити обикновено са налице разнородни критерии, формирани, съобразно целите на различните обекти. Формираното становище на проверяващия съдържа предимно качествена, а не количествена оценка (Practice Guide, 2010). В този случай е особено важно да се документира начинът, по който е формулиран изводът, че дадена

организация не постига целите си или че процесът по управление на човешките ресурси в нея е например неефективен (например попълване на работни документи с посочено мнение от типа да/не, съответства/не съответства, не позволява да се проследи формирането на преценката на одитния екип). Правилността може да бъде потвърдена от друг одитен екип, който на базата на попълнени работни документи, да стигне до същия извод.

Изготвянето на доклад за резултатите е заключителна фаза на всеки одитен ангажимент. Независимо от формата и начина на представяне на резултатите е важно да се прилага балансиран стил на докладване, който включва и положителните констатации, а не само установените несъответствия/слабости и области за подобрение. В тази връзка, РВО е длъжен да доведе да знанието на ръководството, крайният резултат от извършените проверки и становищата на одитираните единици на документираните констатации. Подобно на всеки друг одитен ангажимент, следва да бъде изготвен план за действие за изпълнение на препоръките в резултат на идентифицирани възможности за подобрение. Планът за действие трябва да бъде представен на всички заинтересовани страни, а напредъкът по него периодично отчитан.

3. Окомплектоване на непълни досиета. Постоянно или текущо досие на одитен ангажимент

Одиторът следва да приключи окомплектоването на текущото досие от одита в приемлив срок след датата на доклада. Информацията от дългосрочно естество, която е полезна за бъдещи одити, следва да се съхранява в постоянно досие, подлежащо на редовна актуализация, докато информацията за извършващата се в момента проверка следва да се съхранява в текущо досие. Създаването и внедряването на процедури за споделяне в рамките на одитната организация на текущите и постоянните досиета препятства дублирането на информация в различните й звена.

С цел икономия на средства е подходящо да бъдат разработени и внедрени процедури за прилагане и защита на необходимата документация в електронен вид.

Прилагането на нормативни документи поради техния общодостъпен характер, особено в хартиен вид, е ненужно. Необходимо е обаче да се документира кои нормативни актове са били изследвани и към коя редакция. Необходимо е и да бъдат създадени и внедрени ясни правила за съхранение и архивиране на документацията.

4. Промени в документацията

Документирането на решенията, относно промените при извършваната проверка, нейните структура, график и разходи подпомага обективността и ограничава максимално възможностите за манипулирането й (например, чрез необосновано ограничаване на обхвата, поради закъсняване с времевия график или липсата на персонал).

Ако при изключителни обстоятелства, след датата на доклада, одиторът трябва да извърши нови или допълнителни контролни процедури или да формулира нови заключения, той следва да документира:

- обстоятелствата, които имат отношение към одитираната дейност;
- извършените нови допълнителни процедури;
- получените доказателства и достигнатите заключения;
- какво е наложило да се направят тези промени.

Документирането и поддържането на подходящ архив с всички по-важни консултации, обсъждания, анализи, решения и заключения, относно контролиране на заплахите за независимостта, трудни или спорни въпроси, различия в мнението и конфликт на интереси, са предпоставка за подобряване контрола на качеството, чрез изготвяне на обективно и неповлияно/независимо мнение на одитора.

В някои случаи е възможно да съществува недостатъчното разбиране на дейността по вътрешен одит. Това може да доведе до накърняване независимостта при формиране на оценката, което е предпоставка за оказване на натиск при докладване на резултатите.

Особено важно е *документирането на обсъждания в рамките на екипа*, които са насочени към формирането на проектите на констатации. Важно е да се документират подробно изразените различия в мненията на членовете на екипа, при изготвянето на проектите на констатациите. Това дава възможност за проследяване на процеса на формиране на одиторското мнение. В хода на изготвянето на доклада от проверката, промяната на проекти на констатации може да стане както в рамките на екипа, така и при осъществяване на контрол на качеството или при финално обсъждане на доклада на най-високо ръководно ниво, непосредствено преди одобряването му. Независимо от това, на кое ниво се извършват обсъждане и оценка на проектите на констатации и изменение в тях, това трябва задължително да бъде документирано, като документацията трябва да се прилага към текущото досие.

Одитът е конкретна форма на контрола, фокусиран върху полезността от резултата от осъществените процеси, дейности, операции, функции на системи или действия на хора. Вътрешният одитор би следвало да се възприема, като изключително ценен консултант на ръководството, да укрепва и защитава организацията, чрез представянето на рисково-базирана и обективна увереност и аргументиране на съвети, основани на задълбочени познания за дейността. Организации, които ефективно се възползват от услугите на вътрешния одит имат по-голяма способност да идентифицират рисковете, които ги застрашават.

Използвана литература

1. Practice Guide, 2010. The Institute of Internal Auditors, IPPF. Measuring Internal Audit Effectiveness and Efficiency.. USA: н.а.

2. The Institute of Internal Auditors, Audit Executive Center., 2010. Attributes of Highly Effective Quality Assurance and Improvement Programs.. USA: н.а.

3. The Institute of Internal Auditors, 2009. The Institute of Internal Auditors Research Foundation, 6th Edition.. USA, н.а.

4. Желев, Ж., 2017. Декларираме на данъци по електронен път. Свищов, АИ Ценов, р. 79.

5. Иванов, Г., Костова, С.;, 2012. Одит. Велико Търново: Фабер.

6. Институт на вътрешните одитори в България, 2009. Международни професионални практики по вътрешен одит (IPPF), 2009;. София: н.а.

7. Стойкова, П., 2013. Доказването във финансовия контрол и външния одит. Свищов: АИ Ценов.

8. Стойкова, П., 2018. Документиране в контролния процес. Свищов: АИ Ценов.

Контакти:

докторант Мариета Спасова

E-mail: m_spasova@hotmail.com

СИСТЕМАТА ЗА ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ И КОНТРОЛ В ДЪРЖАВНИТЕ ВИСШИ УЧИЛИЩА – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ

Ас. д-р Недялка Александрова
Икономически университет – Варна

Резюме

В доклада са анализирани възможностите за въвеждане на интегрирани информационни системи за управление и контрол в държавните университети в България и вграждането в тях на системите за финансово управление и контрол (СФУК). Анализирано е и текущото състояние на СФУК, основано на значителна ръчна обработка на данните. Очертани са перспективите пред развитието на СФУК като част от интелигентни системи за управление на бизнеса.

Ключови думи: СФУК, финансов контрол, интегрирани информационни системи, висши училища.

THE SYSTEM FOR FINANCIAL MANAGEMENT AND CONTROL IN STATE OWNED UNIVERSITIES - CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Assist. Prof. Nedyalka Alexandrova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

The report analyzes the opportunities for introducing integrated management and control information systems in the state universities in Bulgaria and the incorporation of the financial management and control systems (FMCS) in them. It also analyzes the current state of the FMCS, based on significant manual data processing. It outlines the prospects for the development of FMCS as a part of intelligent business management.

Key words: financial control, integrated information systems, state owned universities.

Висшето образование е сфера, в която протичат многобройни и многопластови процеси. Средата, в която функционират унверсите-

тите, е изключително динамична. В световен план се наблюдават тенденции на глобализация и индустриализация на висшето образование. Силно и многоаспектно влияние оказва и развитието на информационните технологии – от промени в учебното съдържание до цялостна преориентация, от технологично модернизиране до отпадане на цели професии и възникване на нови (Vincent-Lancrin, et al., 2019). На този фон в България от години протичат процеси, които в значителна степен се отразяват негативно на висшите училища. Картината на висшето образование у нас може да бъде нарисувана обобщено по следния начин: завишен брой на висшите училища спрямо населението; демографски срив, изразяващ се в намаляване и застаряване на населението, като едновременно с това има големи групи от младежи, които предпочитат да следват в чужбина и други, които отпадат от образователната система твърде рано; вътрешни диспропорции, свързани с нехармонично разпределение по професионални направления. Към тези общи тенденции следва да се добави и промененото финансиране на държавните висши училища, каквито са по-голямата част от българските университети[1]. Това налага те да спазват строга финансова дисциплина като изградят и прилагат система за финансово управление и контрол (СФУК), каквото е изискването на Закона за финансово управление и контрол в публичния сектор (ЗКФУКПС).

Успоредно с основната задача на системите за финансово управление и контрол на държавните висши училища, да осигуряват контрол върху изразходването на публични средства, към тях се предявяват и допълнителни изисквания, предвидени законодателно или наложени от необходимостта в условията на конкуренция на образователния пазар. Такива са например изискванията за спазване на законодателството в областта на защита на личните данни и на мерките срещу изпирането на пари, които представляват сравни-

[1] В настоящия доклад „университет“ се използва като синоним на „висше училище“.

телно ново предизвикателство пред тези системи.

Актуалността на представената проблематика се обуславя от динамиката в сферата на висшето образование, свързана с непрекъснатите промени в средата и потребността от адекватно развитие на системите за финансово управление и контрол на държавните висши училища, което да отговори на тези промени и да подпомогне качеството на дейността им и да осигури ефективен контрол върху нея.

Целта на настоящия доклад е чрез комплексен анализ на системите за финансов контрол на държавните висши училища да се направят обобщения, изводи и препоръки за неговата ефективност. Акцент в изследването е поставен върху факторите, които определят тази ефективност и по-специално влиянието на информационните технологии.

Предмет на изследване са разработените СФУК от държавните висши училища, тъй като само те попадат в обхвата на задължените лица по ЗФУКПС. Изследването е ограничено по обхват до действащите и публикувани от държавните университети СФУК към 30.03.2019 г.

За постигането на целта са поставени следните **задачи**: 1) проучване и анализ на научна литература и открояване на ключовите фактори, определящи на ефективността на СФУК; 2) анализ на СФУК на държавните висши училища; 3) извеждане на предложения и обобщения с оглед качество на контролната дейност.

Методологията на изследването включва комплексното прилагане на традиционни за такива изследвания методи: нормативен, сравнителен, анализ, индукция и дедукция.

Статутът на висшите училища в България е уреден в Закона за висшето образование (ЗВО), който е специален закон. Съгласно чл. 12 от ЗВО (Закон за висшето образование, 1995), висшите училища в България са държавни и частни, като само държавните са публичноправни организации (Андреева, et al., 2018) и попадат в кръга на лицата по чл. 2 от Закона за финансово управление и контрол в

публичния сектор (ЗФУКПС) (Закон за финансово управление и контрол в публичния сектор , 2006). Предвид това изследването е ограничено до държавните висши училища.

ЗФУКПС като теоретична база и философия е изграден на основата на т.нар. модел COSO. Този модел се основава на документ, озаглавен „Интегриран контрол – интегрирана рамка“ (Integrated Control – Integrated Framework), издаден през 1992 г. от Комитет на спонсориращите организации (Commitee of Sponsoring Organization), откъдето идва и абревиатурата COSO. Комитетът е създаден през 1985 г. в САЩ с цел създаване на рамка и ръководство за прилагане на подходи по управление на риска, вътрешен контрол, предотвратяване на измами. Днес интегрираната рамка COSO, актуализирана през 2013 г., е най-популярният модел за вътрешен контрол в световен мащаб (Динева, 2015).

Моделът COSO се основава на пет основни компонента – контролна среда, оценка на риска, контролни дейности, информация и комуникация, мониторинг. От теоретична гледна точка този модел може да се определи като концепция за финансов контрол, основана на риск-ориентирания подход. Разбирането за вътрешен контрол, заложено в модела COSO, е като за процес, създаден да предоставя разумна сигурност относно постигането на следните цели:

- Надеждност на финансовата отчетност
- Ефективност и ефикасност
- Съответствие с приложимите закони и разпоредби.

Същевременно основният модел COSO като теоретична основа не отчита в достатъчна степен съвременните тенденции както в контрола и управлението, така и в икономиката като цяло, свързани с все по-голямата роля, която имат информационните технологии и най-вече т.нар. „big data” технологии. Това е наложило разработването на допълнение към модела COSO, насочено към контрол в среда на информационни технологии, известно като CobiT (Control Objectives form Information and Related Technology), разработено от неправителстваната организация от САЩ Асоциация за одит и кон-

трол на информационните системи (Information Systems Audit and Control Association) (ISACA, 2019). Понастоящем рамката, известна като CobiT, е с широко международно признание. Тя е основана на холистичния подход към организацията и чрез приложението ѝ би могла да бъде постигната изключителна оперативна гъркавост, наблюдение и анализ на бизнес процесите в реално време и, като резултат, подобрена оценка на риска. Подходите на тази рамка обаче не са намерили отражение в изискванията на ЗФУКПС. Те биха могли да бъдат приложени от публичните организации на доброволен принцип, тъй като са разработени така, че да бъдат успешно интегрирани в други системи, включително системи за управление на качеството като стандартите ISO (IT Governance Ltd., 2019). За да се реализира това са необходими някои условия, най-важните от които са разбиране от страна на ръководството за необходимостта от въвеждане на такава интегрирана система, техническа и финансова възможност за нейното въвеждане и капацитет за работа с подобна система от страна на персонала.

Съгласно ЗФУКПС целта на финансовия контрол е предоставяне на разумна увереност на ръководителите на организацията, че процесите и дейностите в организацията протичат и се осъществяват законосъобразно. Следователно степента на „тежест“ на контрола следва да бъде обвързана от предварителната оценка на риска в организацията. Пред висшите училища стоят специфични рискове, свързани с тяхната образователна и научна дейност, както и общите рискове, с които се характеризира стопанската дейност на организациите (Димитрова, 2017). Някои от тези рискове биха могли да останат „невидими“ при анализ на операциите „една по една“, каквото е изискването на ЗФУКПС във връзка с предварителния контрол, но да бъдат уловени при анализ на големи масиви от данни в реално време в условията на т.нар. “big data“ анализи. В проучване на практиката на университетите в Италия сред ключовите компетентности на финансовия контрольор е изведена възможността за провеждане на статистически анализи (Arena, 2013), което не би

могло да бъде осъществено на практика без поддържане на необходимите бази данни и информационни системи.

Системите за финансово управление и контрол трябва да отговаря на критериите ефективност, ефикасност и икономичност, което е известно като Модел 3E (Concept of 3 E's или Model 3E – Effectiveness – Efficiency – Economy). За да се отговори на тези критерии, е необходимо погледът да бъде обърнат към възможностите на съвременните технологии, без които финансовото управление и контролът биха изостанали критично от развитието на средата. В контекста на ефикасността, резултатите от дейността следва да се търсят не във финансово изражение, а в степента на постигане на целите на организацията и в оценка на обществената удовлетвореност от предоставяната услуга. В научната литература връзката между прилагането на информационни системи и резултатите от дейността, изразени чрез удовлетвореност на потребителите от ползваните услуги, е доказана емпиричино (Almazán, Tovar, & Quintero, 2017). Това поставя редица въпроси, свързани с готовността на държавните висши училища да използват единни електронни системи за управление на процесите, тъй като дейностите по финансово управление и контрол не могат да бъдат автоматизирани сами за себе си, отделно от останалите процеси. Следователно за оптималното функциониране на системите за финансово управление и контрол, те трябва да бъдат вплетени в системи от типа BPMS (Business Process Management System) или най-новото поколение iBPMS (Intelligent Business Process Management System). Това са системи, достъпвани чрез web браузър, в които потребителите изпълняват всички работни действия и напълно изземват функциите на останалите софтуерни системи (Белев, 2017).

Готовността на университетите в България да приложат BPM системи е изследвана през 2017 г. на основата на анкетиране на ръководителите на звената, отговарящи за IT средата тях. Основните резултати от това проучване сочат, че ръководителите на IT звената в университетите като цяло са наясно с възможностите, които дават

системите за управление на бизнес процесите, но в 80% от университетите няма въведена такава система (Белев, 2017). Причините за това биха могли да бъдат от финансов характер, тъй като една BPM система от ново поколение изисква сериозна инвестиция, но е възможно и да се дължат на недооценяване от страна на висшето ръководство на възможностите, които тя предоставя. Ролята на висшето ръководство е ключова за въвеждането както на системи за управление като цяло, така и на СФУК. В изследване на ключовите фактори, влияещи на ефективността на вътрешния контрол, е изведено като водещо влиянието на два основни фактора – качествата на контрольора и наличието на подкрепа от страна на мениджмънта (Mihret & Yismaw, 2007). В този смисъл „тонът на върха“ може да се определи като основен фактор за доброто развитие и прилагане на СФУК. Това се доказва и от проведено изследване на факторите, от които зависи ефективността на вътрешния контрол в публичния сектор в Саудитска Арабия е установено, че като основен фактор следва да се приеме подкрепата от страна на мениджмънта на организацията, изразяващ се в назначаване на квалифицирани контрольори и подпомагане на тяхната квалификация, а най-вече ресурсно и организационно подпомагане на дейността им. В изследването са приведени аргументи, доказващи общовалидността на тези изводите и извън Саудитска Арабия (Alzebana & Gwilliamb, 2014).

Съществуват изследвания, според които държавните висши училища са по-склонни да въвеждат системи за интегрирано използване на информацията и контрол, като това се обяснява с факта, че към тяхната дейност има завишени изисквания именно в сферата на финансовото управление и контрол и те въвеждат такива системи в опит да отговорят на тези изисквания (Кръстевич, et al., 2016). С времето тези изисквания към държавните висши училища все повече нарастват, като най-скорошния пример е Закона за мерките срещу изпирането на пари, по който те са задължени лица в качеството си на възложители по Закона за обществените поръчки. За разлика от частните висши училища, които нямат ангажимент по този закон,

държавните трябва да внедрят и поддържат система за идентифициране на операции, пораждащи съмнение за пране на пари, както и събиране и съхранение на информация в тази връзка. Съмнението за пране на пари по смисъла на закона се основава на оценка на риска, както и на отклонения на условията по сделки и операции от обичайните. Това автоматично означава, че задължените лица, в т.ч. държавните висши училища, следва да имат преди всичко информационна система, която да осигурява възможност за определяне на обичайните условия и статистическо наблюдение и анализ на операциите с клиенти.

От всичко казано до тук следва, че перспективите пред СФУК на висшите училища в България трябва да се търсят в използването на гъвкави, интегрирани, холистични информационни системи за управление на бизнес процесите.

От практическа гледна точка е целесъобразно да бъде очертана настоящата картина на състоянието на СФУК на българските университети. За целта са проучени на базата на публична информация от официалните сайтове на университетите СФУК на 14 от общо 37 държавни висши училища, съгласно списъка на Министерство на образованието и науката (Министерство на образованието и науката, 2019). На практика в нито едни от проучените вътрешните правила не се предвижда или допуска основаването на СФУК на основата на електронни ресурси. В 6 от публикуваните правила е описана формата (не съдържанието) на регистъра на финансовия контрольор, като от анализа на текста може да се направи извод, че се предвижда този регистър да се води ръчно или в най-добрия случай с помощта на електронна таблица. Това видимо е далеч от високите съвременни технологични стандарти.

Съгласно указанията за СФУК на Министерство на финансите „Във вътрешните правила, утвърдени от ръководителя на организацията, следва да бъдат включени подробни изисквания за документиране на извършените от предварителния контрол проверки. Те могат да се отразяват в контролни листове, констативни протоколи,

анкетни карти, описи от извършени проверки на място и др., като задължително се подписват от лицето, извършило проверките и се посочват неговите имена, длъжност и дата.“ (Министерство на финансите, 2006). Този текст на практика се възприема от повечето университети като ограничение по отношение на приложението на електронна система за контрол, която да замени хартиените контролни документи. Така в условията на силна конкуренция, на усилена регулаторна тежест и сред външна среда, функционираща при условията на т.нар. Индустрия 4.0, когато основният двигател на създаването на стойност са интелигентните, самообучаващи се системи, обработващи с огромни масиви от данни, СФУК на българските университети не могат да се откъснат дори от воденето на контролни листове на хартия.

При добро изграждане на BPM системите, те биха могли безпроблемно да покрият всички изисквания, свързани с документирането на контролната дейност и оставянето на ясна следа от нея, както и да отговорят на много по-високите съвременни стандарти. Необходима е преди всичко визия на висшето ръководство, тъй като „много често ИТ управлението в университетите се свежда до технологично обновяване, покриване на конкретни изисквания за ползването на специфичен софтуер в научния и образователния процес, докато въпроси, свързани с комплексно управление и интегриране на ИТ технологиите, оптимизация на инфраструктура и съпътстващи разходи, както и добавянето на стойност и придобиването на стратегически предимства, остават извън неговия обхват“ (Божинов, 2017). ИТ управлението на уиверситетите може да бъде разграничено на стратегическо, тактическо и оперативно равнище, като според Божинов изграждането на елетронна система за документооборот е израз на общата управленска политика на висшето ръководство. В изследване, проведено сред университети в България и на Балканския полуостров, е установено, че основните очаквания от навлизане на новите дигитални технологии в университетите са свързани с оптимизиране и подобряване на операциите и

намаляване на разходите. (Божинов, 2017).

В Консолидиран годишен доклад за вътрешния контрол в публичния сектор в Република България за периода 1 януари – 31 декември 2017 година е направена констатацията, че в по-голямата част от организациите в публичния сектор е въведена система за електронен подпис, която улеснява значително процеса на комуникация в рамките на ежедневно изпълняваните дейности (Министерство на финансите, 2018). Следва да се отбележи, че системата за електронен подпис се ползва основно за т.нар. външна комуникация – с разпоредител с бюджет от по-висок ранг, с НАП и т.н. Като цяло не се оценява възможността за използването на електронен подпис в комуникацията в рамките на бюджетната организация. В тази посока има широко поле за развитие, особено по отношение на предварителния контрол в СФУК. Използването на електронен подпис за одобряване на заявки за поемане на задължения, искания за извършване на разход и за подписване на контролни листове от страна на финансовите контрольори може да внесе оперативна гъвкавост и да подобри значително контролната дейност. Основните проблеми, водещи до формално отношение към предварителния контрол, са свързани с това, че той нарушава именно оперативността на работата в бюджетните организации, особено в случаите, когато дейността е сложна и многообразна и се осъществява в множество структурни звена и с териториална разпръснатост. Именно такъв е случаят с държавните висши училища.

В Консолидирания годишен доклад за 2017 г. е посочено, че 67% от ръководителите на бюджетни организации считат, че "най-ефективният метод за вътрешна комуникация в организацията е изпращане и получаване на необходимата информация по официален път чрез автоматизирана деловодна система за документооборот/деловодна система“, но същевременно 62% са посочили, че за комуникация използват основно електронна поща (Министерство на финансите, 2018). По отношение на изпълнението на контролни процедури обаче електронната обработка на информацията е значи-

телно назад спрямо тези данни, като основният начин на работа си остава ръчен.

С цел очертаване на фактическото състояние на СФУК в държавните висши училища, бяха проучени одитните доклади на Сметната палата за последните пет години – от 2013 до 2017[2] г. с обект на одита изпълнение на дейността и състоянието на системата за финансово управление и контрол. Резултатите от анализа са представени обобщено в Табл. 1.

Таблица 1

Обобщени резултати от одитни доклади на Сметна палата от одит за състоянието на СФУК в държавните висши училища за периода 2013-2017 г.

Основни констатирани слабости на СФУК	Брой	Отн. дял
Непроведени процедури по ЗОП, при наличие на основания за това.	4	44%
Нарушения в процедурите по ЗОП	5	56%
Липса на вътрешни правила по ЗОП	3	33%
Нарушения при отдаване под наем на имоти – държавна собственост	6	67%
Липса на предватителен контрол по сключените граждански договори	4	44%
Непълен обхват на финансовия контрол или извършване на формален (т.е. последващ) предварителен контрол	8	89%
Получаване на приходи без договор или липса на контрол върху приходите	3	33%

Източник: Собствено обобщение въз основа на: Сметна палата на Р. България, Доклади, http://www.bulnao.government.bg/bg/articles/dokladi-128

[2] 2017 г. е последната, проверявана към момента на завършане на доклада.

Видно от представените данни, основните проблеми и пропуски в СФУК, установени от Сметна палата, са свързани с непълния, непоследователен и несистемно прилган финансов контрол. В този смисъл внедряването на интелигентна BPM система с вградени контроли би могла не само да подобри оперативността в управлението и контрола на операциите, но и да не допуска извършването на неоторизирани по съответния ред операции, в т.ч. и неодобрени от страна финансовия контролор.

В **заключение** може да се посочи, че въз основа на направените литературни проучвания, както и на базата на емпиричните резултати от анализа на публикуваните от държавните университети правила за СФУК и от проучването на одитните доклади на Сметната палата, СФУК във висшите училища в България са на добро концептуално ниво, свързано с приложението на модела COSO, но същевременно са чувствително изостанали от съвременните тенденции по прилагането на интелигентни системи за управление и контрол. Перспективите за развитие следва да се търсят именно в тази посока – изграждане и внедряване на холистични модерни информационни системи, отговарящи на съвременните изисквания за сигурност и надеждност и осигуряващи пълна и подробна аналитична информация в реално време, даващи възможност за наблюдение, проверка и оторизация на операции и за оценка на риска.

Използвана литература

1. Almazán, D. A., Tovar, Y. S. & Quintero, J. M. M., 2017. Influence of information systems onorganizational results. *Contaduría y Administración*, pp. 321-338.

2. Alzebana, A. & Gwilliamb, D., 2014. Factors affecting the internal audit effectiveness: A survey of the Saudi public sector. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 23(2), pp. 74-86.

3. Arena, M., 2013. Internal audit in Italian universities: An empirical study. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, pp.

2000-2005.

4. ISACA, 2019. *ISACA.* [Online] Available at: http://www.isaca.org/cobit/pages/default.aspx [Accessed 15 04 2019].

5. IT Governance Ltd., 2019. *IT Governance - COBIT.* [Online] Available at: https://www.itgovernance.co.uk/cobit [Accessed 15 04 2019].

6. Mihret, D. G. & Yismaw, A. W., 2007. Internal audit effectiveness: an Ethiopian public sector case study. *Managerial Auditing Journal,* 22(5), pp. 470-484.

7. Snyder, T., 2017. *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York: Crown/Archetype.

8. Vincent-Lancrin, S., Urgel, J., Kar, S. & Jacotin, G., 2019. *Measuring Innovation in Education 2019: What Has Changed in the Classroom?*. Paris: OECD Publishing.

9. Андреева, А., Димитрова, Д. & Димитрова, Д., 2018. Специфика в правния режим на обществените поръчки, провеждани от висшите училища в България. *Известия списание на Икономически университет,* Volume 1, pp. 58-73.

10. Белев, И., 2017. Софтуерни системи за управление на бизнес процеси и възможностите за внедряването им във висшите училища в България. *Икономически и социални алтернативи,* Volume 3, pp. 96-105.

11. Божинов, Б., 2017. Ключови предизвикателства пред съвременния университет и неговото управление. *Социално-икономически анализи,* 1(11), pp. 16-28.

12. Божинов, Б., 2017. *Управление На Информационните Технологии в Университетите – Концептуални и Практически Аспекти (IT Governance in the Universities - Conceptual and Practical Aspects),* s.l.: s.n.

13. Димитрова, Д., 2017. *Правни аспекти на стопанската дейност на държавните висши училища.* Варна, Наука и икономика, pp. 127-137.

14. Динева, В., 2015. Ефективността на вътрешния контрол

през призмата на COSO-2013. *ИДЕС,* Volume 4.

15. Закон за висшето образование, *Държавен вестник,* 112/1995 (посл.изм. ДВ 98/2018).

16. Закон за финансово управление и контрол в публичния сектор, *Държавен вестник,* 21/2006 (посл.изм. ДВ 13/2019).

17. Кръстевич, Т., Смокова, М., Решеткова, А. & Петкова, В., 2016. Внедряване на бизнес интелигентна система за мониторинг и контрол във висше училище. *Алманах "Научни изследвания",* pp. 95-124.

18. Министерство на образованието и науката, 2019. *Регистър на висшите училища.* [Online] Available at: http://rvu.mon.bg/ [Accessed 05 04 2019].

19. Министерство на финансите, 2006. *Указания за осъществяване на предварителен контрол.* [Online] Available at: https://www.dpfzd.com/wp-content/uploads/2016/06/%D0%A3% D0% BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0% BF%D0%BE-%D1%87%D0%BB.13-%D0%9F%D0%9A.pdf [Accessed 22 03 2019].

20. Министерство на финансите, 2018. *Консолидиран годишен доклад за вътрешния контрол в публичния сектор в Република България за периода 1 януари – 31 декември 2017 година.* София: Министерство на финансите.

Контакти:

Ас. д-р Недялка Александрова

E-mail: alexandrova.n@ue-varna.bg

ПРЕВАНТИВНОСТТА – ЕФЕКТИВЕН ПРИНЦИП ЗА ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА РИСКА ОТ ИЗМАМИ ПРИ ОДИТА

Докторант Пресиян Василев
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Резюме

Превантивността не е форма на контрол, а характерен белег на предварителния контрол. Поради това при планирането на своите одитни дейности одиторите следва да имат предвид специфични фактори за риск от измама, показващи стимул или натиск за извършване на измама или дават възможност за извършване на измама. По този начин одиторът идентифицира и оценява рисковете от съществени неправилни отчитания, дължащи се на измама и ги третира като съществени рискове.

Ключови думи: „червени флагове“, превантивност, предотвратяване, пресичане.

PREVENTIVENESS – AN EFFECTIVE PRINCIPLE FOR IDENTIFYING THE RISK OF FRAUD IN AUDIT

Presiyan Vasilev, PhD Student
D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Abstract

Preventiveness is not a form of control, but a characteristic mark of preventive control. Therefore, in planning their audit work, auditors should be aware of specific fraud risk factors that indicate incentives or pressures to commit fraud or make it possible to commit fraud. Thus, the auditor identifies and assesses the risks of material misstatement due to fraud and treats them as material risks.

Key words: „red flags“, preventiveness, prevention, crossing.

Принципът „превантивност“ служи за идентифициране на риска от измами и оценка на влиянието, което са оказали на организацията. От съществена важност е да се установи какви са подбудите, мотивите на дадено лице да извърши измама. Това може да се постигне посредством събиране на данни за служебното минало на бъ-

дещия служител, използване на различни методи и подходи, които да дадат по-добра представа за риска, мащабите и естеството на измамите.

Основната **цел** на настоящият доклад е да представи по какъв начин принципът „превантивност“ подпомага идентифицирането на риска от измами при одита. Това може да се постигне чрез реализирането на следните **задачи**:

1. Дефиниране на принципа „превантивност“ и съпоставка с понятията „пресичане“ и „предотвратяване“.

2. Изясняване на основните поведенчески „червени флагове“ (знамена), свързани с осъществяване на измами при одита.

Понятието *„превантивност“* е свързано с идентифициране на отклонения както в поведението на дадена личност, така и в дейността на организацията. Посредством нея контролните органи и ръководителите на организациите могат да установят до каква степен заложените вътрешни контроли са ефективни. Според *Ат. Атанасов* превантивността е принцип, насочен към предотвратяването на грешки и пропуски (слабости) във всяка работа, за оптимизиране на стопанските, социалните и други процеси, за осигуряване на активен възпитателен резултат в поведението на колективите, социалните групи, личностите (Атанасов, et al., 1981, p. 28). От тази дефиниция ясно може да се очертаят следните **особености**:

- този принцип е насочен към цялостните процеси на контрола и най-вече на социалните такива, тъй като контролът е социално явление и функция на управлението;
- целта е регулиране на отделните личности, посредством използване на възпитателния подход.

Като ефективна мярка за превъзпитание много често се налагат санкции, т.е. налице е резултат от тази дейност. В основата на превантивността стои думата „превантивен“, която според тълковния речник се свързва с „предпазен, предохранителен“ (Anon., н.д.). Превантивността се покрива с понятието „превенция“, но **разлика-**

та е в това, че *последното се отнася за престъпността, докато превантивността се използва при изследване на въпросите с финансовия контрол*. В подкрепа на това становище е обстоятелството, доказано от международния опит, че превенцията е най-ефективният способ за противодействие. Тя включва комплекс от мерки, насочени към установяване, ограничаване и отстраняване на криминогенните и виктимогенните фактори. Чрез нея се постига намаляване на престъпността и на разходите за нейното противодействие (Anon., н.д., p. 3). Според *Д. Динев* превенцията може да бъде дефинирана като „съвкупност от личностни, поведенчески и управленски подходи, действия и мероприятия, прилагани за намаляване на благоприятните възможности за извършване на измами и злоупотреби“ (Динев, 2012, p. 248). Това определение обаче е обвързано със субективни фактори като личностни и поведенчески действия, мероприятия и подходи, които са противоречиви в определени моменти.

Предотвратяването по своята същност представлява дейност по недопускане извършването на конкретно престъпление (Цанков & Бояджева, 1978, p. 12). То, за разлика от превантивността се отличава с ***конкретност, с насоченост***. Това е основанието предотвратяването да се ***разграничава*** от превантивността. При изследване на превантивността се разглежда и понятието **„пресичане“.** То намира приложение, когато престъпното действие е започнало да се развива, макар и под формата на приготовление. Може да се пресича действие, което е започнало и продължава (Томов, 2002, pp. 127-128). В тази връзка пресичането на престъпления представлява разработване и осъществяване на мероприятия, насочени към преустановяване на започнала престъпна дейност, предотвратяване настъпването на общественоопасните последици или ограничаване на техните размери (Инструкция № 8121з-91 за реда и организацията за осъществяване на превантивна дейност от полицейските органи на Министерството на вътрешните работи, 2017). За да бъдат разграничавани понятията „превантивност“, „предотвратяване“ и „преси-

чане“ е необходимо да се очертае критерий, въз основа на който да бъдат идентифицирани. Такъв критерий е ***стадият, в който се намира нарушението или престъплението.*** Когато явленията и процесите са в преподготовка или замисъл до началото на опита за реализация, тогава се използва понятието ***„предотвратяване“.*** Това е така, поради обстоятелството, че тези процеси и операции все още не са реализирани, обмислят се варианти за осъществяване на неправомерни действия. *П. Цанков* посочва, че предотвратяването се осъществява не само когато има престъпление, но и когато има непредпазливост. Тогава предотвратяването ще е насочено към конкретните причини и условия, чието действие при проявена непредпазливост закономерно трябва да доведе до настъпване на обществено опасните последици (Цанков, 1976, p. 23).

В случаите на приготовление, изпълнение и довършване следва да се премине от предотвратяване към ***пресичане*** на отрицателните явления и процеси. Те са посочени, точно конкретизирани и единственото, което се изисква е контролните органи да ги пресекат. От осъществяването им се поражда наказуемост в действията на определени лица. Пресичането се намира в пряка, непосредствена връзка с извършването на конкретна дейност. Това е основното, по което пресичането се различава от предотвратяването и превантивността, която има общ характер (Томов, 2002, p. 129).

Превантивността е характерен белег на предварителния контрол, една от основните форми на финансовия контрол. Но тя не е форма, а същностен принцип на контрола, който в по-голяма или по-малка степен съпътства осъществяването на всяка от основните му форми (Велински, 2001, pp. 21-22). Предварителните действия, при идентифицирането на риска от измами, са от съществена важност, тъй като те сигнализират за неточности, отклонения и несъответствия. Поради това при планирането на своите одитни дейности одиторите следва да имат предвид специфични фактори за риск от измама. Последните представляват „събития или условия, които показват стимул или натиск за извършване на измама или дават въз-

можност за извършване на измама“ (International Federation of Accountant, 2016-2017, p. 217). Тези фактори не е задължително да показват съществуването ѝ, но могат да се проявят и при обстоятелства, при които потенциално възникват. Такива са „червените флагове“, които дават възможност за откриването на потенциални случаи на измама или системни слабости. Те представляват *предупредителни сигнали, които могат да показват наличието на нередности или измами.* „Червеният флаг“ не означава, че е извършена измама, чрез него по-скоро се посочва, че определена област на дейност се нуждае от допълнително внимание, с цел да бъде изключена или потвърдена потенциална измама. „Червените флагове“ имат специфичен характер от гледна точка на цикъла на борба с измамите: „те са свързани както с предотвратяването, така и с откриването на нередности и измами. Те могат да служат за идентифициране на измами и поради това са част от откриването, а от друга страна могат да бъдат разглеждани като сигнали за предупреждение за предотвратяване на измами“ (Европейска комисия, 2017, pp. 5-6).

Познаването и откриването на тези фактори допринася за установяване, от страна на одитора, на наличието на един или повече тях. Въз основа на това той идентифицира и оценява рисковете от съществени неправилни отчитания, дължащи се на измама и ги третира като съществени рискове. Последните се класифицират по ***трите условия, които обичайно са налице, когато съществува измама*** (International Federation of Accountant, 2016-2017, p. 237):

- мотивация или натиск за извършване на измама;
- забелязана възможност за извършване на измама;
- способност за организиране на действия за измама.

Така очертаните тези условия могат да бъдат обвързани с изследването на Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами (ACFE). То е насочено към разпознаване и разбиране на поведенческите „червени флагове“, които подпомагат ръководството на организацията и одиторите да идентифицират риска от измами, както и да установят мотивите за осъществяването им.

Проучването включва анализ на 2690 случая на измами, разследвани в периода януари 2016 г. - октомври 2017 г. Изследванията са направен в 125 страни от целия свят, което дава по-широка представа за разходите, методите, жертвите и извършителите на измами. В настоящата разработка са представени основните ***шест от общо 17 поведенчески флага***. Подбрани са тези шест, тъй като са най-често срещани в проучванията, направени от Асоциацията от 2008 г. досега. Те спомагат за разкриването на характерни промени в поведението и действията на извършителя на измами, преди да осъществи самата измама, т.е. наличие на мотив, натиск и/или възможност за извършване.

Таблица 1

Поведенчески „червени флагове“, на база процент случаи

Поведенчески червени флагове (процент случаи)	**Години**					
	2008	**2010**	**2012**	**2014**	**2016**	**2018**
1. Живеейки извън възможностите си	38,6%	43%	35,6%	43,8%	45,8%	41%
2. Финансови затруднения	34,1%	36,4%	27,1%	33%	30%	29%
3.Поведение на „безскрупулен търговец“	20,3%	19,2%	14,8%	18,4%	15,3%	13%
4. Проблеми с контрола, не желание за разпределяне на отговорностите	18,7%	22,6%	18,2%	21,1%	15,3%	15%
5. Развод, семейни проблеми	17,1%	17,6%	14,8%	16,8%	13,4%	14%
6. Необичайно близки отношения с клиент/продавач	15,2%	22,1%	19,2%	21,8%	20,1%	20%

Източник: (ACFE, 2008), (ACFE, 2010), (ACFE, 2012), (ACFE, 2014), (ACFE, 2016), (ACFE, 2018).

Представените данни показват, че с **най-висок дял** се открояват случаите, при които лицата живеят *извън възможностите си*, а именно за 2016 г. – 45,5% и 43,8% през 2014 г., а за 2018 г. се забелязва значителен спад на тази стойност - 41%. На следващо място са случаите на *финансови затруднения*, като най-голям процент е регистриран през 2010 г. – 36,4%, след което през отделните години стойностите варират от ниски към високи и обратното. През последните две години, включени в изследването (2016 г. и 2018 г.) се наблюдава намаление на относителния дял на финансовите затруднения. Подобни изменения се срещат и при следващите случаи – поведение на „безскрупулен търговец“ и проблеми с контрола. Последните резултатите са противоположни на предходните, т.е. тук стойностните значения първоначално са ниски, след което нарастват (от 15,2% през 2008 г. до 20% през 2018 г.), докато при предишните пет постепенно намаляват.

Интерес представлява разпределението на извършителите на измами по пол, които са представени във фигури 1 и 2. Причината за изследване на двете години (2014 г. и 2016 г.) е, защото през този период са изведени мотивите, които са подтикнали лицата да извършат измами.

Фиг.1. „Червени знамена“ – процентно отношение, по критерия пол за (2016г.)
Източник: (ACFE, 2016)

Фиг. 2. „Червени знамена“ – процентно отношение, по критерия пол за (2014 г.)

Източник: (ACFE, 2014)

Представените данни показват, че по-голяма част от извършителите на измами са от **женски пол** – 47,9% от случаите на измами, поради това, че *живеят извън възможностите си*, са извършени от жените, докато 45,2% от мъжете. Същата тенденцията се запазва и за 2014 г., при която процентът на извършителите-жени е по-голям (46,6%). От гледна точна на *финансовите затруднения* също се наблюдава по-голям процент на жените 41,5%, отколкото на мъжете 24,7%. Поради с*емейни проблеми, развод* жените също са с по-високи стойности, отколкото мъжете (20,5%-жени и 10,1%-мъже). Сравнено с 2014 г. при мъжете се наблюдава нарастване с 4,1%. При *необичайно близките отношения с клиент/продавач*, ръстът на мъжете е по-голям – 23,7% спрямо този на жените - 12%. Високите проценти се запазват и при разглеждане на *поведението „безскрупулен търговец“*, респ. 19,8% мъже и 6,1% жени. От направеното изследване може да се установи, че ***при жените основният подбудител за извършване на измама е по-скоро грижата за семейството, т.е. от социално-битово естество***. А от своя страна това води до промяна в семейното положение. При ***мъжете*** е точно обратното – ***основното, което ги подтиква са близките отношения***

с клиентите, продавачите, а в някои случай ръководителите на звена.

През 2018 г. също има изведено групиране, но съществува изменение в част от поведенческите „червени знамена“. Въвеждат се следните - *нестабилно материално положение*, при което по-голям процент от извършителите на измами се пада на жените 6%, отколкото на мъжете 2%; *прекомерно големият натиск от страна на организацията* - 8% мъже към 3% жени. Останалите поведенчески „знамена“ по данни на ACFE за 2018 г. (ACFE, 2018) запазват същата тенденция, а именно, че по-голяма част от извършителите на измами са от **женски пол** - 39% от случаите на измами, извършени поради *финансови затруднения*, са извършени от жените, докато само 24% от мъжете. Поради *развод или други семейни проблеми* 20% от изследваните лица са от женски пол, а само 11% са от мъжки. При *необичайно близките отношения с клиент/продавач*, ръстът на мъжете е по-голям - 24% спрямо този на жените - 11%. Високите проценти се запазват и при разглеждане на поведението *„безскрупулен търговец“*, респ. 16% мъже и 6% жени.

Изследване на KPMG Великобритания за 2015 г. показва противоположна тенденция, че *мъжете* над 45-годишна възраст са ***по-голяма част*** от извършителите на измами. Те са отговорни за 85% от всички загуби за този период, което се равнява на 619 млн. паунда. Това е значително увеличение спрямо 2014 г., когато извършителите-мъже са били отговорни за 60% от всички загуби (431 млн. паунда). Другото съществено обстоятелство е, че това са лица, които са част от организацията – служители и мениджъри. Партньорът към фирмата Хитеш Н. Пател казва: „Извършителите на измами често са уважавани хора, доверени лица, които имат и възможността, и средствата, за да извършат дадено престъпление, а това затруднява дружеството да го отрие“ (Patel, Jan. - Dec. 2015, p. 5).

Понятието **„профилактиката“** се различава от останалите понятия „предотвратяване“, „пресичане“ и „превантивност“ по своя обхват и същност. Тя включва превантивността, предотвратяването

и пресичането (Каракашев, 1987, pp. 20-21). Профилактиката може да бъде определена като широкообхватен процес, свързан с разработването и осъществяването на мерки за предотвратяването на отрицателните социално-икономически явления и процеси. Процесите могат да бъдат представени посредством следната фигура:

Фиг. 3. Реализация на процеса профилактика

Източник: (Панев, et al., 1983, p. 144)

Въз основа на направените изследвания, произтичат следните **изводи**:

Първо. Разпознаването и откриването на факторите за риск от измами е от съществена важност. Това е така, тъй като те показват стимул или натиск за извършване на измама или дават възможност за извършване на измама. Информацията от това може да бъде полезна и за идентифицирането на рискове от измама, които могат да се отразят върху оценката на одитора за рисковете, че финансовият отчет може да съдържа съществени неправилни отчитания, дължащи се на измама.

Второ. Разграничаването на понятията „предотвратяване“, „пресичане“ и „превантивност“ допринася за предприемане на адекватни действия от страна на контролните органи и ръководителите на организациите. При всяко от тези понятия се осъществят точно определени действия, които имат за цел разкриване на измамата и предотвратяване на по-нататъшни негативни събития.

Във връзка с така посочените изводи може да се направи **заключението,** че разбирането и познаването на факторите за риск от

измама би допринесло за адекватното и своевременното реагиране на ръководството и на одиторите при установяване на измама още на етап „планиране“. Одиторите трябва да обърнат достатъчно внимание на тези фактори, тъй като по този начин ще се добие представа за риска от съществени неправилни отчитания.

Използвана литература

1. ACFE, 2008. *Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse,* s.l.: Association of Certified Fraud Examiners.

2. ACFE, 2010. *Report to the Nations on Occupational fraud and abuse,* s.l.: Association of Certified Fraud Examiners.

3. ACFE, 2012. *Report to the Nations on Occupational fraud and abuse,* s.l.: Association of Certified Fraud Examiners.

4. ACFE, 2014. *Report to the Nations on occupational fraud and abuse,* s.l.: Association of Certified Fraud Examiners.

5. ACFE, 2016. *Report to the Nations,* s.l.: ACFE.

6. ACFE, 2018. *Report to the nations, 2018 Global study on occupation fraud and abuse,* s.l.: ACFE.

7. Anon.,н.д.*OnlineRechnik.com.*[Онлайн] Available at: https://bit.ly/2yleqD4 [Отваряно на 10 03 2019].

8. Anon., н.д. *Стратегия за превенция на престъпността (2012-2020),* неизв.: неизв.

9. International Federation of Accountant, 2016-2017. *Ръководство по международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги - I част,* неизв.: International Federation of Accountant.

10. Patel, H. N., Jan. - Dec. 2015. *Fraud Barometer, A snapshot of fraud in the UK, KPMG; Edition two,* s.l.: KPMG.

11. Атанасов, А., Д. М., Хаджийски, Г. & Донев, К., 1981. *Стопански и финансов контрол в НРБ.* неизв.:Наука и изкуство.

12. Велински, И., 2001. Превантивният контрол.

Счетоводство плюс, Данъци, социални отношения, pp. 21-22.

13. Динев, Д., 2012. *Икономическите изамами, част 2.* София: "Багра ООД".

14. Европейска комисия, 2017. *Измами в областта на обществените поръчки - набор от червени флагове и най-добри практики,* неизв.: Дирекция D „Политика“, Отдел D.2 „Предотвратяване, докладване и анализ на измамите“.

15. *Инструкция № 8121з-91 за реда и организацията за осъществяване на превантивна дейност от полицейските органи на Министерството на вътрешните работи* (2017).

16. Каракашев, В., 1987. *Обществена превенция на престъпността в НР България.* София: Наука и изкуство.

17. Панев, Б. и др., 1983. *Основи на криминологията в НР България.* София: Наука и изкуство.

18. Томов, Й., 2002. *Теория на контрола и одита.* Свищов: Академично издателство "Ценов".

19. Цанков, П., 1976. *Проблеми на безстопанствеността.* София: неизв.

20. Цанков, П. & Бояджева, Ю., 1978. *Взаимодействие между оперативно-издирвателните и финансово-ревизионните органи в разкриване и отстраняване на причините и условията, обуславящи престъпността в икономиката.* неизв.:неизв.

Контакти:

докторант Пресиян Василев

E-mail: d010117190@uni-svishtov.bg

ПРИЛАГАНЕ НА МОДЕЛА COSO-ERM ПРИ УПРАВЛЕНИЕ НА ЕКОЛОГИЧНИТЕ, СОЦИАЛНИТЕ И УПРАВЛЕНСКИТЕ РИСКОВЕ

Докторант Ваня Христова
Икономически университет – Варна

Резюме

Предприятията в туристическия сектор работят в среда, наситена с екологични, социални и управленски рискове. През последните години тези рискове все по-чувствително оказват влияние върху рентабилността, успеха и оцеляването им. За по-доброто разбиране, ефективно управление и оповестяване на ESG-свързаните рискове туристическите предприятия следва да адаптират, според бизнес стратегията си, модела за управление на риска COSO ERM.

Ключови думи:COSO ERM, ESG-related risks, управление на риска, туристически предприятия.

APPLYING COSO-ERM MODEL TO MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND GOVERNANCE RELATED RISKS

Vanya Hristova, PhD student
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

Enterprises in the tourism sector face a landscape of environmental, social and governance risks. In recent years these risks have been increasingly affecting their profitability, success and chances of survival. For better understanding of these risks, and how to manage and disclose them effectively, tourism enterprises are advised to adapt, according to their business strategy, the enterprise risk management model COSO ERM.

Key words: COSO ERM, ESG-related risks, risk management, tourism enterprises.

Въведение

От съществено значение за създаването на устойчива бизнес стратегия се оказва прилагането на подход за управление на риска в предприятието, обединяващ рисковете, свързани с промените в климата, управлението на природните ресурси и социалната нестабилност.

В среда с нарастващи киберпрестъпност, миграция и авторитарна власт се наблюдават все повече предприятия със засилен контрол върху риска, както и все по-взискателни инвеститори. Годишните доклади за глобалния риск на Световния икономически форум за периода 2008 – 2018 г. показват как екологичните и социалните рискове изместват икономическите и геополитическите рискове по отношение на вероятност за настъпване и последващо въздействие.

Туристическите предприятия се изправят пред рискове, засягащи както туристите, така и самата туристическа индустрия, сред които зачестяват климатичните катаклизми, терористичните нападения, земетресенията, политическите сътресения и други рискове, застрашаващи живота и здравето на различни туристи. Тези събития оказват негативно въздействие върху туристическите дестинации. Кризите и рисковете могат да създадат възможности, като пренасочат туристите към търсене на нови дестинации. В туристическия бизнес печели този, който пръв предложи добра оферта. За да бъде подготвено да отговори на дадена кризисна ситуация, всяко туристическо предприятие трябва да организира управлението на рисковете си по подходящ начин.

Значимостта на модела за управление на риска в предприятието е широко призната в професионалната литература. Познанието и управлението на различните видове бизнес рискове са неразделна част от една успешна бизнес стратегия и се превръщат в основен фактор за конкурентоспособност. Съществуват различни подходи, ръководства и стандарти относно системите за управление на риска, сред които за развитието на риск базирания одит допринасят моделите и методиките: на Института на вътрешните одитори на Вели-

кобритания и Ирландия (Милър, 2007), на D. McNamee и G. M. Selim (1998) и на D. Griffiths (2006).

Посочените по-горе обстоятелства определят мотивите за избор на темата за доклада. Основната изследователска теза е: прилагането на модела COSO ERM – Интегриране със стратегията и изпълнението от 2017 г. е предпоставка за усъвършенстване на системите за вътрешен контрол и управление на риска чрез интегриране на двата процеса и утвърждаване на ролята на вътрешните одитори в туристическите предприятия.

Изложение

Проблематиката, свързана с управлението на риска, е силно застъпена в специализираната чуждестранна литература, където непрекъснато се изследват и представят различни модели и ръководства. Темите за вътрешен одит и управление на риска стават все по-актуални след финансови кризи и спад в доверието на обществото към мениджмънта и към професионалистите, отговорни за разкриване на измами.

Една група автори споделят убеждението, че „все повече вътрешният одитор трябва да служи като еталон и модел и да показва нагледно посредством поведението, мислите, начина си на интерпретиране на събитията в компанията и активната си позиция, че функцията му е на деен участник в корпоративния живот и проводник на модерна корпоративна култура“ (Одитът в България, 2012, стр. 250).

Други автори допускат, че една добре изградена вътрешноконтролна система би следвало да се стреми да обхване колкото се може повече групи рискове в организацията. Това е едно от предизвикателствата пред съвременната контролна система, за чието изграждане няма универсално решение – нормативно изискване или обвързване със спецификата на дейността (Михайлова, 2016, стр. 95).

Един от най-известните и препоръчвани подходи е интегрираната рамка COSO ERM. Остава предизвикателство пред професио-

налистите да демонстрират стойността при предоставянето на информация за управление на риска. С оглед на това предизвикателство Комитетът на спонсориращите организации на комисията Treadway през 2004 г. представя модела COSO, фокусирайки се върху положителните страни от управлението на риска. Концепцията предоставя рамка и набор от инструменти за систематично управление на риска чрез идентифициране, оценка и смекчаване на рисковете на ниво предприятие. За постигане на успешно управление на риска в предприятието е необходимо да се приложат осемте компонента съгласно COSO ERM 2004: вътрешна среда, определяне на целите, идентифициране на рисковите събития, оценка на риска, отговор на риска, контролни дейности, информация и комуникация, мониторинг.

През 2017 г. Комитетът на спонсориращите организации публикува COSO ERM – Интегриране със стратегията и изпълнението, преминавайки от фигурата на куб през фигурата на двойна спирала, представена чрез фигура 1.

Фигура 1. COSO-ERM 2017

Източник: Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks. COSO (2018, October)

Интегрираната рамка дефинира риска като „възможността дадени събития да се появят и да повлияят при постигането на стратегията и бизнес целите“ (COSO, 2017). Това включва както негативните ефекти като спад в приходите или загуба на репутация, така и положителни възможности от възникващ пазар на нови продукти и услуги или съкращаване на разходите. Целта на промените е да се позиционира рискът в контекста на изпълнените резултати и да се даде възможност на организациите да го предвидят, а не само потенциала за кризисни ситуации. При разработване на мисията, стратегията и целите предприятието следва да вземе предвид последиците, рисковете и възможността стратегията да не съответства на основните ценности. Рамката засилва връзката между риск апетита и риск толерантността, като Институтът по управление на риска дава методически насоки за идентифициране на факторите, които представляват не само риск, но дори промяна, която може да повлияе на резултатите и на изпълнението на стратегията (Institute of Risk Management, 2018).

Целевата аудитория на интегрираната рамка COSO ERM са лицата, натоварени с отговорността за вземане на решения, както и специалистите по управление на риска и създаване на устойчива стратегия. Лари Финк (COSO, 2017) споделя, че управлението на риска следва да се превърне в инструмент, който всеки мениджър редовно преразглежда.

Целта на интегрираната рамка COSO ERM от 2017 г. е да подпомогне оранизацииите и предприятията посредством:

- **Повишаване на устойчивостта**: Средносрочната и дългосрочната жизнеспособност зависят от способността на организацията да предвиди и реагира на разнообразните рискове, които застрашават бизнес стратегията и целите.

- **Подобряване използването на ресурси**: Получаването на информация за ESG-related risks[1] позволява на ръководството да изчисли необходимото количество ресурси и да оптимизира разпреде-

лението им.

- **Създаване на общоприет език за разбиране на ESG-related risks**.

- **Засилено упражняване на възможностите, които предоставят ESG-тенденциите**.

- **Реализиране на икономии от мащаба**: Управлението на рисковете в предприятието подпомага ръководството при разпределението на ограничените ресурси и при намаляване на съкращенията в дейността.

- **Разширяване обхвата на оповестяванията**: Подобряването на разбирането за видовете рискове спомага за осигуряване на прозрачност в съответствие с изискванията на инвеститорите за качество на оповестената информация.

Ръководството на COSO ERM – Интегриране със стратегията и изпълнението предлага и практичен подход към организациите, които използват други рамки за управление на риска, като например ISO 31000 Управление на риска. Структурата на обновеното ръководство ESG-related risks съдържа пет глави, отразяващи петте компонента на рамка COSO-ERM (Фигура 1) и двадесет принципа, представени в таблица 1.

Таблица 1

20-те принципа към 5-те компонента на COSO-ERM 2017

Управление и култура	**Определяне на стратегията и целите**	**Изпълнение**	**Преглед и ревизия**	**Информация, комуникация и отчитане**
1. Упражняване на контрол над системния риск	6. Анализиране на бизнес контекста	10. Идентифициране на риска	15. Оценка на съществената промяна	18. Въздействие върху информацията и комуникацията

2. Създаване на оперативни структури	7. Определяне на бизнес апетита	11. Оценяване на сериозността на риска	16. Преглед на риска и изпълнението	19. Съобщаване на информация за риска
3. Определяне на желаната култура	8. Оценка на алтернативните стратегии	12. Приоритизиране на рисковете	17. Подобряване управлението на риска в предприятието	20. Докладване за риска, културата и резултатите от дейността
4. Демонстриране на ангажимент към основните ценности	9. Формулиране на бизнес целите	13. Изпълнение в отговор на рисковете		
5. Привличане, развиване и задържане на способните лица		14. Разработване изгледа на портфолиото		

Източник: Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks. COSO (2018, October).

По-конкретно тези компоненти включват:

I. Управление и култура:Управлението и вътрешният контрол определят начина, по който се вземат решенията, и как те се изпълняват на практика. Прилагането на управление на рискове с насоченост към ESG-related risks повишава осведомеността на висшия мениджмънт относно екологичните, социалните и управленските рискове с цел поддържане на култура на сътрудничество между отговорните лица.

II. Определяне на стратегията и целите: Всеобхватното раз-

биране за стратегията и целите на организацията служи като основа за всички дейности по управление на риска. Прилагането на модел на управление на ESG-related risks включва изследване процеса на създаване на стойност с цел да се определят въздействията и зависимостите в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план.

Изпълнение

a) Идентифициране на риска – Организациите използват множество подходи за идентифициране на екологичните, социалните и управленските рискове: SWOT анализ, анализ на глобалния тренд, оценка на участието на заинтересованите лица, оценка на значимите теми. Тези инструменти спомагат за оценка на влиянието на посочените рискове при постигане на бизнес стратегията и целите на предприятието.

b) Оценяване и приоритизиране на рисковете – Заради ограничените си ресурси компаниите не могат да отговарят еднакво на всички идентифицирани рискове. Поради тази причина е необходимо да се постави приоритет на определени рискове. Насочването на значителни усилия към подобряване на ESG-related risks е от решаващо значение, за да се гарантира, че рисковете не се игнорират или отхвърлят, но се оценяват по подходящ начин и се приоритизират.

c) Изпълнение в отговор на рисковете – Начинът, по който предприятията реагират на идентифицираните рискове, определя ефективността при запазването или създаването на стойност в дългосрочен период.

III. Преглед и ревизия: Проверката и преразглеждането на дейностите по управление на рисковете в предприятието се оказват решаващи при оценка на ефективността и промяната в подходите. Организациите могат да разработят специфични идентификатори, които да сигнализират за промени в идентифицирането, оценката и отговарянето на рисковете. Тези данни се оповестяват както пред

вътрешните, така и пред външните потребители на информация.

IV. Информация, комуникация и отчитане: Прилагането на модела за управление на рисковете в предприятието включва консултиране на отговорните лица по идентифициране на най-подходящата за оповестяване информация с цел подпомагане вземането на решения, свързани с риска.

Основните три причини, поради които туристическите организации управляват своите рискове, могат да се обобщят до: максимизиране стойността на компанията, осигуряване на достатъчна ликвидност и възможност за дългосрочна платежоспособност. Управлението на рисковете е свързано с планирането и изпълнението на процеси, насочени към контрола на загубите и минимизиране на риска. Застраховането и алтернативните методи като презастраховане, инструментите на капиталовия пазар и публичното предлагане следва да се комбинират в процеса на управление на риска.

Пред професионалистите в областта на вътрешния контрол и одит се очертават нови възможности и предизвикателства, свързани с оценката и използването на информацията за управлението на риска. Те активно следва да участват при интегрирането на управлението на риска и вътрешния контрол в степен, адекватна на потребностите за устойчиво развитие на бизнеса.

Предприятията, включително организациите в публичния и частния сектор, функционират в среда, наситена с екологични, социални и управленски рискове, които оказват влияние върху рентабилността, успеха, дори и оцеляването на една организация. COSO и WBCSD[2] се включват в разработването на ръководство ESG-related risks, което да подпомогне по-доброто разбиране на целия спектър от тези рискове, тяхното ефективно управление и оповестяване.

Не съществува общоприета дефиниция за ESG-related risks. Всяка отчетна единица има възможност да разработи дефиниция на база на собствения си бизнес модел, мисия, визия, продуктов микс и основни ценности. ESG-related risks не са непременно нови за биз-

неса. В продължение на години организациите, правителствата и инвеститорите са обмисляли рисковете на управлението, фокусирайки се върху аспекти като: финансово отчитане и оповестяване, ролята на висшия мениджмънт, борбата с корупцията, бизнес етиката и възнагражденията, обвързани с постигнатите резултати.

През последното десетилетие широко се разпространяват екологичните, социалните и управленските рискове. В допълнение към това нарастващо внимание отчетните единици насочват усилията си към процесите по вътрешен одит и управление на екологичните, социалните и управленските рискове. Въпросите за тези рискове не могат да бъдат разрешени от правителствени и неправителствени организации. Насоките на интегрираната рамка COSO ERM са насочени както към лицата, които вземат решения, така и към изпълняващите функцията по управление на риска и устойчиво оповестяване. В таблица 2 е показано как ESG-related risks кореспондират със заплахите и възможностите, които предприятията следва да признаят и адресират.

Таблица 2

Влиянието на ESG-рисковете върху бизнеса-заплахи и възможности

<table>
<tr><th colspan="2">Екологични рискове</th><th colspan="2">Социални рискове</th><th colspan="2">Управленски рискове</th></tr>
<tr><td>заплахи</td><td>възможности</td><td>заплахи</td><td>възможности</td><td>заплахи</td><td>възможности</td></tr>
<tr><td>По-високите разходи за енергия водят до пропуснати ползи.</td><td>Използването на страничните отпадъчни продукти създава нови потоци от доходи.</td><td rowspan="2">Липсата на ангажираност и високият оборот водят до увеличаване на разходите и пропускане постигането на целите.</td><td>По-голямата лоялност и приобщаване на служителите привлича повече професионалисти.</td><td>Ограничената прозрачност води до редуциране достъпа до финансиране.</td><td rowspan="2">Отговорните и прозрачни решения на висшия мениджмънт по отношение на ключовите ESG рискове придават по-голямо чувство на сигурност в инвеститорите.</td></tr>
<tr><td>Зачестяването на природните аномалии и бедствия засяга изпълнението на операциите.</td><td>Схемите за вътрешно ценообразуване с отчитане на екологичните разходи води до намаляването им в дългосрочен план.</td><td>Инвестирането в образованието на служителите повишава компетентността им, като по този начин се увеличават печалбите.</td><td>Ограниченият надзор от страна на борда на директорите влияе негативно на представянето на компанията.</td></tr>
</table>

Източник: Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks. COSO (2018, Februar*y)*

Туристическата индустрия по света търпи сериозни загуби в резултат на международни събития, които предизвикват несигурност и спад в туристическите посещения. Туристическият бранш е нужно да вземе активна роля в решаване на проблемите, свързани с екологичните, социалните и управленските рискове. В таблица 3 са представени примери за ESG-related risks в туристическия сектор.

Таблица 3

Примери за ESG-related risks в туристическите предприятия

Екологични рискове	Промени в климата, достъп до природните ресурси, замърсяване, сезонност, управление на отпадъците, намаляване емисиите на парникови газове, енергийна ефективност.
Социални рискове	Човешки капитал, отговорност за продукта, здравословни и безопасни условия на труд, опазване на човешките права, позицията на заинтересованите лица и социалните възможности.
Управленски рискове	Корпоративно управление и поведение, набор от правила и принципи, определящи права, отговорности и очаквания между туроператори, хотелиери, туристи, превозвачи, доставчици на стоки и услуги и управлението на туристическото предприятие.

Източник: Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks. COSO (2018, October)

Публично докладване на екологичните, социалните и управленските рискове е обичайна практика за предприятията от всички сектори, включително и в туризма. От 250-те най-големи световни компании през 2013 г., 93 на сто са докладвали тези рискове (World travel and tourism council, 2015).

Терминът „ESG докладване“ се използва за обхващане на публичното оповестяване чрез различни доклади: за устойчивостта, за корпоративната отчетност, за корпоративната социална отговор-

ност, за екологията, за отговорността на бизнеса и за създадената споделена стойност. Но също така включва отговори на проучвания и въпросници, свързани с тези рискове, използвани за рейтинги и индекси.

Глобалната инициатива за отчетност, създадена през 1997 г., често се отъждествява с докладване на ESG-related risks. През 2013 г. 78 на сто от докладите препращат към насоките на Глобалната инициатива за отчетност, включваща и стандарти за отчитане в туристическия сектор. Темата за устойчивото развитие определя и необходимостта от оповестяване на мерки за опазване на околната среда, за решаване на социални въпроси и за подобряване на управлението.

Сред десетте най-често срещани оповестявания според изследване на Световния съвет за туризъм и пътувания (World travel and tourism council, 2017) в докладите на големите хотелиерски и туроператорски компании се отнасят въпросите за:

- сигурност и здраве, безопасност на храните;
- спазване на законите и нормативните изисквания;
- удовлетвореност на клиентите, продуктово разнообразие;
- икономически резултати, защита на данните;
- практики по бизнес етика, корупционни практики, отговорност към обществото;
- условия на труд и човешки права;
- управление на риска, прозрачност;
- промени в климата, устойчиво снабдяване;
- управление на отпадъците, водните и природните ресурси;
- зелени сгради, иновации.

В практиката затруднение ще има при оповестяването на ESG-related risks и тяхното количествено представяне в паричен измерител. Според Световния бизнес съвет за устойчиво развитие липсата на знания в областта на докладването на екологичните, социалните и управленските рискове на ниво предприятие и ограниченото съ-

рудничество между специалистите по управление на риска и тези по устойчивост на бизнеса са причина за несъответствия при оповестяванията от страна на предприятията.

Проблем се оказва и разглеждането на ESG-related risks като изолирани и по-малко значими от стратегическите, оперативните и финансовите рискове. В тази насока е препоръчително да си сътрудничат и да координират действията си при управлението, оценката и оповестяването на рисковете в туристическото предприятие вътрешните одитори, мениджърите, счетоводителите и ръководителите.

Заключение

Промените в модела и разбирането за управлението на риска съдържат в себе си както предизвикателства пред професионалистите, така също и възможности за усъвършенстване на системите за вътрешен контрол, управлението на риска и докладването. Една от възможностите е организациите да успеят да превърнат принципите, разписани в ръководствата им, в планове и действия за интеграция на процесите по вътрешен контрол и управление на риска.

Туристическите предприятия се съобразяват както с оповестяването на информация за устойчивото развитие, така също и на тази за екологичните, социалните и управленските рискове. Те публикуват в своите отчети адекватна информация за рисковете, която е съобразена с изискванията както на инвеститори, контрагенти и конкуренция, така също и със стратегиите и визията за развитието им.

Затова в практиката е необходимо вътрешните одитори и риск мениджмънтът добре да разбират, оценяват и прилагат компонентите на системата за вътрешен контрол и управлението на риска. За целта, те следва да предприемат действия за активно сътрудничество, за да се постигне интегриране на процесите за управление на риска и вътрешен контрол в степен, необходима за устойчивото развитие и успеха на туристическото предприятие.

Бележки

1. Абревиатура на трите основни риска: екологични, социални и управленски (environmental, social and governance related risks).

2. Световния бизнес съвет за устойчиво развитие, създаден през 1995 г., с цел да работи по въпросите, свързани с устойчивото развитие.

Използвана литература

1. МИХАЙЛОВА, Л., ПАПАЗОВ, Е. и БИЛГИ, И. (2016) Традиционни и съвременни аспекти на вътрешния контрол в организациите. *Известия на съюза на учените – Варна.* [Online] (1). с.91-98. Available from http://www.su-varna.org/izdanij/2016/. [Accessed 06/03/2019].

2. Одитът в България. (2012) ИВОБ, Сметна палата, ИДЕС. [Online] Available from: www.bulnao.government.bg/bg/ articles/download. [Accessed 08/03/2019].

3. МИЛЪР, Р. (2007) *Съвременен вътрешен одит – теория и практика.* София: АСПО.

4. COSO. (2017, June) *Enterprise Risk Management: Integrating with Strategy and Performance*. [Online] Available from: https://www.coso.org/Documents. [Accessed 08/03/2019].

5. COSO. (2018, February) *Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks*. Preliminary draft. [Online] Available from: https://www.coso.org/Documents/. [Accessed 10/03/2019].

6. COSO. (2018, October) *Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks*. [Online] Available from: https://www.wbcsd.org/Programs/. [Accessed 08/03/2019].

7. Institute of Risk Management. (2018, March) *From the cube to the rainbow double helix: a risk practitioner's guide to the COSO ERM Frameworks. IRM Report Review of the COSO ERM frameworks*.

[Online] Available from: https://www.theirm.org/media. [Accessed 18/03/2019].

8. GRIFFITHS, D. (2006) *Risk based internal auditing-Three views on implementation.* [Online] Available from: https://www.internalaudit.biz/. [Accessed 24/03/2019].

9. MCNAMEE, D. & SELIM, G. (1998) *Risk management: changing the internal auditor's paradigm.* Altamonte Springs, FL: Institute of Internal Auditors Research Foundation.

10. World travel and tourism council. (2015) *Environmental, social and governance reporting in travel and tourism. Trends, outlook and guidance.* [Online] Available from: https://www.eco-business.com/research/. [Accessed 10/03/2019].

11. World travel and tourism council. (2017) *Environmental, social and governance reporting in travel and tourism: Sustainability reporting in travel and tourism.* [Online] Available from: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/policy-research/esg-2017/. [Accessed 12/03/2019].

Контакти:

Докторант Ваня Петрова Христова

E-mail: vania_hristova@ue-varna.bg

ПОДХОДИ ЗА АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА РЕНТАБИЛНОСТТА НА ПРЕДПРИЯТИЯТА В ДОБИВНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

Докторант Имрен Гендж-Салатова
Икономически университет – Варна

Резюме

Анализът на рентабилността подпомага вземането на решения за повишаване на доходността на капитала на собствениците и на ефективността на цялата дейност на дадено предприятие.

В настоящия доклад е направен обзор на описаните в специализираната литература различни показатели и методи за анализ и оценка на рентабилността, като е предложен и подход за практическото им приложение в предприятията от добивната промишленост, вземайки предвид спецификата на дейността им.

Ключови думи: доходност, рентабилност, ефективност, добивна промишленост, анализ.

METHODS OF ANALYZING AND EVALUATING OF THE PROFITABILITY OF THE ENTERPRISES IN EXTRACTIVE INDUSTRY

Imren Gendzh-Salatova, PhD Student
University of Economics – Varna, Bulgaria

Abstract

Analyzing the profitability helps make a decision on how to increase the capital growth and the overall effectiveness of the particular enterprise. This report summarizes described in different sources of specialized literature indexes and methods of analyzing and evaluating the profitability. It also offers a way of their practical implementation in enterprises in extractive industry taking into consideration the specific of company's activity.

Key words: income, profitability, effectiveness, extractive industry, analysis.

Въведение

Спецификата на дейността на предприятията в добивната промишленост налага редица предизвикателства пред тях. Налице са силни противоречия - от една страна между постоянно нарастващото потребление на суровини и ограничеността на запасите от природни ресурси, а друга страна и между засилващата се конкуренция в условията на пазарна икономика и стремежът към максимизиране на доходността от страна на собствениците.

Както пред всички икономически субекти, така и пред тези, които оперират в този сектор, стоят важни въпроси, свързани с това как да управляват своите ресурси и как да повишат ефективността на операциите си.

Във връзка с това особено важна икономическа категория за ефективността на дадено предприятие се явява положителният финансов резултат, но невинаги той е достатъчен показател за ефективността. Подобни схващания се срещат при Г. Тодоров (Тодоров, Г., 2003, стр. 263), Л. Тодоров (Тодоров., Л., 2017, стр. 2) и проф. К. Пергелов (Пергелов, 1998, стр. 175).

В резултат на това, за измерване на ефективността на дадено предприятие е подходящо изчисляването и анализирането на показателите за рентабилност, тъй като те отразяват по-пълно окончателните резултати от дейността, в сравнение с печалбата.

Анализът на рентабилността подпомага вземането на решения за успешно управление на доходността на капитала на собствениците и на ефективността на цялата дейност.

Целта на настоящия доклад е на основата на анализ на специализираната литература и съществуващата практика, да се предложи практико-приложен подход за анализ и оценка на рентабилността на предприятията в добивната промишленост.

Особености на категорията „рентабилност“

Различните автори разглеждат същността на понятието и дават

определение за „рентабилност“ с различна степен на детайлизация относно това какво изразява тя.

Г. Тодоров отбелязва, че в буквален смисъл понятието „рентабилност“ се дефинира като „доходност“ (Тодоров, Г., 2008, стр. 263). Това определение представя много общо същността на широкообхватното понятие.

Г. Георгиев дава следното определение за рентабилност: „способността на дружеството да носи икономическа изгода на неговите собственици от умелото управление на активите, на собствения капитал и привлечен капитал и на другите пасиви.“ (Георгиев, 2004, стр. 42).

Според М. Михайлов, Митов, Колева и Дончева рентабилността се явява като ключов качествен показател за отношението между крайния резултат и елементите на търговския процес (Михайлов и др., 2010, стр. 386).

Според Симон Парианте рентабилността е мярка за ефективността на използването на ресурсите (Parienté, 2013, p. 153).

След направения преглед на определенията за „рентабилност“, може да се направи заключение, че липсва универсална и общоприета дефиниция. Това се дължи на факта, че понятието има широк обхват. Налице са допирни точки между вижданията на цитираните автори, като те приемат рентабилността като важен показател, който изразява ефективността.

Анализът на рентабилността се прави най-вече с информацията, която е налична във финансовите отчети на предприятията. Като много често само вътрешните за предприятието потребители разполагат с необходимата информация за прогнозната и целевата рентабилност и само те имат възможност да преценят дали са постигнати целите на мениджмънта за даден отчетен период.

В литературните източници се срещат разнообразни показатели на рентабилност. Те характеризират доходността от различни гледни точки. В обобщен вид показателите за рентабилност могат да бъдат представени като отношение между финансов резултат и

определен структурен елемент от капитала (Тодоров, Г., 2003, стр. 237).

Те се изчисляват като съотношение, в числителя на което се взема предвид размерът на финансовия резултат (брутна печалба, нетна печалба, печалбата от оперативна дейност или загубата), а в знаменателя се посочва стойността на други показатели, които служат като база, например – сумата на активите, общият размер на приходите, общият размер на разходите, приходите от продажби, собствен капитал и др. (Тодоров, Л., 2017). Ако финансовият резултат на предприятието е загуба, показателите за рентабилност са отрицателни величини и показват степента на декапитализация на предприятието (Тодоров, Г., 2008, стр.266).

Рентабилността може да се изрази като коефициент и в проценти.

Както е подчертано от проф. Пергелов, за да се анализира и оцени рентабилността на дадено предприятие в различни аспекти, е необходимо при изчисляването на коефициентите да се използват повече бази, тъй като „показателите, получени при различните бази, насочват вниманието на стопанския субект към влиянието на различни фактори" (Пергелов, 2002, с.238).

Съотношенията, които се срещат най-често в икономическата литература, могат да бъдат групирани по следния начин: **рентабилност на приходите, рентабилност на разходите, рентабилност на активите, рентабилност на капитала.**

Практико-приложен подход за анализ и оценка на рентабилността на предприятията в добивната промишленост

След направеното проучване на съществуващата теоретична литература в страната и световен мащаб, по-надолу е предложен подход за анализ и оценка на рентабилността на предприятията в добивната промишленост, който обхваща четири групи показатели.

В първата група на предложената от нас система се отнасят показателите за анализ на **рентабилността на приходите,** наричана още търговска рентабилност. Рентабилността на приходите предлага широки аналитични възможности и представлява отношение на печалбата (нетна, брутна, нетна оперативна и др.) и приходите.

Към тази група се отнасят коефициентите на рентабилност на приходите от продажби, на брутна доходност и рентабилност на продажбите.

Рентабилността на приходите от продажби дава най-точна представа за крайните резултати от дейността. Представлява отношение на нетната печалба (загуба) към нетния размер на приходите от продажби. Показва колко лева печалба осигуряват 1 лев приходи от продажби. Колкото по-голяма е стойността на показателя, толкова по-рентабилно добивните предприятия осъществяват дейността си. Ако се наблюдава тенденция към намаляване, то това може да означава съкращаване на търсенето на продукцията им (Тодоров, Г., 2008, стр. 237) и следва да се предприемат мерки за повишаване на конкурентоспособността на продуктите им.

Считаме, че анализът на рентабилността на приходите на добивните предприятия може да бъде задълбочен и с другите често срещани в литературните източници показатели, които се отнасят към тази група.

Първият от тях е коефициентът на брутна рентабилност на приходите (брутна доходност), който представлява отношение на брутната печалба (загуба) към нетните приходи. Колкото по-висок е той, толкова по-ефективни са управлението и дейността на бизнеса (Костова, 2010, стр. 209).

А вторият е рентабилността на продажбите, наричан още коефициент на доходност на оперативната дейност. При изчисляването му се използват само данните за оперативна дейност, като в числителя се посочва размерът на печалбата (загубата) от оперативна дейност, а в знаменателя – на приходите от оперативна дейност (Костова, 2010, стр. 210). По същество този показател представлява

нормата на печалбата на вложения в оперативната дейност капитал.

За добивните предприятия е характерно най-голям относителен дял в печалбата от цялостната дейност да има печалбата от продажби на продукцията и това увеличава значението на този коефициент като индикатор за ефективността на оперативната дейност.

Препоръчително е да се изследват и трите посочени показателя, които се отнасят към първата група на предложения подход, тъй като разликата между брутната рентабилност на приходите и рентабилността на продажбите от оперативна дейност показва влиянието на финансовите и извънредните приходи и разходи върху рентабилността, а при сравняването на нетната доходност с брутната доходност се откроява значимостта на влиянието на фискалната политика на правителството върху дейността на предприятието (Костова, 2010, стр. 210).

На второ място в предложената от нас методика за анализ на рентабилността на предприятията от добивната промишленост се включват показателите, характеризиращи **рентабилността на разходите.**

Разходната рентабилност показва каква печалба осигурява на предприятието всеки вложен лев разходи. Подобно на рентабилността на продажбите, може да бъде изчислен на база брутен и нетен финансов резултат.

Коефициентът на рентабилност на разходите на база брутен финансов резултат представлява отношение на брутната печалба (загуба) към разходите, с изключение на разходите за данъци за сметка на печалбата, а на база нетен финансов резултат – на нетната печалба(загуба) към разходите, в т.ч. и разходите за данъци за сметка на печалбата (Костова, 2010, стр. 212).

Някои специфики на предприятията от добивната промишленост увеличават значението на посочените по-горе показатели на база разходите и те стават неотменима част от анализа на рентабилността.

Добивната дейност се характеризира с високи постоянни раз-

ходи, които са обвързани с определено ниво на производството и всяко намаляване на производството води до повишаване на дела на постоянните разходи в себестойността на продукцията. Намаляването на себестойността на продукцията може да се постигне чрез значително намаляване на променливите разходи (Бранкова, 2012, стр.30-35).

Анализът и оценката на рентабилността на разходите в добивните предприятия би могъл да бъде добър инструмент за вземане на решения от страна на мениджмънта за повишаване на ефективността на дейността, за оптимизиране на разходите и съотношението между приходите и разходите. След оценяването на тези индикатори, може да се предприемат действия за намаляване на себестойността на продукцията, закриване на ниско доходни производствени звена, осигуряване на пълно извличане на полезното изкопаемо и по този начин да се осигурят конкурентни предимства.

На трето място в предложения подход се обхващат показателите за анализ на **рентабилността на активите (икономическа рентабилност).** Рентабилността на активите показва колко лева печалба се пада на 100 лв. активи и до каква степен предприятието използва рационално ресурсите, с които разполага. Определя се като процентно отношение между печалбата (брутна или нетна) и размера на активите.

В научните трудове се срещат различни мнения относно това дали в числителя на формулата при изчисляването на рентабилността на активите трябва да се постави счетоводната (Йорданова – Динова, Георгиева, 2014, стр. 349-352) или нетната печалба (Иванова, Тодоров, 2008, стр. 419 – 492); (Тодоров, Л., 2017, стр.3). Считаме, че и двете печалби може да се използват, в зависимост от целите и задачите при оценяване на рентабилността на активите.

Необходимо е да се обърне внимание и на проблема, че в икономическата литература не съществува единодушно мнение сред специалистите относно това дали като величина на активите в знаменателя, следва да се посочи размерът им в края на съответния от-

четен период или средният им размер. В настоящия доклад подкрепяме мнението на Р. Иванова (2015), Л. Тодоров (2017), Г. Тодоров (2008), Н. Костова (2010), Цви Боди, Р. Мъртън, Д. Клитън (2009), че за по-голяма точност на резултатите е необходимо да се отчита динамиката на активите за изследвания период и да се вземе предвид средногодишния размер на активите (като състоянието на активите към началото на периода плюс състояние на активите към края на периода, се дели на 2), за да се постигне съпоставимост на интервален показател (печалбата/загубата) с моментен (активите).

При необходимост анализът на рентабилността на активите може да се разшири с изчисляване на рентабилността на отделните видове активи.

Споделяме мнението на Р. Иванова (2015) и Чуков (2006), че анализът на рентабилността на производствените активи (тези, които са заети в производството и продажбите на продукцията) заема съществено място при анализа на рентабилността и по тази причина, оценяването на този показател също се обхваща в третата група от показатели на предложения подход за анализ и оценка на рентабилността на предприятията от добивната промишленост.

Рентабилността на производствения капитал се определя като процентно съотношение между печалбата от продажби на продукцията и размера на производствените активи – дълготрайните материални активи и краткотрайните активи[1] (Чуков, 2006, стр. 335). Анализът му би дал изключително ценна информация на мениджмънта за вземане на правилни и обосновани решения за устойчивото развитие и за постигане на финансова и пазарна стабилност.

Колкото по-голяма е стойността на показателите при анализиране на получените данни за дадено добивно предприятие, толкова по-рентабилно то осъществява дейността си. Ако получените резул-

---

[1] Въпросът за състава и стойностната оценка на производствените активи не е обект на разглеждане в настоящия доклад, предвид неговия голям обем, но е важен за прецизиране на резултатите от анализа. За повече информация: Вж. (Иванова, 2015, с. 8-12)

тати са ниски, то това означава, че предприятието изразходва повече ресурси от необходимото за създаване на крайни изделия или създадените продукти са нежелани от клиентите. Ако рентабилността на активите е с високи стойности, то това означава, че предприятието реализира печалби и „успешно прехвърля своите разходи върху клиентите си“ (Консулов, 2001, стр. 143).

Тази група показатели са важни както за ръководството на предприятието, така и за собствениците за вземане на правилни и обосновани решения за повишаване на ефективността от използването на активите. Те са едни от най-често използваните и затова са неотменим елемент от предложения подход.

На последно място, но не с по-малка значимост от останалите предложени групи показатели за анализ и оценка на рентабилността на добивните предприятия, може да се посочи и тази на **рентабилността на капитала.**

Добивната промишленост се характеризира с висока степен на несигурност (Luther, 1996, p.70) и доходността е особено рискова, тъй като продажните цени са неконтролируеми и нестабилни, а голяма част от разходите са постоянни. Също така дейността е усложнена и от неопределеността, която е свързана с откриването на запаси от природни ресурси, техническа осъществимост на добива, както и от други данъчни и правителствени политики.

Дългосрочният характер на проучването на ресурсите и добива ще влияе върху възвръщаемостта на тези предприятия и инвеститорите ще възвърнат първоначално направените инвестиции по-бавно, т.е. генерирането на доходност от предприятието ще бъде на един по-следващ етап. (Gray, Hellman and Ivanova, 2018, p.7)

В противовес на това са основните цели на собствениците и потенциалните инвеститори за максимизиране на печалбите и ранна възвръщаемост на направените инвестиции.

Когато дейността на предприятието е по-рискована, логично е и очакваната възвръщаемост от страна на собствениците и инвеститорите да бъде по-висока.

Включването на показателите за анализ на рентабилността на капитала в предложения подход ще дава възможност да се оцени способността на дадено добивно предприятие да носи доход от вложения в него капитал и ще подпомогне вземането на решения от страна на заинтересованите лица.

Към тази група се отнася показателят рентабилност на целия капитал, наричан още универсална рентабилност. Коефициентът на рентабилност на капитала се изчислява като отношение, в числителя на което се посочва нетната печалба (загуба) за даден период, а в знаменателя – средната величина на общия размер на капитала (собствен капитал и пасиви) (Костова, 2010, стр.215). За да се постигне съпоставимост между интервален и моментен показател и тук е необходимо, капиталът да се изчисли като средна величина.

Добивните предприятия за осъществяване на дейността си използват собствени и привлечени средства и анализирането на ефективността от управлението им е от съществено значение за собствениците и кредиторите.

Показателят рентабилност на собствения капитал, наричан още финансова рентабилност, възвръщаемост на собствения капитал, или доходност на собствеността е „ключов инвестиционен показател“ (Тодоров, 2003, стр. 239).

Той се изчислява като съотношение на нетната печалба (загуба) към собствения капитал на предприятието и показва с колко процента се е увеличил или намалил собствения капитал на предприятието в резултат на реализираната нетна печалба (загуба) за съответната година.

Ниската стойност на възвръщаемостта на собствения капитал като показател за степента на удовлетворяване на интересите на собствениците означава, че собствениците получават доходи „неадекватни на инвестициите им“ и възможно последствие от такава негативна оценка за работата на мениджмънта може да бъде пренасочване към други дейности, или както посочва В. Касърова „бягство“ от инвестирания капитал“ (Касърова, 2005, стр. 15).

Тъй като равнището на рентабилността, изчислена на база собствен капитал и на база пасивите ще бъдат различни за дадено предприятие, необходимо е към предложения подход да се включи и коефициентът за рентабилност на пасивите, който представлява отношение на нетната печалба (загуба) за периода и средния размер на пасивите. Въпреки че в специализираната литература съществуват мнения, че този показател „не притежава необходимата икономическа обоснованост и управленско предназначение“ (Тодоров, Г., 2008, стр. 265), считаме, че посоченият коефициент е неотменен елемент от анализа и оценката на рентабилността на капитала не само на добивните, но и на предприятията от други сектори на икономиката, тъй като представлява интерес за кредиторите на дадено предприятие и характеризира способността на предприятието да управлява ефективно привлечените средства. Включването му към предложения подход ще задълбочи анализа и ще дава отговор на въпроси, свързани с определени управленски решения и информационно обезпечаване на интересите на кредиторите на предприятието.

Заключение

При оценяване на рентабилността на дадено предприятие е важно да се анализира динамиката на рентабилността с цел установяване на тенденциите, за да се установят промените и причините за тях.

Изключително ценен е сравнителният анализ на фактическата рентабилност през съответната отчетна година спрямо базисната рентабилност и на постигнатата рентабилност от другите в отрасъла.

Анализът на рентабилността на добивните предприятия, като важна част от анализа на финансовото им състояние, е препоръчително да бъде задълбочен и с факторен анализ, за да се открият онези фактори, които са оказали влияние върху измененията.

Предложеният подход дава възможност за комплексен и детайлен анализ на рентабилността на предприятията в добивната промишленост. Той може да бъде полезен както за мениджърските екипи и собствениците на предприятията в сектора за откриване на проблемните области и вземане на обосновани и правилни решения за повишаване на ефективността от цялостната дейност, така и за външните потребители на информация (потенциалните инвеститори, клиенти, доставчици, кредитори, служители, конкуренти) с цел вземане на икономически решения, свързани с реализацията на планове и намерения по отношение на оценяваното предприятие.

Използвана литература

1. Бранкова, Б. (2012) *Направления и мерки за повишаване на ефективността на минното производство.* София: Годишник на Минно-геоложкия университет „Св. Иван Рилски“, Том 55, Св. IV, Хуманитарни и стопански науки [Онлайн] Стр. 30-35. Достъпно на: http://mgu.bg/sessions/12/04/bb.pdf [Посл. посетен на: 01/04/2019]

2. Георгиев, Г. (2004) *Финансово-счетоводен анализ на търговското дружество.* София: ФорКом.

3. Иванова, Р. & Тодоров, Л. (2008) *Финансово-стопански анализ.* София: Тракия – М

4. Иванова, Р. (2015) *Методически въпроси на анализа на рентабилността на производствения капитал на индустриалното предприятие.* [Онлайн] VANGUARD SCIENTIFIC INSTRUMENTS IN MANAGEMENT, 11, no. 1. Достъпно на: https://vsim-journal.info [Последно посетен на: 02/04/2019]

5. Йорданова – Динова, П. & Георгиева, Св. (2014) *Изследване на икономическата рентабилност на предприятията от сектор „Млекопреработка“ в страната*. [Онлайн] стр.349-352. Достъпно на: http://www.hst.bg/bulgarian/ECOLOGY_AND_HEALTH.pdf [Посл. посетен на: 01/04/2019] Пловдив: Сборник на докладите от X Юбилейна национална научно-техническа конференция с междуна-

родно участие екология и здраве

6. Касърова, В. (2005) *Анализ на финансов отчет.* София. [Онлайн]. Достъпно на: http://eprints.nbu.bg/507/1/ANALIZ_uchebnik_2005.pdf [Последно посетен на: 01/04/2019]

7. Касърова, В. (2013) *Финансов анализ.* София: Нов български университет.

8. Костова, Н. (2010) *Финансово-счетоводен анализ.* Варна: Актив-К.

9. Михайлов, М., Митов, К., Колева, Р., & Дончева, Л. (2010) *Анализ на търговския бизнес.* Велико Търново: Фабер.

10. Пергелов, К. (1998) *Счетоводство и анализ на баланса.* София: Максла.

11. Тодоров, Г. (2003) *Финансово-счетоводен анализ.* Варна: Стено.

12. Тодоров, Г. (2008) *Финансово-счетоводен анализ на предприятието* (Том Второ издание.). Варна: Геа-принт.

13. Тодоров, Л. (2017) *Доходност на бизнеса - методологични и приложни аспекти на анализа и контрола. ИДЕС, бр. 02/2017*. Достъпно на: http://ides.bg/media/1448/02-2017-l-todorov.pdf [Последно посетен на: 31/03/2019]

14. Чуков, Кр. (2006) *Някои въпроси на анализа на рентабилността на производствения капитал.* Свищов: Международна научно-практическа конференция Евроинтеграционните процеси и предизвикателства пред стопанската отчетност, анализа и одита. Стопанска академия „Д.А. Ценов“ – Свищов. стр. 335-338

15. Bodie, Z., Merton, R.C, Cleeton, D. (2009) *Financial Economics.* Pearson Learning Solutions Upper Saddle River, Pearson/Prentice Hall.

16. Gray, S., Hellman, N. and Ivanova, M.N. (2018) *Extractive Industries Reporting: A Review of Accounting Challenges and the Research Literature* [Online]. Available from: https://www.ifrs.org/-/media/feature/news/2018/october/extractive-industries-reporting.pdf?la=en [Accessed: 30/03/2019]

17. Luther, R. (1996) *The Development of Accounting Regulation in the extractive industries: An International Review*, The International Journal of Accounting, Vol. 31, No.1, pp. 67–93.

18. Parienté, S. (2013) *Analyse financière et évaluation d'entreprise*. Pearson Education France.

Контакти:

Докторант Имрен Севим Гендж-Салатова

E-mail: imrengendzh@gmail.com

СЧЕТОВОДСТВО, ОДИТ И ФИНАНСИ
В ПРОМЕНЯЩИЯ СЕ СВЯТ

Сборник с доклади от научно-практическа конференция

Дадена за печат 7.8.2019 г.	Печатни коли 34,1
Излязла от печат 30.8.2019 г.	Издателски коли 30,7
Формат: 60×90/16	Тираж 65 бр.

Предпечатна подготовка *Яна Стефанова*

Издателство „Наука и икономика”
Икономически университет – Варна
ул. „Евлоги Георгиев” №24

Печатна база на ИУ– Варна

ISBN 978-954-21-1001-9